

**POLITIKATUDOMÁNYI
TANULMÁNYOK**

POLITIKATUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

**EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
DOKTORI ISKOLÁINAK
III. KONFERENCIÁJA**

2012. április 20.

Budapest

**EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR**

Budapest

**Szerkesztette:
Antal Attila**

Budapest, 2012

ISSN 1417-2488

TARTALOM

Előszó	7
--------------	---

POLITIKA, ESZME, TÖRTÉNELEM

Megadja Gábor A baloldali gondolkodás bírálata – Erik von Kuehnelt-Leddihn politikai filozófiájáról	11
Soós Eszter Charles de Gaulle és a karizma mindennapivá válása	23
Bodnár-Király Tibor A „Decsy-biográfia” helyzete és kutathatósága	37
Kis Zsuzsanna A politikai nevelés elmélete és gyakorlata az ókorban	51
Horváth Szilvia A retorika szerepe a demokratikus közösségek integrációjában: az ókori athéni példa	63

NEMZETKÖZI PANEL

Ördögh Tibor Szerbia ombudsmani rendszere	79
Kricsfalusi Nóra A Berlusconi-kormány bukásának hatása az olasz pártrendszerre	95
Horváth Attila Változatok az (in)stabilitásra: (át)alakulóban a cseh és a szlovák pártrendszer	109
Böcskei Balázs A válság válsága	125
Sebők Noémi Az Emberi Jogok Európai Bírósága és a csecsenföldi konfliktus	135

Milován Orsolya

A magyar és az örmény nemzet- illetve diaszpóra politika
összehasonlító elemzése 147

Ujvári Anna

A palesztin területek gazdasági élete a válság tükrében 159

KÖZ, JOG, POLITIKA**Szabó Zoltán Gyula**

A magyar EP-képviselők pártadója 173

Franczel Richárd

Miniszterelnök az új Alaptörvényben 189

Antal Attila

Lehet-e „jobboldali” vagy „baloldali” a környezetpolitika? 203

Tábori Ferenc

A magyar országgyűlési választások jelöltállítási tapasztalatai
1990-2010 217

Pásztóy András

A Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács a nemzetközi gyakorlat
tükrében 237

Szerzők 255

ELŐSZÓ

Jelen tanulmánykötet az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának doktori iskolái által 2012. április 20-án rendezett III. doktori konferencia Politikatudományi Szekciójában elhangzott előadások írásos változatát tartalmazza. A Prof. Dr. Bihari Mihály által vezetett Politikatudományi Doktori Iskola 17 hallgatójának tanulmánya tükrözi Doktori Iskolának sokszínűségét és interdiszciplináris felfogását. A szerzők túlnyomóan politológusok, de vannak jogászok, történészek és bölcsészek is.

Ahogy a konferencia, úgy a kötet is három fő szerkezeti egységre tagolódik. A *Politika, eszme történelem* című fejezet a politika és történelem témakörével, a politikai filozófiával és eszmetörténettel foglalkozó munkákat tartalmaz. Megadja Gábor egy eddig viszonylag ismeretlen – ugyanakkor magyar vonatkozással is rendelkező – politikai gondolkodó, Erik von Kuehnelt-Leddihn munkásságát elemzi. Soós Eszter a weberi karizmaelmélet tükrében foglalkozik Charles de Gaulle karakterével. Bodnár-Király Tibor Decsy Sámuel biográfiájának hiányára és az ebből fakadó historiográfiai helyzetre világít rá. A fejezet végül Kis Zsuzsanna és Horváth Szilvia ókorral foglalkozó irataival zárul: előbbi a politikai neveléssel, utóbbi a retorika politikai integrációra gyakorolt hatásával ismerteti meg az Olvasót.

A *Nemzetközi panel* tanulmányai meglehetősen alaposággal és széles ismeretanyaggal felvértezve villantanak fel egy pillanatképet a nemzetközi viszonyokról. Itt jellemzően kétfajta tanulmánnyal találkozunk: az egyik egy ország vagy térség politikai viszonyaival foglalkozik, a másik egy-egy tematika mentén mutat be egy jelenséget vagy intézményt. Az előbbiekhöz sorolható Kricsfalusi Nóra (aki az olasz pártrendszert vizsgálja Berlusconi bukása után) és Horváth Attila (aki a cseh és szlovák pártpolitikai mozgásokat szemlélteti) tanulmánya. A többi irat egy-egy nemzetközi tematika mentén mozog: Ördögh Tibor Szerbia ombudsmani rendszerét, Böcskei Balázs a globális válság utáni válságkezelés válságát, Sebők Noémi a csecsenföldi konfliktus nemzetközi jogi oldalát, Milován Orsolya magyar és az örmény nemzetpolitikát, Ujvári Anna pedig a gazdasági és pénzügyi válságnak a palesztin területekre gyakorolt hatását mutatja be.

Végül a harmadik fejezet *Köz, jog, politika* címmel a politika, a politikai intézmények közjogi háttérével, szakpolitikával és a (köz)jogi rendszer megváltozásával foglalkozik. Szabó Zoltán Gyula a pártpénzek egy speciális szeletét, az EP-képviselők pártadóját veszi górcső alá. Szintén pártügyekkel foglalkozik Tábori Ferenc, aki az 1990 és 2010 közötti időszak országgyűlési választásainak jelöltállítási tapasztalatait vizsgálja meg széleskörű adattömeg felvonultatásával. Franczel Ri-

chárd és Pásztóy András egyaránt változásokkal foglalkoznak: előbbi szerzőnk az Alaptörvény miniszterelnökről szóló passzusait vizsgálja, Pásztóy András pedig a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács új intézményét ágyazza nemzetközi keretbe. Antal Attila írása pedig a környezetpolitika lehetséges ideológiai tölteteinek dilemmáját boncolgatja.

Pusztán a témakörök és a fejezetek felsorolásával látható Doktori Iskolánk széles és a politikatudomány több területét, valamint a társtudományokat is lefedő palettája. A szerzők ezzel a kötettel mondanak köszönetet témavezetőiknek és konzulenseinek, akik nem csupán e tanulmányok megszületéséhez járultak hozzá szakmai lektorként, hanem tudományos fejlődésünket is folyamatosan segítik. Külön köszönet illeti a Doktori Iskola vezetőjét, Dr. Bihari Mihályt, aki hozzájárult a konferencia sikeres lebonyolításához.

A szerkesztő

POLITIKA, ESZME, TÖRTÉNELEM

Megadja Gábor

Témavezetői: Karácsony András

Szabó Máté

A BALOLDALI GONDOLKODÁS BÍRÁLATA – ERIK VON KUEHNELT-LEDDIHN POLITIKAI FILOZÓFIÁJÁRÓL

„Az Első Felvilágosodás általában a tizennyolcadik századi szellemi mozgalomra utal, a Második Felvilágosodás arra, amely a II. világháború után zajlott le. (...) Amit most csinálni szeretnénk, az egy Harmadik Felvilágosodáshoz való hozzájárulás lenne: hogy felvilágosítsuk azokat, akik felvilágosultnak hiszik magukat.”¹

Erik von Kuehnelt-Leddihn (1909-1999) osztrák katolikus arisztokrata politikai gondolkodó, akinek neve viszonylag ismeretlen a kortárs politikai gondolkodásban. A Bécsi Egyetemen tanult civil-és kánonjogot, majd 1929-től Budapesten folytatta tanulmányait, ahol közgazdaságtant tanult, politikatudományból doktorált, 1935-től pedig – visszatérve Bécsbe – teológiai kurzusokat hallgatott. Nyolc nyelven beszélt (köztük magyarul² és japánul), és további tizenegy nyelven olvasott. 1937-től egy évig a Georgetown-i Egyetemen tanított, majd egy spanyolországi kitérő után visszatért Amerikába, ahol hamarosan a St. Peter's College Történelem és Szociológia Tanszékének vezetőjévé nevezték ki. 1943 végétől a philadelphiai Chestnut Hill College tanára, ahol helyét Ausztriába való hazatérése után John Lukacsnak adta át.

Kuehnelt-Leddihn nagy hatást gyakorolt az amerikai konzervatívokra (többek között a *National Review*-ba is publikált), különösen a nemrég elhunyt William F. Buckley-ra, aki előszót írt Kuehnelt-Leddih *Leftism Revisited* című könyvéhez. John Lukács így ír Kuehnelt-Leddihről szóló memoárjában: „EKL meggyőződése katolikus volt; politikai filozófiája konzervatív. Élete korai szakaszában bizonyos akkori osztrák és német katolikus-konzervatív, és részben hierarchikus és autoritárius filozófiák hatottak rá, reakciója nem csak a szocializmus ellen irányult, hanem a parlamentáris demokrácia és liberalizmus elavultnak tetsző és kor-

¹ KUEHNELT-LEDDIHN 1990, 343. 2. jegyzet

² A szerzőnek jelent meg magyar nyelven is regénye: KÜHNELT-LEDDIHN 1933.

*rupt intézményei ellen is. EKL érdeme, hogy – ellentétben sok akkori fiatal gondolkodóval – ellenállt a nemzeti szocializmus kísértésének.*³

Kuehnelt-Leddihn gondolkodása antropológiai posztulátumokból indult ki, ezekre épült politikaelmélete. Nézete szerint az embert alapvetően két erő irányítja: az egyiket *identitárius* (azonosságelvű) ösztönnek nevezte, melyben az ember osztozik az állatvilággal és amelyet Kuehnelt-Leddihn „csordaösztönnek” tartott; a másik ösztön pedig a *diverzitárius*, amely a sokféleségben érzi jól magát, és amely által valóban emberek leszünk. Ez utóbbi az, ami arra sarkall bennünket, hogy más kultúrákat, embereket, vallásokat ismerjünk meg. Az identitarizmus az alapfeltétele minden konformista, uniformizáló, kollektivistá elképzelésnek, az *amor sui* leképeződése, míg a diverzitárius érzet „romantikus”, a másik szeretete (ahogy Isten is mindig a „másik”, és nem az „ugyanaz”).⁴ Természetesen mindkét ösztön jelen van minden emberben, a kérdés Kuehnelt-Leddihn számára inkább az volt, melyik hangsúlyosabb.

A két emberi hajtóerőből kiindulva különböztethetünk meg különböző politikai nézeteket és rezsimeket. Kuehnelt-Leddihn szerint ugyanis a manapság szinonimaként emlegetett demokrácia és liberalizmus inkább egymás ellentétei, mint harmonikus kiegészítői. A demokrácia előfeltevése az *egyenlőség*, míg a liberalizmusé a *szabadság*. Kuehnelt-Leddihn – főként Tocqueville-t követve – ellentétnek látta a két értéket, és míg az egyenlőség elvét megvetette, a szabadságét a lehető legfontosabbnak tartotta: „Amikor egyenlőségről beszélünk, az nem a méltányosságra vonatkozik (ami igazságosság). Még az úgynevezett »keresztény egyenlőség« sem mechanikus, hanem pusztán az ugyanazon törvénynek való alárendeltség – más szavakkal iszonómia. Mégis, egy keresztény számára két újszülött spirituálisan egyenlő, ám fizikai és intellektuális minőségükben (az utóbbiban természetesen potenciálisan) már a fogamzás pillanatában egyenlőtlenek (...) Elég annyit mondanunk, hogy az egyenlőség mesterséges létrehozása legalább annyira összeegyeztethetetlen a szabadsággal, mint igazságtalan diszkriminációs törvények végrehajtása. (Egyértelműen igazságos diszkriminálni – bizonyos határokon belül – az ártatlan és a bűnös, a felnőtt és a csecsemő, a katona és a civil között, stb.) Mint-hogy a kapzsiság, gőg, és az arrogancia az igazságtalan diszkrimináció alapjai, az egalitárius és identitárius irányzatok hajtóerői az irigység, féltékenység, és a félelem. A »természet« (azaz, az emberi beavatkozástól való mentesség) minden, csak nem egalitárius; ha teljes síkságot akarunk létrehozni, le kell tarolnunk a hegyeket,

³ LUKÁCS 1999.

⁴ KUEHNELT-LEDDIHN 1943, 15-30. o.; Uő. 1952, 15. o.; Uő. 1974, 15-20. o., Uő. 1990, 3-4. o.

*és fel kell töltenünk a völgyeket; így az egyenlőség az állandó kényszer alkalmazását feltételezi, mely alapelvében áll szemben a szabadsággal. A szabadság és az egyenlőség lényegiségükben ellentétesek.*⁵

A demokrácia a nép (*demos*) uralmát (*krátos*, amely – szemben az *arché*val a hatalom nyers, majdhogynem brutális formája) jelenti. Míg a demokrácia arra a kérdésre ad választ, *ki* uralkodjon (és amelyre azt a választ adja, hogy a politikailag egyenlők többsége), a liberalizmus arra keres választ, *hogyan* gyakorolják az uralmat, tekintet nélkül arra, mi a kormányzás formája (amire a liberalizmus válasza az, hogy a polgárok a lehető legnagyobb szabadságot élvezzék, amely a közjóval összeegyeztethető). Ennek megfelelően egy monarchia lehet liberális, de semmiképp sem demokratikus, és egy demokrácia is lehet zsarnoki, sőt totalitárius, a kisebbségeket brutálisan elnyomó politikai berendezkedés.⁶ „A kisebbségek tisztellete, azonkívül a szólásszabadságnak, a többség uralma korlátozásának semmi köze nincs a demokráciához mint olyanhoz. Ezek liberális elvek – vagy megtalálhatóak egy demokráciában, vagy nem.”⁷ Ez utóbbi felismerés jellemző a kortárs liberális demokráciákra is.

„A demokrácia a totálisan politizált nemzet koncepciója: populizmus, akárcsak az etnicizmus (*nacionalizmus*) vagy a rasszizmus, épp ezért baloldali – és következésképpen totalitárius.”⁸ Az „azonosság kultuszát” Kuehnelt-Leddihn szerint a baloldalnak, a baloldali gondolkodásnak köszönhetjük. De mi a baloldaliság? Kuehnelt-Leddihn felfogása merőben eltér a fogalom mai köznapi használatától. Szerinte a baloldaliság kollektívizmust, identitarizmust, centralizmust, etatizmust, uniformizmust, egyenlőséget jelent. A baloldal fő meghatározója az „egyes szám”: egy faj, egy osztály, egy nemzet, egy nyelv stb. A jobboldaliság pedig mindezek ellentéte: személyes szabadság, lokalitás, szubszidiaritás, privilégiumok, vertikálitás, hierarchia, tradicionalizmus, föderalizmus. Jobboldali totalitarizmus Kuehnelt-Leddihn szerint egész egyszerűen – a „jobboldaliság” természetéből adódóan – nem létezik. A jellegzetesen jobboldali uralom (monarchia) lehet abszolutista, totalitárius soha.⁹

A „bal” szinte minden nyelvben valami negatívra vonatkozik (*balsors*, *sinistro*, *gauche*), míg a jobb pozitívra (az üdvözülők *ad dexteram Patris*, az „Atya jobbján” foglalnak helyet). A mai szemantikai tévedés egyik fő oka Kuehnelt-Leddihn sze-

⁵ KUEHNELT-LEDDIHN 1952, 2-3. o.

⁶ KUEHNELT-LEDDIHN 1952, 7. o.; Uő. 1990, 27-28. o. és 1990, 15-16. o.; Uő. 1988.

⁷ KUEHNELT-LEDDIHN 1952, 6. o.

⁸ I.m. 21. o.

⁹ I.m. 453. o. 7. jegyzet

rint az, hogy a nemzetiszocializmust „jobboldalinak” tekintik, és a kommunizmus-sal való nyilvánvaló hasonlóságok ellenére a kettőt egymás ellentétének állítják be. Általában azt szokás mondani, hogy „minden szélsőséget elvetünk, jobb-és baloldalt is”, és a nemzeti-és nemzetközi szocialisták hasonlósága abból fakad, hogy „a szélsőségek vonzzák egymást”. Kuehnelt-Leddihn szerint azonban „*a szélsőségek sosem vonzzák egymást. A szélsőséges hideg és a szélsőséges forróság, szélsőséges távolság és szélsőséges közelség, szélsőséges erő és szélsőséges gyengeség, szélsőséges gyorsaság és szélsőséges lassúság sosem találkoznak. Sosem lesznek azonosak, még csak hasonlók sem*”.¹⁰

A baloldaliság gyökereit megtaláljuk az antikvitásban is, méghozzá az athéni demokráciában.¹¹ A középkorban azonban csak kis társadalmakban létezett a demokrácia, nem nagyon beszéltek róla, és ha mégis, annak negatív megítélése volt. A középkori monarchiák ugyanis a *regimen mixtum* gyakorlatát üzték: nem volt a királyé minden hatalom, hiszen az megoszlott az egyház, az országgyűlések és a rendek között.

A baloldaliság mindezek után a különböző eretnek irányzatok körében jelent meg újra. Az eretnek elméletek ugyan a kereszténységből veszik alapvetéseiket, ám azok a kereszténység „töredékeinek karikatúrái”.¹² Más szóval *Religionsersatz*-ok, pszeudomonasztikus ideológiák.¹³ A szerzetesi lét ugyan komoly fegyelemnek van alárendelve, ám mindez akaratlagos *szabad döntés*en alapszik, nem pusztán kényszeren: „*feláldozni a szemet egy kedves barátért egy dolog: egy hóhér által megvakíttatni azonban egy egészen más dolog*”.¹⁴ Kuehnelt-Leddihn szerint a reformáció és a francia forradalom óta a „szekuláris monaszticizmus” jelenségét regisztrálhatjuk, amely apellál ugyan a természetes, biztonság iránti emberi vágyra, ám a szabad döntést, önkéntes áldozathozatalt mellőzi.¹⁵ Ez adott lendületet minden „romantikus szocialista” és részben „tudományos szocialista” elméletnek (Campanella, Morelly, Mably, Saint-Simon, Fourier),¹⁶ és ugyanez a modern „jóléti” állam gondolatának alapja is, ám Kuehnelt-Leddihn szerint azt hibásan nevezik „jólétinek”, hiszen

¹⁰ KUEHNELT-LEDDIHN 1974, 37-38. o., 1990, 25. o.

¹¹ Salvador de Madariaga szerint a nyugati civilizáció két halálon nyugszik – Szókratészén és Krisztusén, akik mindketten a „népakarat” áldozatai lettek. KUEHNELT-LEDDIHN 1990, 34. o.

¹² I.m. 40. o.

¹³ Vö. VOEGELIN 1999.

¹⁴ KUEHNELT-LEDDIHN 1990, 88. o.

¹⁵ KUEHNELT-LEDDIHN 1969, 3. fejezet

¹⁶ Vö. HAYEK 1979.

minden államnak elemi célja polgárainak jóléte: helyesen „gondoskodó államnak” kell nevezni, amely a „bölcsetől a sírig” elkísér minket.¹⁷

Már Wycliffe-re is jellemző volt a vallást „demokratizáló” törekvés, aki a tömegek irigységének kiaknázásán keresztül kívánt sikert elérni. A fő „bűnös” azonban Padovai Marsilius Kuehnelt-Leddihn szemében, aki amellettt érvelt, hogy a politikai hatalom kizárólag a nép kollektivitásán nyugodott.¹⁸ Az első valóban konkrét, szisztematikus egalitárius forradalmat azonban a husziták táborita szekciója robbantotta ki, amely egyesített minden nacionalista (a „német elemek” elleni fellépés), khiliasztikus,¹⁹ puritán, demokratikus, szocialista elvet – korunk „izmusait”.²⁰ Kuehnelt-Leddihn szerint a nemzetiszocializmus legfőbb szellemi-mozgalmi elődje is épp a huszitizmus volt, ahogy maga a nemzetiszocializmus történetileg is cseh földön alakult ki.²¹ Eleinte minden protestáns irányzatot is felelősnek tartotta a „kisiklás” miatt, később azonban az eretnek irányzatokat és a későbbi protestáns gondolkodást okolta. Míg korábbi írásaiban Luther szerepét fontosnak tartotta a szubjektívizmus elterjedésében – a Szentírás egyéni értelmezése miatt –, később megértőbben írt Lutherről, noha továbbra is kritikai élel: Luthernek eszerint nem állt szándékában a „szubjektívizmushoz” való hozzájárulás, és a lutheri reformációt éppem hogy *reakciónak* tekintette, amely a katolicizmus „liberális teológiája” és a reneszánsz humanista, „antikvitást megkeresztelő” kísérlete elleni lázadásként jelent meg.²²

¹⁷ KUEHNELT-LEDDIHN 1990, 88. o.

¹⁸ I.m. 37. o.

¹⁹ A khiliasztikus, eretnek mozgalmak elemzéséhez ld.: RADVÁNYI 1985.

²⁰ KUEHNELT-LEDDIHN 1990, 39. o.

²¹ 1896-ban a Cseh Szociáldemokrata Munkáspárt kettészakad, és megalapítják a Cseh Nemzeti Szocialista Pártot. Programjuk így hangzik: „*Mi egy liberális, nacionalista párt vagyunk, amely határozottan küzd a reakció, a feudális, klerikális, és kapitalista privilégiumok ellen, akárcsak az idegen befolyások ellen.*” A cseh párt német megfelelőjének, a D.N.S.A.P.-nak (Hitler pártjának előfutára) programjában pedig ez áll: „*(...) A Német Nemzeti Szocialista Munkáspárt nem kizárólag munkások pártja; minden tisztességes, és őszinte vállalkozás érdekét képviseli. Ez egy liberális és szigorúan népi párt, mely harcol minden reakciós próbálkozás, klerikális, feudális, és kapitalista privilégiumok ellen; ám mindenekelőtt a zsidó kereskedelmi mentalitás ellen, mely élőködik a közéletünkön. [...] Minden, az ország számára fontos törvényhez követeli a népszavazások (referendumok) bevezetését. (...) Követeli a zsidó bankok hatalmának megszüntetését a gazdasági életünkben, és egy demokratikus kontroll alatt lévő Népi Bank létrehozását.*” KUEHNELT-LEDDIHN 1952, 255-257. o. A nemzetiszocializmus kialakulásáról bővebben ld.: MEGADJA 2008.

²² KUEHNELT-LEDDIHN 1996. Kálvinról azonban továbbra sem volt egyetlen jó szava sem. KUEHNELT-LEDDIHN szerint ugyanis Kálvinnak köszönhető az első totalitárius rendőrállam megvalósítása Genfben.

A demokrácia végül – az antik verziójának eltűnése után – a francia forradalommal jelenik meg újra. Kuehnelt-Leddihn szerint a forradalom a francia felvilágosodás logikus következménye volt, így a forradalom brutalitásának okát a felvilágosodás radikalizmusában kell keresnünk. Kuehnelt-Leddihn számára a demokrácia és a forradalom egyik legfontosabb figurája de Sade márki volt, akit a „modern demokrácia nagyapjának” nevezett.²³ A legfontosabb a márki *politikai* gondolkodása: libertinus, ateista, baloldali, totalitárius. De Sade totális egyenlőséget követelt meg az állat- és növényvilággal is,²⁴ és megelégedettséggel gondolt annak lehetőségére, hogy az emberiség képes önmagát megsemmisíteni.²⁵ A forradalom horrorisztikus jelenetei (mészárlás fényes nappal, a Bastille-t védő tisztek brutális kínzása, de Lamballe hercegnő darabokra szedése stb.) épp a szadizmussal magyarázhatók: a materialista számára nincs különbség az „ember és a rovar között”. Kuehnelt-Leddihn ezzel az „istentelenséggel” magyarázta a kommunizmus és a nemzetiszocializmus borzalmait, köztük Auschwitzét is.²⁶

A forradalom logikájának másik atyja Rousseau. Megjegyzendő, hogy Rousseau szerint a demokráciát isteneknek találták ki, ezért a modern demokrácia kialakulásában nem önmagában ez, hanem a *társadalmi szerződés* elmélete a fontos, amely kikövezte az utat a totalitarizmus előtt.²⁷ Rousseau szuverénje nem fogadott el semmiféle eltérést, így a forradalom a közömbösöket is büntette. Ahogy Robespierre megfogalmazta, *„minden, ami a szuverénen kívül esik, ellenség”* – ezt később Mussolini ismételte meg kicsit másképpen.²⁸ Rousseau elmélete egyszerre volt kiindulópontja a nacionalizmusnak és az internacionalizmusnak, melyek pusztán mértékükben, nem lényegiségükben különböznek.²⁹ A forradalom azért válik nacionalistává, mert az egyenlőség nem maradhat absztrakció: épp ezért az emberiség szerelmese könnyen válik nacionalistává. A forradalmárok ezért az etnikai nacionalizmus gyakorlatát üzték, minden eltérő nyelvet, lokális hagyományt gyűlöltek, és teljes etnikai egységek deportálását tervezték, ezzel mutatva előképet a későbbi nemzetiszocialista gyakorlatnak. Kifejező Westermann tábornok jelentése: *„Vendée nincs többé, polgártársak. Asszonyaival és gyermekeivel együtt a mi szabad kardunktól pusztult el. A parancsok értelmében a lovak patájával tiportattam el gyermekeiket, felkoncoltattam asszonyaikat, így nem szülhetnek többé gonoszte-*

²³ KUEHNELT-LEDDIHN 1990, 62. o.

²⁴ I.m. 66. o.

²⁵ I.m. 66-67. o.

²⁶ KUEHNELT-LEDDIHN 1986.

²⁷ KUEHNELT-LEDDIHN 1990, 68. o. Vö. TALMON 1952.

²⁸ KUEHNELT-LEDDIHN 1990, 71. o., 144. o.

²⁹ I.m. 69. o.

vőket. Mindnyájukat kiirtottam. Az utakat tetemek borítják. Mi nem ejtünk foglyokat, a szabadság kenyérével kellene etetniük őket, az irgalom azonban nem forradalmi dolog.”³⁰

A francia forradalom nélkül nem érthető meg a totalitárius rezsimek, sem a totalitárius gondolkodás természete. Kuehnelt-Leddihn szerint a totalitarizmus legmélyén találjuk a demokratikus *irigységet* és *gyűlöletet*, amely érzések legtöbbször a kiemelkedő kisebbségek ellen irányulnak: zsidók, nemesség, királyság stb. ellen. Nem lehet véletlen, hogy Marx és Engels is a forradalomba vezető nyitóakkordként tekintettek a demokráciára: mivel a demokrácia a többség uralma, és mivel a proletariátus a többség, a demokrácia szükséges a kommunizmus eléréséhez.³¹ Marx ugyan a német romantikából és Hegelből táplálkozott elsősorban, és később „tudományos” arculatot adott elméletének, ám a messianisztikus vízió mindig előbbre volt, mint a gazdasági tények.³² Mindazonáltal a kommunizmus sem magyarázható meg eszmei atyjának karaktere nélkül. Marxot Kuehnelt-Leddihn erőszakos gyűlölködőnek tekintette,³³ aki gyakorlatilag mindenkit megvetett a munkásoktól a zsidókig. Marx antiszemitizmusa szintén fontos, hiszen szemben a középkori antijudaizmussal, Marxnál először jelenik meg a faji jellegű antiszemitizmus – rasszizmusa könnyedén kiolvasható a Lassalle-ról írott leveleiből.³⁴ Így válik érthetővé Goebbels azon kijelentése, hogy „a nemzetiszocialista azért antiszemita, mert szocialista”.³⁵

Kuehnelt-Leddihn szerint a nemzetiszocializmus baloldalisága – szemben a közfelfogás által elfogadott nézettel – nyilvánvaló Hitler és a náci vezetők megnyilvánulásából. Hitler „proletárnak” nevezte magát,³⁶ a német forradalmat a francia forradalom pontos megfelelőjének tartotta, ahogy mozgalmát is egyszerre a marxizmus meghódítójának és *végrehajtójának* – vagyis a „lényegi és igaz” részének, annak zsidó-talmudista dogmái nélkül: „*több az, ami összeköt, mint ami elválaszt minket a bolsevizmustól... mindenekelőtt a valódi forradalmi mentalitás. Ennek mindig tudatában voltam, és azt a parancsot adtam, hogy a korábbi kommunistákat*

³⁰ Idézi KUEHNELT-LEDDIHN I. m. 82.

³¹ I. m. 114. o.

³² I. m. 115. o.

³³ KUEHNELT-LEDDIHN 1973.

³⁴ Vö. JOHNSON 2010.

³⁵ KUEHNELT-LEDDIHN 1952, 267. o.

³⁶ KUEHNELT-LEDDIHN 1990, 151. o.

azonnal be kell fogadni a pártba”.³⁷ Manapság kellemetlenül hangzik, de a nemzetiszocialista vezetők, köztük Hitler is több ízben nevezték magukat ilyen vagy olyan formában demokratának („*Erzdemokrat*”, „német demokrácia” stb.): a nyugati demokráciákat jellemzően nem azért gyűlölték, mert azok demokráciák, hanem épp azért, mert nem voltak *igazi* demokráciák.³⁸ Hitler ugyanis *vezető* volt, nem *uralkodó*; a nép akaratának megtestesítője – azaz, Rousseau *volonté générale*-jének végrehajtója. Hitler és a nemzetiszocialisták őszintén gyűlölték a hagyományos uralmi formákat, és Hitler bizonyosan egy életre megutálta a monarchiát is, miután Olaszországban járt – részben ezért nevezte „fél munkának” a fasizmust. És ahogy az uralmi formákat, úgy a hagyományos osztályokat, mentalitásokat is gyűlölte: így a kereszténységet is, amelyet Martin Bormann a nemzetiszocialista győzelem után el akart törölni a föld színéről.³⁹ A „forradalmi mentalitás” és a totalitárius demokrácia eszméi mellett ez is összekötötte a nemzetiszocialistákat és a kommunistákat, akik nem pusztán a Molotov-Ribbentrop paktum keretei között működtek együtt. Már elég korán elkezdtek tervezni az együttműködést, amelyről a Reventlow-Radek tárgyalások tanúskodnak, ahogy az is, hogy a kommunisták megölhették jobboldali ellenfeleiket a koncentrációs táborokban – az örök szeme láttára.⁴⁰ „*Sade minden látomása és a francia Révolution Surréaliste lidércnyomások álmai valósággá váltak, az amerikai pragmatizmus és univerzális pozitívizmus minden következtetését levonták, a biológiai képzelgők eugenikai terveit véghezvittek, a korlátlan materializmus minden következménye beteljesült*”.⁴¹

Kuehnelt-Leddihn mind a nemzetiszocializmust, mind a kommunizmust – és elődjüket, a totalitárius forradalmi demokráciát – középosztálybeli „burzsoá” ideológiának tartotta. Céljuk elsősorban a (gazdasági) biztonság volt, és a *Lebensraum* követelése is erre, vagyis a középréteg jólétének kiterjesztésére vonatkozott – ezzel a nemzetiszocialisták is elfogadták a marxizmus programját. A proletariátusnak nem célja „proletárnak” maradni, a forradalom célja a középrétegek jólétének szintjére való felemelkedés.⁴² Épp ezért visszaszűkítette a szocialista gondolkodást közhelyszerűen az „eredeti kereszténység” szegénységkultuszával magyarázni, hiszen a

³⁷ I.m. 158. Szemben a nemzetiszocialisták jobboldali ellenségeivel, a legitimistákkal, akik az egyetlen csoport voltak, akiknek Bűrcel az Anschluss után nem volt hajlandó „kezet nyújtani”. KUEHNELT-LEDDIHN 1952, 364. o., 949. jegyzet

³⁸ I. m. 174., 264-265. Ld. még: LUKACS 2008.

³⁹ KUEHNELT-LEDDIHN 1990, 161-162. o.

⁴⁰ I.m. 162-163. o.

⁴¹ I.m. 165. o.

⁴² KUEHNELT-LEDDIHN 1943, 288. o.

szocializmus gyűlöli a szegénységet és el akarja törölni azt.⁴³ Nem véletlen, hogy a nemzetiszocialistákra nem a „konzervatívok” és az „arisztokraták” szavaztak, mint ahogy az a köztudatban megragadt, hanem a „demo-liberális” pártok korábbi támogatói.⁴⁴

Korábbi műveiben (a *Menace of the Herd*-ben és részben a *Liberty or Equality*-ban) Kuehnelt-Leddihn a kapitalizmust is „baloldalinak” tartotta, a szocialista érem másik oldalának. Ezen, inkább romantikusnak mondható szemléletén később változtatott, és egyértelműen a kapitalizmus, pontosabban a szabad kereskedelem mellett érvelt. A piaci renddel szembeni ellenállást, akárcsak a kollektivistá, totalitárius gondolatok melletti elköteleződést nem a munkásokhoz, hanem a középosztályhoz, értelmiségiekhez kötötte.⁴⁵ A modern demokratikus, egalitárius, totalitárius irányzatok szentje a „közember” vagy „közönséges ember” (*Common Man*) volt,⁴⁶ őt akarták piedesztálra emelni, az ő igényeit kielégíteni, a világot hozzá akarták igazítani. Ahhoz, aki megvet mindenféle kiválóságot, és gyűlöli az *aristoi* minden jelét; a közembert fel lehet tüzelni a gyűlölt és sokszor sikeres kisebbségek ellen.

Kuehnelt-Leddihn külön figyelmet szentelt a külpolitika kérdésének, pontosabban annak, hogy a baloldal milyen végzetes kimenetelű politikát folytatott. A program végrehajtója az I. világháború alatti amerikai adminisztráció volt. Ugyan a whig hagyományban is volt némi monarchia-ellenesség és antikatolicizmus, ám a progresszív wilsoni adminisztráció esetében mindez betegessé vált, a demokrácia eszméje pedig ideologikussá (azaz demokratizmussá). Az amerikai és a brit baloldal mindent, ami nem modern, haladó, demokratikus, azt retrográdnak, „reakciónak” tekintette, mely maradványokat el kellett tüntetni. Így Kuehnelt-Leddihn nézete szerint a legfontosabb (és végzetszerű) év 1917 a XX. században, amikor Amerika eldöntötte, hogy elpusztítja a „régit világot”.

Az amerikai beavatkozás nyíltan az Osztrák-Magyar Monarchia elpusztítására tört, ami sikerrel is járt – ezzel hatalmas geopolitikai jelentőséget és hatalmat adva Németországnak, és hatalmi vákuumot kreálva tőle keletre.⁴⁷ Ez Wilson ideológiai dzsihadjának jegyében folyt, mely szerint „biztonságossá” kellett tenni a „világot a

⁴³ KUEHNELT-LEDDIHN 1990, 97. o.

⁴⁴ KUEHNELT-LEDDIHN 1990, 155. o., 1974, 171. o., 1952, 261. o.

⁴⁵ KUEHNELT-LEDDIHN 1972. Ezen felül a kapitalizmussal szembeni ellenszenvet egy romantikus konzervatív tradíció is táplálta.

⁴⁶ Kolnai Aurél különbséget tesz a közember és az „egyszerű ember” (*Plain Man*) között: KOLNAI 1999.

⁴⁷ KUEHNELT-LEDDIHN 1990, 203. o., Kuehnelt – Leddihn ironikusan megjegyzi, hogy ha Hitlernek lett volna humorérzéke, szobrot emel Wilsonnak Münchenben a „Barna Ház” előtt. KUEHNELT-LEDDIHN 2008, 794. o.

demokrácia számára”. Ám ennél is erősebb volt Wilson anti-katolikus és „reakcióellenes” meggyőződése, amely néha saját doktrínáit, így az „önmeghatározását” is felülírták. Épp ezért hiába tartotta Ausztriát és Németországot „egy fajnak”,⁴⁸ ez egy központi római katolikus nemzetet eredményezett volna a „pápaság uralma alatt”, ami megengedhetetlen volt.⁴⁹

Ez az ideológiai hadviselés megakadályozott minden lehetőséget a békére, és totalizálta a háborút: a reakciónak eszerint vesznie kellett, azzal megállapodás nem volt köthető. Wilsonra George Davis Herron volt nagy hatással, akinek részben köszönhető az is, hogy 1917-ben nem történhetett békekötés.⁵⁰ Herron nemzeti messianizmusa valódi modern „keresztes hadjáratnak” láttatta a világháborút a haladás, felvilágosodás, valamint a reakció, a Habsburgok, a Vatikán, a Junkerek erői között.⁵¹ A végső győzelem érdekében a nyugati propaganda igyekezett elterjeszteni a német és az osztrák hadseregről, hogy kegyetlen, vérszomjas, civilizálatlan barbárok.⁵²

A „demokrácia kiterjesztése” örök békét nem hozott – hozott viszont helyette egy második világháborút Kuehnelt-Leddihn értelmezésében. Az amerikaiak a II. világháborúban kénytelenek voltak helyrehozni azt, amit az I. világháború során elrontottak: Hitler hatalomra jutása elképzelhetetlen lett volna a nyugati hatalmak rossz külpolitikája nélkül.⁵³ Kuehnelt-Leddihn úgy vélte, a progresszív adminisztráció tökéletesen inkompetens volt, és nem pusztán tudatlansága – a *Scita* (a tudott dolgok) és *Scienda* (azok a dolgok, amelyeket a megfelelő döntésekhez tudni kellene) közti tátongó úr – irányította (már ami a kontinens történelmét és intézményeit, pl. a monarchiát illeti), hanem negatív érzelmi indíttatása is.

Kuehnelt-Leddihn gondolkodása sajátosnak mondható. Noha ma sokan konzervatívnak neveznék, Kuehnelt-Leddihn határozottan liberálisnak, sőt több ízben

⁴⁸ Wilson ilyen nézetei nem véletlenek, hiszen Kuehnelt – Leddihn emlékeztet arra, hogy Wilson „déli rasszista” volt.

⁴⁹ KUEHNELT-LEDDIHN 1990, 207. o.

⁵⁰ I.m. 208-209. o.

⁵¹ A nacionalista baloldali Herron nem volt mentes az antiszemita nézetektől, a nemzetközi pénztőke „okkultizmusáról” beszélt, valamint arról, hogy a zsidók összeesküdtek a Vatikánnal. Herron nézeteiben Kuehnelt – Leddihn szerint egyesül minden, ami baloldali: a gyűlölt kisebbségeket, vallásokat összeköti és konspirációt sejt a háttérben. Szintén nem véletlen, hogy Herron nagyrabecsülését fejezte ki Mussolini és a fasizmus iránt. I.m. 216. o.

⁵² Erre példa az a legenda, hogy a német katonák belga kisbabák kezeit vagdosták le. I.m. 414. o., 613. jegyzet

⁵³ Kuehnelt – Leddihn szerint az I. világháborúban az amerikaiak a rossz, a II. világháború során a jó oldalon álltak (azaz: a nemzetiszocialistákkal szemben), ugyanakkor nem spórolta meg pikírt megjegyzéseit, amennyiben a szövetségesek hibáiról, sőt bűneiről volt szó a II. világháború során.

„szélsőjobboldali anarchistának” nevezte magát. Talán liberalizmusának köszönhető, hogy egyetértve Irving Kristollal – és Russell Kirk-kel vitázva – azt vallotta, hogy az ideológiák ellen nem lehet „nem-ideológiával” küzdeni.⁵⁴ Nem osztotta a konzervatívok azon, talán fundamentális nézetét, hogy az ideológia mindenképpen baloldali és rossz. Erősen keresztény alapelvekre építve épp ezért Kuehnelt-Leddihn meg is próbált valamiféle „ideológiai vázlatot” készíteni, amely a jobboldal rendelkezésére állhat.⁵⁵ Minderre azért van szükség véleménye szerint, mert a baloldali fenyegetés semmi esetre sem szűnt meg – azokkal szemben pedig a szabadságnak és a civilizációnak védelemre van szüksége. Így eszmeire, ideológiáira is.

Felhasznált irodalom

HAYEK, Friedrich v.: *The Counter-Revolution of Science*. Liberty Fund, 1979

JOHNSON, Paul: *Értelmiségiek*. Európa Könyvkiadó, 2010

KOLNAI Aurel: *The Meaning of the Common Man*. In: *Privilege and Liberty and Other Essays in Political Philosophy*, Lexington Books, 1999

KUEHNELT-LEDDIHN, Erik v.: *Democracy's Road to Tyranny*. In: *The Freeman: Ideas on Liberty*, 1988. május, 38. évf. 5. sz.

KUEHNELT-LEDDIHN, Erik v.: *Leftism Revisited: From de Sade and Marx to Hitler and Pol Pot*. Regnery Gateway, 1990

KUEHNELT-LEDDIHN, Erik v.: *Leftism: From de Sade and Marx to Hitler and Marcuse*. Arlington House, 1974

KUEHNELT-LEDDIHN, Erik v.: *Liberalism in America*. In: *Arguing Conservatism*. *Four Decades of the Intercollegiate Review* 2008. 788-795. o.

KUEHNELT-LEDDIHN, Erik v.: *Liberty or Equality: The Challenge of our Time*. The Caxton Printers, Caldwell, Idaho, 1952

KUEHNELT-LEDDIHN, Erik v.: *Martin Luther. Faith and Reason* 1996. ősz, Christendom Press, 185-200. o.

⁵⁴ KUEHNELT-LEDDIHN 1990 320.

⁵⁵ KUEHNELT-LEDDIHN 1982.

KUEHNELT-LEDDIHN, Erik v.: Portrait of an Evil Man. The Freeman: Ideas on Liberty, 1973. szeptember, 23. évf., 9. sz.

KUEHNELT-LEDDIHN, Erik v.: Principles of the Portland Declaration. 1982. In: National Committee of Catholic Laymen: <http://www.phillysoc.org/Portland.htm>

KUEHNELT-LEDDIHN, Erik v.: The Menace of the Herd: Or Procrustes at Large. The Bruce Publishing Company, 1943

KUEHNELT-LEDDIHN, Erik v.: The Roots of "Anticapitalism". The Freeman. Ideas on Liberty, 1972. november, 22. évf. 11. sz.

KUEHNELT-LEDDIHN, Erik v.: The Timeless Christian. Fransiscan Herald Press, 1969

KUEHNELT-LEDDIHN, Erik v.: The True Meaning of Auschwitz. National Review 1986. dec. 19.

KÜHNELT-LEDDIHN Erik: Jezsuiták, nyárspolgárok, bolsevikik. Ford.: Früchtl Ede, 1933

LUKACS, John: Demokrácia és populizmus: félelem és gyűlölet. Európa Könyvkiadó, 2008

LUKACS, John: Erik von Kuehnelt-Leddihn: A Memoir. The Intercollegiate Review, 1999. ősz

MEGADJA Gábor: Szabadság vagy demokrácia? – A modern demokratizmus és a totalitarizmus problémája Kuehnelt-Leddihn politikai filozófiájában. Kommentár, 2008/1. 64-76. o.

RADVÁNYI, Ladislaus: Der Chiliasmus. MTA Filozófiai Intézet Lukács Archívum, 1985

TALMON, Jacob L.: The Origins of Totalitarian Democracy. Secker&Wartburg, 1952

VOEGELIN, Eric: The New Science of Politics. In: Modernity Without Restraint: The Political Religions, The New Science of Politics, and Science, Politics, and Gnosticism. (Collected Works of Eric Voegelin, Volume 5), University of Missouri, 1999

Soós Eszter

Témavezető: Bíró Gáspár

Konzulens: Boros Zsuzsanna

CHARLES DE GAULLE ÉS A KARIZMA MINDENNAPIVÁ VÁLÁSA

Bevezetés

Az, hogy lehetséges-e gaulle-izmus De Gaulle nélkül, még a magukat gaulle-istáknak valók számára sem volt mindig egyértelmű, sőt, komoly vitatéma volt. A probléma szinte minden elnökválasztás és jobboldali elnökjelölt kapcsán felmerült: létezik-e még a gaulle-izmus? Tárgyunk szempontjából azonban inkább az számít, hogy ma is vannak olyan politikusok, akik gaulle-istának vallják magukat, és ma is vannak olyan választók, akik ehhez a mozgalomhoz kötik személyes értékrendjüket. A De Gaulle-féle karizma tehát valamilyen formában ma is él.

Frank L. Wilson már egy 1973-as, *Gaulle-izmus De Gaulle nélkül* című tanulmányában azt vizsgálta, hogy úgymond hogyan válik mindennapivá a gaulle-ista karizma. Wilson kiindulópontja természetesen Max Weber karizma-elmélete volt, és tanulmányában azt a kérdést tette fel – külön aláhúzzuk, a Pompidou-korszakban –, hogy a gaulle-ista mozgalom továbbélését milyen tényezők biztosították a De Gaulle-Pompidou-átmenet előtt, alatt és után.

Az alábbi írásban sok szempontból a Wilson által kitaposott úton indulunk el, és gyakran hivatkozunk majd rá is. Ugyanakkor azzal a kiegészítéssel tesszük, hogy Wilson nem ragaszkodott következetesen a weberi elmélet végigkövetéséhez, az csak egy kiindulópont volt számára annak a vizsgálatához, hogy technikailag miként maradhat(ott) fenn a gaulle-ista mozgalom az alapító távozása után. Mi azonban végig közelebb tartjuk majd magunkhoz a weberi elméletet, már csak azért is, mert az 1973 óta eltelt időszak egy hosszabb távú, perspektivikusabb megfigyelést is lehetővé tesz. 2012-ben már tudjuk, hogy a gaulle-ista mozgalom, ha változott is az elmúlt évtizedekben, ténylegesen megmaradt, ha másként nem, hivatkozási alapként. Azt is tudjuk, hogy a De Gaulle-féle karizma valamilyen formában intézményesedni is képes volt a köztársasági elnök tisztségén keresztül.

A jelen dolgozat két logikai részből áll. Először Max Weber karizma-elméletét tekintjük át, majd később De Gaulle politikai pályájára és a gaulle-izmus történetére vetítjük azt.¹

A legitimitás érvényessége és a karizmatikus uralom jellemzői

Uralomról Weber szerint akkor beszélhetünk, ha az emberek egy csoportja engedelmeskedik, és ha ehhez egyfajta akarati mozzanat is kötődik az engedelmeskedők részéről. Az uralomnak Weber három fajtáját különbözteti meg: beszél racionális, tradicionális és karizmatikus legitim uralomról. Az ideáltipikus karizmatikus uralom *„[alapulhat] nem mindennapi odaadáson egy szent, hősiés vagy példamutató személy, illetve az általa kinyilatkoztatott vagy megteremtett rend iránt”*. Weber ugyanakkor aláhúzza, hogy az ideáltipikus uralmi formák általában nem jelennek meg tiszta formában, s ezt a kérdéskört a karizma mindennapivá válása kapcsán is lehetséges vizsgálni.

A karizmával rendelkező személy rendkívüli képességekkel rendelkezik, vezetőnek tekintik, és az uralomnak alávetettek elismerik. Az elismerés a karizma beigazolódásához kötődik. A beigazolódott karizma elismerése kötelesség, és „nem a legitimitás alapja”. A beigazolódás elmaradása a karizmatikus tekintély megingását vonja maga után, mondja Weber.

A rendkívüliség nemcsak a karizma hordozójára vonatkozik, hanem gyakran a körülményekre is (gazdasági vagy politikai körülmények, belső lelki helyzet). A különleges helyzetek, például egy háború, működésbe hozzák a karizmat.

Mivel a karizmatikus uralom nem mindennapi uralmi forma, gyakran szabályellenes („írva vagyon, de én mégis mondom néktek”): *„a karizma viszont legfőbb megjelenési formáiban egyáltalában szétzúzza a szabályt és a tradíciót, és a szentség minden fogalmát teljesen kiforgatja. Nem azt tiszteli, ami ősidőktől megszokott, és ennél fogva megszentelt, hanem ráveszi az embereket, hogy vessék alá magukat annak, ami még soha nem volt, ami teljesen egyedülálló és ezért isteni. Ebben a tisztán empirikus és értékmentes értelemben a karizma csakugyan sajátos „alkotó” erőt és forradalmi hatalmat jelent a történelemben”*.

¹ A weberi elmélet egyes elemeire oldalszámszerűen a dolgozatban nem hivatkozunk. Az összefoglalást az alábbiak alapján készítettük: WEBER 1987, 221-225. o., 248-260. o., 271-275. o.; illetve WEBER 1996, 47-60. o., 205-250. o.

A karizma továbbá gyakran idegen a „rendes” gazdasági működéstől, esetenként zsákmányszerzésre, önmaga adományokból való fenntartására viszont törekedhet, ugyanakkor nem magánjellegű vagyonosodás céljából.

A karizma mindennapivá válása és eldologiasodása

Nem mindennapi uralmi formáról lévén szó, a rendkívüli körülmények elmúltával a karizmatikus uralom jellege is változik, jellemzői keverednek a racionális és tradicionális uralmi formák egyes elemeivel, s az ideáltípusok szétválasztása lehetlenné válik. A karizmatikus uralom egyes jellemzői ugyanakkor megmaradhatnak.

Mivel a karizma, mint kegyelmi ajándék elsősorban személyhez kötött, az utódlás kérdése az egyik legfontosabb probléma, amely a karizma mindennapivá válása kapcsán felmerül. A sikeres utódlás az alábbi módszerekkel történhet: újabb alkalmas személy keresése, kinyilatkoztatás, korábbi karizmatikus vezér általi kijelölés, igazgatási csoport általi kijelölés, öröklődés, karizma dologi hordozóhoz kapcsolása (pl. hivatalhoz). A mindennapivá válás során az igazgatási csoport is szabályozza a csoportba történő bekerülést, ehhez kapcsolódóan normákat határoznak meg. Megszűnik a gazdaságtól való idegenkedés is a mindennapivá válás során.

Weber továbbá beszél a karizma uralomellenes átértelmezéséről is. Bizonyos esetekben előfordulhat ugyanis olyan helyzet, ahol az alávetettek általi elismerés nem a karizmatikus legitimitás következménye, hanem kiindulópontja. Kiemelt átmeneti típusként kezeli Weber itt a népszavazáson alapuló uralmat, s példaként a két Napóleont és a bonapartizmust említi. Ennek a példaválasztásnak a jelentőségére később még visszatérünk.

A karizma mindennapivá válásának eleme az is, ahogy az uralomnak alávetettek alattvalókká, állampolgárokká válnak, és ahogy a karizmatikus személy üzenete tradícióvá válik (pl. dogma). A mindennapivá válás egyik esete az is, amikor a karizma eldologiasul, átruházhatóvá (örökölhetővé), megszerezhetővé válik, vagy éppen egy hivatalhoz kezd kötődni és nem elsősorban a személyhez. Itt jegyezzük meg, hogy noha Max Weber a karizma mindennapivá válásáról beszél, helyes lenne talán időnként a karizma mindennapivá változtatásáról beszélni, vagyis arról, hogy a folyamat nem egy esetben nagyon is tudatos tervezés eredménye a karizmat birtokló személy és a kísérete részéről.

A rendkívüliség szerepe a gaulle-izmusban

Mint fentebb említettük, Weber szerint a különleges körülmények tulajdonképpen különleges embereket kívánnak meg, és általában ekkor jelennek meg a karizmatikus vezetők. Mi lehetne igazabb a gaulle-izmus kapcsán? De Gaulle valójában mindig akkor volt igazán sikeres, amikor Franciaországban rendkívüli körülmények álltak elő: 1940-ben, amikor Németország legyőzte és megszállta a villámgyorsan kapituláló Franciaországot, illetve 1958-ban, amikor az algériai válság megoldásának szükségessége elősegítette a Szabad Franciaország vezérének visszatérését.

A gaulle-izmus „középső”, körülbelül 1946 és 1958 közötti időszakáról viszonylag kevesebbet beszél az irodalom és a politikai közbeszéd, pedig De Gaulle ebben az időszakban hozta létre az első gaulle-ista mozgalmat, az RPF-et (*Rassemblement du Peuple Français*), mely egyébként esetenként Franciaország egyik legerősebb politikai ereje volt.²

Az 1946 és 1958 közötti időszak „normál”, mindennapi időszak volt Franciaország történetében, így nem volt fogadóképes De Gaulle „különleges küldetésére”. A IV. köztársaság parlamentáris rendszerben De Gaulle valójában maga is „csak egy pártvezér” volt a többi között és nem igazán találta a helyét. Idengenkedett a parlamentáris, pártokra és nem személyekre alapozó alkotmányától, s amikor csak lehetett, például az 1946-os elhíresült bayeux-i beszédében felszólalt ellene³ – később az algériai válság *ex post* igazolta De Gaulle álláspontját a politikai rendszerrel kapcsolatban, amennyiben a IV. köztársaság tulajdonképpen alkalmatlannak bizonyult a válság kezelésére. Weber is említi, hogy a karizmatikus üzenet nem feltétlenül többségi üzenet, s a gaulle-izmus történetének középső szakaszára ez mindenképpen igaz (mint ahogy kezdetben, 1940-ben is csak egy maroknyi londoni ellenállóról beszélhetünk, semmiképpen sem tömegekről).

Az irodalom sokszor, sok helyütt elemzi az V. köztársaság intézményeit, gyakran vetik össze a korábbi gaulle-ista elképzelésekkel, a bayeux-i beszéddel. A karizmaelmélet szempontjából azonban az 1958-as válság és rendszerváltás háttere, legalitáshoz való sajátos viszonya sokkal izgalmasabb. A helyzet az 1940-es ellenállás kapcsán is így áll egyébként. A legalitáshoz és a legitimitáshoz való gaulle-ista viszony tehát legalábbis sajátos, ami megérdemli, hogy külön foglalkozzunk vele. „*Írva vagyok, én mégis mondom néktek*”?

²Ld.: GAZDAG 1996, 45-46. o.

³DE GAULLE 1999a.

A gaulle-izmus viszonya a legalitáshoz és a legitimitáshoz

Amikor Franciaország kormánya 1940 nyarán kapitulált a német hadsereg előtt, és aláírta a fegyverszünetet, anélkül, hogy igazán megfontolta volna azt, hogy a háborút a gyarmatokra menekülve folytassa, vagy hogy unióra lépjen Nagy-Britanniával, De Gaulle a nyílt ellenállást választotta, ami formálisan semmiképpen nem volt legális.

Londonba ment, ahol híres június 18-i rádióbeszédében⁴ minden francia tisztet és katonát, mérnököt, hadiipari munkást arra hívott fel, hogy lépjen vele kapcsolatba. Az ellenállásra való felszólítással De Gaulle végleg leválasztotta magát a formális legális legitimitásról, és karizmatikus, rendkívüli, személyhez kötött legitimitásra tartott igényt, és alig titkoltan úgy vélte, hogy ezekben a nehéz időkben ő képviseli mindazt, amit az örök Franciaország jelent.

A formális legalitás elutasítását ebben a rendkívüli helyzetben mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy De Gaulle Vichy rendszerét nem ismerte el törvényesnek, noha a rezsim elvben igényt tarthatott a legális legitimitációra, hiszen formailag elfogadható módon jött létre: a III. köztársaság tulajdonképpen legális öngyilkosságot követett el azzal, hogy képviselői teljhatalmat biztosítottak Pétain marsallnak.⁵ Fontos megjegyezni, hogy ebben az időszakban még karizma és karizma áll szemben egymással: Pétain marsall, aki az I. világháború egyik nagy győzője (karizmája tehát egyszer már beigazolódott), és az alig ismert De Gaulle, aki úgy véli, hogy ő testesíti meg azt, amit Franciaország jelent. A háború végére azonban mindez megváltozik, hiszen akkor De Gaulle karizmája igazolódik be, a Pétain-nimbusz pedig porba hullik.

Ritkán szoktak erről beszélni, de De Gaulle ugyancsak a legalitás határán táncolva tér vissza a hatalomba 1958-ban is, amikor ismét a fennálló renddel szemben lép fel, igaz, az 1940-es esettől eltérően egyúttal figyelve arra, hogy a legalitás formai kellékei legalább részben megfigyelhetők legyenek. Szempontunkból nem is elsősorban az elsöprő többséget hozó 1958-as alkotmányos népszavazás az érdekes, hanem az a politikai manőver-sorozat, amellyel a Tábornok ismét megszerzi a miniszterelnöki pozíciót.

Az úgynevezett „Feltámadás-hadműveletről” van szó, arról a potenciális államcsíny-kezdemenyezésről, mely a hadsereg egyes tisztjeitől származik, s mely elhárította, hogy ha De Gaulle nem tud törvényesen visszatérni, vagy 1958. május

⁴ DE GAULLE 1940.

⁵ BOROS 2011.

végéig nem tud visszatérni, akkor akár erővel is eléri miniszterelnökké emelését. De Gaulle tudott erről a kezdeményezésről, s noha nem bátorította és nem is határolódott el tőle nyilvánosan, de rá alapozva politikai zsarolásoktól, *sous entendu*-ktől és pszichológiai hadviseléstől sem mentes politikai manővereket kezdett, illetve folytatott a visszatérése érdekében.⁶ Nem véletlen, hogy sokan voltak, akik 1958-as visszatérését és az új alkotmányt egy az egyben államcsínynek tekintették, köztük volt egyébként a későbbi köztársasági elnök, François Mitterrand is.

De Gaulle az írott törvényeket a későbbiekben is úgymond kreatívan kezelte („*írva vagyon, én mégis mondom néktek*”), noha vitathatatlanul demokrata volt, hatalmát a mindennapi politikában egyértelműen a néptől eredeztette, és ez különbözteti meg többek között az olyan előd-nacionalista irányzatoktól, mint például maurrass-izmus.⁷ A törvényes és a legitim hatalom szembeállítására De Gaulle-nál sosem teljesen végigvitt gondolat, ha ugyanis a nép az általunk itt használt weberi szóhasználattal élve nem ismeri el többé a legitim karizmát, akkor Charles De Gaulle általában a háttérbe vonul.⁸

A legalitást kreatívan kezelő esetek közül az 1962-es népszavazás kiírása az egyik legizgalmasabb eset, amelyet a mai napi vitatnak alkotmányjogász körökben. De Gaulle tudta, hogy az V. köztársaság alkotmányának van egy parlamentáris, René Rémond szóhasználatában: orléanista értelmezése is⁹ – erre az ún. együttlakások időszaka gyakorlati bizonyítékot is szolgáltatott.¹⁰

De Gaulle tudta, hogy az elnöki-félelnöki értelmezés akkor maradhat domináns, ha utódai hasonló tekintéllyel rendelkeznek, mint ő,¹¹ illetve ez esetben legitimálható, hogy az elnök együttlakás esetén is hivatalban marad.¹² De Gaulle ezért javaslatot tett arra, hogy a köztársasági elnököt 1965-től kezdődően közvetlenül válasszák. E változtatás bevezetése céljából a népszavazás intézményéhez fordult, nyilvánvalóan azért, hogy a döntésnek nagyobb és közvetlenebb legitimitást szerezhesen és biztosan érvényesíthesse akaratát. Ám az alkotmány 11. cikkelye szerint a közhatalom szervezetére vonatkozó javaslatokat lehetséges ily módon jóváhagyatni, márpedig az alkotmányjogász szakma, köztük az Alkotmánytanács és az Államtanács, úgy gondolta, hogy a referendum kiírása alkotmányellenes.¹³

⁶ SHEENAN 1997, 97-99. o.

⁷ RÉMOND 1982, 316. o.

⁸ PETITFILS 1981, 51. o.

⁹ Ld.: RÉMOND 1982, 319. o.

¹⁰ POULARD 1990.; JOHANCSIK 2003.

¹¹ DREYFUS 1982, 153. o.

¹² JOHANCSIK 2003, 85. o.

¹³ LACOUTURE 1969, 162. o.

Az alkotmányellenesség arra volt alapozható, hogy a köztársasági elnök megválasztásának a módja nem a közhatalom szervezetére vonatkozó kérdés, noha ellenérvként erre is felhozható, hogy az 1875. február 25-i, a közhatalom szervezéséről szóló törvényben szerepel az, hogy milyen módon választják meg az elnököt.¹⁴ Mára azonban ez a vita csak az alkotmányjogászokat érdekli, mivel a referendum eredményét elfogadták és alkotmányos szabállyá emelték. René Rémond szerint ahhoz, hogy ezt a módosítást végül az egész politikai elit elfogadja, az is hozzájárult, hogy Mitterrand jelöltette magát 1965-ben, amivel implicite elfogadta az új játékszabályokat.¹⁵

Hogy a legalitáshoz és a legitimitáshoz való „rugalmas hozzáállást” még egy példával illusztráljuk, érdemes megjegyeznünk, hogy az sem szerepel sehol az V. köztársaság alkotmányában, hogy a köztársasági elnök a miniszterelnököt bármikor visszahívhatja. Az szerepel az alkotmányban, hogy az elnök nevezi ki a kormányfőt, de a visszahívás tekintetében elsősorban a Parlamentnek van szerepe (a bizalmi kérdésen felvetésén keresztül). De Gaulle azonban már első kormánya kinevezésekor bevezette, hogy a kormánytagokkal biankó aláíratta a lemondásukat is, ezzel biztosítva folyamatos befolyását a kormány felett.¹⁶

Ezek a karizmatikus, személyes gyakorlatok később szinte szabállyá emelődtek, és ma már senki nem vitatja a köztársasági elnöknek azon jogát, hogy minisztereket és miniszterelnököket nevezzen ki és menesszen kívánsága szerint. De Gaulle egy híres, 1964. január 31-én tartott sajtótájékoztatóján többek között arról is beszélt, hogy az alkotmány intézmények, szellem és gyakorlat.¹⁷ Ebben messzemenően igaza volt. De Gaulle személyes karizmájának és a sikeres utódlásának köszönhető az, hogy az V. köztársaság új hagyományokat volt képes teremteni, melyek a mai napig élnek, és amelyekhez politikai szereplők ragaszkodnak.

A gaulle-ista karizma beigazolódása

Charles De Gaulle ambíciója az volt, hogy a nagyság felé húzza Franciaországot, és rávegye a franciákat, hogy vegyenek ebben a munkában részt, hozzanak áldozatot a hazáért. A részvétel, az önalávetés, az engedelmesség mint kötelesség azért válhatott az V. köztársaság idején elvárhatóvá, mert a De Gaulle-i karizma a II.

¹⁴ DREYFUS 1982, 151. o.

¹⁵ RÉMOND 1982, 263. o.

¹⁶ NAGY 2001, 118. o., továbbá ld. ugyanehhez az alábbi „mozgalmi értelmezést”: BARACS 1981, 47-48. o.

¹⁷ LACOUTURE 1969, 170. o.; DE GAULLE 1999b.

világháború alatt messzemenően beigazolódott: Franciaország neki köszönhetően a győztesek oldalán került ki abból a háborúból, amelyet saját erejéből napok alatt elveszített; Franciaország megerősítette középhatalmi státuszát; vétójogot, és állandó tagságot kapott az újonnan alakuló ENSZ-ben; továbbá döntési jogot, részvételi jogot szerzett abban a stratégiai kérdésben, hogy mi legyen a legyőzött és megszállt Németországgal.

A De Gaulle-i karizma ezért tehát a weberi elmélet értelmében joggal tarthatott igényt az elismerésre 1958-ban. Minthogy azonban tudjuk Webertől, hogy a tartosan be nem igazolódó karizma, azaz a kegyelmi ajándék elvesztése bukáshoz vezet, az sem mellékes, hogy az 1958 és 1969 közötti időszakban miként sikerült fenntartani a legitimitást. Ebben a folyamatban szerepe van a háborús sikernek (vagyis a még nagyobb háborús veszteség csökkentésének Algéria esetében), a jólét növekedésének (a *trentes glorieuses* kiugró gazdasági fejlődésének, az életszínvonal növekedésének), de a személyes karizma tudatos mindennapivá alakításának és eldologiasításának is.

Utódlás a mozgalom élén...

A sikeres utódlás kapcsán említettük, hogy az történhet egy újabb alkalmas személy keresése, kinyilatkoztatás, korábbi karizmatikus vezér általi kijelölés, igazgatási csoport általi kijelölés, öröklődés, vagy a karizma dologi hordozóhoz kapcsolása által.

A gaulle-izmus esetében elsősorban a gaulle-ista mozgalmon belüli utódlás kérdése merült fel, mint probléma, ami lehetővé kellett, hogy tegye a gaulle-izmus, mint mozgalom, mint politikai erő továbbélését. Másodsorban viszont az eldologiasodás, eldologiasítás problematikája is felvethető, amennyiben szükségessé vált, hogy a mindenkori köztársasági elnököt ne személyes, hanem inkább „hivatali karizma” vegye körül – ez volt az 1962-ben kezdeményezett alkotmánymódosításnak is az eredeti értelme. A jelen fejezetben a mozgalom élén történő utódlásról beszélünk, a következő fejezetben pedig az eldologiasodás problematikájára térünk ki röviden.

A mozgalmon belüli utódlás, illetve az arra való felkészülés már De Gaulle időszakában megindult: Georges Pompidou már miniszterelnökként is foglalkozott a gaulle-ista párt mozgalmi kérdéseivel.¹⁸ Az 1965-ös elnökválasztás, amikor De Gaulle csak a második fordulóban tudott nyerni, figyelmeztető jel volt a gaulle-isták számára, hogy mind De Gaulle, mind a mozgalom ereje szükséges a politikai sikerhez, még akkor is, ha korábban De Gaulle úgy gondolta, megteheti, hogy a

¹⁸ WILSON 1973, 488. o.

saját pártjától is távolságot tart.¹⁹ Ez az a perc, amelyben „De Gaulle szakralitásból politikussá válik”, és amely Pompidou feladatává teszi az 1967-es választásra való keményebb felkészülést.²⁰

Az, hogy Pompidou kihasználta a lehetőséget arra, hogy a gaulle-ista párt vezetője legyen, olyan bázist teremtett a későbbiekre nézve, amely lehetővé tette számára, hogy 1969-ben köztársasági elnökké választhassák²¹ – úgy ráadásul, hogy komoly utódlási harc ne törjön ki jelöltségével szemben. Pompidou egyre erősebb bevonódása a gaulle-ista politikába találkozott De Gaulle helyeslésével, sőt, kifejezett támogatásával,²² amit egyfajta kijelölésnek is tekinthetünk a weberi értelemben, s mire De Gaulle menesztette miniszterelnöki tisztségéből Pompidou-t, már magától értetődő utódnak tekintették.²³

Pompidou volt az, aki a De Gaulle utáni időkre készülve megszervezte a gaulle-ista mozgalom helyi szervezeteit, s ez a jól szervezett – és több választáson már a hatvanas években ki is próbált – párt volt, mely aztán Pompidou-t támogatta elnökjelöltként 1969-ben.²⁴ Később ez a jó beágyazottság volt az, ami tovább segítette a mozgalmat abban, hogy a francia politikai élet meghatározó szereplője maradjon.²⁵

Ugyanakkor Pompidou elnökként is magánál tartotta a jogot, hogy az elnöki többség és a saját pártjának tényleges vezetője legyen, noha nyilvánosan mindig igyekezett távolságot tartani a pártoktól.²⁶ Ehhez egyébként azt a módszert választotta, hogy a maga embereire bízta a gaulle-ista párt, az UNR szervezését, vagy éppen olyan embert neveztetett ki főtitkárnak, akit a miniszterelnök, Chaban-Delmas közismerten nem szeretett.²⁷ Miként Frank L. Wilson magyarázza, a pártoktól való elnöki távolságtartás demonstrálására alakult ki a parlamenti és az elnöki többség mitikus megkülönböztetésének az igénye,²⁸ amely mítosz egyébként az elnöki hivatalhoz tartozó tradícióvá vált az idők során.

Pompidou úgyszintén ügyesen kezelte a potenciális ellenfeleket.²⁹ Konklúzióként – ne felejtjük el, 1973-ban járunk – Wilson arra hívja fel a figyelmet, hogy a Pom-

¹⁹ WILSON 1973, 492-493. o.

²⁰ Más szerzőket idézve írja: PETITFILS 1981, 65. o.

²¹ WILSON 1973, 494. o.

²² Ehhez ld.: WILSON 1973, 497. o.

²³ WILSON 1973, 499. o.

²⁴ WILSON 1973, 498-499. o.

²⁵ PETITFILS 1981, 122. o.

²⁶ WILSON 1973, 500. o.

²⁷ DREYFUS 1982, 295. o.; WILSON 1973, 500-501. o.

²⁸ WILSON 1973, 501. o.

²⁹ WILSON 1973, 502-503. o.

pidou-féle utódlási módszer nem feltétlenül működik a jövőben, hiszen az elnöknek szüksége van párttámogatásra, és ezért nem mondhat le a kontrollról a miniszterelnök javára.³⁰

Erre a következő fejezetben visszatérünk, de megelőlegezzük, hogy a miniszterelnöki tisztség az elmúlt harminc évben fontosnak bizonyult az elnöki utódlás szempontjából, de nem annyira, amennyire a De Gaulle-Pompidou-átmenet alapján erre 1973-ban gondolni engedett. Az történt, hogy az elnökök a pártvezetést fenntartották maguknak a miniszterelnökök kárára, és a mindenkori legerősebb pártvezérnek is gyakran komoly esélye volt arra, hogy természetes jelöltnek tekintésük az elnökségre (Valéry Giscard d'Estaing, Mitterrand, Jacques Chirac mind-mind pártvezérként kerültek az elnöki székbe, s amikor a Chirac-éra végén választania kellett, Nicolas Sarkozy is a kormánypárt elnökségét választotta a minisztertség helyett³¹).

De Gaulle, a karizmatikus vezér távozása után tehát már új időszak kezdődik: a mozgalom vezetője pártvezér lesz. Továbbá a gaulle-izmus megállapodik a jobboldalon, és a gyakorlatban már nem nyúlik át a jobb-bal törésvonalon, amit az 1974-es második forduló preferenciavizsgálatok a szavazók oldaláról is visszaigazolnak.³² A hetvenes évek végére ez a folyamat kiteljesedik, a „népi” szavazóréteg (*électorat populaire*) otthagya a gaulle-istákat, az akkor már RPR-nek nevezett gaulle-ista párt és a liberális UDF szavazóbázisa pedig gyakorlatilag homogén.³³

... és eldologiasodás

A Pompidou-val kezdődő a folyamatot később megerősítette Giscard d'Estaing, Mitterrand, Chirac és Sarkozy pályája is: a pártok felett lebegő és a pártoktól mindenestől távolságot tartó elnökből pártvezér, többségi vezér lett, akinek a tekintélyét már nem csak a személye adja, hanem elnöki hivatala is.

Amikor De Gaulle azt mondta, hogy „mindenki gaulle-ista volt, gaulle-ista, vagy gaulle-ista lesz”, akkor az elnökök esetében ez biztosan igaz, hiszen az intézményrendszert mindegyikük elfogadta.³⁴ Hozzá kell ehhez tennünk, hogy a polgárok is elfogadták az intézményrendszert, így ma már a legtöbb franciáról is elmondható

³⁰ WILSON 1973, 505. o.

³¹ Ld. pl.: NAY 2007, 275-306. o.

³² RÉMOND 1982, 334-335. o.

³³ PETITFILS 1981, 122. o.

³⁴ Idézi: RÉMOND 1982, 341. o.

ebben az értelemben, hogy gaulle-ista (noha a gaulle-izmus nem azonos az intézményrendszerrel).

Persze a szűken vett gaulle-ista mozgalom karaktere változott az idők folyamán, és nem fedi le a teljes gaulle-ista örökséget, miközben De Gaulle elvei a társadalomban egyre jobban szétterjedtek.³⁵ Itt már tehát nemcsak a gaulle-ista mozgalomról van szó, hanem arról, hogy hogyan gondolkodnak az intézményrészerről az emberek, és szűkebb értelemben arról, hogy ki lehet elnök. Az világos, hogy a párttámogatás továbbra is elengedhetetlen, már csak a szervezeti háttér miatt is.

Említettük, hogy a miniszterelnökök jelentősége strukturális okokból is limitált maradt. Ez a strukturális ok a miniszterelnöknek a „mindennapiasult” kormányzásban betöltött szerepe. Ahogy Max Weber a Kelet uralkodói kapcsán beszél a nagyvezír szerepéről, pontosan olyan szerepet tölt be a francia rendszerben a miniszterelnök: a sikertelenségek és népszerűtlenségek általában őt sújtják az elnökkel szemben, aki az eredeti modell szerint a napi belpolitikai ügyekkel kevesebbet foglalkozik (Weber szerint az alkotmányos monarchiában is hasonló a helyzet).

Ezért soha nem fordult elő az V. köztársaság történetében, hogy hivatalban lévő miniszterelnök a Matignon-palotából közvetlenül az Élysée-palotába költözhesen, még Pompidou-val sem, akit De Gaulle még idejekorán menesztett. Talán Nicolas Sarkozy volt az első olyan elnök, aki nem élt a nagyvezír potenciális védő erejével, mivel a napi kormányzást is maximálisan a kontrollja alatt tartotta. A rendszer hagyományoknak megfelelő működtetése esetén azonban az elnöki tekintélyt az intézményrendszer mindenképpen védi, kódolva van benne egyfajta hivatali tekintély.

Természetesen a mindenkori elnök személyes rátermettsége nem elhanyagolható kérdés, és az előválasztó polgárok vagy az előválasztó párteltek figyelmébe ajánlott jelöltek az „alkalmasok” köréből kerülnek ki, akiket a politikai szakzsargon a „présidentiables” jelzővel illet, ami annyit tesz, hogy „elnökségre alkalmas”. Jelenleg a francia politikai életben a politikai rátermettség elismerésének legmagasabb foka, ha valaki elnyeri ezt a jelzőt. Arra most nem térünk ki, hogy az elit egyébként is szűk körből kerül ki, többségükben bizonyos főiskolák és közigazgatási iskolák hallgatói voltak, azaz a közjük való belépés informális feltételeit az V. köztársaság elitje is kialakította, ha nem is olyan rigorózus és kötött módon, mint ahogy arról Weber ír az elméletében.

³⁵ PETITFILS 1981, 124. o.

Bonapartizmus és gaulle-izmus

Még egy utolsó kitérőt érdemes tenni, ez pedig a Max Weber által többször is példaként emlegetett bonapartizmus kérdése. René Rémond közismert *Les droites en France* című munkája óta szinte elfogadott alaptétel, hogy Franciaországban a forradalom óta nem egy, hanem három jobboldali hagyomány van, melyek közül a bonapartizmus és utódai az egyik irányzat. Rémond szerint, ha ezek az utódok nem is feleltethetők meg egy az egyben a bonapartizmusnak, van annyi hasonlóság közöttük, hogy az összefüggés és egyfajta eszmei folytonosság kimutatható legyen. A bonapartizmus jellemzői között említhetjük meg azt, hogy igyekszik meghaladni a jobb-bal szembenállást, gyanakvó a nemzetet megosztó és „felesleges közvetítőnek” tekintett pártokkal szemben, jövőorientált, autoriter és parlamentellenes, s története során balról halad egyre jobbra, mígnem ott megállapodik.³⁶ A gaulleizmus sok szempontból a bonapartizmus hagyományába illeszkedik, a fenti ismeretéből erre nem nehéz következtetni. A hasonlóság különösen erős, ami a parlament-ellenességet, a nemzeti dicsőség keresését, a referendum szisztematikus alkalmazását illeti a személyes legitimáció megújítására, további, ami a közvetlen demokrácia eszméjét, a rendhez és joghoz való sajátos viszonyt illeti.

Rémond külön kiemeli, hogy a bonapartisták nem hoztak létre „modern” pártot az 1871-1879 közötti időszakban,³⁷ ami nyilvánvalóan hozzájárult eltűnésükhöz. Ebből a hibából a gaulle-isták tanultak. Ha már itt tartunk, mindkét Napóleon akkor bukott el, amikor a karizmájuk már nem bizonyult érvényesnek (azaz háborús vereséget szenvedtek), míg De Gaulle bukását az idézte elő, hogy a karizmáját már nem ismerték el. Persze De Gaulle valószínűleg soha nem hitte azt, hogy tévedett volna, vagy hogy a karizmája érvényét veszítette volna. Az, hogy adott pillanatokban éppen nem ismerték el, mint például 1946-ban, vagy később 1969-ben – az már egy más kérdés. Akkor a nép azt akarta, hogy a törvényes uralom ne essen egybe a legitim renddel, de De Gaulle ezt is elfogadta.

³⁶ RÉMOND 1982, 107. o., 110. o. és 153. o.

³⁷ RÉMOND 1982, 146. o.

Felhasznált irodalom

BARACS Dénes: Mitterrand – Franciaországi változások. Kossuth Könyvkiadó, 1981

BOROS Zsuzsanna: A francia állam születése. In: uő: Rendszerváltozások Franciaországban. L'Harmattan Könyvkiadó, 2011. 137-152. o.

DE GAULLE, Charles: Discours prononcé à Bayeux. In: uő: Mémoires d'espoir, Plon. 1999a, 309-314. o.

DE GAULLE, Charles: Conférence de presse tenue au Palais de l'Élysée, 31 janvier 1964. In: uő: Mémoires d'espoir. Plon, 1999b. 858-875. o.

DE GAULLE, Charles: L'appel du 18 juin 1940: <http://www.charles-de-gaulle.org/pages/l-homme/dossiers-thematiques/1940-1944-la-seconde-guerre-mondiale/l-appel-du-18-juin/documents/l-appel-du-18-juin-1940.php>

DREYFUS, François-G.: De Gaulle et le gaullisme. Presses universitaires de France, 1982

GAZDAG Ferenc: Franciaország története 1945-1995. Zrínyi Kiadó, 1996

JOHANCSIK János: A pártok és politikai stabilitás a francia rendszerben. Politikatudományi Szemle 2003/3. 79-108. o.

LACOUTURE, Jean: De Gaulle. Éditions du Seuil. 1969

NAGY Miklós: A francia republikanizmus főbb kérdései – A republikánus hagyomány a francia köztársasági rendszerekben. Szegedi Tudományegyetem, 2001. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/3/1/nm_szte_koztars.pdf

NAY, Catherine: Sarkozy, avagy a vágy hatalma. Politikusi életrajz. Aeternitas, 2007

PETITFILS, Jean-Christian: Le gaullisme. Presses universitaires de France – Que sais-je? 1981

POULARD, Jean V.: The French Double Executive and the Experience of Cohabitation. Political Science Quarterly 1990/2. 243-267. o.

RÉMOND, René: Les droites en France. Aubier, 1982

SHEENAN, Andrew: De Gaulle. Akadémiai Kiadó, 1997

WEBER, Max: Gazdaság és társadalom – A megértő szociológia alapvonalai 1. Szociológiai kategóriatan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987

WEBER, Max: Gazdaság és társadalom – A megértő szociológia alapvonalai 2. A gazdaság, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái. (Az uralom szociológiája 1.). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1996

WILSON, Frank L.: Gaullism Without De Gaulle. *Political Research Quarterly* 1973:26. 485-506. o.

Bodnár-Király Tibor

Témavezető: Schlett István

A „DECSY-BIOGRÁFIA” HELYZETE ÉS KUTATHATÓSÁGA

Kazinczy Ferenc (1759-1831) az 1817-ben írott *Az én életem c.* visszaemlékezésében tesz említést a Sárospatakon töltött évek kapcsán két „ifjúról”, kiket kiváltképp említésre méltónak talált. Az egyikük a későbbi hétszemélyes tábla ülnöki tisztségéig jutó, majd ezt követően az udvari tanácsosi pozícióit is betöltő (Vajai) Vay József (1750-1821), míg a másik személy az a Decsy Sámuel, akiről az aktualitások iránt mindig fokozott érdeklődést tanúsító Kazinczy többek között azt is megjegyzi, hogy „*később újságíró (meghala Bécsben 1816. január 25-dikén)*”.¹

A rövid bekezdést kitöltő szöveghely jelentőségét azonban nem a valóság tartalom mérlegelése alapján érdemes megközelíteni. Akkor sem, ha első ránézésre talán olyan kevésbé fontosnak tűnő információk tudhatók meg belőle, mint hogy Kazinczy szerint az ifjú Vay „húsos, combos ifjúcska volt”, illetve hogy az ekkor már jócskán az ötvenes évei végén járó szerző szellemében még „elevenen” élt az a pillanat, amint az ifjú Vay egy alkalommal elhaladt az ablaka előtt. De Decsy Sámuelről is előkerül egy elterjedt anekdota, mely többféle megfogalmazásban a mai napig gyakori hivatkozási pont a vele foglalkozó szűk forrás és szakirodalmi hivatkozásokban. Az anekdota az 1817-es megfogalmazás szerint így szól: „*Decsy hozzánk sokat eljárt, hogy Kézsmárkról jött préceptorunkkal németül szólhasson, mert az az első deák, aki Patakon németül tudta, Decsy volt.*”²

Az idézet és a Kazinczy Ferencről származtatható anekdota önmagában ugyanakkor nemcsak egy izgalmas kultúrtörténeti probléma perspektíváját vetheti föl, hanem ezzel összefüggésben rámutathat a 18. század végi magyar politikai kultúra kutathatóságának több jellegzetességére. Az előző értelmében tehát például fontos tényezővé válhat a kutatás során a Sárospataki Gimnázium, mint Decsy és Kazinczy szellemi fejlődésében egyaránt fontos szerepet betöltő alma mater, de nem kevésbé csábító ajánlattal szolgálhat az elképzelés, miszerint tanulságos lehetne

¹ KAZINCZY 1987, 87. o.

² Vö. SZINNYEI 1980, 731. o.; KAZINCZY 2009, 18. o.

egyszer végigkövetni az olyan egykoron „patakon” tanuló és szocializálódó, majd a 18-19. század fordulóján kiteljesedő protestáns diákok életútját, mint amilyen Decsy Sámuelé vagy Vay Józsefé.

Ennek kapcsán azonban érdemes megemlíteni, hogy a Kazinczy által érdemesnek talált két „ifjú” életpályája valószínűleg csak a történeti távlatnak köszönhetően tűnik ilyen könnyen összevethetőnek. Az utóbbi idők történetírása ugyanis mind a fontos közéleti-politikai pozíciót betöltő Vay-családról, mind annak nevezetesebb tagjairól számos lényeges információt feltárt,³ ami nagymértékben hozzásegítheti a kutatót egy átfogóbb nézőpont kialakításához. Ezzel szemben Decsy Sámuel historiográfiai, kultúrtörténeti beágyazottsága teljesen ellentétes képet mutat. A terjedelmes és gazdag munkásság dacára ugyanis már az alapvető életrajzi adatokra vonatkozóan sem nehéz komoly hiányosságokat felfedezni.

Utóbbi szemszögből nézve a Kazinczy visszaemlékezést így sokkal inkább azt a kérdést érdemes feltenni, hogy milyen szándékkal írhatta a szerző azt, amit írt, és ezzel a kiemeléssel milyen tettet hajtott végre. Másképp megfogalmazva, ily módon tehát azon kérdés megválaszolásához juthatunk közelebb, hogy Decsy halálát követően, a 19. század második évtizedében megszülető szöveg jelentése milyen kapcsolatba hozható a „Decsy-ügy” historiográfiai jelentőségével.⁴ A kérdés Kazinczyt illető első felére talán a szokottnál is egyszerűbb válaszolni.

Kazinczy a saját nézőpontjából nyilvánvalóan nem tett egyebet, mint egy szentenciában (újra) megfogalmazott egy számára valamilyen okból fontos eseményt.⁵ Ebből a verzióból tehát sem az nem derül ki, hogy Kazinczy ezt minden körülmények között így gondolta-e, sem az, hogy ezzel az összefoglalással, mint Decsyt valamilyen szinten ismerő magánember egyébként mennyire értett egyet. De arra a járulékos kérdésre sem kaphatunk választ, hogy az idézet mennyire lehetett igaz a „valódi Decsyre”. Ami viszont biztos, és ezt a Kazinczy Ferencről fennmaradt levelezésből származó „Decsy-levek” másolatai egyértelműen bizonyítják,⁶ hogy a tanulóéveket előtérbe helyező idézet állításával ellentétben Kazinczy a későbbiekben is kapcsolatban állhatott a Bécsben lapszerkesztői karriert befutó filozófus-orvos doktorral.

A kérdés második felére, miszerint mit köszönhet a Decsyre vonatkozó historiográfiai érdeklődés Kazinczynak, már sokkal nehezebb elfogadható választ adni. Ugyanis, mint azt látni fogjuk, a kanonizált „Decsy-portré” legnagyobb részt az

³ BOLVÁRI-TAKÁCS 2008.; PETNEKI 1999.; SZAKÁLY 2003.; SZINNYEI 1980, 1008-1009. o.

⁴ SKINNER 1997.

⁵ Vö. KAZINCZY 1987, 7-32. o.

⁶ V. BUSA 1984, 354. o.

irodalomtörténeti és politikatörténeti szempontból sem jelentéktelen 1790-ben megjelent Pannóniai Fénix-re,⁷ míg a sajtótörténeti kanonizáció az 1793-1816 közötti lapszerkesztői időszak bizonyos kiemelkedő, ám politikatörténetileg sem érdektelen szakaszaira koncentrál, miközben kevés kivételtől eltekintve megfelelnek, vagy egyszerűen említést sem tesz a pályafutás nagyobb részét kitevő 1742-1793 közötti időszakról. A rövid írás éppen ezért arra tesz kísérletet, hogy e kevésbé ismert pályaszakasz lehatárolásával közelebb kerüljön azokhoz a szociokulturális kontextusokhoz, melyek Decsy pályafutásának intellektuális hátterére nagy hatást gyakorolhattak.

A „hiatus biographius”

Maga a historiográfiai helyzet, hogy Decsy személye a mai napig nem talált biográfusára, és ebből kifolyólag életrajza is csak torzószerű feldolgozottságra tehetett szert, levezethető a '80-90-es évek magyar történetírásában uralkodó kutatói szemléletből. Ennek értelmében a 18. század második felének politikai irodalmát célzó vizsgálatok különösen nagy hangsúlyt fektettek az 1780-1795 közötti időszakra. Egyfelől a nemzeti polgárosodás és a felvilágosodás korának előremutató, túlnyomó részt protestáns értelmiségiekhez köthető progresszív tendenciáit, másrészt az ezzel a rövid fejlődési szakasszal végül szembekerülő konzervatív-restaurációs udvari politika találkozását kívánta megrajzolni.⁸ Éppen ezért a korban olyan nagy érdeklődést kiváltó témák szemszögéből, mint a „nemesi ellenállás”, a „hírlapirodalom kezdetei”, a „nyelvújító mozgalom”, „a magyar tudós társaság felállításának ügye” vagy éppen a „polgárosodás elősegítése”, Decsy munkássága csak annyiban kerülhetett az érdeklődés középpontjába, amennyiben képes volt megfelelni a történetírói narratíva elvárásainak.

Azonban, hogy ennek következtében milyen mértékben torzult a róla kialakult kép, a legjobban talán az a rövid tanulmány szemlélteti, amely tudomásunk szerint eddig egyedülként nézett szembe Decsy gazdag és sokrétű munkásságával, valamint tett kísérletet a korábbi perspektivikus sajtótörténeti feldolgozás⁹ újraírására és egy átfogóbb igényű értelmezési keret kidolgozására.

⁷ DECSY 1790. Vö. ÉVKÖNYV 1833, 31-32. o.

⁸ KOSÁRY 1983; MEZEI 1958.

⁹ DEZSÉNYI 1943.; FRIED 1984.; KÓKAY 1970.; KÓKAY 1995.; KÓKAY – BUZINKAY – MURÁNYI 2001.; PINTÉR 1985.; SZÁLLÁSI 1985.; SZILÁGYI 1991.; V. BUSA 1984.

Fried István ebben a cikkében nagyban támaszkodva egy korábbi tanulmányának következtetéseire¹⁰ Decsyt az 1790-es évtized elejére látványos közéleti karriert befutó felvilágosult „jozefinista” protestáns reformértelmiség „tipikus” tagjaként ábrázolja. Decsy közéleti karrierjének felívelését a történetírás nem alaptalanul a II. József halálát követően fellendülő rövid cenzúramentes időszakra helyezi, másrészt összeköti a 1790-ben megjelenő Pannóniai Fénisz c. munkával. Decsy utóbbi szövegét Fried a magyar nyelv és a felvilágosodás közboldogságának ügyét előremozdító felvilágosult politikai programként értékeli, feltételezve, hogy ennek a Bessenyi Györgytől átvett művelődéspolitikai koncepciónak az érvényesítése állhatott a háttérben még 1790 táján, amikor Decsy az újságírói pályát választotta.¹¹

Az életút felívelő szakasza Fried cikkében egészen 1796-ig tart és a szerzői interpretáció szerint olyan „színvonalas” művek kísérik, mint az 1792-ben megjelent nagyobb társadalmi visszhangot kiváltó könyv a szent koronáról,¹² majd az 1794-1796-os időszak alatt évi rendszerességgel kiadott Magyar Almanakok.¹³ Ettől kezdve azonban a Decsy tollából megjelenő művek már „*sem érdekességben, sem az átlagnál valamivel szabadabb gondolat megfogalmazásában nem jelesked[ne]k.*”¹⁴ (Módosítás tőlem – B.-K. T.) Mint azt Fried konstatálja az időközben a Magyar Kurír egyedüli szerkesztőjeként előrelépő¹⁵ filozófus-orvos doktor rektori és újságírói munkáját egyfelől némi „opportunizmus”, „a szabadabb gondolkodással való szakítás”, az „elfogult tudósítás”, a „túteljesítés” jellemzi. Miközben más szemzőgből „a híranyag bősége és sokrétűsége a feltűnő.”¹⁶

Fried arra a historiográfiai kihívásra, miszerint az 1790-es évtized közepére nagymértékben megváltozik a korabeli magyar politika klímája, sőt mi több, I. Ferenc 1792-es trónra lépésével, valamint a jakobinus perek megindulásával egy a korábbinál is konzervatívabb cenzúra és sajtópolitika kezd kibontakozni, az életpálya és az alkotói tevékenység fokról-fokra történő „elszürkítésével” reagál, miközben a szöveg háttérben jól érzékelhető egy „realista” történetírói koncepció működésének lehetősége. Ennek alapján a Decsy életművéből kiolvasható fokoza-

¹⁰ FRIED 1981. Vö. KÓKAY 1970, 354-355. o.

¹¹ FRIED 1984, 47-52. o.

¹² DECSY 2008. A tágabb kontextushoz azonban érdemes megnézi Katona István historikus válaszcikkét, mely alapvetően a könyv „hanyag” forráskezelését emeli ki, valamint az évtized elején kibontakozó közéleti jellegű vitát a szent koronáról. Előbbihez ld.: KATONA 1793. Utóbbihoz: FRIED 1984, 52-55. o.; BODNÁR-KIRÁLY 2012.

¹³ DECSY 1794; DECSY 1795; DECSY 1796.

¹⁴ FRIED 1984, 58. o.

¹⁵ Decsy 1793-ban veszi át a bécsi székhelyű magyar lap szerkesztését Szacs vay Sándortól. Ehhez ld.: KÓKAY 1970, 402-403. o.

¹⁶ FRIED 1984, 59. o.

tos „eljelentéktelenedés” egyrészt a korabeli élethelyzetekből és a szerző személyét, majd munkáit ért változatos támadások társadalomtörténeti kontextusából, másrészt magából a művek szövegszerű és műfaji utalásaiból, a neki tulajdonított változatos szerzői stratégiáiból magyarázható meg a legtökéletesebben. A helyzet azonban az, hogy Fried a szövegben egyik stratégiát sem tudja maradéktalanul érvényesíteni, ezért a műről-műre haladó bemutatás során a megelőlegezett nézőpont megváltásztatására kényszerül.

Míg az 1790-es Pannóniai Féniksz kapcsán egy az irodalomtörténet által feltárt felvilágosult nyelvművelési koncepció,¹⁷ addig a szent koronáról szóló szöveg kapcsán ennek a felvilágosult programnak racionális tudománypártoló elemei kerülnek előtérbe.¹⁸ Végül az Almanakokra rátérve egy a korban jól ismert (német területeken igen népszerű) tudományos-statisztikai, egyben publicisztikai vegyes műfaj művelésével és népszerűsítésével igazolja Decsy művelődéspolitikai programjának kontinuitását.¹⁹ Decsy intellektuális pályafutásának „whig interperitációja” azonban ennél a pontnál, ahol ez a kontinuitás már érezhetően nem folytatható tovább, végleg megtöri az elbeszélést és a szerzői lezárás értelmében eltűnik a 18. század végén hanyatlásnak induló politikai reformnemzedék „ellentmondásos kényszerpályái”²⁰ között.

Fried Decsy életének bibliográfiai hátterét szinte teljes mértékben mellőző cikkének nagy tanulsága, hogy egy ilyen terjedelmes életművet hátrahagyó életút bemutatása esetén, az intellektuális pályakép megalkotásához önmagában sem a társadalompolitikai kontextus, sem a vélelmezett művelődéspolitikai célkitűzések belső logikájára épülő műismertetések nem elégségesek. Az érvelés ugyanis éppen azon a ponton zárul önmagára, ahol a szerző szerkesztői tevékenysége bizonyos szempontból már az 1790-es évek „szellemiségének” tagadásaként is értelmezhető.²¹ Ekkor Fried érzékelve az életműben felkínálkozó „ellentmondást”, egyszerűen továbblép, és már nem vesz tudomást a Szinnyei József által is említett hátra maradó két nagyobb és három kisebb műről.²² Másrészt érdemes megemlíteni,

¹⁷ CSETRI 1974.

¹⁸ FRIED 1984, 52-55. o.

¹⁹ FRIED 1984, 55-58. o.

²⁰ FRIED 1984, 59. o.; POÓR 1988; SCHLETT 2009. Az ügy Dessewffy József életrajzára gyakorolt hatásához ld.: VADERNA 2011.

²¹ A tétel historiográfiai megfogalmazását ld.: BALLAGI 1888, 574-575. o. KOSÁRY 1954, 356. o.

²² SZINNYEI 1980, 732. o. Utóbbiak megtalálhatóak az OSZK gyűjteményében valamint a Magyar Kurírban: Decsy 1800/1801; Decsy 1803. A három kisebb hangvételi mű a Magyar Kurír 1796-os és 1815-ös leveleinek köteteiben jelentek meg. Úgy mint: *M. Kurirnak Füredre való utazásának leírása* három részletben (Magyar Kurír 1796. lev. II. köt. 29; 45; 59. sz.),

hogyan Fried az értelmezési keret időtávlatainak kijelölése közben elfelejti megemlíteni az 1790-es Pannóniai Féniksznél korábbi Osmanográfiát,²³ melynek három kötete az 1788-1789 során jelent meg és Decsy többek között felhasználta benne saját tábori orvosként szerzett tapasztalatait is.²⁴ A három kötet megjelenítésével Decsy amúgy az 1788-1791 között zajló osztrák-török háború aktualitására reagált és a korabeli Török Birodalom „teljes” statisztikai leírására volt a célja.²⁵

Számunkra azonban még egy szempontból tanulságos lehet a Decsy 1790-1796 közötti „látványos alkotói időszakát” összefoglalni kívánó Fried István cikk. Az a történetírói koncepció ugyanis, amely 18. század végén politizáló értelmiségi elit életstratégiáját, szinkronban a századvég politikai lehetőséghorizontjának beszűkülésével, egy a 19. századi reformnemzedék színrelépéséig tartó „hanyatlástörténet”-narratívába illesztette be, csak korlátozottan lehet alkalmas az olyan karrier utak elhelyezésére, mint amilyen Decsy Sámuelé.²⁶

Csak egy példát említenék meg. Decsyre ugyan igaz, hogy a század utolsó évtizedében berendezkedő „ferenci” abszolút kormányzás cenzúrapolitikájához alkalmazkodva²⁷ egészen haláláig szerkesztette a Magyar Kurírt, de közben talán azt is érdemes mérlegelni, hogy ez az opportunisták stratégia (a későbbi szerkesztőtárs Pánczél Dániel részéről ugyanígy) a példányszámok visszaesése és a kor nehézségei ellenére egy folyamatosnak tekinthető újságírói életpályához köthető.²⁸ Másrészt Fried vázlatos kísérlete ennek nyomán iskolapéldája lehet annak a történetírói eljárásnak, mely a magyar autor érdemeit a felvilágosodás nagy kanonikus figuráinak (mint Kant vagy Rousseau) árnyékában kívánja megtalálni.²⁹ Végül ezek után harmadikként felvethető annak a kérdése is, hogy egyáltalán lehetséges-e az intel-

mellékletként *Egy hatodik világrész története* (Magyar Kurír 1815. lev. I. köt. 5-8. sz.), valamint *Mandich Antal diakovári püspök életrajza* (1815. I. lev. köt. 15. sz.).

²³ DECSY 1788/1789.

²⁴ KISS 2007, 65-66. o.

²⁵ Ehhez ld. az *Osmanográfia* I. kötetének „ELŐ-JÁRÓ BESZÉD”-ét. Utóbbi azért is fontos, mert egyértelműen jelzi, hogy Decsy nemcsak az almanakokban foglalkozott a statisztikai leírások műfajával. A kiadástörténethez és a nyelvészeti feldolgozáshoz ld.: SZILÁGYI 1991; Vö. FRIED 1984, 55-58. o.; CSEFKÓ 1911.

²⁶ KOVÁCS – SZÜCS 2009., 2010, 9-14. A konzervatív felvilágosodás kontextusához ld.: SZÜCS 2009.

²⁷ Szilágyi Márton gróf Rhédey Lajos kapcsán egy ehhez nagyban hasonló életstratégiára hívja fel a figyelmet: SZILÁGYI 2011, 75. o.

²⁸ Érdekes módon a sajtótörténeti feldolgozás ebben az időszakban csak a Szacsavay féle szerkesztői éra radikalizmusához képest történő visszalépést volt képes regisztrálni. Vö. KÓKAY 1970, 293-415. o.

²⁹ Vö. SZÜCS 2011, 7-11. o.

lektuális pályakép megrajzolása egy szinoptikus biográfiai keret mellőzésével.³⁰ Számunkra a válasz az utóbbi kérdésre egy határozott nem. Most azonban vessünk egy pillantás arra, hogy az eddigiek során elővezetett és átértékelt problémák függvényében mégis röviden mi mondható el Decsy pályafutásának korai szakaszáról.

Egy részleges biográfiai rekonstrukció felé

A tudománytörténeti összefoglalókban szereplő hiányos adatok miatt³¹ már Decsy születési időpontjának pontos elhelyezése is kisebb gondot jelenthet. A születési anyakönyvi kivonat alapján valószínűsíthető, hogy Decsy 1742. január 2-án³² látta meg a napvilágot a történelmi Kishont vármegyéhez tartozó Rimaszombaton, és az egykori szerkesztőtárs (Pánczél Dániel) által írt nekrológ értelmében 1816. január 25-én Bécsben („déllyesti negyedfél óra” tájban csütörtöki napon³³) halt meg. Apja Decsy Borbély István, borbélysebész.

A következő életrajzi érdekesség, hogy relatíve későn kezdi iskoláit. Ha az 1742-es születési dátumot vesszük alapul, akkor 25 éves, amikor 1767-ben beiratkozik a pozsonyi evangélikus líceumba, és 27 éves, amikor a két év pozsonyi tartózkodás leteltével Sárospatakra kerül, ahol egészen 1769-1771 között tartózkodik.³⁴ A következő fontos szakasz pályafutásában a sárospataki éveket követő peregrinációs időszak, amelyet a korban a felvidéki protestáns diákság körében nem szokatlan módon, az Odera-Frankfurti Egyetemen tandíj mentes státuszban kezd meg,³⁵ majd az Utrechti Egyetem orvosi képzésén fejez be 1777-ben.³⁶ Innentől fogva az 1777-1788-as időszakot, azonban a szakirodalom állításával ellentétben, nem Bécsben,

³⁰ Vö. KOVÁCS 2011.; K. HORVÁTH 2011.

³¹ POLLÁK 1869, 309. o.

³² A keresztlevél alapján az irodalomban feltűnik egy 1745-ös időpont is (GORTVAY 1953, 176. o.), habár Danielik József 1748. aug. 19-ét (DANIELIK 1858, 59. o.), addig Kempelen Béla cikke 1749. február 19-ét (KEMPELEN 1892, 272. o.) említi Decsy születési időpontjaként. Szinnyei és az orvostörténész Magyary-Kossa az 1742-es időpont mellett foglal állást (SZINNYEI 1980, 731. o.; MAGYARY-KOSSA 1940, 126. o.). A születés időpont tisztázáshoz ld. még: KISS 1992.

³³ Ehhez ld. a Magyar Kurír gyászjelentését: Magyar Kurír 1816. lev. 8. (január 26. Péntek) sz. 44-45. o. Érdekes módon Pánczél cikke pont az 1745-ös születési időpontot valószínűsíti. Eszerint: Decsi „elég hosszszas erőtlenedései után, életének 71-dik esztendejében” halt meg.

³⁴ KISS 1992, 367. o.

³⁵ A kiadott matrikula bejegyzés alapján Decsy 1771. május 5-én teológia szakoséként iratkozott be a nyári félévre, mint „gratis inscriptus”, azaz tandíj nélküli diák. (TAR 2004, 97. o.)

³⁶ Utóbbiról érdekes információkat közöl: KISS 2007, 64. o. A két diploma megszerzését időpontja 1776. március 16. (filozófusi) és 1777. augusztus 2. (orvosi).

hanem mint azt Kiss László tanulmánya egyértelműen bebizonyította, többnyire Rimaszombaton orvosként praktizálva tölti.³⁷

Kiss orvostörténeti kutatásai alapján ezt a csendesnek tűnő évtizednyi időszakot azonban három fontosabb esemény is megtöri. Egyrészt hasonlóan az 1787 szeptembere és 1788 késő ősze közötti tizenöt hónapos időszakhoz, Decsy az 1777-es doktorrá avatását követően az 1778-1779 között zajló bajor örökösödési háborúban porosz oldalon lát el tábori orvosi feladatokat.³⁸ Másrészt az orvosok, gyógyszerészek és bábák megyék szerinti összeírását elrendelő 1784-es helytartótanácsi rendeletnek köszönhetően³⁹ Decsynek egy a Nagyszombati Egyetemen lefolytatott külön vizsga teljesítésével kellett elismertetnie („nosztrifikáltatni”)⁴⁰ Utrechtben megszerzett orvosi diplomáját.⁴¹ Azt, hogy végül Decsi miként került tartósan Bécsbe, a kutatás jelenlegi szakaszában nem válaszolható meg biztosan. Kiss a Magyar Kurír a 1812. január 29-i számára hivatkozva állítja, hogy Decsy egy cikkben saját emlékezetére hagyatkozva említi a napóleoni orosz hadjárat idején tapasztalt rendkívül hideg telet. A két időpont közötti 26 év távolságból Kiss arra következtet, hogy Decsy valamikor 1785-1786 körül juthatott el Bécsbe.⁴² Arra a kérdésre viszont, hogy pontosan miként kerülhetett kapcsolatba az akkor induló Szacsvey Sándor vezette Magyar Kurírral, illetve pontosan mivel foglalkozott addig, megint csak nem tudjuk.

Ami viszont valószínű, hogy a kapcsolat kialakulásában belejátszhatott Decsy ekkor induló és lassan emelkedő közéleti karrierjének felfutása. Pánczél Dániel nekrológja említi, hogy Decsy 27 éven keresztül szerkesztette a Magyar Kurírt, vagyis ez alapján 1789 körül csatlakozhatott az ebben az időben egyre nagyobb népszerűsége szert tevő újság munkatársaihoz. A Kiss László által felhalmozott életrajzi adatok alapján így könnyen összeegyeztethetőnek tűnik, hogy a korábbi porosz hadjáratban megszerzett hadi tapasztalatokra alapozva a tábori orvosi teendők ellátása mellett Decsy egyben a harcokról tudósító újságírói szerepet is magára vállalhatta. Eközben persze már dolgozott az Osmanografia aktuális kötetein. El-

³⁷ KISS 1992, 368. o.

³⁸ Vö. KISS 2007, 65-66. o.

³⁹ MAGYARY-KOSSA 1940, 200. o.

⁴⁰ Figyelemre méltó, hogy ezen a vizsgán annak a Madács Péternek is át kellett esnie 1784 februárjában, aki 1776-tól Kis-Hont vármegye kerület főorvosa, és személyes (valószínű kollegiális) kapcsolatban állt Decsy Sámuellel. (SZINNYEI 1980, 214-216. o.)

⁴¹ Decsy ekkor az életét ebben az időszakban általánosan is jellemző anyagi nehézségek miatt egy 1785. március 18-i levelében „szegénységi bizonyítvány” kiállításáért és 50 forint utazási támogatásért folyamodott Kis-Hont vármegyéhez, majd egy 1785. július 19-iben még további 30 forintot kért a beígért 50 mellé. (KISS 1992, 368. o.)

⁴² KISS 1992, 368. o.

végre ne feledjük, hogy a bécsi székhelyű magyar újságokkal versengve a Magyar Kurír is ebben az időszakban, 1788-1789 fordulóján, kezd el tudósítani a török háború eseményeiről.⁴³

Decsy felívelő karrierjének általunk utolsóként említett, ám kevésbé kiemelt momentuma, mikor II. József halálát követően azon kivételezett három tudós egyike⁴⁴ lesz, akik a bécsi kincstárból újra előkerülő szent koronát testközelből vizsgálhatták meg, amit megint egy vastos, nagyrészt mások elbeszéléseiből összeállított kötet megjelenése követett. Már csak egy dolgot említenénk meg, ami Decsy intellektuális életrajzának háttérét biztosan módosíthatja, és ez nem más, mint az 1790-es évek elején állandósuló anyagi problémák. Kókay György szerint ez a tényező játszhatott szerepet abban is, hogy 1793-ban Decsy megpályázta a főszerkesztői pozíciót, de erről árulkodnak az általa is használt „adóság-levelek”.⁴⁵ A tetemes adósság az önköltségen történő megjelentetések során halmozódhatott fel, ami egyértelműen jelzi az 1790-es évek közepére visszaszoruló kultúrapártoló mecenatúra működésének nehézségeit. Ezen levelek alapján azonban jól látszik az is, hogy a felhalmozott adósság mind a Teleki József, mind Széchenyi Ferenc gróffal ápolatrendszerre komoly befolyással lehetett.⁴⁶

Felhasznált irodalom

A Bétsi Magyar Kurír 1796-os, 1815-ös, 1816-os levelei

BALLAGI Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Franklin Társulat, Budapest, 1888

BODNÁR-KIRÁLY Tibor: Koronaeszmé és történelem. Vita a szent koronáról a 18. század végi Magyarországon. (Megjelenés előtt)

⁴³ KÓKAY 1970, 293-311. o.

⁴⁴ Rajta kívül még a szintén protestáns orvos doktor Weszprémi Istvánnak és az ebben az időszakban udvari történetírói minőségben működő Horányi Eleknek nyílt erre lehetősége. (TESZELSZKY 2009, 42. o.)

⁴⁵ Vö. KÓKAY 1970, 401-413. o.; DECSY 1791a; 1791b; 1793.

⁴⁶ Utóbbi levélben Decsy egy 1767 forintra rugó tartozás kiegyenlítésének kényszerű elhalasztását magyarázza a grófnak, bevételeit és kiadásait pontosan feljegyezve. Csak a röpke összehasonlítás céljából. A Nagyszombati Egyetemen oktató Schwartner Márton egy éves javadalmazása csak 1800-ra érte el az 1000 forintot. (LUKSICS 1914, 70. o.)

BOLVÁR-TAKÁCS Gábor: A Vay-család a társadalmi, politikai közéletben. Zempléni Múzsza 2008. 8. évf. 1. (29.) sz.: <http://www.phillysoc.org/Portland.htm>

CSEFKÓ Gyula: Decsy Osmanografiája és a NyÚSz. Magyar Nyelvőr 40. évf. 10. füz. (1911. december 15.) 463-469. o.

CSETRI Lajos: A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól. In: Szauder József – Tarnai Andor (szerk.): Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. 229-279. o.

DANIELIK József: Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény. II. köt. Szent István-Társulat, Pest, 1858

DECSY Sámuel: Osmanografia, az az: a' török birodalom természeti, erköltsi, egyházi, polgári 's hadi állapotjának, és a' Magyar Királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásinak summás leírása. Béts, 1788/1789

DECSY Sámuel: Pannóniai Féniksz avagy hamvából fel-tamadott magyar nyelv. Béts, 1790

DECSY Sámuel: Decsy Sámuel 1791. november 8-i levele gróf Teleki Józsefhez. Béts, 1791a. ITK, 1918, 28. évf. 99-100. o.

DECSY Sámuel: Decsy Sámuel 1791. december 21-i levele gróf Teleki Józsefhez. Béts, 1791b. ITK, 1918, 28. évf. 101. o.

DECSY Sámuel: A' magyar Szent Koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak historiája. 1792. Kossuth Kiadó, Budapest, 2008

DECSY Sámuel (1793): Decsy Sámuel 1793. december 6-i levele Gróf Széchenyi Ferenchez. Béts. ITK, 1934, 44. évf. 3. füz. 310-312. o.

DECSY Sámuel: Magyar almanak 1794-ik esztendőre. Béts, 1794

DECSY Sámuel: Magyar almanak 1795-ik esztendőre. Béts, 1795

DECSY Sámuel: Magyar almanak 1796-ik esztendőre. Béts, 1796

DECSY Sámuel: A mezei gazdaságot tárgyzó jegyzések. Béts, 1800/1801

DECSY Sámuel: Egyiptom ország rövid históriája, mellyben annak régibb s később időkbéli bődlog s bődlogtalan sorsa... vagyon írva. Béts, 1803

DEZSÉNYI Béla: Decsy Sámuel újságnaptára. Magyar Könyvszemle 1943. 67. évf. 1. sz. 68-70. o.

Évkönyv: A' Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei. I. köt. (1831-1832). Pest

FRIED István: II. József, a jozefinisták és a reformerek. (Vázlat a XVIII. század végének magyar közgondolkodásáról). In: Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1979. Budapest, 1981. 563-591. o.

FRIED István: Egy lapszerkesztő arcképéhez (Decsy Sámuel). Magyar Könyvszemle 1984. 100. évf. 1-2. sz. 45-59. o.

GORTVAY György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. I. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953

K. HORVÁTH Zsolt: Az életrajzi térről. Szempontok a biográfiai módszer és a szinoptikus szemlélet történeti alkalmazásához. Korall 2011. 12. évf. 2. (44.) sz. 154-176. o.

KATONA István: A' magyar szent koronáról Doct. Décsy Samueltól írtt Históriainak meg-rostálása. Buda, 1793

KAZINCZY Ferenc: Az én életem. (Szerk. Szilágyi Ferenc) Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987

KAZINCZY Ferenc: Pályám emlékezete. Fogságom naplója. (Szerk. Orbán László – Szilágyi Márton). Osiris Kiadó, Budapest, 2009

KEMPELEN Béla: Decsy. (Az 1790-diki „Pannóniai Féniksz” írója.) Fővárosi Lapok, 1892. 29. évf. febr. 9-i (Kedd) sz. 272-273. o.

KISS László: Kísérlet Decsy Sámuel „hiatus biographius”-ának csökkentésére. Orvosi Hetilap 1992. 133. évf. 6. sz. (1992. május 5.) 1106-1108. o.

KISS László: Decsy Sámuel 1788-as Osmanografiájának orvostörténeti vonatkozásai. In: Dobrovits Mihály (szerk.): A küzdelemnek vége, s még sincs vége. IV. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Lilium Aurum, Dunaszerdahely. 2007. 55-69. o.

KOSÁRY Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiban és irodalmába (1711-1825) II. köt. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1954

KOSÁRY Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980., 1983

KOVÁCS Ákos András: Egy 18. század végi életút értelmezésének eszmetörténeti lehetőségei – Debreczeni Bárány Péter. Korall 2011. 12. évf. 2. (44.) sz. 81-101. o.

KOVÁCS Ákos András – SZÜCS Zoltán Gábor (szerk.): „Lelkek az Elisium mezején”. Szövegek a 18. századi magyar politikai kultúra tanulmányozásához. Atelier Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 2010

KOVÁCS Ákos András – SZÜCS Zoltán Gábor: Hogyan olvassuk a 18. század politikai irodalmát? Korall 2009. 10. évf. 4. (35.) sz. 147-174. o.

KÓKAY György: A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780-1795). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970

KÓKAY György: Decsy Sámuel sajtóvétsége 1797-ben. Magyar Könyvszemle 1995. 111. évf. 3. sz. 322-326. o.

KÓKAY György – BUZINKAY Géza – MURÁNYI Gábor: A magyar sajtó története. Sajtóház Kiadó, Budapest, 2001

LUKSICS Árpád: Schwartner Márton élete és tudományos jelentősége. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1914

MAGYARY-KOSSA Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. IV. köt. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 1940

MEZEI Márta: Történelemszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958

PETNEKI Áron (szerk.): Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből. Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc, 1999

PINTÉR Márta Zsuzsanna: Decsy Sámuel szerkesztői működéséhez (1807-1811). Magyar Könyvszemle 1985. 101. évf. 2. sz. 154-158. o.

POLLÁK NEP. János (szerk.): Egyetemes magyar encyclopaedia. VII. köt. Szent István-Társulat, Pest, 1869

POÓR János: Kényszerpályák nemzedéke (1795-1815). Gondolat Kiadó, Budapest, 1988

SCHLETT István: A politikai gondolkodás története Magyarországon. I. köt. Századvég Kiadó, Budapest, 2009

SKINNER, Quentin: Jelentés és megértés az eszmetörténetben. Ford. Jónás Csaba. In: Horkay-Hörcher Ferenc (szerk.): A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe. John Dunn, J. G. A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997. 7-53. o.

SZAKÁLY ORSOLYA: Egy vállalkozó főnemes. Vay Miklós báró (1756-1824). ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2003

SZÁLLÁSI Árpád: Hírlaptörténetünk első orvos szerkesztője: Decsy Sámuel. Orvosi Hetilap 1985. 126. évf. 18. sz. (1985. máj. 5.) 1106-1108. o.

SZILÁGYI Márton: Adalékok Decsy Sámuel Osmanografiájának kiadás-történetéhez. Magyar Könyvszemle 1991. 106. évf. 3. sz. 264-266. o.

SZILÁGYI Márton: Egy politikai „pálfordulás” a 18-19. század fordulóján. Vázlat Rhédey Lajos pályafutásáról. Korall 2011. 12. évf. 2. (44.) sz. 54-80. o.

SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. II., VIII., XIV. köt. Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, Budapest, 1893., 1980/1981

SZÚCS Zoltán Gábor: Magyar protokonzervatívok. Kommentár 2009. 4. évf. 4. sz. 17-31. o.

SZÚCS Zoltán Gábor: „Mintha gyöngyszemeket viselnék lábaimon”. Politikai eszmetörténet és életrajzírás kapcsolatai a Szemere-ügy kapcsán. Korall 2011. 12. évf. 2. (44.) sz. 5-28. o.

TAR Attila: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694-1789. ELTE Levéltára, Budapest, 2004

TESZELSZKY, Kees: Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2009

V. BUSA Margit: Adatok a Magyar Kurír szerkesztésének történetéhez. Magyar Könyvszemle 1984, 100. évf. 4. sz. 354-359. o.

VADERNA Gábor: A nagy másik: gróf Dessewffy József. Egy életpálya kutatási lehetőségei. Korall 2011. 12. évf. 2. (44.) sz. 102-122. o.

Kis Zsuzsanna

Témavezető: Szabó Máté

A POLITIKAI NEVELÉS ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA AZ ÓKORBAN

„Az oktatás célja szükségképpen az önállóan cselekvő és gondolkodó egyének képzése, akik mindenek ellenére a közösség szolgálatában látják életcéljukat!”

(Albert Einstein)

Szókratész nyomában Athénban

A politikai eszmék és a politikai gondolkodás egy folyamatos fejlődésen mentek keresztül az ókor óta. Ez egy szerves fejlődés, ami alapvetően Szókratésztól indul ki, hiszen – bármennyire közhelyes is – az európai kultúrkör bölcsője az ókori görög kultúra. A kérdés az, hogy a politikai nevelésben is kimutatható-e egy ilyen szerves fejlődés.

A politikai nevelést és a politikai szocializációt mindenképpen meg kell különböztetnünk egymástól. A politikai szocializáció egy indirekt, folyamatosan változó, véletlenszerű és véget nem érő változás, míg a politikai nevelés közvetlen, tanulás útján, az iskola vagy a tanító által folyik, s a politikai fogalmak konkretizálása, megértése, tisztázása történik benne. Gyakorlatilag ezért is foglalkozom először Szókratésszel, hiszen kimutathatóan ő az első, aki ezt a tanítói szerepkört magára ölti, s akinek hatása hosszútávon továbbél a tanítványaiiban, illetve az ő tetteik és műveik által.

Szókratész i.e. 470 körül született és i.e. 399-ben halt meg, ekkor éli az athéni demokrácia a fénykorát. A görög-perzsa háborúk a vége felé közelednek, a déloszi szövetség élén Athén szinte teljhatalmat élvez. Az athéni demokrácia mindig a klasszikus és követendő példaként lebegett a politikai gondolkodók egy részének szeme előtt, ugyanakkor Szókratész aktív korának idején már a peloponnészoszi háború folyik, s a demokrácia visszasságai egyre inkább kitűnnek, s természetesen

politikai nevelésének a megismeréséhez nagyon fontos a politikai környezet megismerése, melyben ez a nevelés folyik.

A klasszikus demokráciában a területi elv érvényesül, Attika három földrajzi egységre van osztva: Asty (Athén városa), Meszogaia (Attika középső szárazföldi területe), Paralia (Tengermellék), ez a három földrajzi terület 10-10 egységre, tritüszre oszlik tovább. Mindegyik területről 1-1 tritüsz tartozott a 10 mesterségesen létrehozott phüléhez, az egy phüléhez tartozó tritüszök általában földrajzilag nem érintkeztek egymással. A rendszer célja a hagyományos területi egységek illetve a négy ősi attikai törzs felosztása volt, megakadályozandó a hagyományos szerveződések politikai továbbélését. Gyakorlatilag erre a 10 territoriális phüle építették fel az egész polisz politikai és katonai struktúráját.

Minden egyes phüle által kiállított csapatot élére sztratégoszt, hadvezért választottak, s – mivel Athén folyamatosan hadban állt – a sztratégosztok egyre nagyobb politikai szerepet kezdtek betölteni. A bulébe, azaz az 500-ak tanácsba minden phüleből 50-50 főt sorsoltak, a héliáia, azaz az esküdtbírók rendszerébe pedig phülénként 600-600 fő került be sorsolással. A vagyon már csak pár intézmény esetében számított, hiszen a legmagasabb tisztségeket továbbra is csak az 500 mérő feletti vagyonnal rendelkezők tölthették be, ugyanis így akarták elkerülni az esetleges megvesztegetéseket, sikkasztásokat, csalásokat. A rendszerben a biztósítékot az osztrakiszmosz, a cserépszavazás jelentett, hiszen ha felmerült a gyanú, hogy valaki türannoszra, azaz zsarnokságra vagy egyeduralomra tör, akkor 6000 szavazattal számúzni lehetett 10 évre a városból.

A legnagyobb szerep kétségkívül a népgyűlésnek, az ekklésziának jutott, amely hatalmának csúcsát éppen Szókratész korában éri el Ephialtész és Periklész reformjainak köszönhetően, melyek egyrészt az ekklészia döntési jogkörét bővítették, másrészt pedig az esküdtbírók és a bulé tagjainak, később pedig az ekklészia tagjainak is napidíjat vezettek be. A fizetéssel ösztönözték a népesség döntéshozatalban való részvételét. (Ezáltal persze azt is, hogy a szegények biztosan ott legyenek az intézményekben, s a napidíjért cserébe támogassák az ő elképzeléseiket.) A rendszer működését segítette az is, hogy az egyes testületek tanácskozó helyei viszonylag közel feküdtek egymáshoz, és általában a társadalmi-gazdasági életközpontjának számító Agora, azaz piactér mentén vagy annak közelében helyezkedtek el.

Azonban a szépen kiépített rendszer ellenére Athén még sem nevezhető a mai felfogásunk szerint demokratikusnak, hiszen a lakosságból csak a szabad polgárok, s közülük is csak a felnőtt férfiak rendelkeztek politikai jogokkal. Ez körülbelül 40 ezer fő, s bár ez a 40 ezer férfi közvetlenül beleszólhatott az állam irányításába,

azonban ez csak az elviekben létezik, ugyanis a 40 ezer főből ténylegesen körülbelül 6-8 ezren vehettek részt az ekklészia ülésein, hiszen a gyűlések színhelyén a Pnux dombon körülbelül ennyien fértek el, ugyanis a Pnux területe meglehetősen kicsiny körülbelül 8400m². (Bár egyes számítások szerint – ha nagyon szűkösen is, de – 20-25 ezer ember is elférhet ekkora területen, azonban ez még mindig csak a szavazati joggal rendelkező népesség fele.) Az ekklészia összehívását a vezető politikusok, arkhónok és sztratégoszok kezdeményezhették, és általában havonta 3-4 alkalommal került rá sor. A megbeszélendő kérdéseket, tehát a napirendet a bulé állította össze, ám ezt a legtöbbször nem tartották be, hiszen a résztvevők teljes szólásszabadsággal rendelkeztek, és önálló indítványokat is benyújthattak ott helyben. Kiemelendő azonban, hogy ha a benyújtott javaslattal kapcsolatban felmerült, majd be is bizonyosodott a törvényellenesség, akkor a benyújtót megbüntették, tehát nem lehetett bármit csakúgy felvetni. A vita során a szónokok egy sziklába vájt emelvényen álltak, a vezető szónokok, a demagógok mindent megtettek a nép kegyeinek elnyeréséért, gyakorlatilag ők voltak a korszak hivatásos politikusai, akik közül nem egy éppen azt az ügyet képviselte, amiért jobban megfizették, feltehetően ezért vált nevük egyre rosszabb csengésűvé. Persze a vitáknál nemcsak szónok személye számított, hanem a nép aktuális hangulata is, így előfordult, hogy a felhevült vitákat nem egyszer a rendfenntartó íjászcsapatok hűtötték le. A szavazás kézfelemeléssel történt, cserépszavazásra csak száműzetésről való szavazás során került sor, ám itt szükséges volt a 6000 fős szavazat a döntéshez. Feltehető, hogy az ekklészián átlagosan csak körülbelül 5000 fő vett részt egy-egy alkalommal, sőt valószínűleg még kevesebb, s ezért kellett a napidíj bevezetésével élni. Ugyanakkor az ekklészia korántsem volt olyan egységes belülről, mint ahogy kívülről látszik, s nem csupán a politikai elképzelések tagolták több részre. Athén ugyanis nemcsak maga a város, hanem a gyakorlatban Attikát alkotó falvak összessége, azaz 139 démosz. Természetesen ezeknek mindegyikének megvan a maga helyi lojalitása és büszkesége, s ezek a démoszok meglehetősen széleskörű belső autonómiával rendelkeztek, tehát az athéni demokrácia inkább tekinthető egy Attikát összefogó föderációnak, mint egy egységes városállamnak. Mindenesetre a külügy, pénzügy és a hadügy területén Athén volt a központi irányító, ám feltételezhetjük, hogy a démoszok egyéni érdekei a döntések meghozatalakor előtérbe kerülhettek, így ezeken keresztül is lehetett befolyásolni az ekklésziát.

A bulé tagjait évente sorsolták, így minden teljes jogú athéni életében elvileg egyszer a bulé tagja lehetett. Azonban a kutatók jobban megvizsgálták a bulé tagjainak a névsorát, s kiderült, hogy a vagyonos polgárok vannak döntő többségben benne. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy amíg nincsen napidíjuk a tanácstag-

oknak, addig nem is engedhetik meg maguknak ezt a munkát. Azonban azokban az időszakokban is, amikor már van napidíj, vannak olyan feltűnő évek, amikor a gazdag családokból akár több személy és több híres politikus is egyszerre jelenik meg az intézmény névsorában. Mivel ezek általában kritikus évek, így feltételezhetjük, hogy valamilyen módon meg lehetett kerülni a sorshúzás szabályait. A buléba való bekerülés azért volt nagyon fontos, mert a gyakorlatban ez a testület volt a végrehajtó hatalom, ez a testület gondoskodott az államügyek folyamatos intézéséről. A bulé tagjai egymást váltva ügyeletszerűen dolgoztak 50-50 fő váltja egymást a tíz periódusra beosztott évben, valamint különböző bizottságokat is létrehoztak sorsolással, így vannak számvevők, piacfelügyelők, kikötő-felügyelők, gabona-felügyelők, stb. A bulé elsődleges feladata a népgyűlés előkészítése, és a betervezendő „előhatározatok” kidolgozása volt, tehát óriási befolyásuk volt a törvényhozásra. Ezenkívül a folyamatos intézkedést igénylő ügyek – mint például pénzügyek, kereskedelem stb. – esetében a bulénak volt határozathozatali jogköre is. Sokszor a bulé hozott olyan döntéseket is – például a diplomáciában, ami tipikusan a népgyűlés hatáskörébe tartozik –, melyeket a népgyűlés nem is hagyott jóvá. Ebből is látszik, hogy mivel a bulé állandó jelleggel működött, a népgyűlés viszont nem, s ez utóbbinak az összehívása is időt vett igénybe, így az 500-ak tanácsa lehetett a gyakorlatban a fő irányító testület.

A bírói jogkör a héliáia, az esküdt bíróság tagjainak a kezébe volt. A héliáia 6000 tagja sorsolással tanácsokra felosztva ülésezett, Arisztotelész leírása szerint 501 tagból áll egy-egy tanács, s ha nagyobb általában közügyekkel kapcsolatos ügyek tárgyalására került sor, akkor két illetve három bíróságot egyesítettek. Bárki vádat emelhetett, a vád és a védelem is személyesen történt, tehát képviselők – ügyészek, ügyvédek – nem voltak a rendszerbe iktatva, viszont a beszédírókat igénybe vettek véd- illetve vádbeszédek megírásához. A vád- és védbeszéd hossza is pontosan le van fektetve, s a betartásukat vízórakkal mérik. Ennek ellenére a bírósági folyamatok rendkívül hosszúak voltak, mert per esetén mind a két félnek jelen kellett lennie, valamint a döntést nehezítette, hogy a törvények nem voltak egységes törvénykönyvbe foglalva. A döntéshozatal bronzból készült szavazókövekkel történik. Minden esküdt kap két követ – egy tömöret, ami a védelemé és egy átfürtat, ami a vádé –, az esküdt a döntésének megfelelő kövecskét egy bronz amforába, a másikat pedig egy fa amforába dobta, a szavazás után pedig mindenki kapott egy gammával ellátott bronzjegyet, amire később felvehette a napidíját.

Az athéni állam élére a 10 sztratégosz került. A sztratégoszoknál két nagyon fontos elem van, egyrészt, hogy választott tisztségviselők, másrészt, hogy őket újra is lehetett választani. A 10 sztratégosz közül került ki az első sztratégosz, aki az

állam tényleges irányítója volt. Azonban az első sztratégosz csak úgy őrizhette meg a hatalmát, ha nép osztatlan bizalommal viseltetett iránta, hiszen semmi mással nem őrizhette meg a pozícióját, csak a nép maga mellé állításával, ehhez pedig csak két eszköze volt: egyrészt a saját személyes adottságai (elsősorban a szónoki képességek kiemelendők), másrészt az általa folytatott politika eredményei. A választások előtt látszólag nem voltak kidolgozott programok, de a politikai propaganda működése azt mutatja, hogy igen is voltak bizonyos politikai baráti-körök, melyek igen jelentős befolyásra tettek szert, s nem véletlen az sem, hogy komoly hatalommal járó tisztségek egy részét néhány család tagjai szinte birtokolták, ugyanakkor felfedezhető a választásokon egy ókori politikai sztárkultusz is, amit a közvélemény divatja irányít.

Furcsa módon Athén legsúlytalanabb hivatala az államelnöké. Az episztatészt, az elnököt egy napra sorsolták, s feladata, hogy huszonnégy órán át őrizze a templomok, kincstárak, irattárak kulcsát valamint az állami pecsétet. Ez az uralom semmiféle gyakorlati hatalommal nem járt. Bár gondolhatnánk, hogy a kincstár kulcsa talán mégis hordoz valami felelőséget magába, de nem, ugyanis a gyakorlati felelősök a tamiaszok, a kincstárnokok voltak, akiket kézfelemeléssel választott a népgyűlés olyan polgárok közül, akik feddhetetlen híreik voltak és jelentős vagyonnal rendelkeztek, ez utóbbi azért volt fontos, mert a kincstárnokok saját vagyonukkal feleltek az esetleges hivatali visszaéléseikért.

Mint látható a rendszert gyakorlatilag két elem mozgatta a jó szónoklatok és a pénz. Aapidíjak bevezetésükkor szükségszerűnek tűntek, hiszen Periklész csak így tudta elérni, hogy a szegények is részt vegyenek a politikai életben. Azonban aapidíj egyes rétegeket eleve haszonlesővé tett, s előbb-utóbb a pénzért politizáló azt támogatja, aki a legtöbb pénz ígéri vagy adja. Ezzel párhuzamosan a gazdagok leiturgiát is alkalmaztak, ez a hadihajók felszerelésének vagy színházi játékok kifizetése volt, így például Periklész első dicső tette is az volt, hogy finanszírozta Aiszkhülosz Perzsák című drámájának a bemutatóját. A gazdagok többsége nem idegenkedett a leiturgia-rendszertől, mert pontosan tudták, hogy ezzel az athéni nép jóindulatát nyerik el.

Ez tehát az a politikai környezet, melyben Szókratész mozog, s melyben végzi a politikai nevelését. A kérdés, hogy milyen politikai nevelést végezhetett illetve végezt Szókratész, egy széleskörű, mindenkire kiterjedőt, vagy egy szűkebb, elitrekrutációs céllal működőt, hiszen a rendszer gyakorlatilag mindkettőre lehetőséget adna. Egyrészt irányulhatna a nevelés mindenegyész athéni polgárra, hogy a legfőbb intézmény a népgyűlés hatékonyabb legyen, másrészt viszont a rendszer

gyakorlati működését tekintve bőségesen elég, ha csak az elit nevelésére törekszünk, hiszen a gyakorlatban a bulé és a sztratégoszok kezében van a hatalom.

Az athéni demokráciában a politikai nevelésnek volt egy klasszikus szemlélete, egy demokrata nevelés ideál, „*mely szerint az állampolgári erények közvetítése nem a kiválasztott kevesek (szakértők) privilégiuma, hanem az athéni polgárok közösségének egészéé*”,¹ s a szofisták feladata pedig csupán a politikai technikák, technológiák megtanítása pénzért. Gyakorlatilag ezzel a felfogással ment szembe Szókratész az életében, s ennek köszönheti a halálát is.

Szókratész valójában a halálával hitelesítette a tanításait, amelyek viszont csak a tanítványai keresztül maradtak ránk. Mivel Szókratész nem írta le a tanításait, így csak az úgy nevezett szókratészi logoszokra támaszkodhatunk, melyek a tanítványok által lejegyzett beszélgetések, melyeknek csak egy része volt, amit Szókratész életében rögzítettek, a többi csak Szókratész halála után került rögzítésre.²

A politikai nevelés szempontjából két jelentős Szókratész képet használtam fel a szókratészi elképzelések megismerésére: Xenophón Emlékeim Szókratészről – ami egy meglehetősen személyes kép, egy nevelő képe – valamint Platón Szókratész védőbeszéde - mely még a legtisztább platóni Szókratész kép, ahol a témánál fogva is még a tanító áll a középpontban, és Szókratész neve itt még nemcsak Platón gondolatainak szócsove, mint a későbbiekben. Már abból is kitűnik, hogy a logoszokon keresztüli feltárása Szókratész gondolkodásmódjának meglehetősen sok problémával jár, hogy Xenophónon és Platónon keresztül két különböző Szókratész képet ismerhetünk meg. Azonban a logoszok mégis fontosak, hiszen a stabilan közös elemek feltehetően tényleg Szókratésztől származnak, s bár a válaszok részben eltérőek lehetnek, tehát feltehető, hogy azok részben már Xenophón és Platón saját értelmezései, azonban Szókratész gondolatvilága még ezeken keresztül is értelmezhető.

Elsőként azonban még felmerül az a kérdés, hogy miben is más Szókratész, mint a korszak szofistái? Véleményem szerint egyrészt az önmeghatározásában tér el, hiszen nem tekinti önmagát szofistának, persze ettől még lehetne az, azonban a szofisták sem tekintik közülük valónak. Erre jól rámutat a szofista Antiphónnal folytatott vitája, melyben kifejti: „*akik bölcsességüket a ringyókhhoz hasonlóan pénzért vesztegetik a rá vágyakozóknak, azokat szofistáknak nevezik.*”³ Ezenkívül

¹ Mogyorói Emese 47. jegyzete Platón *Szókratész védőbeszéde* című művéhez kapcsolódóan (PLATÓN 74. o.).

² A Lakoma elején le van írva a logosz képződés folyamata, maga a Lakoma is logosz. Platón és Xenophón is leírta, holott tudjuk, hogy koruknál fogva ők nem lehettek ott.

³ XENOPHÓN 43. o.

fontosnak tartom Szókratész tanításhoz fűződő alapelvét, hiszen „*úgy vélekedett, a fizetségtől tartózkodván a saját szabadságát teszi tartóssá*”,⁴ s „*akik pénzt fogadnak el, azoknak el kell végezniük, amiért a bért kapták, nekem viszont, minthogy egy fillért sem fogadok el, nem kell azzal társalognom, akivel nem akarok*.”⁵ Tehát a tanítás nem is igazán tanítás, ha nem fogadnak el érte pénzt, hiszen a tanítók „*városról városra járva veszik rá ifjainkat – akik különben polgártársaink bármelyikéhez társulhatnak -, hogy otthagyván amazok társaságát, fizetség fejében hozzájuk szegődjenek, ráadásul még hálával is adózzanak irántuk*.”⁶ Szókratész nem tartja magát tanítónak, hiszen – mint minden másról is – azt mondja a tanításról, hogy „*nem éretek hozzá*”,⁷ s védőbeszédében külön ki is fejt, hogy ő valójában nem is tanít csak, ha valakit bölcsnek tartanak, akkor „*az istenek segítségére sietek, s kimutatom, hogy nem bölcs. [...] Ezenfelül a hozzám önként csatlakozó ifjak – tehát akiknek a legtöbb ráérő idejük van, vagyis a leggazdagabbak fiai – nagy örömmel hallgatják, amint az embereket vizsgálom, és maguk is sokszor utánozni kezdenek, és megpróbálnak másokat megvizsgálni*.”⁸ Innen is látszik, hogy Szókratész nem tanítóként gondol önmagára, inkább egy példamutató barátként, nevelőként.

Szókratész a védőbeszéde alapján a fő feladatának pontosan ezt tartja, hogy a hétköznapi embereket vizsgálja. Véleményem szerint ennek az egyik oka, hogy belőlük állt az állam, tehát a vizsgálatukkal és annak feltárásával, hogy nem olyan bölcsök, mint azt róluk vagy önmagukról gondolják, gyakorlatilag a közösség ügyét mozdítja elő, tehát egy a személyeken keresztül történő, az egész társadalomra kiterjedő nevelést folytat. Egyébként maga Szókratész ebben a momentumban látja az ellene indult eljárás egyik okát: „*ezek miatt a vizsgálódások miatt sok ellenséges indulat keletkezett ellenem*.”⁹ Valamint, ami Szókratészt egyértelműen fogalalkoztatja még, az a szakértelem. Az egyszerű mestereket a saját területükön szakértőknek tartja, és a szakértelmüket az érveinek az alátámasztásához többször felhasználja, így mint példa a kitharástól a páncélkészítőig rengeteg szakma megjelenik a logoszokban. Ennek fő oka, hogy a jó mesterektől példamutatást vár a tanítványainak, hiszen Szókratész a politikába is szakértőket szeretne. Tehát az egyik kérdése, hogy mitől lesz valaki szakértő a saját területén és mitől a politikában: „*mi az állam, mi a politikus, mi az emberek fölötti hatalom, milyen az, akinek*

⁴ XENOPHÓN 13. o.

⁵ XENOPHÓN 40. o.

⁶ PLATÓN 61. o.

⁷ PLATÓN 62. o.

⁸ PLATÓN 69. o.

⁹ PLATÓN 68. o.

hatalma van az emberek fölött”,¹⁰ s ezen keresztül mi kell ahhoz, hogy valaki jó vezető lehessen a politikában.

Szókratész szerint egyértelmű, hogy a politika is egy szakma, s erre is tanítani, nevelni kell az ifjakat, hiszen az állam irányítása is szakértelmet igényel: *„nincs az a kitharás, nincs az a tagja az ünnepi karnak, nincs az a táncos, aki vezető posztra törne, ha nem érti a szakmáját [...] ezeken a területeken valamennyi vezető el tud számolni róla, hol tanulta a mesterségét, melyben irányító szerepet játszik, a hadvezérek legtöbbször azonban felkészületlenül könnyelműsködik.”*¹¹ Sőt kijelenti azt is, hogy *„A politika sokkal nehezebb a többi mesterségnél, hiszen csak nagyon kevesen bizonyulnak rá alkalmasnak a rengeteg vállalkozó közül [...] azoknak, akik államügyekbe vágnak bele, jóval alaposabb és elmélyültebb felkészülésre van szükségük, mint azoknak, akik más szakmában.”*¹² Egyértelmű tehát, hogy a politikai vezetők nevelését kiemelkedően fontosnak tartja, még pedig azért, mert *„az ember legszívesebben annak engedelmeskedik, akit a legkiválóbbnak tart.”*¹³ Persze ebből rögtön adódik a kérdés, hogy mitől lesz valaki „kiváló”? Szókratész több elméleti pontot is lefektet ezzel kapcsolatban.

Elsősorban talán a legfontosabb elem az írott törvények betartása, másképp a törvények iránti hűség: *„ha az ember jogtalanságot követ el, és nem engedelmeskedik a jobbnak, legyen az isten vagy ember, az rossz és szégyenletes.”*¹⁴ S miért is fontos ez? Egyrészt mert Szókratész a saját halálával éppen ezt a tanítását erősítette meg, akkor mikor az állam által halálra ítélve önként vetett véget az életének azzal, hogy kiitta a büröklevet a méregpohárból. Gyakorlatilag hitelesítette, amit korábban hangoztatott, *„ha ugyanis a polgárok alávetik magukat a törvényeknek, az államok erősek és boldogok lesznek.”*¹⁵ Ugyanilyen kiemelkedő gyakorlati tette volt az arginuszai perben való helytállása, *„amikor ti azt a tíz hadvezért, akik a tengeri ütközetben szerencsétlenül jártakat nem szedték össze, megpróbáltátok együttesen elítélni – törvénytelenül, amint azt később magatok is beláttátok.”*¹⁶ Szókratész itt is a gyakorlatban a törvények védelmében száll szembe a perrel és Athénnal, s ekkor is eredménytelenül.

Legalább ilyen fontos a fogalmak minél pontosabb meghatározására való törekvése, hiszen véleménye szerint *„akik minden egyes dolgról tudják, hogy micsoda,*

¹⁰ XENOPHÓN 11. o.

¹¹ XENOPHÓN 104. o.

¹² XENOPHÓN 140. o.

¹³ XENOPHÓN 94. o.

¹⁴ PLATÓN 83. o.

¹⁵ XENOPHÓN 163. o.

¹⁶ PLATÓN 89. o.

képesek elmagyarázni a többieknek. [...] akik nem tudják, mi micsoda, maguk is tévednek és másokat is tévútra vezetnek”,¹⁷ emiatt több logoszban is találkozhatunk azzal, hogy abszolút fogalmak meghatározására törekszik, mint például a szép és jó¹⁸ vagy akár az igazságosság¹⁹ meghatározására. Ez utóbbi különösen fontos, hiszen szorosan kapcsolódik a törvények iránti hűséghez, akkor, mikor megfogalmazza, hogy „kijelentem, hogy a törvényes és igazságos azonos”.²⁰

Véleményem szerint Szókratész nevelésbe vetett hite legjobban a bátorság taníthatóságának kérdésénél jelenik meg: „gyakran látom, hogy az azonos törvények között nevelt emberek bátorsága mennyire különbözik egymástól. Ennek ellenére biztos vagyok benne, hogy tanítással és edzéssel fejleszthető a bátorság, bármilyen is az ember alaptermészete [...] gyakorlással mindenki többre jut.”²¹ Úgy gondolom, hogy ez a gondolat inkább a mindenkire kiterjedő politikai nevelés felé való elmozdulás jele. Ugyanakkor politikai csoportok kérdésköre is felmerül, mikor arról értekeznek, hogy lehetnek-e az eltérő emberek barátok, itt egyértelműen a politikai csoportok fontosságát és mintegy dicséretét látom abban, hogy „az csak hasznos az államnak, ha vezetőinek kiváló barátai vannak, akik inkább munkatársaik és segítők a teendők során.”²² Ez a gondolkör viszont inkább az elitrekrutáció fontosságát hordozza magában véleményem szerint.

Ez a kettősség jelenik meg Szókratész gyakorlati hozzáállásában is. Egyrészt védi a demokráciát, például akkor mikor szembeszáll a 30 zsarnok által létrehozott rendszerrel, ahogy ez megjelenik Xenophónnál: „amikor a harminc zsarnok valami törvényellenes parancsot hozott, nem engedelmeskedett. Amikor megtiltották neki, hogy ifjakkal társalogjon, és elrendelték, hogy ő és néhány polgártársa valakit a halálba kísérjen, egyedül ő tagadta meg az engedelmességet, minthogy törvényellenes volt a neki adott parancs.”,²³ és Platónnál is: „a Harmincak ötödmagammal a Rotundába hívtak, és elrendelték: állítsuk elő Szalamiszból szalamiszi Leónt, hogy kivégezhessék [...] ekkor sem szavakkal, hanem tettekkel bizonyítottam, [...] miután a Rotundából kiléptünk, a másik négy elindult Szalamiszbába, és előállította Leónt, én viszont elindultam haza.”²⁴ Másrészt viszont Szókratész látja a demokrácia visszásságait, s látja, hogy olyan emberek kerülnek magas pozíciókba, akik

¹⁷ XENOPHÓN 171. o.

¹⁸ XENOPHÓN 114. o.

¹⁹ XENOPHÓN 116. o.

²⁰ XENOPHÓN 164. o.

²¹ XENOPHÓN 115. o.

²² XENOPHÓN 75. o.

²³ XENOPHÓN 158. o.

²⁴ PLATÓN 91. o.

nem felelnek meg a posztra, és így megjelenik a hivatalok sorsolással történő betöltésének bírálata: „*őrültség babszemsorsolással választani az államvezetőit, hiszen senki nem akarna babszemmel választani sem kormányost, sem ácsot, [...] sem más mesterembert, pedig az e mesterségekben elkövetett tévedések jóval kisebb kárt okoznak, mint az államügyekben.*”²⁵

Látható ezenkívül, hogy kiemelkedően fontos szerepet töltenek be nála az államügyek, ugyanakkor ő maga a polisz közéletében való intézményes részvételben nem túl aktív, csak olyan mértékben vesz benne részt, ameddig kötelező, s igazából nem vállal aktív politikusi szerepkört, feltehetően nem véletlenül, hiszen azt mondja: „*Biztonságban csak az élhet, aki visszahúzódik az államügyektől.*”²⁶ Ugyanakkor igyekszik a szerinte alkalmas embereket meggyőzni a politikai részvételről: „*Kharmidész, Glaukón fia tekintélyes és az akkori politikusoknál sokkal kiválóbb férfiú volt, de vonakodott a nép elé kiállni.*”²⁷ Erre Szókratész kifejti: „*azoknak az összejöveteleknek az alapján, amikor az állam vezetőivel találkozol, mert amikor megosztják veled gondolataikat, helyes tanácsot adsz, és látom, hogy hibás lépéseiket okosan bírálod [...] milyen furcsa, hogy sem a legbölcsebbek előtt nem félsz és nem gátol a szemérem, sem a leghatalmasabbak előtt, az ostobák és gyengék előtt pedig szégyellsz megszólalni.*”²⁸ Ebben a gondolatmenetben újra az elitista Szókratész kerül előtérbe.

Egyértelmű tehát, hogy Szókratész látja a társadalmi válságot, és gyakorlatban nem a politikai részvétellel, hanem a politikai neveléssel próbál ellene fellépni. Véleményem szerint abban áll a szókratészi nevelés lényege, hogy Szókratész példamutatással és kérdésekkel vezeti tanítványait. Emiatt jelenik meg többféle Szókratész-kép és többféle válasz, hiszen a tanítványokon keresztül ismerjük csak a gondolatait, tehát végül is Szókratészt csak a tetteiben és a kérdéseiben látjuk, az értelmezésekben már a tanítványoké a döntő szerep. Emiatt elsősorban a tanítványokra tett hatása bizonyítja Szókratész egyediségét, ez emeli ki a korszak többi tanítója közül. Nem nála születnek meg a válaszok, hanem a tanítványainál.

Az alternatívák megszületése és a szakértelem elsajátítására való törekvés. Talán éppen ebben a kettőben áll a bábáskodás lényege! Rámutatni a problémákra, s megvárni, milyen megoldás születik az ifjú fejében, majd ezek problematikájára is rámutatni. „*Vajon mikor politizálok inkább Antiphón? Akkor, ha egymagam vetem be magam a politikai életsodrába, vagy ha gondot fordítok arra, hogy a lehető*

²⁵ XENOPHÓN 14. o.

²⁶ XENOPHÓN 163. o.

²⁷ XENOPHÓN 110. o.

²⁸ XENOPHÓN 111. o.

legtöbben műveljék hozzáértően a politikát?”²⁹ „Megfelelő neveléssel és tanulással minden feladatukat különlegesen jól elláthatják, a legtöbb és legnagyobb jót tehetik, tanulatlanul és neveletlenül azonban mindenki másnál több rosszat és kárt tehetnek. [...] Esztelen, aki azt hiszi, hogy tanulás nélkül meg tudja különböztetni a hasznos és ártalmas dolgokat.”³⁰

Gyakorlatban úgy jelenik meg Szókratész politikai nevelése, hogy szinte minden rendszert kritikával illet. Azonban ez a kritikusság is a nevelés része, hiszen ha kritizálunk valamit, akkor egyben a változtatási lehetőségeket is mérlegeljük, s Szókratész tanítványai ugyanazon rendszer problémájának megoldására meglehetősen változatos dolgokat hoztak létre. Platón és Xenophón a viszonylag fiatalabb generációhoz tartoznak, azonban Szókratész gyakorlati politikai nevelését viszont egy idősebb tanítványi generáció képezi le leginkább, akik már Szókratész életében is jelentős szerepet játszottak Athénban. Alkibiadész, Kritiasz, ifjabb Periklész, Thérámenész is Szókratész tanítvány volt, bár Xenophón azt mondja, hogy „Kritiasz és Alkibiadész nem azért társalogtak Szókratésszal, amíg társalogtak, mert olyan nagyon kedvükre való volt, hanem mert kezdettől fogva az a vágy fűtötte őket, hogy az állam vezetői legyenek.”³¹ Mindenesetre ezen idősebb generációnak fennemlített tagjai nem maradtak egyszerű tanítványok, ugyanis Szókratész életének második felében, a peloponnészoszi háborúk végén mindannyian nagyon jelentős szereppel bírtak Athénban. Olyannyira, hogy i.e. 411-ben Athénban három hatalmi központ jött létre Alkibiadész, Thérámenész (e kettő Szókratész tanítvány) valamint Antiphón vezetésével, melyek különböző megoldásokat kerestek a válságban lévő városállam politikai problémáira, és ezen időszak alatt volt jó néhány Szókratész tanítvány, akik éppen ezen problémák áldozatává váltak. Alkibiadész a flotta parancsnokaként Athén birodalmi álmait kergeti, s Szicília meghódításával akarja a Peloponnészoszi-félszigetet harapófogóba zární, miközben nem veszi észre, hogy a déloszi szövetségen belül is jelentős problémák vannak. Thérámenész az 5000-ek vezetőjeként a demokrácia helyett egy oligarchikus rendszer felé mozdul el, ugyanakkor éppen a demokrácia eszközeit használja fel az arginuszi perben, amikor hat sztratégoszt, közöttük a szintén Szókratész tanítvány ifjú Periklész is kivégzik, amivel Thérámenész több potenciális ellenféltől szabadul meg. Emellett Athén egy háború közepén több hadvezérét veszíti el egyszerre, feltehetően az erkölcsi problémák mellett ez utóbbit is látta Szókratész, mikor szembeszállt a perrel, hiszen ő a szakértő hadvezérek fontosságát kiemelkedőnek tartotta. A tény,

²⁹ XENOPHÓN 43. o.

³⁰ XENOPHÓN 137. o.

³¹ XENOPHÓN 21. o.

hogy a hadvezérek kivégzését követően a peloponnészoszi háborúban Athén vereséget szenvedett sok mindent elárul. A sors iróniája, hogy Thérámenész a Kritiasz vezette 30 zsarnok uralma idején szintén kivégzés áldozatává válik. A 30 zsarnokhoz kapcsolódóan még kiemelném, hogy Szókratész hatásának legjobb bizonyítéka pont Kritiaszhoz kötődik, hiszen nem lehet véletlen, hogy mikor Kritiasz Szókratész szembekerülnek egymással, Kritiasz meg akarja tiltani neki, hogy az ifjakkal társalogjon, azaz tanítson. Mi bizonyítaná ékesebben egy tanító hatását, minthogy egy volt tanítványa akarja megtiltani neki a tanítást?!

Bár Szókratész e tanítványaival egyértelműen szembekerült, mégis részben ezek a régi tanítványok okozták a vesztét, részben miattuk kerül célkeresztbe, mint az ifjúság megrontója, és vált egy „demokráciát visszaállító” politikai tisztogatás áldozatává. S bár Szókratész úgy védekezik, hogy *„hát micsoda szerencsájük volna az ifjainknak, ha csupán egyetlen ember rontaná meg őket, a többi viszont mind a hasznukat szolgálná!”*,³² azonban végül mégis elítélik, s ő *„inkább a törvényekhez ragaszkodva kívánt meghalni, mintsem ellenükben élni.”*³³ A kérdés már csak az, hogy vajon akkor is ekkora hatása lett volna, ha nem ezt teszi? Ez már örökre homályban marad, mert hatása megkérdőjelezhetetlen, s bár ő még csak egy inkább elitista, mint demokratikus jellegű, spontán politikai nevelést folytat, de utódainál a nevelő szerep már megkérdőjelezhetetlen.

Felhasznált irodalom

HEGYI Dolores – KERTÉSZ István – NÉMETH György – SARKADY János: Görög történelem a kezdetektől Kr.e. 30-ig. Osiris Kiadó. Budapest, 1996

ARISTOTELÉS: Az athéni állam. In: NÉMETH György (szerk.): Államéletrajzok. Osiris Kiadó. Budapest, 1998

PLATÓN: Szókratész védőbeszéd. Atlantisz, 2005

XENOPHÓN: Emlékeim Szókratészről. Európa Könyvkiadó, 1986

³² PLATÓN 75. o.

³³ XENOPHÓN 158. o.

Horváth Szilvia

Témavezető: Szabó Márton

A RETORIKA SZEREPE A DEMOKRATIKUS KÖZÖSSÉGEK INTEGRÁCIÓJÁBAN: AZ ÓKORI ATHÉNI PÉLDA

A klasszikus retorika értelmezőképessége

Tanulmányom azzal a lehetőséggel foglalkozik, mely szerint az ókori retorikaelmélet segítséget nyújthat a modern demokrácia összetettségének teoretizálásában. Ez az összetettség olyan eltörölhetetlen sokféleség, amely nem politikai közösségek közti, hanem politikai közösségen belüli állapot. Az integráció fogalma alatt e közösség fennmaradása, folyamatos létezése értendő, azaz nem olyan egység, amely a sokféleség eltörlése árán tartja fenn önmagát. Ehhez nyújthat segítséget a klasszikus retorika és a szofista politikai gondolkodás, azaz egy olyan hagyomány, amely maga is hasonló körülmények között létezett. Mindenekelőtt arra kívánok rámutatni, hogy a retorika olyan politikaelmélet, amelyben a kijelentések abból a mondatból keletkeznek s abból kiindulva válnak értelmessé, hogy: „amennyiben a létező sok(féle).”¹

A retorika és az integrációs probléma

Az ókori retorikaelmélet (és a klasszikus szofista filozófia), valamint a demokrácia (vagy demokratizáció) közötti kapcsolat egészen elemi, noha ez a demokrácia számtalan ponton különbözik a moderntól. A legfontosabbak közé tartozik, hogy egy participatív (részvételi) demokráciáról van szó, a közösségi ethosz egalitárius, s maga a demokrácia gyakorlata olyannyira evidens, hogy nem teoretizálják. A politikusok pedig mind rétorok is.² A politika tehát egyrésztől jellegzetesen orális,

¹ A szofistákról: KERFERD 2003. A nyugati demokrácia athéni gyökerű kulcsfogalmairól, MEIER 1999; PALONEN 2009. Szemben a szofistákkal, a klasszikus politikai filozófia mint a demokrácia ellendiskurzusa, pl. OBER 1994 és 2002. Ugyanakkor a polisz szükségszerű pluralizmusára, ARISZTOTELÉSZ: Politika 1261a-b.

² Jelentős, hogy az athéni demokrácia időszakában a politikai cselekvőkre utaló fogalmak

másrészről jellegzetesen egalitárius, vagyis az egymástól egyenlő távolságra lévő emberek közötti beszédben létezik; így a 20. századi politikai filozófus, Hannah Arendt egyik legfontosabb kiindulópontját helytállónak lehet tartani.³

A retorika lényegét tekintve nyilvános, érvelő beszéd, ugyanakkor egy olyan közösséget is körülhatárol, amelyben a tudás döntően e nyilvános beszéden keresztül formálódik. A retorika politikai tudásformának tekinthető.⁴ Az arisztotelészi retorika (elmélet) tekinthető a politikai gyakorlat reflexiójának is.

Az itt feltett kortárs politikaelméleti, pontosabban (agonisztikus) demokraciáelméleti kérdés a demokratikus közösségek eredendő sokféleségének, pluralitásának, végeredményben a különbözőzésnek a jelentőségéről és határaitól szól.⁵ A problémát így határozom meg. Két állítás kapcsolódik össze: egyrészről a politika természete szerint konfliktusos és ez eltörölhetetlen; másrészről ez nem csak eltörölhetetlen, hanem szükséges is, mivel minden konfliktus alapja valamilyen különbség, és különbségek, azaz végül is konfliktusok híján a demokrácia felszámolódna, mivel a konfliktusok egyenlőségét felváltaná egyetlen mozzanat dominanciája.⁶

A demokrácia tehát mindig plurális, azaz akármilyen integrációs egységről van is szó, az integrációs egységen belül a különbözőzés mindig jelen lévő és fennmaradásra képes lehetőség. Összevetve ezt például Schmitt-tel: számára ugyan létezik ilyen egység, amelyet mértékadó egységnek nevez, alatta az államot érti, de nem ismeri el annak belső pluralitását.⁷ Mások, mint Mouffe, abból indulnak ki, hogy a politikai-közösségi élet tele van eltérő (néha egymással is ütköző) identitásokkal, értsünk bár ezek alatt pártalapú, társadalmi nemi, etnikai, zöld vagy tulajdonképpen bármilyen más (a csoport-hovatartozás érzelmét is felidéző) politikai identitást.⁸

jelentéstartalmában mindig jelen van a nyilvános beszéd, a retorikusság (ld.: OBER 1989, 105-107. o.). Noha a magánélet szintjén politikailag releváns egalitárius gyakorlatok vannak a hellén poliszokban (SCHMITT-PANTEL 1990), a megkülönböztető lépés, amit Athén megtesz, hogy ezek nyilvánosak lesznek, továbbá összekapcsolódnak a döntéshozással. Ez a nyilvános retorikai karakter még a nem-politikai tárgyakra is vonatkozik: a politika(i) átszel és összefog (vö. pl. TANNER 2000).

³ ARENDT 2002. Az emberközötti mint hálózatosság és annak integrációs ereje: OBER 2008. A nyilvános vita politikai jelentősége a következő forrásban, Periklész „Temetési Beszéde”, THUKÜDIDÉSZ II.40. A *politeia* (állam, alkotmány) fogalma a *politész*ből (poliszpolgár) származik, a polgárösszességre utal. A fogalomtörténeti fejleményekhez: MEIER 1999. Az intézményekről: pl. HANSEN – NIELSEN 2004, (ill. ARISZTOTELÉSZ 2003).

⁴ A retorika mint tudásmód kérdésére ld.: SZABÓ 1998.

⁵ Tulajdonképp a szofista-demokrata problematika is, de jelen esetben e keret talán megvilágítóbb. Vö. még FARRAR 1995.

⁶ Vö. még HÉRAKLEITOSZ fr. 53., 80.; ALKMAIÓN fr. 4.

⁷ SCHMITT 2002.

⁸ MOUFFE 2005.

A két megközelítést egymás mellé téve a probléma a következő: miképpen lehetséges elgondolni a különbséget egy olyan demokratikus „egységen” belül, amely noha plurális, mégis képes megmaradni egységként: hogy a sokféleségből hogyan képes kiemelkedni az egység, és aztán ez hogyan lesz képes befogadni a különbözőséget. A politikai kereten belüli különbözőség vagy pluralitás előfeltételeit egy olyan mezőben is kereshetjük, mint a (szofista filozófiai problematikával telített, nem puszta tekhné-értelmű) retorika, tehát a klasszikus demokrácia politikai gyakorlatának leírásában és reflexiójában. A retorika értelmezésén keresztül képesek lehetünk megragadni olyan esetlegességi, bizonytalansági pontokat, amelyek létezése miatt egy egység soha nem lehet képes arra, hogy lezárja önmagát.

A retorikai helyzet és a retorika tárgya

Általánosan elmondható, hogy a retorikai helyzet meggyőzési helyzet. Ugyanakkor nem minden emberi helyzet meggyőzési helyzet. Ami azonban mégis az, az a puszta meggyőzési jellegén kívül más tulajdonságokkal is rendelkezik. Ezt a kérdést tisztázza Arisztotelész a *Rétorika* legelején. A retorikai helyzet mindenekelőtt vitahelyzet, vitatkozni pedig nem az egyértelműségekről, hanem olyan dolgokról szoktunk, amelyek másképpen is lehetségesek.⁹ Ilyen másképpen is lehetséges világ tárul fel az emberi cselekvésekből. A cselekvések nem olyanok, mint egy természeti katasztrófa és nem természeti törvényszerűségek határozzák meg azokat. A cselekvések emberi szándékok következményei, és ezért valamilyen értelemben mindig rendelkeznek egy nagyon jellegzetes szabadság-komponenssel.¹⁰ A közösségi cselekvésekre az is igaz, hogy előzetesen mindig egy vitatérben léteznek – legalábbis a(z athéni) demokráciában.¹¹

Bizonyos dolgok azonban nem nyitottak, sokkalta inkább szükségszerűek – ezekre Arisztotelész azt mondja, hogy nem vitatkozunk róluk, ha helyesen értjük meg őket.¹² Azt hiszem, ezt azzal lehetne még kiegészíteni, hogy a szükségszerűségekről vagy az evidenciákról nem vitatkozunk ugyan, de a következményeikre ez már nem feltétlenül érvényes. Ha egy természeti katasztrófa bekövetkezik, az tény, nem vitatárgy; de az már lehet vita tárgya, hogy mit tegyen a közösség, ahogyan az is, hogy vajon megtett-e minden előkészületet vagy az elhárítására vagy a következmények mérséklésére. Ez azonban igényli a helyes ítéletalkotást a tárgyban.

⁹ RÉTORIKA 1357a.

¹⁰ Vö. RÉTORIKA 1357a, 1359a-b, és részben 1367b, POLITIKA 1253b-1254a.

¹¹ Vö. pl. THUKÜDIDÉSZ II.35-46, HANSEN 2008.

¹² Vö. RÉTORIKA 1357a.

Arisztotelészt követve az esetleges és a bizonyos, vagy pontosabban a (másképpen is) lehetséges és a lezárt közötti különbség kritériumának az ember alkotó cselekvése és az ahhoz kapcsolódó megértés (bölcsség, vita) tekinthető.¹³

A megfelelő pillanat és a retorikai helyzet bizonytalansága

A retorikai helyzet esetlegességi pontjának értelmezére először a vitába való belépés megfelelő pillanatának, a *kairosz*nak segítségével teszünk kísérletet.¹⁴

Platónt példának véve, egyes szöveghelyein utal a kellő pillanatra, a *kairosz* fontosságára. Két ilyen részletet idéznék annak érdekében, hogy látható legyen, olyan időpillanatról beszélünk, amely előre rögzíthetetlen, ám minden retorikai helyzetben szükségszerűen létezik. Platón Prodikoszra hivatkozik, aki egyszer azt mondta Szókratésznek, hogy *„egyedül ő fedezte fel annak a művészetét, hogy milyen beszédekre van szükség: olyanokra, amelyek se nem rövidek, se nem hosszúak, hanem éppen megfelelőek.”*¹⁵ Ez szigorúan véve nem az időre, hanem az általában vett megfelelésre vonatkozó állítás, azaz nem azt mondja, miként más retorikusok, hogy miképpen kell felépíteni egy hosszú, rövid, ellentmondásokat (stb.) tartalmazó beszédet, hanem azt állítja: mindig a helyzetnek megfelelő beszéddel kell előállni. A *kairosz* szempontjából pontosabb egy másik szövegrész, amely a platóni értelemben helyes, és a lélek megfelelő vezetésére irányuló retorika kapcsán azt állítja, hogy egyéb komponensek mellett *„ha mindezt már tudja, s ezen kívül a kellő pillanatot is megragadja, azt tehát, hogy mikor kell beszélnie és mikor hallgatnia, mikor kell rövidítést, szánalomkeltést, méltatlankodást és mind a többi megtanult beszédformát alkalmaznia, ha tehát ismeri már az alkalmas és az alkalmatlan időpontot mindezekre, akkor szerzett igazi és tökéletes szónoki tudást.”*¹⁶

A *kairosz*t itt úgy érdemes megérteni, hogy a vitába való beleszólásnak megvan a maga kellő ideje. Jobban megfontolva ez a kellő belépés mindig a legmegfelelőbb érveléssel való belépést is jelenti. De vajon honnan tudható az, hogy mikor kell belépni és milyen érveléssel egy vitába? A retorikai kézikönyvek például megtaníthatnak arra, hogy miképpen kell egy érvelést jól felépíteni, azt viszont nem taníthatják meg, hogy egy nagyon is konkrét szituációban mit kell cselekedni. Az ugyanis a szituáció sajátja.

Igaz ugyan, hogy a vitába való kellő belépés pillanata maga nem tanítható, az a

¹³ Vö. RÉTORIKA 1359a-b.

¹⁴ A *kairosz* fontos helyet foglal el a szofista gondolkodásban is. Ld.: Disszoi logoi 2.19-20, 5.9; Prót. DK 80 A1 52; Gorg. DK 82 B6.

¹⁵ PLATÓN Phaidrosz 267a-b.

¹⁶ Phaidrosz 272a-b.

következtetés azonban nem fakad ebből, hogy egyrészt semmit sem tudhatunk magáról a helyzetről (*in abstracto*; tehát hogy a *kairosz* ne lehetne elméletalkotás tárgya, mint például itt e szövegben és a szofistáknál), másrészt, hogy semmit sem kellene tudnunk a konkrét helyzetről magáról. Éppen ellenkezőleg: a belépés esetlegességét pontosan azzal redukálhatjuk, hogy minél többet és minél alaposabban igyekszünk megtudni a szóban forgó tárgyról, a közönség (részvevők) beállítottságáról, véleményeiről, érzelmi hangoltságáról és így tovább.¹⁷ Arisztotelész erre látszik utalni, amikor a következőket írja: „*azon témával kapcsolatban, melyről beszélünk és következtetnünk kell – legyen akár politikai, akár más –, szükség-szerűen mindent ismernünk kell, vagy sok mindent, mert ha semmit sem ismersz, a semmiből kell következtetned.*”¹⁸

A retorikában tehát mindig marad valami, ami nyelvileg alig- vagy sehogyan sem megragadható; nem írható le és nem írható elő: kizárólag az adott (retorikai) helyzethez tartozik. Erre háromféle okot is lehet hozni: az egyik, a vitatárgy természete: a cselekvés. A másik az, hogy a retorika gyakorlati helyzet (nem elméleti-leíró). A harmadik, hogy mind a retorika tárgya, mind a retorikai helyzet mindig előfeltételez egy *másik embert*, az ellent mondót. A retorika elve a különböző, nem az ugyanaz.

Egyértelműség és bizonytalanság a retorikai érvekben

A bizonytalansági komponens jelen van Arisztotelész retorika-felfogásában is. A retorika nem-bizonyossági helyzet; a valószínűséget veszi célba, vagy azt, hogy valami szükségszerű ugyan, de az érvekből következően, azaz sem a valószínű, sem a szükségszerű nem egyértelmű.¹⁹ A retorikai helyzetben tehát érvelni kell, mert az események, tettek, a személyiség és hasonlóak nem bizonyítanak önmagukban. Ez a *logosz* feladata. Bizonyítani többféleképpen lehet, példákkal, amelyek egyedi eseteket neveznek meg vagy olyan érvekkel, amelyek valamilyen egyetemes vesznek számításba – ez utóbbi a gyakoribb és a nagyobb bizonyító erejű.²⁰ Ez az egyetemes referencia Arisztotelész írásaiban sohasem teljes, de mindig érvényes.²¹

Arisztotelész tehát azt állítja, hogy egyértelműségekről nem vitatkozunk, csak olyan dolgokról, amelyek másképpen, vagy (legalább) kétféleképpen is lehetsége-

¹⁷ Kairosz és ismeret, Gorgiasznál: KERFERD 2003, 105. o., HERRICK 1990, passim

¹⁸ RÉTORIKA 1395b.

¹⁹ Ld.: a negatív érvelést, s azt, hogy nem csak azt kell bizonyítani, hogy valami nem szükségszerű, hanem azt is, hogy nem valószínű. RÉTORIKA 1402b.

²⁰ A példa korlátos retorikai erejéről pl.: RÉTORIKA 1393a-1394a.

²¹ Ezt hangsúlyozza pl. SZABÓ 1998 is

sek. Ez a megfogalmazás egyértelműen arra utal, hogy a retorikai helyzet olyan vitahelyzet, amelyben *érvek* ütköznek. Azaz nem *emberek* állnak *tényekkel*, hanem *emberek emberekkel* szemben; még pontosabban, emberek (véleményei, meggyőződései és) *érvei* más emberek *érveivel* szemben, amelyek olyan dolgokra irányulnak (legfőképpen közösségi cselekvésirányokra), amelyek többféleképpen is lehetségesek.

Más szavakkal szólva, nem egyszerűen azért nyitott a retorikai helyzet, mert gyakorlati helyzet (illetve gyakorlati tudást igényel), hanem azért, mert *vitahelyzet*. Ha pedig vitahelyzet, akkor két nagyon karakteres vonása van: az egyik, hogy a közösségi cselekvésekre vonatkozik, mivel a közösségi szabadsághoz kapcsolódik, másrészt pedig olyan vélemény-különbségtérben létezik, ami lehetővé teszi, hogy ezekről a kérdésekről egyáltalán vitatkozni (és gondolkodni) lehessen.

Összefoglalóan, a retorika a megvitatható közösségi cselekvésekkel foglalkozik, méghozzá egy olyan területen, ahol nincsenek egyértelműségek, és ahol a cselekvések és vita szabadságának, egy általános emberi-közösségi szabadságnak a lehetősége állandóan fennáll.

Az eredendő bizonytalansággal párhuzamosan léteznek a közösen osztott nézetek, amiket nagyon nehéz megkérdőjelezni. A retorika szempontjából nem a megkérdőjelezésük a kérdés, hanem az, miképpen használhatóak fel az érvelésben. A preszókratikus Hérakleitosz mondása szerint „*aki értőn akar szólni, abban kell leborgonyoznia magát, amit minden ember közösen oszt*”,²² azaz az érthető beszéd előfeltétele a közös világ ismerete. Ilyen karakterű tudást hordoznak a *gnómék*; ezek azok a bizonyos nagyon nehezen megkérdőjelezhető, velős (s gyakran poétikus) gondolatok, amelyek köré a jó retorikai érvek kiépíthetőek. Későbbi fogalmakkal élve maximák vagy szentenciák.²³ Arisztotelész sajátos stílus-, de logikai értéket is biztosít ezeknek: „*A gnóma kijelentés, de nem valami egyediről, (...) hanem valami általánosról, de nem is minden általánosról, (...) hanem csak arról, amire cselekvéseink vonatkozhatnak, és amit meg kell tennünk vagy el kell kerülnünk.*”²⁴ A *gnóma* egyetemes állítás a cselekvések helyes irányáról, azaz normatív, nem tudományos értékű kijelentés.²⁵ Arisztotelész aztán a pusztán velős és elterjedt gondolatokra hivatkozást olyan általánosabb logikai szerkezetté tágítja, amelyben immár helyet kaphat a rétori kreativitás.²⁶

²² HÉRAKLEITOSZ, fr. 114. KAHN 2004, alapján

²³ KENNEDY 2007, 164. o.

²⁴ RÉTORIKA 1394a.

²⁵ Pl. Hérakleitosznál: tradicionális eredetű, de az előíró jelleg korlátozódik (ld.: KAHN 2004, 170-173. o.)

²⁶ RÉTORIKA 1394a-1395b.

Egy érv azonban csak megerősítheti magát az efféle elemekben, de maga, mivel egy *komplex, több véleményt és érvet* is felsorakoztató helyzetre jelent választ, mindig jóval kevésbé beágyazott, és ezért jóval esetlegesebb is. A másik oldal, amire a retorikai gyakorlat reflexiója rámutat, a bizonytalanság, ahogyan azt már a *kairosz* részben felmutatta. A retorika, ha a meggyőzés gyakorlata, akkor az érvek bizonytalanságára és egyben lehorgonyozottságára utal. Ez pedig továbbmutat a politikai közösségre, amelyben a vita létrejön. E közösség tudása egyszerre tartalmaz stabil elemeket, és tartalmaz esetlegeseket. A retorika gyakorlata által kiforralt tudás jellege szerint nem örök – de lehet lezárt.²⁷

Politikai cselekvés és a lehetőség

A retorikai helyzet tehát mindig tartalmaz egy *másikat*, aki mint másik mutatkozik meg, azaz jelenléte a beleszólás lehetőségét hordozza, és lehetővé teszi, hogy a megszólaló előtt világos legyen tulajdon helyzetének esetlegessége – hogy tehát beszéde ki- és elmozdítható. Amikor pedig érvel, a többiek, a közönség (s így tehát a másik) tudásának stabil komponenseire éppúgy rá kell találnia, mint ahogyan a bizonytalan, de erős (megfelelő) érvekre is. Ahonnan meríthet, az a közösségi tudás, és a bármiféle értelemben vett másik (valós vagy feltételezett) tudása. A „közös” és a „másik” tulajdonképpen átfedik egymást; egy olyan *jelenlétre* mutatnak rá, amely a retorika eltörölhetetlen feltételeként mutatkozik meg. A helyzet és az érv bizonytalansága abból keletkezik, hogy mindig léteznek mások: a meggyőzendők, a vitapartnerek.

Maradt azonban még egy vizsgálatra érdemes komponens, a cselekvés. Ez a retorika tárgyi definíciójának fő eleme is: a retorika a másként is lehetséggel foglalkozik, és a legtöbb cselekvés ilyen. A retorika tehát legfőképp cselekvésekkel foglalkozik – legalábbis, ami a *jellegzetesen* politikai retorikát illeti. Definiálván Arisztotelész tehát nem azt mondja, hogy a tudás esetleges, mert közösségi vagy mert mindig van a másik; azt mondja, hogy amiről vitatkozhatunk, mert kellően esetleges, az a cselekvés, a „mit tegyünk?” Így ír: „*A legtöbb dolog, amit vizsgálunk és amiről ítéletet mondunk, másként is lehet; ugyanis arról tanácskozunk és azt vizsgáljuk, amire cselekedeteink irányulnak: a cselekedetek viszont mind ilyen természetűek, és közülük – hogy úgy mondjam – egyik sem szükségszerű.*”²⁸ E megfogalmazás válasz arra is, hogy milyen szempont alapján kell helyesen fel-

²⁷ Ld.: RÉTORIKA 1357b.

²⁸ RÉTORIKA 1357a.

mérni, egy helyzet nyitott-e a retorikai irányában, vagy sem.

Azt mondhatjuk, hogy azok a dolgok, amikről vitatkozni lehet, jellegük szerint alternatívák vagy azzá tehetőek, még hozzá azért, mert cselekedetek megtételéről vagy meg nem tételéről szólnak, vagy cselekedeteket értékelnek. Ha vita tárgya lehet a megtétel és a meg nem tétel, illetve a valamikénti megtétel,²⁹ akkor az egyértelműen arra utal, hogy a cselekedetek valóságsszintje plurális: hogy tehát mindig *több* alternatíva létezik. Az emberi lények pedig azok, akik ezekből választanak, és azért képesek a választásra, mert egyrészt az alternativitás látható, másrészt mert képesek vitatkozni: vannak vélemények és létezik a vitának helye és ideje.

Közösségi szinten a cselekvések mindig megvitathatóak, és amelyek megvitathatóak, azok tagadhatatlanul szándékoltak. Arisztotelészre hivatkozva, általános értelemben akkor szándékolt egy cselekvés, ha szabad emberi tevékenységre alapoz, nem kényszerre.³⁰ Az emberi cselekvés határa a véletlen, a szerencse, a mellékövetkezmény, és a dolgok(ká összeállt cselekvések) hatalma is.

Az ókori politikai-etikai gondolkodás arra mutat rá, hogy a szabadság mindig kontextuális, modern értelemben tehát korlátozott. Az egyik legfontosabb korlát az emberi sors, az élet, mint osztályrész, aminek következménye egy, a mainál jóval gazdagabb szótár a cselekvések kontextuális szabadságának értelmezéséhez.³¹

Ha a szabadság kontextuális, akkor a közösségi cselekvések legfőbb szabadsága abban állhat, hogy e cselekedetek megtétele vagy meg nem tétele egyáltalán vita tárgya lehet: a megtett cselekedetek vitathatóak. Ez nem csak azt jelenti, hogy több alternatíva van a cselekedetek világában (az *ergon* világában), hanem azt is, hogy ezekre egyáltalán mód van rá mutatni (a *logosz* világában). A legerősebb szabadság a cselekvések kapcsán a választási lehetőség tárgyi léte, ami tehát elrejtőzhet a tekintet elől, illetve, még ennél is inkább, e lehetőségek felszínre hozatala.³² S erre mindenképpen alkalmas a vita, az egész jelenségcsoport, amelyet a retorika lefed. Ebben az értelemben, tehát a cselekvések viszonyában a legteljesebb szabadság a közösség szabadsága magára a vitára, azaz a nyilvános vitában létező demokratikus közösség maga.³³ A szabadság felső korlátja itt tehát a bölcsesség, a klasszikus,

²⁹ Érdemes lehet utalni arra, hogy a „létezni” és a „valamiként létezni” az itt preferált szofista kontextusban átfedi egymást, ld.: Kahn elméletét, amelyet ismertet KERFERD 2003, 119-120. o.

³⁰ Ez a szabadságkomponens nem csak a Politika I. könyvében (1254a), hanem a Rétorikában is felbukkan a bírósági érvelés tárgyalása során (1368b). Még bővebben l. Nikomakhoszi etika.

³¹ Ld.: Szophoklész Oidipusz királyának elemzését: SCHWARTZ 1986, ill. vö. még HÉRAKLEITOSZ fr. 119.

³² S ez mellel jól illeszkedik egy Hérakleitoszt követő gondolkodásba is (vö. kül. fr. 54).

³³ Ez itt tulajdonképpen egy Arendtet követő érvelés; vö. ARENDT 1998, kül. a cselekvés mint atelosz.

phronézis-értelemben; vagyis a bölcs cselekvés, és a vita erről, így a bölcs tanácsadásának képessége, és tulajdonképpen a vitában elfoglalható politikai pozíciók végessége is. Az emberi képesség tehát.³⁴

Lehetőség-feltárás és demokrácia

A politikai közösség szabadságának a része, hogy (a korlátozó kontextus mellett, de) dönthet arról, mit von be a vitába, azaz mit tart politikainak és mit nem. Ahhoz, hogy a lehetőségek megfogalmazhatóak legyenek, vagy lehetőségként tűnjenek fel, szükségesek azok az emberek, akik képesek fellelni a lehetőségkomponenst az adott helyzetben. A lehetőségek megfogalmazásához tehát szükséges perspektívával rendelkezni, amely rátekintést nyújt a tárgyra. Ha pedig emberek egy csoportja nem lát lehetőséget, mások viszont igen, akkor feltehető, hogy nem ugyanúgy tekintenek a dologra; ha pedig nem ugyanúgy tekintenek, akkor különböznek (más helyen állnak). Ugyanezt meg lehet ismételni abban az esetben is, ha más-más lehetőséget (illetve következményt) látnak ugyanabban. A közösségi cselekvésekről szóló vitákban szükséges a különbségek létezése.

A lehetőség-feltárás intézményesíthető. Erre látszik utalni Periklész egyik beszéde. E beszéd azért fontos, mert az első ismert demokrácia melletti érvelés, amely – legalábbis a szöveget visszaadó Thuküdidész alapján – ténylegesen is a demokrácia fogalmát s nem mást használ, mint pl. az „iszonomia” vagy „a nép kezébe letett hatalom” kifejezést.

Periklész a következőket mondja: *„mi magunk döntünk és tanácskozunk ügyeinkben abban a meggyőződésben, hogy nem a vita akadályozza meg a cselekvést, hanem ellenkezőleg éppen az, ha előzőleg megtárgyalva nem tisztázzuk, hogy mit is kell tennünk. (...) [A] legmerészebben vágunk bele a cselekvésbe, ugyanakkor alaposan megfontoljuk, hogy mihez fogunk hozzá.”*³⁵ Ebből három plusz egy fontos dolog következik. Az első: a vita nem gyengévé, hanem erőssé tesz. A második: a vita a demokrácia *sine qua non*-ja. A harmadik: a beszéd (a vita) nem áll szemben a cselekvéssel. A plusz egy: tehát a vitatkozási lehetőség, illetve a döntés között különbség azonosítható.³⁶ Az ügyekről lehetséges vitatkozni, Periklész a vita intéz-

³⁴ Vlastos felteszi a(z) etikai-politikai kérdést: Szókratész, aki elkötelezetten vizsgálta az életet, a sajátját, a másokét, miért vonta ki magát az alól, hogy a politikai közösséget annak politikai terében megvizsgálja; miért nem adott tanácsot egy olyan időszakban, amikor a józan tanácsra mindenki sóvárgott. Ld.: VLASTOS 1994.

³⁵ THUKÜDIDÉSZ II.40.

³⁶ Ez fogalomtörténetileg is kimutatható, vö. HORNBLOWER 2003, 305-306. o.

ményesítésének jelentőségére utal.

Más megfogalmazásban ez azt jelenti, hogy a demokrácia igényli azt, hogy legyen vitaidő, és hogy legyen vitahely. Ez a politikai létezés – s jó érvek vannak amellet is, hogy általában a létezés – megértésének gyűjtőpontja. A vitahely az ókori athéni poliszban mindenekelőtt a gyűlés, ahol minden teljes jogú athéni polgár felszólalhat. Ez az *iszégoria* (a hozzászólás egyenlő szabadsága) fogalmában és elvében jelenik meg, az általánosabb és a polisz egészét is felölelő *iszonomia* (egyenlő jogosultság, részesedés) mellett. Teljes hozzászólási szabadságról, illetve egyenlő részvételi-döntési jogról van szó.³⁷ A vitaidő azt jelenti, hogy a lehetőség felmerülése és a döntés meghozatala között rendelkezésre áll annyi idő, hogy lehessen vitatkozni. A pusztán lehetőségmezőt a döntéstől idő és tér választja el, és ezekben az időterekben válik lehetővé a demokratikus politikai cselekvés.

Retorika és eredendő összetettség

A retorikai helyzetről összefoglalóan azt lehet elmondani, hogy gyakorlati helyzet, amelyben mindig van valami eredendően bizonytalan, és amelyben ez a bizonytalanság nem számolható fel. A retorikai helyzetnek bizonytalansága, és ebből fakadóan nyitottsága van: nem minden egyértelmű, nem minden lehetőség lezárult, nem minden nem-megvitatható. Olyan közösségi cselekedetekről van itt szó, amelyeknél nyitott az, miképpen cselekszik meg, vagy hogy egyáltalán megcselekszik-e őket. Az pedig, hogy mi a teendő, sohasem zárt, mindig is vitatják, mivel többféle vélekedés vagy látószög létezik egy politikai közösségben. Utóbbi szabadságának abszolút foka a szabadsága arra nézve, hogy ez a szabadság (a nyilvános politizálás szabadsága, amely a retorikai tevékenység körül sűrűsödik) létezhesen; hogy tehát a politikai közösség önmagaként létezhesen: és az önmagaság a sokféleség hangjainak megszólalási lehetőségét is magában foglalja.

Mindez talán nem minden történelmi vagy emberi helyzetben érvényes, a gondolatmenet pedig bővíthető vagy éppen cáfolható. Ami viszont egyértelműen történik a szövegben, az a demokratikus pluralitás igazolása a retorikaelméleten keresztül. Más megfogalmazásban: amennyiben a retorikából indulunk ki, egy olyan politikai közösség értelmezési lehetősége körvonalazódik, amely összetett, sőt, összetettsége maga a létmódja. Ennek híján egyszerűen el sem gondolható.

³⁷ A két fogalmat a demokrácia kapcsán értelmezi MEIER 1999.

Felhasznált irodalom

ARENDDT, Hannah: *The Human Condition*. Második kiadás, bevezető M. Canovan. University of Chicago Press, Chicago – London, 1998

ARENDDT, Hannah: *A sivatag és az oázisok*. Ford. Mesés P., Pató A. Gond-Palatinus, Budapest, 2002

ARISZTOTELÉSZ: *Rétorika*. Ford. Adamik T. Gondolat, Budapest, 1982

ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. Második kiadás. Ford. Szabó M., Horváth H. Gondolat, Budapest, 1994

ARISZTOTELÉSZ: *Az athéni állam*. (Ford. Ritoók Zs.) In: Németh György (szerk.): *Államéletrajzok*. Második javított kiadás. Osiris, Budapest, 2003. 5-56. o.

ARISZTOTELÉSZ: *On Rhetoric: A Theory of Civic Discourse*. Ford., bev., jegyzetek és mellékletek G. A. Kennedy. Második kiadás. Oxford University Press, New York – Oxford, 2007

FARRAR, Cynthia: *Az ókori görög államelmélet – Válasz a demokráciára*. (Ford. Simó Gy.) In John Dunn (szerk.): *Demokrácia: Befejezetlen utazás Kr. e. 508 – Kr. u. 1993*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995. 37-71. o.

HANSEN, Mogens Herman – NIELSEN, Thomas Heine (szerk.): *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*. Oxford University Press, Oxford – New York, 2004

HANSEN, Mogens Herman: *Direct democracy, ancient and modern*. In: Kari Palonen – Tuija Pulkkinen – José María Rosales (szerk.): *The Ashgate Research Companion to the Politics of Democratization in Europe: Concepts and Histories*. Ashgate. Farnham – Burlington, 2008, 37-54. o.

HERRICK, James A.: *The History and Theory of Rhetoric. An Introduction*. Allyn and Beacon, Boston, 1990

KAHN, Charles H.: *The Art and Thought of Heraclitus. An Edition of the Fragments with Translation and Commentary*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004

KERFERD, G. B.: *A szofista mozgalom*. Ford. Molnár G. Osiris, Budapest, 2003

MEIER, Christian: *Bevezetés: Ókori alapok*. In: Otto Brunner – Werner Konze – Reinhart Koselleck (szerk.): *A demokrácia*. Ford. Telegdi Cs. Á., Balogh B. József, Budapest, 1999, 7-32. o.

MOUFFE, Chantal: *On the Political*. London –Routledge, New York, 2005

OBER, Josiah: *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of People*. Princeton University Press, Princeton, 1989

OBER, Josiah: How to criticize democracy in the late fifth- and fourth-century Athens. In: J. Peter Euben – John R. Wallace – Josiah Ober (szerk.): *Athenian Political Thought and the Reconstruction of American Democracy*. Cornell University Press, Ithaca – London, 1994, 149-171. o.

OBER, JOSIAH: *Political Dissent in Democratic Athens: Intellectual Critics of Popular Rule*. Princeton University Press, Princeton, 2002

OBER, Josiah: *Democracy and Knowledge: Innovation and Learning in Classical Athens*. Princeton University Press, Princeton – Oxford, 2008

PALONEN, Kari: *Küzdelem az idővel. A cselekvő politika fogalomtörténete*. Ford. Vincze H. O. L'Harmattan, Budapest, 2009

PLATÓN: Phaidrosz. Ford. Kövendi D., Simon A. *Atlantisz*, Budapest, 2005

PLATÓN: Prótagorasz. Ford. Bárány I. *Atlantisz*, Budapest, 2007. 11-103. o.

SCHMITT, Carl: A politikai fogalma. In: Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Ford., szerk. és utószó Cs. Kiss L. Osiris – Pallas – Attraktor, Budapest, 2002. 5-102. o.

SCHMITT-PANTEL, Pauline: *Collective activities and the political in the Greek city*. (Ford. L. Nixon) In: Oswyn Murray – Simon Price (szerk.): *The Greek City: From Homer to Alexander*. Clarendon Press, Oxford, 1990, 199-213. o.

SCHWARTZ, Joel D.: *Human action and political action in Oedipus Tyrannos*. In: J. Peter Euben (szerk.): *Greek Tragedy and Political Theory*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 1986. 183-209. o.

SZABÓ Márton: *Politikai tudáselméletek. Szemantikai, szimbolikus, retorikai és kommunikatív-diszkurzív értelmezések a politikáról*. Universitas – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998

TANNER, Jeremy: *Social structure, cultural rationalisation and aesthetic judgement in classical Greece*. In: N. Keith Rutter és Brian A. Sparkes (szerk.): *Word and Image in Ancient Greece*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2000. 183-205. o.

THUKÜDIDÉSZ: A peloponnészoszi háború. Ford. Muraközy Gy. Osiris, Budapest, 2006

VLASTOS, Gregory: Epilogue: Socrates and Vietnam. In Gregory Vlastos: Socratic Studies. Szerk. M. Burnyeat. Cambridge University Press, Cambridge – New York, 1994. 127-133. o.

NEMZETKÖZI PANEL

Ördögh Tibor

Témavezető: Navracsics Tibor

SZERBIA OMBUDSMANI RENDSZERE

Alkotmányos háttér

Szerbia jelenlegi alkotmánya¹ 2006-ban lépett hatályba, mely az országot demokratikus köztársaságként, unitárius államszerkezettel² határozza meg; helyi szinten az igazgatásért az önkormányzatok felelnek erős állami felügyelet mellett.

A 2006-ban elfogadott alkotmány legfőbb jellemvonása, hogy személyi összeférhetetlenséget állapítottak meg a miniszteri és képviselői megbízatás között, kvázi félelnöki rendszerben a végrehajtás dualizmusa valósult meg, a kormányfő pusztán primus inter pares a kabinetben belül, a kormány dominanciája érvényesül a törvényhozáson belül, valamint a többségi döntéshozatali elvet alkalmazzák széleskörűen.

Az egykamarás parlament (*Narodna Skupština*) 250 képviselőjét arányos választási rendszerben négy évre választják meg országos pártlistás szavazás eredményeként. Az államfő a köztársasági elnök, akit a polgárok közvetlenül választanak meg öt évre. Belpolitikai mozgástere szűkre szabott – a parlamenti választások eredményétől függően a köztársasági elnök jelöli a miniszterelnököt –, a külkapcsolatokban azonban széles jogkörrel rendelkezik az államfő.

A törvényhozás hatalmának ellensúlyozása érdekében több intézmény is felállításra került. A jogbiztonság egyik legfontosabb őrének a Szerbiai Alkotmánybíróság³ számít, melynek tizenöt tagja összesen tizenhét indítványozási területtel foglalkozik. Másik elvben fontos intézménynek a közvetlen demokrácia eszközeként a népszavazás számít, melyre ritkán kerül sor az országban, csak úgy, mint a törvényelőterjesztési-jog gyakorlására vagy népi kezdeményezés indítására. A Szerbiai Nemzeti Bank elveszített ellensúly szerepét, mivel Radovan Jelašić távozása után a kormány „kézi vezérlése” érvényesül a jegybankban.

¹ Szerb Köztársaság Alkotmánya. Forrás: www.zenta-senta.co.rs/doc/20061226alkotmanyhu.pdf

² Szerbia alaptörvénye unitárius államszerkezetet határoz meg, azonban az alkotmány két külsős szintet is meghatároz: Vajdaság Autonóm Tartományt valamint Koszovó és Metohijat.

³ Szerbia Alkotmánybírósága. Forrás: <http://www.ustavni.sud.rs/>

A XXI. század elejére Szerbiában is felértékelődtek az emberi és polgári jogok, melynek következtében felállították a polgárjogi biztos (ombudsman) intézményét. Dolgozatom további részében előbb a köztársasági szinten működő polgári jogi biztos munkáját jellemzem, majd a Vajdaságban működő tartományi ombudsmant, míg végül a helyi önkormányzatok keretben működő biztosok bemutatására törekszek.

Köztársasági polgárjogi biztos⁴

1. Történeti és jogi áttekintés

A köztársaság szintjén a tartományi ombudsman ténykedése után jött létre hivatalosan az állampolgári jogok biztosának pozíciója. Az alkotmányozás során világhosszá vált a hatalmi koalíciónak, hogy a szerb politikai rendszerből hiányzó elem nélkülözhetetlen része a jogvédelemnek, így a 2006-ban elfogadott alkotmány már nevesíti az ellenőrző intézményt (138. szakasz).

A független ombudsman állami szervek intézkedéseit vagy mulasztásait vizsgálja állampolgári panaszok alapján, és az igazságtalanság megakadályozása érdekében az illetékes hatóságnak címzett közvetlen ajánlással lép fel. További szabályokat az ombudsman-törvény (*Zakon a zaštitniku građana*)⁵ tartalmaz.

2007. június 27-én a szerb Népképviselőházának 143 tagja Saša Janković-ot választotta meg polgárjogi biztossá, aki 2007. július 23-án formálisan is elfoglalta hivatalát.⁶ A köztársasági biztos négy helyettesét 2008. október 7-én választották meg 168 szavazattöbbséggel.

Monokratikus módon szervezett intézményről van szó, négy helyettest lehet kinevezni, akik bizonyos speciális területek felügyeletének ellátására lesznek megválasztva.

2. Jogállás

Az ombudsman erős legitimációját az adja, hogy az összes parlamenti képviselő többségének szavazatával választják meg; azonban gyengíti az a tény, hogy nincs valamilyen minősített többséghez kötve a szükséges szavazatszám. Megbízatását öt

⁴ Hivatalosan polgárok védője (*Zaštitnik građana*) elnevezéssel illetik

⁵ Törvény a polgárok védőjéről

Forrás: <http://balkanshumanrights.org/bcms/wp-content/uploads/2010/02/Zakon-o-zastitniku-gradjana.pdf>

⁶ *Ko je Zaštitnik građana?* Forrás: http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/o-nama/zastitnik-gradjana

évre nyeri el, és egyszer újraválasztható, jelöltállítási joguk a parlamenti frakcióknak van. A jelöltté válás feltételei a következők:⁷

- jogász végzettség,
- valamely jogterületen szerzett tíz éves munkatapasztalat,
- kimagasló erkölcsi és szakmai múlt,
- megfelelő tapasztalat a polgárjogi biztosi feladathoz.

A helyetteseket a polgárjogi biztos jelöli, és a parlament választja meg. A jelöltté válás elengedhetetlen feltételei megegyeznek a köztársasági biztosra vonatkozókkal, azzal a különbséggel, hogy számukra ötéves munkatapasztalat is elegendő. Az összeférhetetlenségi szabályok megegyeznek a bírákra vonatkozó szabályokkal, és kizárt bármiféle pártfunkció, egyesületi vagy szakszervezeti tisztség. Az ombudsman feladatai ellátása során független és sem polgári, sem büntetőjogi értelemben nem vonható felelősségre hivatali állásfoglalása miatt, tehát a parlamenti képviselővel egyenrangú mentelmi jog illeti meg. Letartóztatni csak a parlament jóváhagyásával lehet, amikor is a képviselőház megfosztja mentelmi jogától. Megválasztása után hivatalából elmozdíthatatlan és mandátuma idő előtt csak halál, végleges egészségügyi alkalmatlanság okán vagy akkor ér véget, ha lemond tisztségéről illetve elveszíti állampolgárságát.

3. Ellenőrzési jogkör

A polgárjogi biztos független állami szerv, amely védelmezi a polgárok jogait, ellenőrzi az államigazgatási szerveknek, a Szerb Köztársaság vagyoni jogainak és érdekeinek jogvédelmére illetékes szervnek, valamint egyéb szervnek és szervezetnek, továbbá a közmegebízattal felruházott vállalat munkáját. A polgárjogi biztos nincs felhatalmazva a parlament, a köztársasági elnök, a kormány, az alkotmánybíróság, a bíróságok és ügyészségek munkájának ellenőrzésére. Az ellenőrzés kritériuma a törvényesség és igazságosság, az állampolgárok jogainak és törvényes érdekeinek védelme. Az ombudsmant nem terheli vizsgálati kötelezettség; állampolgári panaszra vagy hivatalból járhat el. A beadványokat szóban vagy írásban is el lehet a hivatalhoz juttatni, melyeknek tartalmazniuk kell a panaszos nevét és címét (az anonim kérelmeket elutasítják). A köztársasági ombudsmanhoz szerb, albán, bosnyák, bolgár, horvát, magyar, roma, román, ruszin, szlovák és ukrán nyelven fordulhatnak a panaszosok. A jogorvoslati lehetőségek kimerítése után

⁷ Törvény a polgárjogi biztosról 5. pont. Forrás: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastitniku_gradjana.html

lehet fordulni a polgárjogi biztoshoz, a jogsérelemnek a benyújtás idejét megelőző egy évben kell megtörténnie. Az eljárás költségmentes, és semmilyen hozzájárulást nem kell fizetnie a panaszosnak.

Az ombudsman eljárást kezdeményezhet az alkotmánybírószágon törvények alkotmányossági vagy törvényességi felülvizsgálata céljából, illetve egyéb előírások és általános törvények esetében, melyek a biztos tevékenysége során felmerülnek.⁸ A köztársasági ombudsman éves beszámolója szerint csupán 2010-ben élt ezen lehetőségével, amikor négy törvénnyel kapcsolatban fordult az Alkotmánybírósághoz. Ezek közül két beadványa az elektronikus hírközlésről szóló törvényre vonatkozott, míg a másik kettő a katonai elhárítás és katonai hírszerzés ügynökségével volt kapcsolatos.⁹ Az elektronikus hírközlésről szóló törvényben kifogásolt egyik elem arra vonatkozott, hogy bírói végzés nélkül lehallgathatóvá váltak volna a telefonbeszélgetések. Az alkotmánybírószág 2010-ben határozatot hozott az ügyben, miszerint a vitatott rendelkezések ellentétesek az Egyetemes Emberi Jogok Nyilatkozatával, a Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmányával, valamint az Európai Emberi Jogi Egyezményével.¹⁰ A másik alkotmányossági észrevétele az volt a biztosnak, hogy szabadon létrehozható lett volna bármilyen adatbázis a polgárokról, anélkül, hogy azt az ombudsman vagy a közérdekű adatok biztosa felügyelhetné; e kérdésben még nem hozott döntést az alkotmánybírószág.¹¹ A média-törvény kapcsán megfogalmazódott ombudsmani véleménnyel az Európai Bizottság Szerbiáról szóló 2010-es ország-jelentése is elismerően nyilatkozott.¹² Az ombudsmani intézmény működése óta összesen tizenegy panasszal fordultak a polgárok és három esetben járt el saját hatáskörben az parlamenti biztos a két katonai ügynökségnél, mely jelzi kiemelt és kényes természetét a vizsgálatoknak. A beérkezett panaszok szerint a két katonai ügynökség jogellenes magatartást folytatott több esetben is, így egyéni szabadságuk és jogaikat megsértették, ezért fordult az ombudsman a Szerbiai Alkotmánybírósághoz, hogy vizsgálja meg az említett intézményeket szabályozó jogszabályokat.

⁸ Törvény a polgárjogi biztosról 19. pont

⁹ *Statistički i broječni podaci o aktivnostima Zastitnika građana*. Forrás: http://www.zastitnik.rs/attachments/1304_Izvestaj%20statisticki%20prikaz%20%282%29.pdf

¹⁰ *Skupštini dat rok da se izjasni o odredbama Zakona o elektronskim komunikacijama*

Forrás: <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/214205/Skupstini-dat-rok-da-se-izjasni-o-odredbama-Zakona-o-elektronskim-komunikacijama>

¹¹ *Vruća letnja tema–Elektronske komunikacije*. Forrás: <http://blog.b92.net/text/18387/VRU%20C4%2086A%20LETNJA%20TEMA%20-%20ELEKTRONSKE%20KOMUNIKACIJE/>

¹² Európai Bizottság 2010. 19. Forrás: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010_package/sr_rapport_2010_en.pdf

4. Hatáskör

A. Gyermek jogai:¹³

2000-ben elkészült Szerbia Gyermekjogok-tervezete, mely 2002-ben került a kormány elé, és csupán 2009-ben fogadta el a parlament. A jogszabály különbséget tesz szegény gyermek, fogyatékkal élő gyermek, árva, utcagyerek és munkás gyermek között. A legsúlyosabban fenyegetett csoportot a roma fiatalok képezik. A másik legégetőbb probléma a gyerekek fizikai és szexuális bántalmazása. A gyermekek jogaiért felelős helyettes e problémák kivizsgálását és feltérképezését végzi.

B. Nemzeti kisebbségek:¹⁴

Szerbiában a nemzeti kisebbségek jogait harmonizálni próbálják a nemzetközi egyezményekben elfogadott szabályokkal és elvekkel, hogy megegyezzen a köztársaság alkotmányával és törvényeivel, egyéb állami, tartományi és helyi önkormányzati határozatokkal, rendeletekkel. A nemzeti kisebbségek jogával foglalkozó biztos-helyettes így elsősorban a kisebbségeket diszkrimináló jogsérelmek estén jár el.

C. Esélyegyenlőségi és fogyatékkal élők:¹⁵

Az emberi jogok egy kiemelt területének számít az esélyegyenlőség és a nemi diszkrimináció, mivel a társadalomban gyakran találkozni eme kirekesztettséggel. A kormány erőfeszítéseinek, valamint a 2009-ben elfogadott Nők esélyegyenlőségét felszámoló nemzeti stratégia és a szintén 2009-es esélyegyenlőségi törvény ellenére még ma is széles szakadék található a társadalomban a nők helyzetének megítélésében valamint a mindennapi életbeli diszkriminációjuk is magas. A biztos helyettese hivatalból eljár minden olyan esetben, amikor a fogyatékkal élők hátrányos megkülönböztetése forog fenn. Kivizsgálja a történeteket különösen az oktatás, foglalkoztatás, politika, kultúra, szabadidő és rekreáció területén.

¹³ *Prava deteta*. Forrás: http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/oblasti-rada/prava-deteta

¹⁴ *Prava manjina*. Forrás: <http://www.zastitnikgradjana.org/pravamanjina/index.php/sr>

¹⁵ *Rodna ravnopravnost*. Forrás: http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/oblasti-rada/rodna-ravnopravnost; *Pravo osoba sa invaliditetom*. Forrás: http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/oblasti-rada/prava-osoba-sa-invaliditetom

*D. Szabadságvesztéssel járó büntetések:*¹⁶

A szabadságvesztéssel büntetett elkövetőkkel szembeni visszásságok kivizsgálására jogosult a biztos-helyettes akkor, amikor a panaszos szerint valamely állami szerv megsértette az alkotmányt, a törvények és államigazgatás egyéb aktusainak meghatározott pontját, vagy valamely nemzetközi egyezményben vállalt kötelezettséget. A helyettes szorosan együttműködik az igazságügyi, a belügyi, az egészségügyi valamint a munkaügyi és szociálpolitikáért felelős minisztériummal.

5. Gyakorlat¹⁷

A polgárjogi biztos munkáját szemlélve megfigyelhető, hogy 2007-ben még kevesen fordultak panasszal hozzá, így 406 panaszból 400-zal egy éven belül sikerült is végeznie. 2008-tól azonban, amikor már a helyettesei is munkához láttak megnőtt az ügyteher, és egyre több panasz érkezett az ombudsmani hivatalhoz. Az elmúlt öt évben a panaszok száma megnégyszereződött és több mint tízezer kapcsolatfelvétel történt a lakossággal. A beérkező panaszok számát illetően 2011-re 3642 jogsérelem elbírálás iránti kérelem érkezett. Az ombudsman és helyetteseinek munkája sikeresnek mondható, mivel a panaszok több mint 90 %-a befejezésre került, vagyis sikerült kivizsgálni őket és lezárni a folyamatban lévő ügyeket. (Az ombudsman tevékenységével kapcsolatos adatokat az 1. táblázat tartalmazza.)

Adatok típusa		2007	2008	2009	2010	2011	2012	Összesen
1	Polgárokkal való kapcsolatok száma	2555	3787	7343	8553	12130	3625	37993
2	Panaszok száma	406	1030	1765	2647	3642	1000	10490
3	Befejezett eljárások száma	400	1003	1626	2379	1619	208	8235
4	Eljárás alatti panaszok száma	6	27	139	268	1023	792	2255
5	Megkezdett eljárások száma	7	240	501	930	1084	361	3123
6	A biztos általi ajánlások hiányosságok kiküszöbölésére	3	52	139	308	218	58	778
7	Ajánlások száma	0	37	126	152	214	85	614
8	Elvégzett ajánlások száma	0	32	100	112	125	7	376

¹⁶ *Prava lica lisenih slobode*. Forrás: http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/oblasti-rada/prava-lica-lisenih-slobode

¹⁷ *Praksa Zaštitnik građana*. Forrás: http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/component/content/article/1172

Adatok típusa		2007	2008	2009	2010	2011	2012	Összesen
9	Elvégzetlen ajánlások száma	0	5	26	30	55	0	116
10	Folyamatban lévő ajánlások száma	0	0	0	10	34	78	122
11	A biztos által szorgalmazott törvények és más kezdeményezések száma	2	38	31	15	40	11	137
12	Elfogadott törvények és más kezdeményezések	1	9	14	2	1	10	37
13	Nem elfogadott törvények és más kezdeményezések	1	29	17	6	37	0	90
14	Eljárási rendben lévő törvények és más kezdeményezések.	0	0	0	7	2	1	10
15	Vélemények száma	0	2	13	5	8	4	32

1. táblázat

A köztársasági ombudsman tevékenysége (2007. július-2012. április)¹⁸Forrás: www.ombudsman.rs

III. Tartományi Ombudsman

1. Történeti és jogi áttekintés

A Tartományi Ombudsman Vajdaság önálló szerve, mely az alkotmánnyal, a megjelent és megerősített emberi jogokról szóló nemzetközi szerződésekkel és az általánosan elfogadott nemzetközi jog szabályaival szavatolt valamennyi személy jogának és szabadságának védelméről és fejlesztéséről gondoskodó intézmény.

A Tartományi ombudsmani intézmény megalakításáról a határozatot 2002 decemberében hozta meg a vajdasági Képviselőház, az első vajdasági ombudsmant, Petar Teofilović-ot 2003. szeptember 24-én választották meg, az ügyfelekkel a munka hivatalosan 2004 januárjában kezdődött.¹⁹ 2010. október 11-én a tartományi ombudsmani posztra Muškinja Heinrich Anikót választották meg a Képviselőház tagjai. Az intézmény székhelye Újvidéken van, területi irodák pedig Szabadkán és

¹⁸ *Praksa Zaštitnik građana*. Forrás: http://zastitnik.rs/index.php/lang-sr_YU/2011-12-25-10-17-15/1172

¹⁹ http://www.ombudsmanapv.org/omb/index.php?option=com_content&view=article&id=74&Itemid=93&lang=hu

Pancsován működnek.²⁰ A Tartományi Ombudsmani Hivatalnak a 2010-es beszámoló szerint 27 munkatársa van.²¹

2. Jogállás

A tartományi Képviselőház 2002. december 31-én elfogadta a Tartományi ombudsmanról szóló határozatát, mellyel létrehozták a regionális ombudsmani intézményt.²² A tartományi ombudsmant Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőházának képviselői választják meg kétharmados minősített többséggel. Megbízását hat évre nyeri el, és egyszer újraválasztható. Jelöltállítási jog illet meg legalább harminc képviselőt és a Képviselőház közigazgatási bizottságát. A jelöltté válás feltételei: szerb állampolgárság, erkölcsi fedhetetlenség, büntetlen előélet és hét éves tapasztalat az emberi jogok, a közigazgatás vagy igazságügy területén.

Az ombudsmannak öt helyettese van, akiket a következő szakterületekre kell megválasztani: kettőt általános emberi jogok területére, egyet nemzeti kisebbségek körébe, egyet a gyermekek jogaira és egyet a nemek közötti esélyegyenlőségre. A pozitív diszkrimináció jegyében egy helyettesnek a kevésbé reprezentált nemből kell kikerülnie, egynek pedig valamely nemzeti kisebbség soraiból. A helyetteseket az összes képviselőházi tag szavazattöbbségével választják meg szintén hat évre, és ők is egyszer választhatóak újra. Szigorú összeférhetetlenséget állapítottak meg az ombudsman számára, így nem lehet közigazgatási szerv dolgozója, politikai párt vagy szakszervezet és érdekszervezet tagja, sem felügyelő bizottsági tag semmilyen szervnél vagy vállalatnál. Megválasztása előtti évben nem viselhet sem képviselőházi, végrehajtó bizottsági (ma vajdaság kormánya), sem pedig helyi önkormányzatban politikai funkciókat. A képviselőház tagjaival azonos mentelmi jog illeti meg.

3. Ellenőrzési jogkör

A tartományi ombudsmanról szóló képviselőházi határozat 1. szakasza értelmében a biztos az emberi jogok védelme és fejlesztése céljából felügyeli a jogszabályok alkalmazását, ellenőrzi a közigazgatási szervek eljárásának törvényességét, cél-

²⁰ Kapcsolat. Forrás: http://www.ombudsmanapv.org/omb/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=66&Itemid=75&lang=hu

²¹ *Izveštaj*. Forrás: http://www.ombudsmanapv.org/omb/images/stories/dokumenti/godisnji_izvestaji/godisnji_izvestaj_PO_2010.pdf

²² Határozat a tartományi ombudsmanról. Forrás: http://www.ombudsmanapv.org/omb/index.php?option=com_content&view=article&id=131%3Aodluka-o-pokrajinskom-pukom-pravobrani-telju&catid=47%3Aosnivaki-akt&Itemid=50&lang=hu

szerűségét és hatékonyságát, továbbá hogy meg tudja védeni az emberi jogokat, kivizsgálhatja a közigazgatási szervek munkáját. A 2. szakasz szerint az ombudsman tevékenységének alapelvei: törvényesség, elfogulatlanság, igazságosság és függetlenség. Tartományi ombudsmanhoz szerb, magyar, horvát, román, ruszin, és szlovák nyelven folyamodhatnak a panaszosok jogsérelem fennforgása esetén.

4. Hatáskör²³

A. Általános hatáskör:

A tartományi ombudsmanról szóló tartományi képviselőházi határozat 6., 10. és 13. szakasza alapján ezzel a területtel a tartományi ombudsman két helyettese foglalkozik. A tartományi ombudsman helyetteseinek az általános hatáskörre vonatkozó kulcsfontosságú feljogosítása a következő:

- a polgárok az emberi jogok területére vonatkozó folyamodványainak fogadása és kivizsgálása,
- nemzetközi szabványok és törvények alkalmazásának figyelemmel kísérése és információk begyűjtése az emberi jogokról,
- az emberi jogok megvalósítása gyakorlatának ellenőrzése és folyamatos figyelemmel kísérése a társadalmi élet különböző területein, ideértve az új jogszabályok meghozatalának és a hatályos jogszabályok módosításának folyamatát,
- az illetékes szervek és a szélesebb körű nyilvánosság tájékoztatása az emberi jogok helyzetéről,
- tanácsadás az illetékes szerveknek a területre vonatkozó jogszabályok meghozatalával, módosításával és alkalmazásával kapcsolatban,
- büntetőjogi, fegyelmi és más eljárások kezdeményezése az illetékes szerveknél az emberi jogok megszegése esetén,
- a nyilvánosság az emberi jogok megvalósításában jelentkező problémákkal és védelmük módjával kapcsolatos tudatosítására irányuló tevékenységek kezdeményezése és kivitelezése,
- a Tartományi Ombudsman éves jelentése az emberi jogok megvalósítására vonatkozó részének kidolgozása.

²³ http://www.ombudsmanapv.org/omb/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=61&Itemid=41&lang=hu

B. A nemzeti kisebbségek jogai:

A tartományi ombudsmanról szóló tartományi képviselőházi határozat 15. szakasza alapján ezzel a területtel foglalkozik a tartományi ombudsman nemzeti kisebbségek jogaival megbízott helyettese. A tartományi ombudsman helyettesének erre a területre vonatkozó kulcsfontosságú feljogosítása a következő:

- a polgárok a nemzeti kisebbségek jogainak megszegésére vonatkozó folyamodványainak fogadása és kivizsgálása,
- a nemzetközi szabványok és törvények alkalmazásának figyelemmel kísérése és információk begyűjtése arról,
- a nemzeti kisebbségi jogok megvalósítása gyakorlatának ellenőrzése és folyamatos figyelemmel kísérése a társadalmi élet különböző területein, ideértve az új jogszabályok meghozatalának és a hatályos jogszabályok módosításának folyamatát,
- az illetékes szervek és a szélesebb körű nyilvánosság tájékoztatása a nemzeti kisebbségek jogainak helyzetéről,
- tanácsadás az illetékes szerveknek a területre vonatkozó jogszabályok meghozatalával, módosításával és alkalmazásával kapcsolatban,
- büntetőjogi, fegyelmi és más eljárások kezdeményezése az illetékes szerveknél a nemzeti kisebbségek jogai megszegése esetén,
- a nyilvánosság a nemzeti kisebbségi jogok megvalósításában jelentkező problémákkal és a jogok védelmének módjával kapcsolatos tudatosítására irányuló tevékenységek kezdeményezése és kivitelezése,
- a Tartományi Ombudsman éves jelentése a nemzeti kisebbségi jogok megvalósítására vonatkozó részének kidolgozása.

C. Gyermekjogok:

A tartományi ombudsmanról szóló tartományi képviselőházi határozat 16. szakasza alapján ezzel a területtel foglalkozik a tartományi ombudsman gyermekjogokkal megbízott helyettese. A tartományi ombudsman helyettesének erre a területre vonatkozó kulcsfontosságú feljogosítása a következő:

- a polgárok a gyermekjogok megszegésére vonatkozó folyamodványainak fogadása és kivizsgálása,
- a nemzetközi szabványok és törvények alkalmazásának figyelemmel kísérése és információk begyűjtése arról,
- a gyermekjogok megvalósítása gyakorlatának ellenőrzése és folyamatos figyelemmel kísérése a társadalmi élet különböző területein, ideértve az új jogszabályok meghozatalának és a hatályos jogszabályok módosításának folyamatát,

- az illetékes szervek és a szélesebb körű nyilvánosság tájékoztatása a gyermekjogok helyzetéről,
- tanácsadás az illetékes szerveknek a területre vonatkozó jogszabályok meghozatalával, módosításával és alkalmazásával kapcsolatban,
- büntetőjogi, fegyelmi és más eljárások kezdeményezése az illetékes szerveknél a gyermekjogok megszegése esetén,
- a nyilvánosság a gyermekjogok megvalósításában jelentkező problémákkal és a jogok védelmének módjával kapcsolatos tudatosítására irányuló tevékenységek kezdeményezése és kivitelezése,
- a Tartományi Ombudsman éves jelentése a gyermekjogok megvalósítására vonatkozó részének kidolgozása.

D. Nemek egyenjogúsága:

A tartományi ombudsmanról szóló tartományi képviselőházi határozat 17. szakasza alapján ezzel a területtel foglalkozik a tartományi ombudsman nemek egyenjogúságával megbízott helyettese. A tartományi ombudsman helyettesének erre a területre vonatkozó kulcsfontosságú feljogosítása a következő:

- a polgárok a nemek egyenjogúságára és a nemi alapon történő hátrányos megkülönböztetésre vonatkozó folyamodványainak fogadása és kivizsgálása,
- a nemzetközi szabványok és törvények alkalmazásának figyelemmel kísérése és információk begyűjtése arról,
- a nemek egyenjogúsága megvalósítása gyakorlatának ellenőrzése és folyamatos figyelemmel kísérése a társadalmi élet különböző területein, ideértve az új jogszabályok meghozatalának és a hatályos jogszabályok módosításának folyamatát,
- az illetékes szervek és a szélesebb körű nyilvánosság tájékoztatása a nemek egyenjogúságának területére vonatkozó helyzetről,
- tanácsadás az illetékes szerveknek a területre vonatkozó jogszabályok meghozatalával, módosításával és alkalmazásával kapcsolatban,
- büntetőjogi, fegyelmi és más eljárások kezdeményezése az illetékes szerveknél a polgárok jogainak nemi alapon történő megszegése esetén,
- a nyilvánosság a nemi egyenjogúság megvalósításában jelentkező problémákkal és a polgárok nemi alapon történő hátrányos megkülönböztetéstől való védelmének módjával kapcsolatos tudatosítására irányuló tevékenységek kezdeményezése és kivitelezése,
- a Tartományi Ombudsman éves jelentése a nemi egyenjogúság megvalósítására vonatkozó részének kidolgozása.

IV. Helyi önkormányzati ombudsmanok

A helyi ombudsman intézményének felállítására a 2007-es önkormányzatokról szóló törvény 97. pontja ad lehetőséget. A tisztség létrehozatala nem kötelező, működése a helyi képviselő-testület döntése nyomán jön létre. Illetékességük az adott községre/területre vonatkozik, és a lakóhely szerinti polgárok fordulhatnak hozzá panaszukkal az állami szervek működése nyomán sérelmezett panaszaikkal. 2012-ben Szerbiában tizenhárom helyi önkormányzatban működött helyi biztos: Nagybecskerek (Zrenjanin), Šabac, Szabadka (Subotica), Topolya (Bačka Topola), Vladičin Han, Becse (Bečej), Niš, Kragujevac, Zombor (Sombor), Szmederevó (Smederevska), Palankán és Kraljevoban. Ezen felül Belgrádnak, mint fővárosnak is saját ombudsmana van, valamint öt fővárosi kerületben is önálló biztos tevékenykedik (Grocka, Mladenovac, Rakovica, Vračar i Voždovac).²⁴ (A helyi önkormányzatok mellett működő biztosokat a 2. táblázat tartalmazza.)

A helyi ombudsmanokról szóló határozatokat eltérő szabályozás jellemzi (ld.: 2. számú táblázat). A 2000-es évek második felében ugrott meg a számuk, ami egybeesett a köztársasági ombudsman létrehozásával. Eltérően történik a megválasztásuk, mivel vannak olyan községek, ahol a községi képviselő-testület (KKT) kétharmados többséggel választja meg a biztost (Nagybecskereken és Kraljevon), míg a többi községnél egyszerű többség is elegendő a megválasztáshoz. A fővárosban szintén egyszerű többség kell, míg a fővárosi kerületekben a képviselő-testület (KT) tagjainak több mint felének a szavazata is elegendő a pozíció betöltéséhez. Eltérően alakulnak a megbízások időtartamai is: általában öt évre nyerik el pozíciójukat a helyi biztosok, ezalól kivételt képez Nagybecskerek, Becse és Újvidék, ahol hat évre történik a kinevezés. A helyi ombudsmanokhoz az illetékes községben hivatalos nyelveken lehet fordulni. Általában már nem rendelkeznek további helyettesekkel, azonban ahol a költségvetés lehetővé teszi és az ügyek száma is indokolja, ott akár több helyettest is alkalmazhatnak.

A helyi ombudsmanokat beszámolási kötelezettség terheli, és minden év márciusában közzé kell tenniük éves beszámolójukat, továbbá részvételi jog illeti meg őket a (községi) képviselő-testület minden ülésén.

²⁴ *Institucija lokalnog ombudsmana*. Forrás: http://www.ercbgd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=60&Itemid=100060&lang=sr

Helység	Létrehozás éve	Megbízás ideje	Megválasztás módja	Helyettes-ombudsmanok
Nagybecskerek (Zrenjanin)	2003	6 év	KKT 2/3	3
Šabac	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Szabadka (Subotica)	2008	5 év	KKT 50%+1	2
Topolya (Bačka Topola)	2003	5 év	n.a.	-
Vladičin Han	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Becse (Bečej)	2009	6 év	KKT 50%+1	-
Niš	2005	5 év	n.a.	-
Kragujevac	2004	n.a.	n.a.	1
Újvidék (Novi Sad)	2008	6 év	KKT 50%+1	n.a.
Zombor (Sombor)	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Szmederevó (Smederevska)	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Palanka	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Kraljevo	2005	5 év	KKT 2/3	-
Belgrád	2009	5 év	KKT 50%+1	3
Grocka	2008	5 év	KT 50%+1	n.a.
Mladenovac	2010	5 év	KT 50%+1	-
Rakovica	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Vračar	2008	5 év	KT 50%+1	-
Voždovac	2010	5 év	KT 50%+1	1

2. táblázat

A szerbiai helyi önkormányzatok mellett működő ombudsmanok

Forrás: a szerző gyűjtése

Felhasznált irodalom

Köztársasági ombudsman

Európai Bizottság: *Szerbia 2010-es ország-jelentése*. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/sr_rapport_2010_en.pdf

Ko je Zaštitnik građana? http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/o-nama/zastitnik-gradjana

Köztársasági polgárjogi biztosról szóló törvény. <http://balkanshumanrights.org/bcms/wp-content/uploads/2010/02/Zakon-o-zastitniku-gradjana.pdf>

Prava deteta. http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/oblasti-rada/prava-deteta

Prava lica lisenih slobode. http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/oblasti-rada/prava-lica-lisenih-slobode

Prava manjina. <http://www.zastitnikgradjana.org/pravamanjina/index.php/sr>

Pravo osoba sa invaliditetom. http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/oblasti-rada/prava-osoba-sa-invaliditetom

Praksa Zaštitnik građana. http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/component/content/article/1172

Rodna ravnopravnost. http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/oblasti-rada/rodna-ravnopravnost

Szerb Köztársaság Alkotmánya. www.zenta-senta.co.rs/doc/20061226alkotmanyhu.pdf

Szerbia Alkotmánybírósága. www.ustavni.sud.rs

Statistički i brojeđani podaci o aktivnostima Zaštitnika građana. http://www.zastitnik.rs/attachments/1304_Izvestaj%20statisticki%20prikaz%20%282%29.pdf

Skupštini dat rok da se izjasni o odredbama Zakona o elektronskim komunikacijama. <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/214205/Skupstini-dat-rok-da-se-izjasni-o-odredbama-Zakona-o-elektronskim-komunikacijama>

Vruća letnja tema – Elektronske komunikacije. <http://blog.b92.net/text/18387/VRU%20C4%86A%20LETNJA%20TEMA%20-%20ELEKTRONSKE%20KOMUNIKACIJE/>

Tartományi ombudsman

Az intézményről. http://www.ombudsmanapv.org/omb/index.php?option=com_content&view=article&id=74&Itemid=93&lang=hu

Határozat a tartományi ombudsmanról. http://www.ombudsmanapv.org/omb/index.php?option=com_content&view=article&id=131%3Aodluka-o-pokrajinskom-pukom-pravobranitelju&catid=47%3Aosnivaki-akt&Itemid=50&lang=hu

Izveštaj. http://www.ombudsmanapv.org/omb/images/stories/dokumenti/godisnji_izvestaji/godisnji_izvestaj_PO_2010.pdf

Kapcsolat. http://www.ombudsmanapv.org/omb/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=66&Itemid=75&lang=hu

Munkaterületek. http://www.ombudsmanapv.org/omb/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=61&Itemid=41&lang=hu

Helyi ombudsmanok

Grocka város statútuma. <http://www.grocka.org.rs/pdf/statut.pdf>

Határozat a beceji helyi biztostól. http://www.becej.rs/docs/sl_glasnik/OUBsl2009-7.pdf

Határozat a nagybecskereki helyi biztostól. <http://www.zrenjanin.rs/1-200-0-0/Zastitnik-gradjana>

Határozat a Voždovac-i helyi biztostól. <http://www.slistbeograd.rs/pdf/2010/3-2010.pdf#view=Fit&page=31>

Institucija lokalnog ombudsmana. http://www.erebgd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=60&Itemid=100060&lang=sr

Nagybecskerek helyi biztosa. <http://www.zrenjanin.rs/1-200-0-0/Zastitnik-gradjana>

Prof. dr Stevan LILIĆ – Prof. dr Walter KÄLIN (szerk.): Lokalni ombudsman, Uperedna iskustva Srbija, Bosna i Hercegovina, Švajcarska. Municipal Support Programme, 2007

Protector of Citizens: Annual Report 2008. Glasnik, Beograd, 2009. <http://icoaf.org/docs/Serbia/Annual%20Report%202008.pdf>

Kricsfalusi Nóra

Témavezető: Navracsics Tibor

A BERLUSCONI-KORMÁNY BUKÁSÁNAK HATÁSA AZ OLASZ PÁRTRENDSZERRE

Bevezetés

E tanulmány keretében az olasz pártrendszert vizsgálom meg abból az előfeltevésekből kiindulva, hogy Olaszországban a kilencvenes évek óta egy relatíve stabil, bipoláris pártstruktúra jött létre, amely a kormányválság hatásaként ismét átalakulóban van.

Az olasz pártrendszert a kilencvenes évek elején bekövetkezett politikai földrendezés alapjaiban rendezte át. A pártokat övező korrupció 1992-ben a Tangentopoli néven emlegetett botrány kirobbanásával romba döntötte az addig fennálló politikai rendszert. A régi pártstruktúra összeomlott, a nagy történelmi pártok többé nem élvezték a választók bizalmát, helyettük új pártok jöttek létre. A pártrendszert fokozatosan uralma alá hajtotta a bal- és jobbközépen elhelyezkedő két nagy pártszövetség, és ezzel párhuzamosan eltűntek a politikai palettáról a centrumot alkotó erők. Az egymással szembenálló választási szövetségek tartósan bizonyultak, és a kilencvenes évek második felétől váltakozva kormányoztak. Kialakult a politikai váltógazdaság (alternanza), ami lehetővé tette a felelősebb kormányzást és politizálást.¹ A bipoláris szisztéma egyre inkább megszilárdulni látszott, ennek ellenére továbbra sem szűntek meg a kormányválságok, mivel a sokpárti, heterogén koalíciók gyakran áldozatul estek egy-egy párt zsarolásának.² A 2008 áprilisában győztes jobbközép koalíció sem volt szerencsés, a negyedik Berlusconi-kormány fokozatosan elveszítette parlamenti többségét, és a kormányfő tavaly novemberben lemondásra kényszerült. A belpolitikai válság a választási szövetségeket vezető két nagy pártot sújtotta a leginkább, miközben velük szemben egy új, centrista pártszövetség alakult. A korábban stabilnak tűnő bipoláris rendszer meggyengült, emiatt elképzelhető, hogy egy újabb transzformációs időszak elé néz az olasz pártrendszer.

¹ SZABÓ 2003, 151-152. o.

² IERACI 2008, 124. o.

Silvio Berlusconi 1994-ben tűnt fel az olasz belpolitikában és alapította meg saját mozgalmát, a Hajrá Olaszországot (Forza Italia; FI). Az ingatlanüzletekből vagyont szerzett és abból médiabirodalmat építő Berlusconi akkor lépett színre, amikor a régi politikai osztály hitelét veszítette. Sikeres vállalkozóként elhitette a választókkal, hogy hatalomra kerülése esetén leszámol a pártok túlzott hatalmával, és megoldja az ország problémáit. Retorikáját a hangzatos szlogenek kiválasztása és folyamatos ismétlése jellemezte. Óriási vagyona elegendőnek bizonyult a Hajrá Olaszország finanszírozására, így ő volt egy személyben saját pártjának alapítója, finanszírozója és vezetője. Újszerű pártszervezési technikát dolgozott ki: az FI laza klubok hálózatára épült, ahol kötetlen beszélgetések formájában szerveződött a jobboldali szavazótábor.³ A Hajrá Olaszország sikerének kulcsát sokan abban látták, hogy sikeresen használta ki a Kereszténydemokrata Párt szétesése nyomán keletkezett politikai űrt, és a párt a Fininvest, azaz Berlusconi saját vállalkozása körül szerveződött, amely birtokában volt azon forrásoknak (területi elterjedtség, vállalati apparátus, jelentős anyagi háttér és az olasz média uralma), hogy a pártot rövid időn belül sikerre vigyék. A Hajrá Olaszországot eleinte sokféle jelzővel illették, például „médiapárt”, „virtuális párt” vagy „személyes párt”. Ezek a definíciók is hangsúlyozták a Forza Italia hagyományos pártoktól való különbözőségét, vagyis a jól kivehető ideológiai identitás hiányát és a politikai alapok korlátozott jelenlétét.⁴ Eleinte úgy tűnt, hogy Berlusconi felülemelkedik a korábbi ideológiai csatározások miatt kialakult törésvonalakon, pragmatizmusa ellenére azonban ő is ideologikus volt, ami megmutatkozott konfrontatív politikájában, kommunistaellenes retorikájában.⁵ Politizálási stílusa megakadályozott bármiféle kompromisszumot a két oldal között, személye erőteljesen megosztotta a politikai elitet, emiatt a baloldal első számú célpontja lett. Ennek ellenére egy politikailag bizonytalan időszakban Berlusconi alapvetően átformálta és bizonyos mértékben stabilizálta az olasz belpolitikát. A korábban jellemző rövid életű koalíciók és állandósult kormányválságok után több alkalommal aratott választási győzelmet, és relatíve stabil kormányok élén irányította Olaszországot. A harmadik megválasztását követően azonban pénzügyi és magánéleti botrányai miatt hitelessége egyre inkább elkopott, és politikailag is megroppant; a mélyülő adósságválság közepette a parlamenti többsége elvesztésével nem volt képes megfelelő támogatottságot szerezni a megszorítások végrehajtásához, ami végül a bukásába került.

³ SZABÓ 2007, 58-61. o.

⁴ HOPKIN 2005, 102-103. o.

⁵ PANKOVITS 2006, 139-140. o.

A jobbközép kormánykoalíció válsága és bukása

A 2008. áprilisi előrehozott parlamenti választásokat a jobbközép nyerte meg, Silvio Berlusconi alapíthatott immáron negyedik alkalommal kormányt, amelynek tagjai a Szabadság Népe (Popolo della Libertà; PdL),⁶ az Északi Liga (Lega Nord; LN) és a Mozgalom az Autonómiáért (Movimento per le Autonomie; MpA) voltak. A rivális Demokrata Pártot (Partito Democratico; PD) vezető Walter Veltroni úgy döntött, hogy e választások alkalmával csak olyan politikai szereplők csatlakozását fogadja el, akik fenntartások nélkül támogatták programját. A Demokrata Párt így végül csak az Értékek Olaszországaival (Italia dei Valori; IdV) kötött választási szövetséget, s a szélsőbal kisebb pártjai önállóan indultak. Berlusconiék győzelmének oka, hogy valószínűleg a jobbközép pártok tűntek stabilabb, kormányzóképesebb erőnek, amit elősegített a balközép belső válsága, kiütkeresése.⁷ A 2008-as választások legfontosabb újdonsága, hogy a háború utáni olasz demokrácia történetében első alkalommal nem kerültek be a parlamentbe az olyan kisebb kommunista, szocialista és liberális pártok, amelyek eddig minden törvényhozási ciklusban képviseltetni tudták magukat. Egyedül a kereszténydemokratákat tömörítő Centrum Unió (Unione di Centro; UdC) jutott be a parlamentbe Pier Ferdinando Casini vezetésével, de a centrumért folytatott küzdelemben az átütő siker elmaradt. A kis pártok kiszorulásával soha nem látott mértékben csökkent a parlamenti pártok száma Olaszországban, ami felcsillantotta a reményt, hogy először születik meg egy jóval kevésbé fragmentált, stabilabb kétpólusú pártrendszer. Ezt a fejlődési irányt igazolta egy további esemény: 2009. március 29-én Berlusconi vezetésével megalakult a Szabadág Népe, egy új jobbközép párt, amely magába olvasztotta a Hajrá Olaszországot és a Gianfranco Fini vezette Nemzeti Szövetséget. Sokan úgy vélték, hogy ezzel a lépéssel a képviselőház jelenlegi elnöke, Fini lehet esélyes arra, hogy egyszer átvehesse a jobboldal vezetését Berlusconitól. Ugyanakkor ezúttal is egy belső feszültségekkel terhelt koalíció állt fel. Az Északi Ligát vezető Bossi és Fini programjai között alapvető ellentéteket találunk: a Liga északon erős, és a délieket élösködőknek tartja, Fini bázisa viszont Dél-Olaszországban van.⁸ Az egykori fasiszta múltú Fini mára megtagadta fiatalkori nézeteit, az elmúlt évtizedben folyamatosan finomított politikáján, és programjának fontos elemét képezi a déli régiók fejlődésének előmozdítása. Az Északi Liga stratégiailag

⁶ A Hajrá Olaszország és a Nemzeti Szövetség 2008. februárban alakították meg a Szabadság Népe nevű pártföderációt

⁷ HORVÁTH – MOLNÁR 2008, 12-13. o.

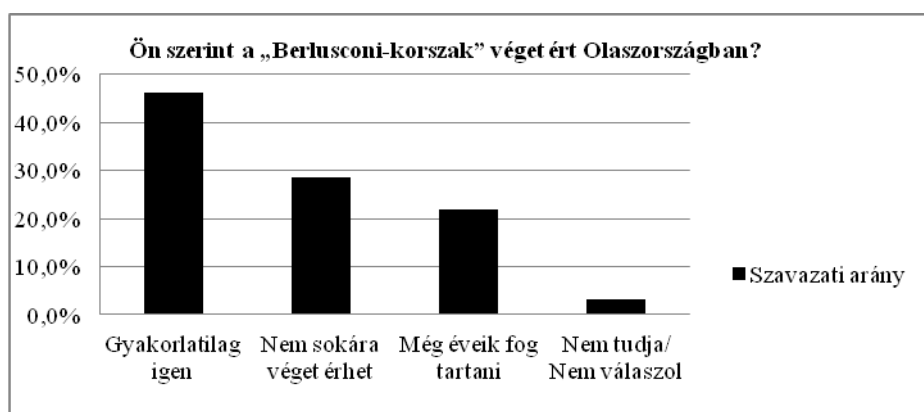
⁸ http://www.grotius.hu/doc/pub/XTFMQW/2010_154_ivan_andras_kommentar.pdf

mindig is problematikus partnernek bizonyult tekintettel arra, hogy a párt kizárólag partikuláris észak-olasz érdekeket szem előtt tartva politizál.⁹ A Liga a gazdasági válság óta visszatért az észak-olasz tartományok (Padania) elszakadásának gondolatához, és a populista frázisok mellett a pártot erős xenofóbia is jellemzi, emiatt szigorúbb törvényeket követel a bevándorlás problémájának megoldására.

A negyedik Berlusconi-kormány biztos parlamenti többségre támaszkodva kezdte meg a működését, és az egyre romló gazdasági helyzet ellenére is úgy tűnt, hogy a kormány hatalma megingathatatlan. A kezdeti biztató jelek ellenére az olasz belpolitikában a 2010-es év eseményei váratlan fordulatot hoztak, a jobbközép egységére az első csapást Gianfranco Fini mérte. Berlusconi személye botrányai miatt egyre kínosabbá vált Fini számára, de szakításuk mégsem emiatt következett be, hanem a párton belüli és a törvényalkotással kapcsolatos konfliktusai miatt. Fini júliusban kilépett az általuk közösen alapított pártból, és híveivel együtt megvonta a kormánykoalíciótól a támogatást. Önálló frakciót alapított, és 2011 februárjában létrehozta a Jövő és Szabadság Olaszországért (Futuro e Libertà per l'Italia; FLI) nevű új pártját. 2010 októberében egy újabb csoport vált ki a PdL-ből Gianfranco Micciché vezetésével, novemberben pedig a koalíciót alkotó legkisebb párt, a Mozgalom az Autonómiáért fordult a kormány ellen. Az alsóházi többség elvesztése szűkre szabta Berlusconi mozgásterét, holott a gazdasági válság közepette egy sor régóta húzódó reformot kellett megvalósítani. A 2011-es év folyamán Berlusconi felett összecsaptak a hullámok. Míg a sajtó a magánéleti botrányaitól és az ellene folyó perekéntől volt hangos, Berlusconi pártjának gyengülését jelezte a tavaly májusi helyhatósági választásokon elszenvedett vereség, júniusban pedig a vízszolgáltatás privatizációjáról, az atomerőművek újranyitására és a kormánytagok mentelmi jogáról rendezett referendumon maradt alul a jobboldal. A gazdasági problémák kezelésére a kormány több megszorító csomagot fogadtatott el a parlamenttel, ennek ellenére az ország gazdasági mutatóit nem sikerült javítani. A kormány sorsát végül a tavaly őszi események pecsételték meg. 2011. november 8-án szavazott másodszor a parlament az előző évi zárszámadásról, miután a kormány az első körben nem kapta meg a szükséges támogatást. A megismételt szavazáson a zárszámadási törvényt ugyan sikerült elfogadni, ez azonban csak úgy volt lehetséges, hogy az ellenzéki pártok a törvény elfogadásához szükséges létszám biztosítására az ülésteremben maradtak, de nem voksoltak. Ez nem kötelezte lemondásra a kormányfőt – a ciklus alatt amúgy is több mint félszáz bizalmi szavazást élt túl – Berlusconi viszont korábban bejelentette, hogy mérlegelni fogja a lemondását,

⁹ PANKOVITS 2006, 153. o.

amennyiben nem lesz meg a többsége. A voksolást követően Berlusconit Napolitano elnök várta egyeztetésre, s a megbeszélés után az államfő hivatala közleményben adta hírül, hogy a kormányfő lemond, amint sikerül elfogadni az ország pénzügyi stabilitásának megteremtését célzó törvénycsomagot. A stabilitási paktumot november 12-én fogadta el a parlament, és Berlusconi ígéretéhez híven még aznap benyújtotta a lemondását. Napolitano elnök másnap, a házelnökökkel és a pártokkal folytatott egyeztetéseket követően bízta meg Mario Montit, a 68 éves pártfüggetlen közgazdászt a kormányalakítással. A szaktudása miatt „Super Mariónak” vagy „Professzornak” aposztrofált gazdasági szakembert már hosszú ideje emlegették egy esetleges szakértői kormány vezetőjeként. A kabinet mandátuma nincs előre meghatározott időtartamhoz kötve, így várhatóan a 2013 tavaszán esedékes parlamenti választásokig működik majd. November 17-én, 18-án a parlament bizalmat szavazott az új kormánynak, egyedül az Északi Liga voksolt nemmel.¹⁰

1. ábra

Forrás: Sondaggio Demos & Pi, Novembre 2011 (base:1021 casi)
http://demos.it/2011/pdf/20242011.11.20_ap031.pdf

Ma még kérdéses, hogy a kormányfő lemondásával valóban új fejezet kezdődött-e az olasz belpolitikában. Berlusconi pártjával kapcsolatban jelenleg nagy a bizonytalanság, a PdL elnöke továbbra is a volt kormányfő, de tavaly júniusban Berlusconi az akkori igazságügyi miniszterét, Angelino Alfánót nevezte ki főtítkárnak. E tisztség korábban nem létezett, és Alfano kinevezését követően Berlusconi több alkalommal megerősítette, hogy a jövőben a háttérből kívánja irányítani a Szabadság Népet. Döntését a fiatalítás szükségességével indokolta, és világossá

¹⁰ MANDÁK 2011, 1-4. o.

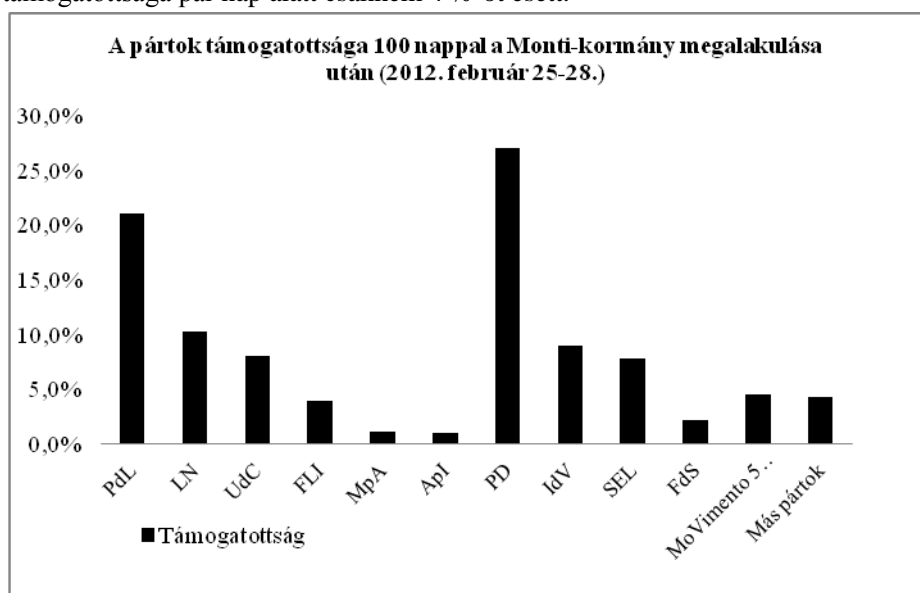
tette, hogy Alfonótól várja a párt megújításának a levezénylését, annak érdekében, hogy a Szabadság Népe egy valódi mérsékelt, jobboldali párttá váljon. Berlusconi ígéretet tett arra is, hogy első alkalommal előválasztásokon fognak majd dönteni a Szabadság Népe miniszterelnök-jelöltjéről, bár ő személy szerint Alfonót támogatja. A Monti-kormány tehát Napolitano elnök politikai aktivizmusának gyümölcse, az államfő döntését nyilvánvalóan az is indokolta, hogy Olaszországban technokrata kormányok már korábban is bizonyítottak válsághelyzetekben. Decemberben az Értékek Olaszország is ellenzékbe vonult, mivel álláspontja szerint a megszorítások a gazdasági lobbik helyett a nyugdíjasokat sújtják. Monti nemcsak a gazdaság rendbetételét tarja feladatának, hanem azon intézményi reformok végrehajtását is, amelyeket politikai konszenzus hiányában korábban egyetlen kormány sem tudott meglépni. Az elmúlt húsz évben az olasz intézmények strukturális elemei nem változtak, továbbra is jellemző a kormányzati instabilitás, a döntéshozatali folyamatok lassúsága, a gyenge központi állam.¹¹ Nagyobb szerepet kell játszania a végrehajtó hatalomnak, különben az ország visszasüllyed a tehetetlenségbe. E célok megvalósításához elengedhetetlen a politikai konszenzus és a pártok hajlandósága arra, hogy saját mozgásterüket szűkebbre szabják. Fontos lenne, hogy csökkenjen a távolság a választók és a politika között, a válság nyomán diszkreditálódott pártoknak vissza kell szerezniük a szavazók bizalmát. A Demopolis közvélemény-kutató intézet felmérése szerint a pártok társadalmi támogatottsága soha nem volt ennyire alacsony Olaszországban, a megkérdezettek 92 %-a alig vagy egyáltalán nem bízik a jelenlegi pártokban.¹² Míg a pártokat övező ellenszenv általános, Monti támogatottsága a megszorítások ellenére is relatíve magas maradt. Fél évvel a kormány megalakulását követően 58 %-on állt, igaz a kormányfő iránti társadalmi bizalom is sokat csökkent.¹³ A Demopolis februári felmérése alapján száz nappal a Monti-kormány megalakulása után a Demokrata Párt támogatottsága volt a legmagasabb, 27 %-os. A baloldal kisebb pártjait nézve az Értékek Olaszországa 9 %-on, a Baloldal, Környezet, Szabadság majdnem 8 %-on, a szélsőbalos erőket tömörítő Baloldali Föderáció (Federazione della Sinistra; FdS) valamivel több mint 2 %-on álltak. A Harmadik Pólus a Monti-kormány első féléve alatt elérte a 14 %-ot, bár a szövetségen belül a Centrum Unió 8 %-os támogatottsága jóval felülmúlja a többi pártét. Az utóbbi időszak legnagyobb vesztese a Szabadság Népe, népszerűsége történelmi mélypontra, 21 %-ra süllyedt. Az Északi Liga a Monti-kormány első féléve alatt nem veszített szavazatokat, végig 10 %-on állt. Az

¹¹ SZABÓ 2003, 152. o.

¹² <http://espresso.repubblica.it/dettaglio/gli-italiani-e-la-politica/2174028>

¹³ <http://www.demos.it/a00677.php>

antipolitikát hirdető népszerű komikus és blogger, Beppe Grillo nevével fémjelzett 5 Csillag Mozgalom megközelítette az 5 %-os parlamenti küszöböt. A jelek szerint a belpolitikai krízis a két nagy pártot sújtja a leginkább, és a kisebb feltörekvő pártoknak kedvez. Ez a februári pillanatkép azonban még rengeteget változhat. Arra például senki nem gondolt volna, hogy áprilisban Bossi lemondásra kényszerül az Északi Liga pártelnöki tisztségéről, miután az ügyészség vizsgálatot kezdett Francesco Belsito, a párt pénztárnoka ellen törvénybe ütköző pártfinanszírozás és pénzmosás gyanúja miatt. A felmérések azt mutatták, hogy a botrány miatt a párt támogatottsága pár nap alatt csaknem 4 %-ot esett.

2. ábra

Forrás: DEMOPOLIS Barometro <http://www.demopolis.it/>

Az olasz baloldal napjainkban

A jobbközép választási szövetség sikereihez hozzájárult az is, hogy a bipolarizálódó pártrendszerben az olasz baloldal nem tudott egységbe kovácsozódnival, ha sikerült is hatalomra jutniuk, kormányaikat rendre felőrölték a belső ellentétek. A 2006-ban megalakult második Prodi-kormány is két év után távozni kényszerült, bukásának oka, hogy Prodi igyekezett minél több pártra építeni parlamenti többségét, és ismét saját hívei, a kormánykoalíciót alkotó kisebb, szélsőséges

erők okozták a veszét.¹⁴ A baloldal vezetői a kormányzóképes többség biztosítása érdekében egy új párt alapítása mellett döntöttek, amely közös frontba tömöríti a baloldalon a szövetségre hajlandó erőket. A Demokrata Párt 2007 októberében alakult meg, magába olvasztva a balközép két legjelentősebb pártját: a Baloldali Demokratákat és a Margarétát. A demokraták megalakulásával egy számos irányzatot magába foglaló, sokszínű gyűjtőpárt jött létre az olasz baloldalon. A PD főbb ideológiai platformjai a szociáldemokrata, a keresztényszociális-keresztényliberális, a liberális és az ökologista irányzatok, de e platformokon belül is több kisebb csoportot találunk. Az egyes táborok között alapvető törésvonalak vannak, emiatt szinte lehetetlen a párt számára közös politikai alapokat találni. A Demokrata Párt az országos és területi előválasztások (primarie) rendszerére épül fel, ami biztosítja, hogy a vezető pozíciókért folytatott versenyben a választók közvetlen beleszólási lehetőséget kapnak a jelöltek kiválasztásába.¹⁵ A Demokrata Párt első főtítkára, Walter Veltroni a baloldal megújításának igényével lépett fel, teljesen új stílusban kommunikált, a választókkal való közvetlen kapcsolatra épített. Veltronit sok kritika érte amiatt, hogy a 2008-as parlamenti választásokon nem volt hajlandó lepaktálni a radikális baloldali erőkkel, bírálói őt tették felelőssé azért, hogy a balközép vereséget szenvedett, és a szélsőbaloldali pártok egyike sem jutott be a parlamentbe. Ennek ellenére érthető volt a döntése, hiszen nem akarta megkockáztatni, hogy ismét egy olyan szövetség jöjjön létre, aminek nincs közös programja, és emiatt bukásra van ítélve. Ellenzékbe szorulva a párton belül a legtöbb konfliktust a megfelelő stílus és a helyes ellenzéki szerep megtalálása okozta. Veltronit saját pártja felől sok támadás érte amiatt, hogy a Berlusconi-kormányval való párbeszédre törekedett olyan kényes kérdésekben is, mint például az igazságszolgáltatás reformja. Ellenzői radikálisabb ellenzékiiséget sürgettek, és szemére vetették azt is, hogy nem sikerült a Berlusconi-kormány hatalmát aláásó gazdasági válságból politikai tőkét kovácsolnia. Veltroni egyre inkább a kritikák keresztútjába került, és a 2009. februári szardíniai tartományi választáson elszenvedett újabb kudarc után lemondott. Ideiglenes főtítkárnak a mérsékelt, kereszténydemokrata Dario Franceschinit választották meg, az októberi előválasztásokat viszont az ellene induló Pier Luigi Bersani nyerte meg. Bersanit a D'Alema fémjelzte balos vonal támogatta, emiatt több politikus hagyta el a pártot, köztük Francesco Rutelli, a Margaréta korábbi vezetője. Távozását azzal indokolta, hogy a párt ismét balos fordulatot vett, és 2009 novemberében megalapította a Szövetség Olaszországért

¹⁴ HORVÁTH – MOLNÁR 2008, 6. o.

¹⁵ <http://kitekinto.hu/europa/2011/05/17/gyurcsany-es-a-demokrata-part-olasz-mintara>

(Alleanza per l'Italia; ApI) nevű új pártját. A belső konfliktusok ellenére a Demokrata Párt számára kedvezőbb időszakot hozott a 2011-es év. A Berlusconi-kormány hanyatlásával párhuzamosan a májusi helyhatósági választásokon nagy meglepetésre az újjáélesztett balközép szövetség nyert, bár a mérsékelt baloldal kárára több helyen előretört a szélsőbal. A kormánypártok nemcsak a hagyományosan baloldali kötődésű városokban veszítettek, hanem például Nápolyban is, ahol a második fordulóban a mérsékelt baloldal képes volt felsorakozni az Értékek Olaszországa jelöltje mögé. A legnagyobb meglepetést a kormányfő fellegvárának számító Milánó okozta, itt a szélsőbalos környezetvédő párt, a Baloldal, Környezet, Szabadság (Sinistra Ecologia Libertá; SEL) politikusa győzte le a Szabadság Népe jelöltjét. Hatalmas sikert jelentett a júniusi referendum is, ahol mind a négy kérdésben az ellenzék álláspontja győzött. A belpolitikai válság mélyülésével egyre erősödtek a kormányfő lemondását követelő hangok, és az ellenzék által annyira óhajtott fordulat hamarosan bekövetkezett: Berlusconi novemberben benyújtotta a lemondását.

A Demokrata Párt belső egységét személyi rivalizálások és az áthidalhatatlan ideológiai ellentétek veszélyeztetik. A párt képtelen egységes hangon megszólalni, gyakoriak az egymásnak ellentmondó állásfoglalások és sajtónyilatkozatok. Az olasz balközép 2007-ben a megújulás és az arcuatváltás igényével lépett fel, nem változott viszont a régi nomenklátúra, a pártot a „nagy öregek” alapították és irányítják ma is. A régi pártoligarchiát időszerű lenne lecserélni, mind központi, mind helyi szinten nemzedékváltásra lenne szükség. Ellenzékbe szorulva a balközép kommunikációját a Berlusconival való szembenállás határozta meg, a párt úgy állította be magát, mint az alkotmány és a demokratikus értékek védelmezője. Berlusconi bizalomvesztéséből azonban nem tudtak profitálni, és kedvenc ellenségük elvesztésével még tehetetlenebbnek tűnnek. Jelenleg a Demokrata Párt körül is sok a bizonytalanság, a legtöbb feszültséget a leendő szövetségesek kiválasztása okozza. A PD balos vonala a radikális baloldal felé nyitna, míg a mérsékelték a centrista erőkkkel lépnének szövetségre. Hasonlóképp nem eldöntött, hogy ki vezesse a pártot a következő választásokon, elképzelhető, hogy a 37 éves Matteo Renzi, Firenze népszerű polgármestere kerül majd a lista élére. További aggodalomra ad okot, hogy a válság óta az igen nagyszámú kommunista szavazót megszólító Baloldal, Környezet, Szabadság sokat erősödött. A párt lelkes fiatalokra támaszkodik, és vezetőjük, Nicola Vendola napjaink egyik legnépszerűbb olasz politikusa. A májusi helyhatósági választásokon a Demokrata Párt közösen indul a Di Pietro vezette Értékek Olaszországaival és a Baloldal, Környezet, Szabadsággal. E pártok az év elején közös előválasztásokat tartottak, ám nagy meglepetésre a legtöbb stratégiai jelentőségű városban nem a Demokrata Párt többsége által támo-

gatott polgármester-jelöltek nyertek, hanem az új nemzedéket képviselő baloldali politikusok. Emiatt Bersani felvetette, hogy újra kellene gondolni az előválasztások rendszerét, mert nem helyes, hogy a választók politikai döntéseket hoznak, pedig az előválasztások üzenete is világos: a balközép szavazók új vezetőket és egy valóban megújult Demokrata Pártot szeretnének látni.

A Harmadik Pólus megalakulása

2010. április 21-én Fini és Berlusconi heves vitába keveredett egymással a Szabadság Népe pártvezetői ülésén, a pártelnök Berlusconi ugyanis nehezen viselte az eltérő véleményeket, Fini viszont nagyobb belső demokráciát követelt. Emellett főként alkotmányos kérdésekben volt közöttük nézeteltérés, például az ország föderális átalakítása vagy az igazságügyi rendszer reformja kapcsán. Július 29-én a PdL néhány politikusa egy közös nyilatkozatban bírálta Finit, és lényegében megvonták a bizalmat tőle. Válaszul Fini másnap bejelentette kiválását a Szabadság Népből, és 33 képviselőtársával együtt megalapította a saját frakcióját. Eleinte úgy tűnt, hogy a konfliktusos helyzet Fininek kedvez, hiszen az elveihez való ragaszkodásnak tűnt a lépése, és szorult helyzetbe hozta a kormányfőt, akinek elűszott az alsóházi többsége. A bizonytalanság feloldásaként Berlusconi szeptemberre bizalmi szavazást kért öt pontból álló programjáról, és némi megnyugvást jelentett számára, hogy Fini új frakciója hajlandó volt mellette voksolni. Berlusconi abban bízott, hogy a szakadár képviselők egy része továbbra is támogatni fogja őt. Szerencséjére ez történt a 2010. december 14-ei bizalmi szavazáson is, ami a meggyengült kormánykoalíció következő nagy erőpróbája volt. A nagy túlélő ezúttal is megmenekült, az alsóházban az átszavazó képviselőknek és a tartózkodóknak köszönhetően mindössze három szavazattal nyert. Berlusconi végül távozni kényszerült, de nyilvánvalóan Fini számára is igen ellentmondásosan alakultak az utóbbi évek eseményei. Nemrég még a „Lovag” lehetséges utódjaként emlegették, a ciklus alatt azonban ellenzékbe szorult, és ma még kérdéses, hogy a Harmadik Pólus tagjaként hol fog pozíciót találni a formálódó pártrendszerben.¹⁶ Új pártja a felmérések alapján 3-4 %-os támogatottsággal bír, s a hozzá hű képviselők egy része mára visszaszivárgott a Szabadság Népebe, vagy a parlament vegyes frakciójába ült át.

A mérsékelt, centrista, kereszténydemokrata erőket tömörítő Harmadik Pólus (Terzo Polo) – hivatalos nevén Új Pólus Olaszországért (Nuovo Polo per l'Italia) – 2010. december 15-én alakult meg. A szövetség tagjai: a Centrum Unió, a Jövő és

¹⁶ <http://www.campusonline.hu/kulfold/olasz-belpolitika-vesztese#ixzz1lMoSiz00>

Szabadság Olaszországért, a Szövetség Olaszországért és a Mozgalom az Autonomiáért. Álláspontjuk szerint Olaszországnak teljes politikai, intézményes és morális megújulásra van szüksége. Meggyőződésük, hogy a bipoláris pártrendszer nem működőképes, a két nagy választási szövetség vezette kormányok alkalmatlannak bizonyultak az ország problémáinak kezelésére, ezért szükség van egy olyan összefogásra, amely véget vet a felelőtlen politizálásnak, és hajlandó valódi reformokat meglépni. A Harmadik Pólus a tavaly májusi helyhatósági választásokon több helyen közös jelöltet indított, de a balközép által megszerzett nagyvárosokban a szövetség pártjai együttvéve is csak 5-10 % körül teljesítettek, ami Milánóban és Nápolyban bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy megfosszák a balközép jelöltjeit az elsőfordulós győzelemtől. A Harmadik Pólus a szakértői kormány elkötelezett híve, a szövetség legerősebb pártja a Centrum Unió, de egyelőre úgy tűnik, hogy a Casini-Fini-Rutelli triász is működőképes. Ugyanakkor e szövetségről is elmondható, hogy mindmáig kevés konkrétum fogalmazódott meg a közös jövőt illetően, és gyakran itt is egymásnak ellentmondó nyilatkozatokat lehet hallani. A pártok közötti bonyolult taktikázás miatt nem világos, hogy a Harmadik Pólus hajlandó lenne-e szövetségre lépni a balközéppel, mivel ez ismét egy igen sokszínű koalíciót eredményezne. Ma még kérdéses, hogy a Harmadik Pólus valódi politikai alternatívát testesít-e meg, és a jövőben is meg tudja-e őrizni az eddig mutatott belső egységét. Amennyiben igen, minden bizonnyal képes lesz negatívan befolyásolni a nagy pártok választási esélyeit a jövő évi választásokon.

Konklúzió

Húsz évvel a Tangentopoli-botrány után az olasz politika mit sem változott: általános a pártokat övező bizalmatlanság, az olaszok többsége szerint vezetők korrupáltak, tehetetlenek, és mialatt a pártok önmagukkal vannak elfoglalva, a válságkezelést egy szakértői kormány végzi. Alessandro Campi úgy véli, hogy Olaszországban az a fajta bipoláris pártrendszer került válságba, amely Berlusconi személyére épült (*bipolarismo ad personam*). A kilencvenes évektől Berlusconi szinte hipnotizálta az olasz belpolitikát, hívei és ellenfelei egyaránt elhitték róla, hogy hatalma megingathatatlan, a pártok és választási szövetségeik nem alternatív programokat kínáltak, hanem támogatták vagy elutasították személyét. Gianfranco Pasquino is hasonló véleményen van, meglátása szerint a bipoláris pártrendszer gyászos éveken van túl, s bár eddig átvészelte a belpolitikai viharokat, ahhoz nem fér kétség, hogy jobban is meg lehetne konstruálni. Ha viszont igaz az, hogy Berlusconi már a múlt, és személye természetellenesen megosztotta a belpolitikát, távozásával lehetőség

nyílik arra, hogy új, koherensebb, homogénebb politikai szövetségek szülessenek. Úgy véli, az olasz pártok legnagyobb problémája, hogy egy sok szempontból megosztott társadalom leképződései, maguk a pártok is részérdekek mentén szerveződnek, szervezetileg gyengék és helyi szinten alig képviseltek. Elődjeikhez hasonlóan megtartották zárt, oligarchikus jellegüket, miközben elveszítették a társadalommal való kapcsolatukat. Éppen ezért nem tükrözik vissza az állampolgárok valódi igényeit. Mindkét politológus azon a véleményen van, hogy nem feltétlenül zárult le a kétpólusú pártrendszer – jobban mondva a tökéletlen bipoláris pártrendszer (*bipolarismo imperfetto*) – korszaka Olaszországban, és sok múhat a választási rendszer tervezett reformján is.¹⁷ A pártok egyetlen lehetősége a túlélésre, ha nyitnak a választóik felé és szervezetileg megújulnak, emellett mindkét oldalon szükség lenne a nemzedékváltásra, mivel a régi pártoligarchiát még nem tudta leváltani egy új, modern politikai elit. Az olasz pártrendszer átrendeződése miatt kétséges, hogy amennyiben Monti ígéretéhez híven a ciklus végén távozik, lesz-e kormányzóképes alternatíva a jövő évi választásokra. Nem kizárt, hogy a „vészhelyzet” elmúltával új fejezet kezdődik az olasz belpolitikában, amíg azonban a pártok a választóik helyett önmagukkal vannak elfoglalva, nem sok esély van a megújulásra.

Felhasznált irodalom

HOPKIN, Jonathan: Forza Italia a dieci anni dalla fondazione. 2005. In: Guarnieri, C. and Newell, J. L., (szerk.): *Politica in Italia 2005: i fatti e le interpretazioni*. Il Mulino, Bologna, Italy, 2005. 101-120. o.

HORVÁTH Jenő – MOLNÁR Anna: *Lanyha küzdelem – átütő győzelem; Olasz választások*, 2008. április 13-14. MKI- tanulmányok T-2008/17.

IERACI, Giuseppe: *L'Ulivo e la Libertá; Governi e partiti in Italia nella democrazia dell'alternanza*. Edizioni Università di Trieste, 2008

MANDÁK Fanni: *Berlusconi megy, Monti jön – Egy kormányválság krónikája*. Délkelet-Európ. *South-East Europe International Relations Quarterly*. Vol. 2. No. 7. (2011 ősz) 1-4. o.

¹⁷ <http://espresso.repubblica.it/dettaglio/destra-e-sinistra-cosa-rimarra/2167922//2>

PANKOVITS József: Olaszországi választások, 2006. Politikatudományi Szemle 2006/2-3. 133-153. o.

SZABÓ Tibor: Olasz nemzeti identitás és politikai kultúra. Politikatudományi Szemle 2003/3. 135-155. o.

SZABÓ Tibor: A Forza Italia (Olaszország). Politikatudományi Szemle 2007/1. 45-64. o.

Horváth Attila

Témavezető: Navracsics Tibor

VÁLTOZATOK AZ (IN)STABILITÁSRA: (ÁT)ALAKULÓBAN A CSEH ÉS A SZLOVÁK PÁRTRENDSZER

Csehországban és Szlovákiában az elmúlt két évben három parlamenti választásra került sor: 2010-ben mindkét államban voksoltak, Szlovákiában pedig – a Radičová-kormány tavaly őszi bukása miatt – 2012 márciusában előrehozott választásokat tartottak. A három erőpróba jelentős kihatással volt a cseh és a szlovák pártrendszerre: régi pártok gyengültek meg látványosan (vagy éppen estek ki a parlamentből), és ezzel párhuzamosan új formációk jelentek meg a törvényhozásban.

Jelen tanulmányban a két ország pártrendszerének rövid felvázolása után arra keresem a választ, hogy a három választás mennyiben járt az erőviszonyok átrendezésével, különösen a pártrendszer stabilizációja és koncentrációja szempontjából.

Előzmények

Bár Csehszlovákia közjogilag csak 1993. január 1-jén bomlott fel, a pártosodás szintjén már évekkel korábban megindult a két tagállam eltérő irányú fejlődése. Az 1989 őszen alapított két vezető ellenzéki mozgalom (Csehországban a Polgári Fórum, Szlovákiában a Nyilvánosság az Erőszak Ellen) nem sokkal az 1990-es választási győzelmek után a belső differenciálódás útjára lépett és 1992-re mindkét erő részeire hullott szét.¹ Az 1992. júniusi választásokon az is bebizonyosodott, hogy a két tagállam két markánsan különböző pártstruktúrát értelt ki, és e pártoknak „*immár nincs közös országuk*”.² Ezt követően pedig a két ország pártrendszere látványosan eltérő utat járt be az elmúlt két évtizedben.

¹ HAMBERGER 2004, 86. o.

² KÁRPÁTI 1993, 334. o.

1. Csehország

A politikai elemzők Csehország esetében már a kilencvenes évek közepétől arra mutattak rá, hogy a rendszerváltást követően a pártrendszer konszolidációja meglepő gyorsasággal következett be.³ Mindez leginkább abban nyilvánult meg, hogy a jobbközép és a balközép oldal is mindössze néhány év alatt stabilizálódott: előbbi vezető ereje a – Polgári Fórum egyik utódjaként létrejövő – Polgári Demokrata Párt (ODS) lett, míg a másik oldalon a Cseh Szociáldemokrata Párt (ČSSD) bizonyult a legsikeresebb erőnek. Kiemelendő, hogy 1996-tól kezdve – a klasszikus politikai váltógazdaság elveinek megfelelően – minden egyes választás rendre ezen két párt között dőlt el. A konszolidációra további bizonyítékot jelentett, hogy a pártok sorrendjében a harmadik és a negyedik helyet is ugyanazon pártok szerezték meg. Az előbbi két nagy pártot – legalábbis a legutóbbi választásokig – minden alkalommal a kommunisták (Cseh- és Morvaország Kommunista pártja – KSČM) követték, míg a negyedik pozíció a kereszténydemokratáknak (Kereszténydemokrata Unió-Csehszlovák Néppárt – KDU–ČSL) „járt”. A pártrendszer kiforrottságának további bizonyítékaul szolgált annak viszonylagos zártsága: 1996-tól egészen 2010-ig mind a parlamentbe újonnan bekerülő, mind az onnan kieső pártok száma alacsony volt, vagyis az előbbi négy meghatározó erő mellett újabbak nem tudtak tartós parlamenti pozíciót kiharcolni. A pártok effajta állandósága együtt járt az összevont választói illékonyosság relatíve alacsony voltával, ami 1996-ot követően 18-20 % körül stabilizálódott. Ezzel párhuzamosan a pártrendszer viszonylagosan koncentrált volt: az effektív pártok száma a parlamentbe bejutott pártok esetében 2,2-3,5 között, a választásokon induló pártoknál pedig 2,5-5,5 között mozgott. A viszonylagosan alacsony értékek főként annak köszönhetőek, hogy az ODS és a ČSSD 1996 óta együttesen a szavazatok 55-67 %-át szerezte meg.

Összességében elmondható, hogy a cseheknel a demokrácia egy simább és gyorsabb konszolidációja ment végbe, ami által Csehország a posztkommunista térség egyik mintaállamává vált.⁴

³ Pl. KRAUSE 1996., FITZMAURICE 1998. A cseh és a szlovák pártrendszer stabilizációjának és koncentrációjának átfogó bemutatására ld.: HORVÁTH 2008. A forrás nélküli adatok minden esetben az utóbbi munkából származnak.

⁴ Vö. PRIDHAM 2009, 268. o.

2. Szlovákia

A szlovák átalakulást – Csehországtól eltérően – alaposan megterhelte az etnikai-nyelvi heterogenitás és a nemzetépítés problémája, ami a rendszerváltást követően az 1998-ig tartó, a kilencvenes évek fejlődését alapvetően meghatározó, az országot a demokratikus fejlődéstől és az európai integrációtól látványosan eltérítő Mečiar-korszak vette kezdetét. Mindez azt vonta maga után, hogy a kilencvenes években a „mečiarizmus”/„antimečiarizmus” ellentét vált a pártrendszert szervező elvvé, amely megfeleltethető a kormányzási módok és a politikai stílus kapcsán kialakult populista-nacionalista-autoritárius / demokrata törésvonalnak. Hloušek és Kopeček a bő egy évtizedig fennálló törésvonal három fázisát különbözteti meg, úgy mint kialakulás (1991-1994), eszkalálódás (1994-2000) és – Mečiar bukását követően – erodálódás (2000-).⁵ Ezzel párhuzamosan az ezredforduló tájékán megváltozott a pártok közötti verseny jellege, és a pártrendszer domináns törésvonala az autoritárius/demokratikus helyett ma már sokkal inkább a bal/jobb szembenállás. Ennek okaként elsősorban a jobbközép Dzurinda-kormányok (1998–2002 és különösen 2002-2006) által folytatott neoliberais reformpolitika jelölhető meg, amely a politikai verseny hangsúlyait a gazdasági kérdésekre helyezte, és amellyel szemben – a Smer révén – logikusan merült fel egy baloldali-szociáldemokrata alternatíva életre hívása.⁶

A pártrendszert – a csehországihoz képest – egy sokkal nagyobb fokú instabilitás és a koncentráció jóval alacsonyabb szintje jellemezte. Az összevont választói illékonyosság jóval 20 % feletti volt (2002-ben 37,9-cel tetőzött), a parlamentbe újonnan be- és kikerülő pártok száma mindvégig magasnak bizonyult.⁷ A pártrendszer koncentrációja a csehnél jóval alacsonyabb szintet ért el: az effektív pártok száma a parlamentbe bejutott pártok esetében kb. 4-6 között mozgott, a választásokon indult pártokra vetítve pedig 5,3-8,9 volt ez az érték. A mindenkor legnagyobb két párt – amelyek kiléte egyébként 1990 és 2006 között választásról választásra változott! – csak a szavazatok 45-53 %-át szerezte meg (de 2002-ben mindössze 34,6 %-ot).

⁵ HLOUŠEK-KOPEČEK 2005, 17-19. o.

⁶ RYBÁŘ 2003, 39. o.

⁷ 1992 óta eddig az összes választáson került be új párt a parlamentbe, és – 1994 kivételével – mindig volt kieső párt is

Csehország és a 2010-es „földrengés”

„Ez a választás egy politikai földrengés volt; mondhatni kő kövön nem maradt” – értékelte a cseh államfő a 2010. május végi eseményeket.⁸ Amint arra Václav Klaus szavai is rávilágítottak, Csehországban a 2010-es választás az elmúlt két évtized egyik legkomolyabb átrendeződését hozta magával. A pártrendszer stabilitását és koncentrációját mérő valamennyi indikátor látványos kilengést produkált, így aztán nem túlzás földrengésszerű változásokról⁹ beszélni – legalábbis a korábban viszonylagos stabilitással rendelkező cseh pártrendszer esetében biztosan nem. A közel egy évig (!) tartó, szokatlanul intenzív kampányt¹⁰ követően a politikai erőviszonyok tavalyelőtti átrendeződése az alábbiakban foglalható össze:

1. Az elmúlt két évtized két meghatározó pártja, az ODS és a CSSD markáns visszaesést szenvedett el: a polgári demokraták a 20,2 %-kal történelmük leggyengébb eredményét érték el, de a szociáldemokraták által megszerzett 22,1 % is a legalacsonyabbnak minősült 1992 óta.

2. A parlamentbe bejutott két új párt, ami különösen annak fényében jelent markáns változást, hogy a 2010-est megelőző négy választás során – azaz közel másfél évtized alatt! – is pontosan ugyanennyi pártnak sikerült újonnan bekerülni a törvényhozásba. Kiemelendő továbbá, hogy a két új erő együttesen a szavazatok több mint negyedét szerezte meg, azaz rögvest 10-15 % feletti középpárti jelleggel debütáltak a parlamentben. A TOP 09 16,7 %-os eredménye egyben azt is jelentette, hogy a kommunisták elvesztették az 1996 óta biztosan tartott harmadik helyüket a pártok erősorrendjében.

3. Végezetül két párt, a kereszténydemokraták és a zöldek (SZ) kiesését kell megemlíteni. Amíg utóbbiak csak 2006-ban váltak parlamenti párttá, a KDU-ČSL közel száz éves múltra tekint vissza és a rendszerváltás óta folyamatosan tagja volt a törvényhozásnak.

Az iménti változásokat az összevont illékonyági indexre leképezve egy kiemelkedően magas, 37,7-es értéket kapunk. Ez nem hogy csak a kilencvenes évek első felében mért értékeknél is nagyobb, hanem egyúttal az 1998-2006-os adatoknak mintegy duplája.

⁸ Interjú Václav Klaus köztársasági elnökkel. Ld.: http://www.lidovky.cz/jak-vidi-volby-prezident-klaus-v-cesku-nezustal-kamen-na-kameni-pv6-/ln_domov.asp?c=A100531_193942_ln_domov_tsh

⁹ Ld. pl.: HANLEY 2012

¹⁰ A 2009. márciusi kormánybuktatást követően – egy szakértői kormány felállításával mellett – a pártok egy őszi előrehozott választásokban állapodtak meg, ám egy alkotmánybírói döntést követően erre csak a ciklus végén, 2010. májusban kerülhetett sor. A kampányra ld.: HAMBERGER 2010, 6-12. o. és HARTL 2011, 66-70. o.

A meghatározó változások a pártrendszer koncentrációjára is erőteljes kihatással voltak: az effektív pártok száma a parlamenti pártok szintjén a 2006-os 3,1-ről 4,5-re nőtt; a választásokon induló pártokra vetítve pedig még szembetűnőbb a változás: 3,9 helyett 6,8 – mindkét érték a legmagasabb 1992 óta. A két legnagyobb pártra leadott szavazatok arányának változása szintén jól illusztrálja a tavalyelőtti választások rendkívüli jellegét: az ODS és a ČSSD együttesen is mindössze a szavazatok 42,3 %-át szerezte meg, amely a kétpólusú verseny kilencvenes évek közepi stabilizálódása óta messze a legalacsonyabb támogatottságot jelenti (összevetve a 2006-os 67,7 %-kal, még plasztikusabb a változás.) Végezetül nem kevésbé látványos az elveszett szavazatok arányának alakulása: „természetesen” ez az indikátor is szélsőségesen magas értéket produkált. A szavazatok közel egyötöde (egész pontosan 18,9 %-a, szemben pl. a legutóbbi 6 %-kal) olyan pártokra lett leadva, amelyek az 5 %-os parlamenti küszöb alatt maradtak. Az utóbbi indikátor magas voltáról arra lehet következtetni, hogy a szavazók egy tekintélyes része azon az áron is a kisebb (és tipikusan újonnan létrejött) pártokat támogatta, hogy reális esély volt arra, hogy szavazata – legalábbis mandátumként – nem fog hasznosulni.¹¹

Amennyiben az erőviszonyok markáns átrendeződésének okait kívánjuk felvázolni, elsőként arra választ keresni, hogy milyen tényezők állnak (álltak) a pártrendszer – az fentebb körvonalazott – nagyfokú stabilitása mögött. Deegan-Krause és Haughton – néhány hónappal a 2010-es választások előtt (!) publikált tanulmányában – az alábbiakban foglalja össze a cseh pártrendszer kiforrottságának okait.¹²

1. A pártok közti versenyben messze a klasszikus társadalmi-gazdasági dimenzió a meghatározó;¹³ az egyéb tagoltságnak (etnika, nyelvi, vallási stb.) elenyésző a szerepe.

2. A négy „rég”i” párt (ODS, ČSSD, KSČM, KDU-ČSL) mindegyikéről elmondható, hogy programatikus, koherens ideológiával és értékrendszerrel bíró párt – szemben az utóbbi évtizedekben számos országban felbukkanó „projektjellegű” pártokkal.¹⁴

3. A két nagy párt rendkívül hatékonyan alkalmazta a politikai marketing eszközeit, ami lehetővé tette számukra, hogy a „szorult” helyzetekből is képessé váljanak kilábalni. Bár az elmúlt két évtizedben egyik pártot sem kerülték el a botrányok, a

¹¹ HARTL 2011, 72. o.

¹² DEEGAN-KRAUSE – HAUGHTON 2010.

¹³ Ezt kiválóan illusztrálják a 2010-es kampány főbb témái: az államadósság és a költségvetési egyensúly. Az ODS – jobbközép konzervatív-liberális hagyományoknak megfelelően – a „költségvetési felelősség kormánya” szlogennel kampányolt, míg a szociáldemokratáknál jóval erősebbek voltak a szociális hangsúlyok (pl. szegények támogatása, igazságosabb adórendszer). Ld.: HAMBERGER 2010, 8-10. o.

¹⁴ Bár a szerzők nem utalnak erre, véleményem szerint a VV az utóbbi kategória mintapéldája lehet

professzionálisan felépített – és nemritkán meglehetősen agresszív – választási kampányaik révén képesek voltak a „visszaerősödéésre”.

4. A fentiekkel párhuzamosan a versenybe újonnan belépő pártok meglehetősen kis szerepet játszottak.

A 2010-es átrendeződést követően magától értetődő a kérdés: mi történt, ami a fenti, a pártrendszer stabilitását „garantáló” tényezőket felülírta? Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a szokatlanul magas összevont választói illékonyság valamennyi parlamenti erő esetében a támogatottság csökkenését jelentette, azaz – amint azt az 1. táblázat illusztrálja – az öt párt egyike sem tudott profitálni a szavazatok fluktuációjából; ehelyett – a kommunisták által realizált enyhébb visszaesés kivételével – szavazótáboruk harmadát-felét elvesztették. A táblázatból is az is világosan kitűnik, hogy a 2006–2009 között működő hárompárti koalíció (ODS, KDU-ČSL, SZ) résztvevői jóval nagyobb szavazatvesztést szenvedtek el, mint az ellenzéki pártok.¹⁵

Párt	Szavazatarány		Szavazatváltozás 2006-hoz képest	
	2006-ban (%)	2010-ben (%)	százalékpontban	százalékban
ODS	35,4	20,2	-15,2	-42,9
ČSSD	32,3	22,1	-10,2	-31,5
KSČM	12,8	11,3	-1,5	-11,7
KDU-ČSL	7,2	4,4	-2,8	-38,9
SZ	6,3	2,4	-3,9	-61,9

1. táblázat

A parlamenti pártok szavazatvesztésének aránya a 2010-es cseh választásokon¹⁶

A parlamenti pártok „kollektív büntetése” egy markáns különbség a 2010-es hazai, illetve a 2010 és 2012-es szlovákiai választásokhoz képest, hiszen az utóbbi esetek mindegyikében volt egy-egy parlamenti párt (a Fidesz és a Smer), amelyik – természetesen a törvényhozásba újonnan bekerülő pártok mellett – egyértelmű haszonélvezője volt a választói illékonyságnak. Mindebből pedig az következik, hogy a „földrengés” okainak kutatásakor mindenekelőtt az új pártokra kell fókuszálni, és választ kell keresni arra a kérdésre, hogy milyen tényezők segítettek az új erők eredményes szereplését? Megítélésem szerint a magyarázat számos ok eredőjében rejlik, és leginkább a „keresleti–kínálati” oldal egymásra találásában ragadható meg.

¹⁵ A részletesebb számításokra ld.: ŠEDO 2012, 10. o.

¹⁶ Forrás: saját számítások a Cseh Statisztikai Hivatal választási honlapja (<http://www.volby.cz>) alapján

A keresleti oldalon azt kell kiemelni, hogy a kormánypártokkal szembeni protesthangulat átgyűrűzött a többi parlamenti pártra is, és a rekordhosszúságú kampánynak – nyilvánvalóan nagyrészt az új pártok által generáltan – mindvégig volt egyfajta *status quo*-ellenes jellege. Mindez elsősorban a két nagy – a hatalomban egymást két évtizede váltogató – pártot érintette hátrányosan, hiszen a már a választások előtt egyértelmű volt, hogy a kimenetel egyben az OSD és a CSSD elmúlt 20 évéről alkotott ítéletként is felfogható.¹⁷ Nem elhanyagolható körülmény, hogy Csehországot 1996-tól egészen a 2010-es választásokig az elhúzódó kormányalakítások, a stabil többséggel rendelkező kormányok hiánya és a gyakori kormányváltások jellemezték,¹⁸ amely nyilvánvalóan növelte a régi pártokkal szembeni ellenszenvet. Ráadásul a polgári demokraták és a szociáldemokraták által bemutatott szokatlanul agresszív és intenzív, negatív és személyeskedő hangvételű kampány a két nagy párt esetében egyértelműen kontraproduktívnak minősült.

Rátérve a kínálati oldalra, a fenti körülmények nagyban hozzájárultak az új pártok kiemelkedően jó szerepléséhez. A kereszténydemokrata pártból 2009-ben kiszakadt TOP '09 bázisát minden bizonnyal a korábbi jobbközép pártoktól elfordult, a gazdasági liberalizmus iránt fogékony, EU-párti¹⁹ választók alkották.²⁰ A VV viszont egy bizonytalanabb ideológiai kontúrokkal rendelkező, esetenként populistá hangvételű párt, amely – különösen szervezete és bizonyos módszerei révén – nagyobb újszerűséget jelentett, mint a TOP '09.²¹ Az újonnan megjelenő pártok egyébként kampánystratégiájukat nem kis részben a „politikai dinoszauruszok” eltávolításának hangsúlyozására építették, utalva a két nagy párt „reciklált” politikusaira.²² Ugyanakkor fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a markáns protest-

¹⁷ HARTL 2011, 70. o.

¹⁸ A stabil többség hiányának okaira és körülményeire ld.: GABAL 2007, 68-69. o. és HORVÁTH 2008, 260. o. Illusztrációként: a 2006-os választásokat követően 7 hónapra volt szükség a három párti koalíció megalakulásához, amelyet végül az ötödik (!) bizalmatlansági indítvány buktatott meg 2009-ben.

¹⁹ Kiemelendő, hogy a TOP '09 EU-pártiságával szemben az ODS jóval kritikusabb az Unióval szemben, amit az is bizonyít, hogy az Európai Parlamentben az „eurorealista” Európai Konzervatívok és Reformisták (ECR) frakció tagja.

²⁰ Amit arra HANLEY rámutat (2010, 116. o.), a TOP '09 a politikai tér azon szegmensében („liberális centrum”) próbálkozik, ahova korábban a Polgári Demokratikus Szövetség (ODA), a Szabadság Unió (US) és a Zöld Párt is pozicionálta magát. Ezen pártok egyébként többnyire egy ciklus után kiestek a Képviselőházból.

²¹ Az „új párt” fogalmának alapos körüljárására, valamint a TOP '09 és a VV ilyen szempontú elemzésére ld.: HANLEY, 2012. Itt kell azt is megjegyezni, hogy a TOP '09-en és a VV-n kívül két további, szintén új párt állt közel a bejutáshoz: a balközép Polgári Jogok Párta – Zemanovci (SPOZ) 4,33 %-ot, a populistá Szuverenitás pedig 3,67 %-ot ért el.

²² HAMBERGER 2010, 13. o.

hangulat még csak részben sem egy vagy több szélsőséges párt felfutásában csapódott le, ami éles kontrasztban áll a magyar pártrendszer 2010-es átrendeződésénél tapasztaltakkal.²³

Szlovákia – instabil pártok, stabil blokkok?

Szlovákiában a 2010-es választások – 2006-hoz hasonlóan – a Smer főlényes győzelmét hozták. Ennek ellenére *Robert Fico* nem láthatott hozzá a második kormányzati ciklusának, ugyanis – elégséges számú koalíciós partnerek híján²⁴ – az ellenzék vezető pártjának politikusa, *Iveta Radičová* kapott kormányalakítási megbízást. (A választásokon győztes párt ellenzéki szerepbe kerülése egyébként 2010-ben nem volt újdonság Szlovákiában: a forгатókönyv 1998-ban és 2002-ben is hasonló volt, hiszen a Mečiár-féle HZDS – a széleskörű ellenzéki összefogásból adódóan – a győzelem dacára sem alakíthatott kormányt.) Szűk két évvel később, immár sorozatban harmadik alkalommal, ismét a Smer győzedelmeskedett, ám ezúttal – először Szlovákia történetében – a parlamenti mandátumok abszolút többségét is sikerült megszerezni.

A pártrendszer szintjén a két választás menetrendszerűen jelentős átrendeződésekkel járt, így elmondható, hogy a szlovák pártrendszer – legalábbis az egyes pártok szintjén – a stabilitásnak továbbra is kevés jelét mutatja. Az összevont illékonyság továbbra is magas, azaz a választók nagy arányban változtatják meg politikai preferenciájukat. A 2010-es 30,3-as érték a második legnagyobb volt a rendszerváltás óta – főként a két új párt (az SaS és a Híd-Most) meglepően jó szereplésének köszönhetően. 2012-re aztán 25,8-ra csökkent az összevont illékonyság, ami még így meglehetősen magas, hiszen azt jelenti, hogy kevesebb mint két év alatt megközelítőleg a választók egynegyede változtatta meg politikai preferenciáit. A magas volatilitási mutató legnagyobb „tétele” a két korábbi kormánypárt, az SDKÚ és az SaS jelentős, 9,3, illetve 6,3 %-os szavazatvesztése (előbbi szavazóinak mintegy háromötödét, utóbbi pedig felét veszttette el 21 hónap alatt).²⁵ Ezen kívül

²³ A választásokon induló szélsőséges pártok közül a romaellenességéről ismert neonáci karakterű Szociális Igazságosság Munkáspártja (DSSS) érte el a legjobb eredményt – mindössze 1,14 %-ot. A szélsőjobbaldali pártok egyébként – különösen a kilencvenes évek vége óta – marginális szerepet játszanak a cseh pártrendszerben. Erről részletesebben ld.: MAREŠ 2011.

²⁴ A két korábbi koalíciós partner közül a Mečiár-féle LS-HZDS kiesett a parlamentből, Slota SNS-e pedig a korábbi 20 helyett mindössze 9 mandátumot szerzett

²⁵ A pártrendszer 2012-es átrendeződésében nyilvánvaló szerepe volt a főként a jobbközép pártokat érintő ún. Gorilla-botránynak, ám amint arra DEEGAN-KRAUSE és HAUGHTON

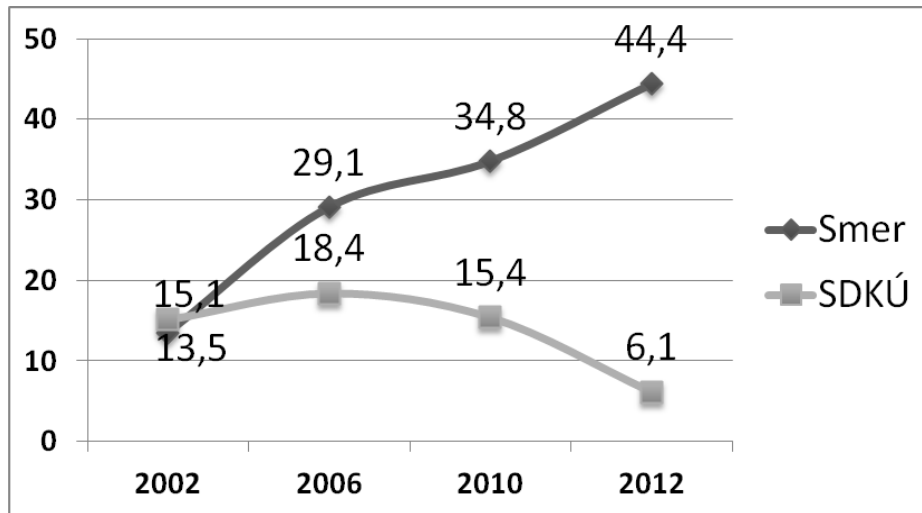
érdekes még a HZDS 3,4 %-os gyengülését megemlíteni, ami egyben azt is jelentette, hogy a '90-es évek meghatározó pártja a 2010-es kiesés után újabb mérföldkőhöz érkezett az enyészet útján, hiszen a legutóbbi választások óta az 1 % alatti léttel is meg kell barátkoznia. A szavazatvándorlás legnagyobb – és lényegében az egyetlen – nyertese a Smer volt, amely 44,4 %-os eredménye két szempontból is kiemelkedő. Egyrészt ilyen mértékű támogatottságot eddig egyetlen párt sem ért el Szlovákiában,²⁶ másrészt ez a szavazatarány nemzetközi mércével mérve is kiemelkedőnek számít.²⁷

A 2012. márciusi választási eredmények a pártrendszer további koncentrálódását mutatták – mind a választási, mind a parlamenti pártok szintjén. A 4,4-es (választásokon induló pártok) és a 2,9-es (parlamentbe bejutó pártok) érték a legalacsonyabb a rendszerváltás óta. Ugyanakkor arra is rá kell mutatni, hogy a pártrendszer makroszintű koncentrálódásával párhuzamosan – nem kis mértékben paradox módon – egyfajta növekvő fragmentáció is kiolvasható a választási eredményekből: a hagyományosan sokszínű jobboldal 2012-re minden korábbinál töredezettebbé vált. Azzal, hogy a politikai paletta tág értelemben vett jobboldalán öt parlamenti és – a Magyar Koalíció Pártja révén – egy további jelentősebb parlamenten kívüli, kb. 4-9 %-os támogatottságú párt osztozik, világosan mutatja a szlovák pártrendszer aszimmetrikus jellegét. Az SDKÚ minden korábbinál gyengébb, 6,1 %-os eredménye egyben azt is jelenti, hogy az egykori kormánypárt igen távol került a váltópárti esélyektől. Meglátásom szerint hat-nyolc évvel ezelőtt még reális esély volt arra, hogy Szlovákiában a balközép–jobbközép jellegű kétpólusú verseny a Smer és az SDKÚ dominanciájával tartósodjon (pl. az MSZP-Fidesz vagy a ČSSD-ODS versengés mintájára), ám legkésőbb a 2010-es választásokra világossá vált, hogy a két párt támogatottságát tekintve nincs egy súlycsoportban.

(2012) rámutat, a Radičová-kormány már nem sokkal hivatalba lépése után – azaz jóval a botrány kirobbanása előtt – elvesztette a szavazók többségének bizalmát

²⁶ Azt megelőző legjobb eredmény a HZDS 37,3 %-os eredménye volt 1992-ben

²⁷ Amennyiben pl. áttekintjük a négy visegrádi államban 1990 óta megtartott összesen 28 parlamenti választást, ennél mindössze két jobb eredményt találunk: Csehországban a Polgári Fórum (OF) 1990-ben 49,5 %-ot, Magyarországon a Fidesz 2010-ben 52,7 %-ot ért el

1. ábra

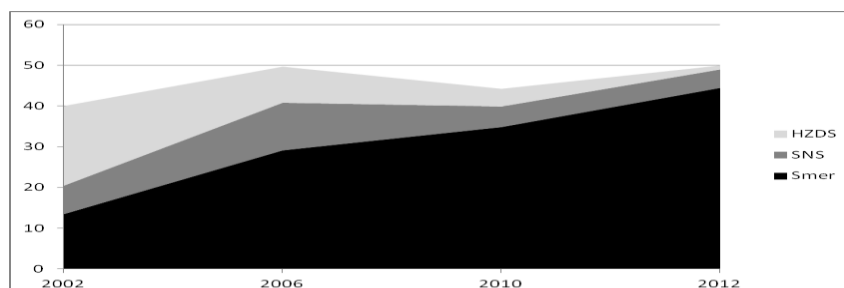
Az SDKÚ és a SMER szavazatarányának változása Szlovákiában (2002-2012)

A pártrendszer turbulenciájának megértéséhez az ezredforduló utáni szlovák pártrendszert két többé-kevésbé jól elkülöníthető blokkra kell bontani, majd az ezen blokkokon belül végbemenő változásokat szükséges elemezni. A két blokkot – némi leegyszerűsítéssel – a következőképpen nevezhetjük el:

- populista blokk, amelybe az 1998-as és a 2002-es ciklus ellenzéki pártjai tartoznak, vagyis a nacionalista-autoriter HZDS és SNS, és a pályáját a baloldali populizmus jegyében indító Smer sorolható;
- jobbközép blokk, amely mindenekelőtt az előbbi blokk ellenpólusaként működő SDKÚ-t, valamint a 2002-es és 2010-es koalíciós partnereit (KDH, MKP, ANO, illetve SaS, Híd-Most) foglalja magába (továbbá – tekintve, hogy a SaS-ból vált ki – az OLaNO-t).

Ezt követően azt szükséges számba venni, hogy az egyes blokkokon belül milyen mozgások történtek az elmúlt 10 évben. Elsőként az szögezhető le, hogy a populista oldalon 2002 óta markáns átrendeződés történt az erőviszonyok között. Amint azt a 2. ábra illusztrálja, a Smer nemhogy csak választásról választásra javított az eredményén, hanem fokozatosan bekebelezte a korábbi meghatározó populista erők (egyben a 2006-os koalíciós partnerek) szavazóit.²⁸

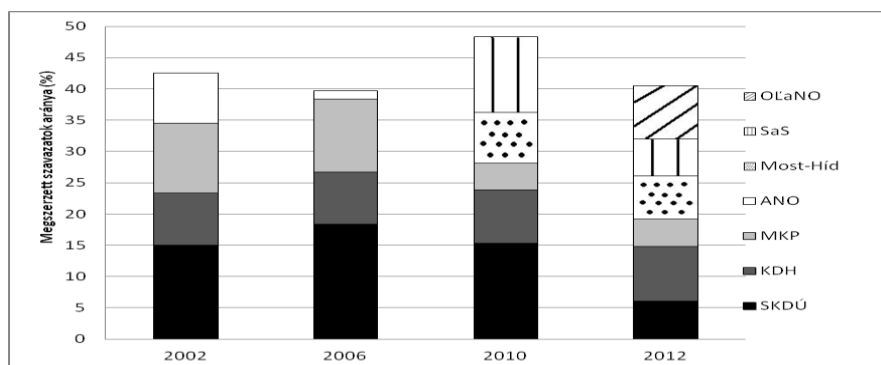
²⁸ A bekebelezési teória alátámasztására ld.: GYÁRFÁŠOVÁ et al. 2010., KRIVÝ 2011, 126-127. o., UČEŇ 2011, 87. o. és DEEGAN-KRAUSE – HAUGHTON 2012a, 225. o.

2. ábra

A HZDS, az SNS és a Smer által megszerzett szavazatok kumulatív arányának változása 2002 és 2012 között²⁹

Az ábráról még egy fontos következtetés levonható: bár a populista blokkon belül alaposan megváltoztak az erőviszonyok, 2002 óta a blokk abszolút támogatottsága egy szűk sávban, 40 és 50 % között.³⁰ Ezzel párhuzamosan a jobbközép blokk össz támogatottsága hasonló képet mutat, 40 és 48 % között ingadozott. A politikai paletta ezen téréfelen azonban lényegesen összetettebb változásokat produkált az elmúlt évtizedben. Egyrészt a jobboldal egyértelműen fragmentáltabb képet mutat, másrészt pedig közel sem beszélhetünk egy Smer-szintű dominanciáról, ugyanis ezen a téréfelen – a 3. ábrán illusztrálva – több közepes és kisebb párt osztozik.

3. ábra

A jobbközép pártok által megszerzett szavazatok arányának változása Szlovákiában 2002 és 2012 között³¹

²⁹ Forrás: saját számítások a Szlovák Statisztikai Hivatal honlapja (<http://portal.statistics.sk>) alapján. 2002-re az SNS és a belőle kiszakadt PSNS eredményeit összegeztem.

³⁰ Vö. GYÁRFÁŠOVÁ – KRIVÝ 2007, 91-92. o. és DEEGAN-KRAUSE 2012b.

³¹ Forrás: ld. a 29-es lábjegyzetet. Ugyanakkor az OLaNO jobbközéphez való tartozás erősen vitatható; az ábrán inkább csak pragmatikus okokból tüntettem fel ezt a pártot

Amint látható, az SDKÚ 2006-os bő 18 %-a volt a legjobb eredményt, amit jobbközép párt el tudott érni az elmúlt egy évtized négy választásán.³² Ugyanakkor az is kitűnik, hogy az SKDÚ-t jelképező fekete oszlop mérete 2006 óta csökken, ám az oldalt egyértelműen domináló párt nem „nőtt ki”. A legutóbbi választásokon a KDH kapta a második legtöbb szavazatot (és a legtöbbet a jobbközép blokkban), de a kereszténydemokraták 8,9 %-os szavazataránya – ami alig tér el a korábbi eredményeiktől – azt mutatja, hogy az SDKÚ tavaszi összeomlásból nem tudtak profitálni. Mindez főként szavazóbázisuk végességére és a lagymatag kampányukra vezethető vissza; így és a jobboldal vezető erejének legfeljebb viszonylagos értelemben tekinthetőek, de egy ODS-szintű meghatározó dominanciával közel sem rendelkeznek.³³ A jobboldal töredezettsége jelentős kihatással van a kormányzásra: az eddigi három jobbközép kormány (1998, 2002, 2010) mindegyike négypárti koalíció volt. Mindez persze minden alkalommal részben kényszer szülte megoldás volt, hiszen csak az ilyen széles összefogás révén nyílt lehetőség kormányra kerülni és a másik oldal vezető erejét (1998, 2002: HZDS, 2006: Smer) ellenzékbe szorítani. A koalíciós pártok nagy száma és az ideológiai heterogenitás ugyanakkor hátrányosan érintette a kormányzás stabilitását.³⁴

A jobboldal fragmentáltságához vezető okok tárgyalása meghaladná jelen tanulmány kereteit, így ezúttal csak két releváns összefüggésre utalok. Egy nagyobb jobboldali párt kialakulását egyrészt a pártrendszer etnikai vetülete is nehezíti: az MKP tartósan 10 % körüli eredményei, majd 2010-ben, illetve 2012-ben az MKP és a Híd–Most által együttesen megszerzett 11–12 % tekintélyes részt hasít ki a jobboldali blokkból.³⁵ Másrészt a többségi elvet teljesen nélkülöző, meglehetősen arányos szlovák választási rendszert kell megemlíteni,³⁶ amelynek köszönhetően a kisebb pártok is eredményesen mérettethetik meg magukat, és így az ösztönzőleg hat a politikai innovációra.

Összegzés

Dacára a több mint négy évtizeden át létező közös államalakulatnak, a cseh és a szlovák pártrendszer igen eltérő utat járt be a rendszerváltást követően. Ez annak

³² A rendszerváltás óta egyébként az 1997-ben öt párt összeolvadásából létrejövő (majd 2002-ben felbomló) SDK (Szlovák Demokratikus Koalíció) érte el a legjobb eredményt a jobbközép oldalon, 1998-ban 26,3 %-ot

³³ DEEGAN-KRAUSE – HAUGHTON 2012b.

³⁴ A 2002-es és a 2010-es koalíció sem tudta kitölteni a négyéves mandátumát

³⁵ GYÁRFÁŠOVÁ 2003, 123. o.

³⁶ Vö. FÁBIÁN 1999, 116. o.

fényében nem meglepő, hogy a két függetlenné váló állam különböző kiindulópontokkal vágott neki a demokratikus konszolidációnak. Az eltérő kiindulópontok természetesen a formálódó pártrendszerre is rányomták a bélyegüket: amíg a cseh pártrendszer és a pártverseny mintázata is viszonylag jól megfeleltethető lett az érett nyugati demokráciákban tapasztaltaknak, addig Szlovákiában több ideológiailag konfúz, a klasszikus pártcsaládokba nehezen vagy egyáltalán nem besorolható, többé-kevésbé autoriter, nacionalista és/vagy populisták karakterű párt emelkedett ki; a politikai rendszert pedig tovább bonyolította a szokatlan összetételű koalíciók regnálása.³⁷

A vizsgálódást kelet-közép-európai kontextusba állítva – közelebről a visegrádi négyekre fókuszálva – az utóbbi két év parlamenti választásai látványos fordulatokat hoztak magukkal. Amíg a korábban nagyfokú stabilitást mutató magyar és cseh pártrendszert 2010-ben földcsuszamlásszerű változások rengették meg, addig a rendszerváltást követő bő egy évtizeden át rendkívül képlékenynek bizonyuló lengyel pártrendszer a 2005-ös választásoktól kezdve a konszolidáció egyértelmű jegeit mutatja.³⁸ Szlovákia annyiban különbözik az előző három államtól, hogy az elmúlt két évtizedben egyetlen olyan választás sem volt, amely ne járt volna jelentős hatással a pártrendszerre és ne eredményezett volna magas választói illékonytságot. Ugyanakkor, ha a pártok szintjén nem is, a blokkok esetében – mint láttuk – kimutatható egyfajta stabilitás.

Zárásként még két kérdést érdemes feltenni: 1. az utóbbi két év három választása hozott-e valamiféle közös, mindkét állam pártrendszerére jellemző fejleményt?; 2. az utóbbi évek fejleményei mennyiben bizonyulnak tartósnak a két állam pártrendszerében?

Ad 1. Bár a két állam pártstruktúrája meglehetősen eltérő képet mutat, a legutóbbi választásoknak legalább egy közös hozadéka van: mindkét parlamentbe bejutott egy-egy valamiféle *anti-establishment* karaktert mutató, a korrupciót köz-

³⁷ Így pl. 1994-1998 közötti kormányban a HZDS mellett jól „megfért” a szélsőbalos ZSR (Szlovák Munkásszövetség) és a szélsőjobbboldali SNS. Az 1998-ban megalakuló kormány a „szivárványkoalíció” mintapéldája: a kereszténydemokratáktól (SDK) kezdve a centrista Polgári Egyetértés Pártján (SOP) át egészen a posztkommunistákig és a magyar pártig formálisan négy pártot tömörített magába, de ha figyelembe vesszük, hogy az SDK – mint a koalíció vezető pártja – maga is öt párt egyesülésével jött létre röviddel a választások előtt, akkor egy kilencpárti (!) kormányról beszélhetünk.

³⁸ Így pl. a 2005-ös, 2007-es és a 2011-es választás rendre ugyanazon két párt (PiS és PO) között dőlt el; az összevont választói illékonytság a 2001-es extrém 51,3-ról előbb 37,9-re (2005), majd 25-re (2007), végül pedig a posztkommunista térségben egyik legalacsonyabbnak számított 13,5-re (2011) csökkent

pontba állító párt – Csehországban a VV, Szlovákiában az OĽaNO –, amelyeket a koherens ideológia / program hiánya és a markáns vezetői szerep jellemez.

Ad 2. Csehország esetében a leginkább érdekfeszítő kérdés az, hogy az ODS és a ČSSD a jövőben képes lesz-e (sokadszor) visszaerősödni, illetve – előbbtől természetesen nem függetlenül – a két új párt képes lesz-e megőrizni a parlamenti pozícióját.³⁹ Szlovákiánál a rendkívül fragmentált jobboldal (sőt, általában a Smeren kívüli tér) jövője tűnik a legizgalmasabb kérdésnek: megtörik-e a közeljövőben a Smer szokatlan mértékű dominanciája, és/vagy képes lesz-e valamelyik párt a jobboldalról váltópárttá fejlődni?

Felhasznált irodalom

BÚTORA, Martin – GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga – MESEŽNIKOV, Grigorij – SKLADONY, Thomas W. (szerk.): *Democracy and Populism in Central Europe: The Visegrad Elections and Their Aftermath*. Institute for Public Affairs, Bratislava, 2007

DEEGAN-KRAUSE, Kevin – HAUGHTON, Tim: *A Fragile Stability. The Institutional Roots of Low Party System Volatility in the Czech Republic, 1990-2009*. *Czech Journal of Political Science* 2010/3. 227-241. o.

DEEGAN-KRAUSE, Kevin – HAUGHTON, Tim (2012a): *The 2010 parliamentary elections in Slovakia*. *Electoral Studies* 2012/31. 222-225. o.

DEEGAN-KRAUSE, Kevin – HAUGHTON, Tim (2012b): *2012 Parliamentary Elections in Slovakia: The Building Blocs of Success*. <http://www.pozorblog.com/2012/03/2012-parliamentary-elections-in-slovakia-the-building-blocs-of-success/>

FÁBIÁN György: *A magyar választási rendszer kelet-közép-európai összehasonlításban*. *Politikatudományi Szemle* 1999/3. 107-126. o.

FITZMAURICE, John: *Politics and Government in the Visegrad Countries*. MacMillan Press Ltd. London, 1998

³⁹ A csehországi közvélemény-kutatások szerint a VV-től nagy arányban fordultak el a választók. A párt már alig egy évvel a 2010-es választások után az 5 %-os parlamenti küszöb alá zuhant; jelen tanulmány lezárásakor pedig az összes megkérdezettek között pedig mindössze 1 %-nyi támogatottsággal bír. Ld.: a STEM közvélemény-kutató intézet honlapján a 2012. májusi eredményeket: <http://www.stem.cz/clanek/2464>

GABAL, Ivan: The 2006 Parliamentary Elections in the Czech Republic: Continuity and Change. In: Bútorá et al. (szerk.) (2007) 67-79. o.

GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga – MESEŽNIKOV, Grigorij (szerk.): Party Government in Slovakia: Experience and Perspectives. Bratislava, Institute for Public Affairs, 2004

GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga – KRIVÝ, Vladimír: Electoral Behaviour – Persistent volatility or clear signs of consolidation? The case of Slovakia. In: Hloušek – Chytilík (szerk.) 2007. 79-106. o.

GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga – KRIVÝ, Vladimír – BUTOROVÁ, Zora (): Výskum-voľičského správania na Slovensku. Bratislava, Institute for Public Affairs. 2010. http://www.ivo.sk/buxus/docs/Parlamentne_volby_2010/Prezentacia_vyskum_voli_cskeho_spravania.pdf

GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga – MESEŽNIKOV, Grigorij (szerk.): Visegrad Elections 2010: Domestic Impact and European Consequences. Institute for Public Affairs, Bratislava, 2011

HAMBERGER Judit: A rendszerváltás és az állam felbomlása Csehszlovákiában (1990-1992) 2004. In: Glatz Ferenc (szerk.): Proletárdiktatúrából a polgári demokráciákba (1989-1992). Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 2004

HAMBERGER Judit: A cseh képviselőházi választások: eredmények és következmények. In: Magyar Külügyi Intézet Tanulmányok, 2010/13. <http://www.kulugyi-intezet.hu/pub/displ.asp?id=GTVFCH>

HANLEY, Seán: The consolidation of centre-right parties in the Czech Republic as an issue for comparative analysis. Czech Journal of Political Science 2010/2. 115-132. o.

HANLEY, Seán: Dynamics of new party formation in the Czech Republic 1996-2010: looking for the origins of a ‘political earthquake’. East European Politics 2012/2. 119-143. o.

HARTL, Jan: Czech Parliamentary Elections 2010. In: Gyárfášová – Mesežnikov (szerk.) 2011

HLOUŠEK, Vít – KOPEČEK, Lubomír: Cleavages in Contemporary Czech and Slovak Politics: Between Persistence and Change. Brno, Institute for Comparative Political Research. 2005. http://ispo.fss.muni.cz/uploads/2download/Working_papers/ispo_wp_2005_1.pdf

HLOUŠEK, Vít – CHYTILEK, Roman (szerk.): Parliamentary Elections and Party Landscape in the Visegrad Group Countries. Democracy and Culture Studies Center, Brno, 2007

HLOUŠEK, Vít – ŠEDO, Jakub: Political parties and party system in the Czech Republic after 1989. Institute for Comparative Political Research. Brno, 2007. http://ispo.fss.muni.cz/uploads/2download/Working_papers/ispo_wp_2007_10.pdf

HORVÁTH Attila: Stabilization and Concentration in the Political Party Systems of the Visegrád Countries. 2008. In: Attila Ágh and Judit Kis-Varga (szerk.): New perspectives for the EU team presidencies: New members, new candidates and new neighbours. 'Together for Europe' Research Centre, Budapest, 2008

KÁRPÁTI János: Cseh és szlovák pártstruktúrák – eltérő koordináták. 1993. In: Bihari Mihály (szerk.): A többpártrendszerek kialakulása Kelet-Közép-Európában. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1993

KRAUSE, Kevin: The Czech Political Party System, Democracy, and the 1996 Elections. University of Notre Dame, Notre Dame (kézirat). 1996. <http://www.cla.wayne.edu/polisci/kdk/papers/avcr1996.htm>

KRIVÝ, Vladimír: The 2010 Parliamentary Elections in Slovakia: Basic Results and Trends. 2011. In: Gyárfášová – Mesežnikov (szerk.) 2011. 121-128. o.

MAREŠ, Miroslav: Czech extreme right parties an unsuccessful story. Communist and Post-Communist Studies 2011/4. 283-298. o.

PRIDHAM, Geoffrey: Democratic Consolidation in the Czech Republic: Comparative Perspectives after Twenty Years of Political Change. Czech Journal of Political Science 2009/4. 267-287. o.

RYBÁŘ, Marek: Party Politics and changing patterns of party competition in Slovakia. 2004. In: Gyárfášová – Mesežnikov (szerk.) 2004. 25-44. o.

ŠEDO, Jakub: Study of Volatility and Party System Transformation in the 2010 Election of the Czech Chamber of Deputies. World Political Science Review 2012/1.

UČEN, Peter: Competitive Lines in the 2010 Slovak Parliamentary Elections. In: Gyárfášová – Mesežnikov (szerk.) 2011. 79-96. o.

Böcskei Balázs

Témavezető: Szabó Máté

A VÁLSÁG VÁLSÁGA

Pénzpiaci szabályozatlanságtól a közpolitikai bizonytalanságig

A legutóbbi globális válság kirobbanásakor általános közmegegyezés volt annak kapcsán, hogy a krízisért elsősorban felelősséget viselő pénzügyi szektor szabályozásának a legfőbb preventív megoldásnak kell lennie. Ismét napirendre került a pénzügyi tranzakciókra vonatkozó globális adó kérdése, és egy általában vett szigorúbb szabályozási környezet megteremtése. Mindezek a tervek a nemzetállami politika újragondolásába ágyazódva születtek meg, egyúttal a nemzeti gazdaság- és társadalompolitika megújításának szándékával. Közel négy évvel ezelőtt tehát konszenzus mutatkozott abban, hogy a neoliberais gazdaságpolitika reformra, illetve lecserélésre szorul. Ugyanakkor ezen politikai szándékkal kapcsolatban már akkor is mutatkoztak figyelmeztető jelek, Sebők Miklós közgazdász mindezt így fogalmazta meg 2008. októberében: „...*kicsit a politikai-üzleti ciklusok mintájára egy »ideológiai-üzleti ciklusba« kerülünk, ahol most éppen az inga kileng egy irányba, de nagyon hamar újra, ahogy a sokkhatás elmúlik, vissza fogunk lendülni a másikba. Újra egy deregulációs diskurzus fog elindulni, amint kicsit észhez térnek azok a csoportok, akik ebben az egészben érdekeltek*” (SEBŐK 2008, 24. o.).

Közel négy évvel a válság globálissá terjeszkedése, illetve a továbbra is fennálló pénzügyi bizonytalanság után megállapíthatjuk, hogy az előbbi prognózis helyénvalónak bizonyult. Tanulmányomban azt mutatom be, hogy napjaink késő modern, világgöközát-társadalma közepette a nemzetállami politikaalakítás, politikai cselekvés, közpolitikai cselekvőképesség hogyan veszíti el autonómiáját, illetve termelődik újra a reálgazdaság és a pénzpiacok közötti egyensúlytalanság. Állításom értelmében, míg az előbbi esetében egy jelentős válságkezelési folyamat zajlik, addig annak hatékonyságát és eredményességét folyamatosan gyengíti a pénzügyi szabályozatlanság, a pénzügyi szektor folyamatos kockázathárítása.

Ebben a helyzetben egy hibrid, alkalmazkodó állam (JENSEN 2011.) áll szemben az elszabadult pénzügyi piacokkal. A politikai aktorok nemzetállami keretek között folyamatosan kettős kihívással szembesülnek: egyrészt a válságkezelés során erősödő technokratikus szemlélettel, másrészt az ilyen típusú kríziskezelés másik oldalával, a populizmus erősödésével.

Míg a nemzetállami kormányokat jellemzően egy válságkezelői elhivatottság jellemez, addig a pénzügyi környezetben továbbra is a strukturált felelőtlenség állapota válik tartóssá. Ebben a helyzetben a politikai közösségek nemcsak a politikum delegitimációjával szembesülnek, hanem a transznacionális közpolitikai koordináció (CRAMME 2011.) permanens igényével is.

A globális válság után tehát a válságkezelés válságának korszaka következett be, amely jelenleg, illetve – az alábbiakban megfogalmazott állítások értelmében – továbbra is jellemezni fogja korunkat, korlátozva a nemzetállami politikai aktorok közpolitikai cselekvéseiket.

A globális válság genezise

Az alábbiakban eltekintek attól, hogy a közgazdaság- és társadalomtudományban egyaránt széles körben feldolgozott legutóbbi globális válság okairól értekeznek, helyette inkább azokról, a mai napig fennálló lehúzó erőkről tennék említést, amelyek tartóssága túlmutat a válságon. Az előbbieket Csaba László szerint a következők: a dereguláció szándékolatlan mellékhatásai túlsúlyra jutottak; pénzügyi innovációk kiteljesedése; újraszabályozás szükségessége; az elmélet felelőssége; újfajta makroönonómiai populizmus (CSABA 2011.).

A válság kirobbanásakor a fenti tényezők megváltoztatásában megegyezős körvonalazódott, hogy aztán a már fentebb idézettek jegyében az inga visszaálljon válság előtti helyzetébe. Csaba László mindezt így fogalmazza meg: *„A pénzpiacokon máris látható, hogy visszatért a növekményi érdekeltség, a strukturált termékek forgalmazása, a szolid biztosítékokat nélkülöző kihelyezések”* (CSABA 2011, 235. o.), illetve a pénzügyi innovációk további terjedése. Ez a fajta, illetve az előzőekből fakadó szabályozáshiány a válság legfőbb mozgatórugója, és éppen ezen a területen vannak kiszolgáltatva a nemzetállamok a pénzügyi környezetnek. Ha valami igazán sajátos a tárgyalt válságban, akkor az mindenképpen a szabályozottság és a szabályozatlanság játéka, érdemes ennek kapcsán hosszabban is idézni Csaba Lászlót: *„A pénzközvetítés univerzalizálódása azt jelentette, hogy házon belül is párhuzamosan futott a szabályozott és a szabályozatlan tevékenység, az átláthatóság minimuma nélkül. Az olyan sokat*

idézett esetek, mint a Lehman Brothers AAA minősítése 2008 júliusában, nem mutat mást, mint hogy sem a szabályozók, sem a cégértékelő/minősítő intézetek nem mozogtak stabil talajon. A modellek tudományos és objektív jelleget kölcsönöztek azon értékítéleteknek, amelyek megalapozottsága a meteorológiai előrejelzéseket vagy a totótippeket sem érthette és így nem is érte el, A baj ugyanis (...) az alapadatokból fakadt, ahol viszont klasszikus információaszimmetria állt fenn: a kibocsátón kívül senki semmiben nem lehetett biztos. (...) Mindezekből következően a legkevésbé sem meglepő, hogy a kilábalás sem ment végbe 6-9 hónap alatt, különösen azért, mert a (...) válságellenes intézkedések a gyenge szereplők kihullásának megakadályozását célozták” (CSABA 2011, 238. o.).

Egyenlőtlen kockázatvállalás

A pénzügyi szektor inherens kockázatos működését sikeresen hártotta át tehát a reálgazdaság szférájába, ahol az jelentős növekedési és foglalkoztatási következményekkel járt. Alain de Benoist már „túszul ejtett államról” beszél, amely helyzetben az államokat nem csak a pénzügyi piaci mozgások, hanem azok jelzésére és változására szolgáló hitelminősítő intézetek – amelyek a bankok és magánvállalatok mellett már az államok pénzügyi egészségének felügyelői is – is „örzik” (BENOIST 2012.). A hitelminősítők mögött ugyanis azon intézményeket találjuk, amelyek fizetőképességéről azok véleményt nyilvánítanak, azaz pénzintézetek állják költségeiket, hogy azok termékeit felbecsüljék. Ebben a helyzetben előállhat a következő csapdahelyzet is: *„A legeladósodottabb országok (Görögország, Írország, Portugália) csak rövid lejáratú (három-hat hónapra szóló) kölcsönökhöz juthatnak a pénzpiacokon. Hosszú távú – öt-tíz éves – kölcsönöket csak 14-17 százalékos kamatra szerezhethének, ezt azonban nem tudják vállalni. Hosszú távra egyedül a Nemzetközi Valutaalap (IMF), az Európai Bizottság és a Központi Európai Bank kölcsönöz nekik 3,5-4 százalékos kamatra, ennek fejében viszont drasztikus megszorító intézkedéseket várnak tőlük, amelyek első számú áldozatait az alsó néprétegek. Másfelől ezek az intézkedések visszavetik a gazdasági tevékenységet, s ezáltal tovább csökken a szóban forgó államok törlesztésre való képessége. Eközben a pénzpiacok azt hangoztatják, hogy a megszorító intézkedések nyomán helyreáll a bizalom, ami növekedést idéz elő. A valóságban azonban fordítva történik, mivel a megszorítások hatására csökkennek a jövedelmek, visszaesik a vásárlóerő és a kereslet, ami óhatatlanul fékezi a növekedést, és ezzel hátrányosan hat az államok fizetőképességére” (DE BENOIST 2012, 31. o.).* Amíg az érdemi válságkezelés csak a reálgazdaság szféráját érinti,

addig a pénzpiacok változatlanul élnek tovább, és a pénzügyi szektor folyamatosan áttérheli a kockázatokat a reálgazdasági szereplőkre.

Ezen a ponton érdemes röviden kitérni a kockázatok- és kockázattársadalom elméletére, amely leginkább az előállított nem-tudás miliójével írható elő, amelyben élni és tervezni tulajdonképpen annyit jelent, mint ismeretlen válaszokat keresni olyan kérdésekre, amelyeket senki nem tud világosan megfogalmazni (Beck 2008). A kockázattársadalom bevezetése a társadalomtudományi szókészletbe azzal az ismételt felismeréssel is járt, hogy a modernitás világa kontingens, azaz fennállása és működése döntéseket előfeltételez és igényel. Nincs ez másként a pénzügyi szektor esetében sem, kiegészítve talán azzal, hogy pénzpiaci területen jelentkező válság egyben *„a társadalmi-gazdasági viszonyok strukturális újratermelődésében azonosítható. Még hogyha senki sem hinne a rendszerben, akkor is minduntalan újjászületne, akkor is fennmaradna, ugyanis érdekek mozdítják. Olyan pénzügyi-gazdasági érdekek, amelyeknek a hit egy fontos összetevője, de enélkül is egy fenntartható rendszert teremtenek”* (SEBŐK 2008, 24. o.). A kockázattársadalomban a pénzügyi innovációk visszafordíthatatlan terjedése a sikeres technikai-technológiai modernizáció következményének tekinthető. A kockázatok a jog által kontrollálhatatlanok, továbbá piacokat, nemzetállamokat és kormányokat képesek mozgatni, megrázkódtatni. Ezek a veszélyek már nem csak egyetlen ország problémái, hanem egy világveszélyközösség jött létre, amelyben egy ország önmagában nem tud a veszélyekkel megbirkózni.

A kockázatok uralhatatlanságával „élnek együtt” aztán a nemzetállamok is, amelyek a bizonytalanság politikai gazdaságtana (BECK 2006.) közepette nem csak azzal szembesülnek, hogy a gazdaság és a politikai jóléti állam időszakára jellemző egyensúlya felborult, hanem a globális – pénzügyi – kockázatok újdonságával és áttekinthetlenségével is. Az állam gazdasági tehetetlensége és a makrogazdaság alakításától való megfosztása azt eredményezte, hogy a gazdaság szinte ténylegesen a politikamentesség területévé vált. A politikamentesség hirdetése a neoliberális globalizmus lényege. Beck azt elismeri, hogy a gazdasági globalizáció politikai vállalkozás, a globalizmust azonban a neoliberális szemléletű hatalmi elit számára tartja fenn (BECK 2005.). Ebben a hatalmi struktúrában fonódnak össze egymással a fent említett pénzpiaci szereplők, mégpedig annak analógiájára, ahogyan a munka nemzetállami szinten alárendelődik a tőkének, úgy a reálgazdaság a pénzügyi folyamatoknak. Összességében tehát a pénzügyi kockázatprevenciónak továbbra sincs realitása, a pénzügyi szektor tanulási

képessége az innovációk révén korlátozott, s így a reálgazdasági válságintézkedések hatékonysága is megkérdőjelezhető.

Egy „örökké” alkalmazkodó állam

Általában is megállapítható, hogy jelenlegi válságkezelési diskurzusokat a piac szempontjai és terminológiai, határozzák meg, kevésbé az állam revitalizálásnak diskurzusai. Paradox módon azonban miközben a gazdasági globalizáció folyamatosan szűkíti az államok mozgásterét, azok gazdasági életben történő aktívabb és szükségesebb jelenlétére egyre inkább nagyobb igény mutatkozik. Jody Jensen a következő megállapításra jut ezzel kapcsolatban Saskia Sassen alapján (JENSEN 2011.): *Utóbbi „úgy véli, az államot hagyományosan alkotó összetevők átalakulásának vagyunk tanúi, amelyek során egy eltérő funkciókkal, mozgástérrel és hatáskörökkel rendelkező hibrid állam alakul ki. Szerinte a globalizációnak nevezett folyamatgyűttes részleges, ám lényeges változásokat okoz a döntéshozatal és a felhatalmazás formáiban a nemzetállamon belül. Olyan hibrid formákat teremt, amelyek nem teljesen magántulajdonú, nem teljesen állami, nem teljesen nemzeti, de nem is teljesen globális jellegűek. Éppen ez a történelmi értelemben tisztán nemzetiként már nem értelmezhető, napjaink fogalma szerint globálisnak még nem nevezhető hibrid jelleg jelzi a szuverenitás átértelmeződését, egy posztszuverén állam kialakulását”* (JENSEN 2011, 189. o.).

A pénzügyi szabályozatlanságon túl a kölcsönös függések rendszere is megnehezíti a (nemzetállami) reálgazdasági válságkezelés hatékonyságát, ugyanis nem csak a bizonytalanság politikai gazdaságtana keretezi az egyes államok cselekvését, hanem egymástól való függésük is. Napjainkra az államszerkezetek jelentős mértékben egy „alkalmazkodó állam” formáját öltik. Egy alkalmazkodó állam a következő – immáron állandósuló – kihívásokkal szembesül: többi államtól való függése megnövekedése következtében autonómiája csökken; fokozott igény mutatkozik a legitimitációjára; természeti, éghajlati, illetve számos transznacionális folyamat erősödése miatt folyamatos alkalmazkodás szükségességét hívja életre. Mindezek együttesen jelentősen megnövelik az állami szerepvállalás erősítését, és az állami „működés” sikerességének kritériuma az lesz, hogy mennyire képes a „kívül-belül alkalmazkodásra” (JENSEN 2011, 192. o.).

Neoliberalizmus és technokrácia az állam és Európa ellen

Ezen a ponton, különösen a legitimitás kérdésénél érdemes megállni, hiszen napjainkban a válságelhárításra vonatkozó intézkedések kontraproduktivitása tapasztalható. Szabó Máté a következőképpen látja ezt – Claus Offe nyomán: *„a válságelhárító állami beavatkozás iránti igény egyre nő, ugyanakkor ez a válságelhárítás a rendszer fennmaradásának esélyeit csökkentő eredményekre vezet. Az állam az ellentétes imperatívuszok, a válságelhárító beavatkozás iránti igény fokozódása, illetve a válságelhárítás eredményeként rendszeridegen elemek létrehozása következtében válságba kerül, így a gazdasági válságból a válságelhárítás válsága, a politikai válság folytatólagos állapota lesz”* (SZABÓ 2009.).

Mindennek háttérében a válságkezelés szemléletét érdemes keresni. Ahogyan azt már említettem a kríziskezelés megoldásai továbbra is piac nyelvén fogalmazódnak meg, amelynek következtében az intézkedések terhei egyenlőtlenül oszlanak meg az egyes társadalmi csoportok között. A hangsúly kevésbé a társadalmi integráción, illetve a szociális háló újraszövésén van, hanem sokkal inkább – a fentebb felvázolt folyamatoktól nem függetlenül – a fiskális stabilitás szempontjai kerülnek előtérbe, amely aztán a közpolitika-alkotás minőségére és módjára is hatással van. A terheket viselők részéről a válságkezelési folyamatok – és így az állam is – demokratikus defícitell szembesülnek.

Ennek alapján megállapítható, hogy a válság ellenére továbbra is eleven az a szemlélet, amelyet Ulrich Beck és Edgar Grande a „technokrata élethazugság” kifejezésével írt le (BECK – GRANDE 2007.). Ezt leginkább a permanens uniós válság közepette tapasztalhatjuk meg, úgymint például a legutóbbi, európai fiskális paktumra vonatkozó társadalmi vitában. A paktum egyrészt egydimenzióssá teszi az európai elvárásokat, azaz minden egyes tagállamtól annak fejlettségi, illetve kapacitásától függetlenül ugyanazt a gazdasági teljesítményt várja el, másrészt tovább szűkíti a nemzetállami gazdaság- és társadalompolitika mozgásterét. Ez a szemlélet nem idegen az európai döntéshozóktól, ennek kritikáját adja Andor László legutóbb megjelent könyvében a maastrichti kritérium kapcsán. Felsorolásai közül az alábbiakban csak a tárgyalt témához leginkább illeszkedőt idézném hosszabban: *„A maastrichti kritériumok nem ragadják meg a pénzügyi egyensúly egészét, és a gazdaságpolitika teljes célrendszerének csak egy kis részére korlátozódnak. (...) A rendszerből hiányoznak a reálgazdasági mutatók is. Megtévesztő, amikor a hivatásos kommunikátorok olykor »felzárkózási programként«, vagy esetleg »felzárkóztatási programként« magyarázzák a*

»konvergencia«-programot. (...) Lehet felzárkózni az infrastruktúra fejlettségét illetően vagy az internethasználatban is. Maastrichtnak azonban egyikhez sincs köze. Mi több, a maastrichti kritériumokhoz történő közelítés potenciálisan ellentétes a reálgazdaság felzárkózásával, és sok esetben ez a konfliktus a valóságban is érvényesül. (...) Ma pedig már nemcsak a felzárkózás és a pénzügyi konvergencia általános viszonyára, lehetséges konfliktusára kell tekintettel lennünk, hanem arra is, hogy konkrétan a válságkezelés – annak tartós következményeivel együtt – egyfel növeli azon tényezők sorát, amelyek a Maastrichthoz történő igazodást kevésbé célszerűnek, de legalábbis kevésbé sürgetőnek mutatják, és hátrébb rangsorolják a gazdaságpolitika preferenciaskáláján” (ANDOR 2010, 197. o.).

Ahogy a maastrichti kritérium sem tudományos elemzések eredményeként született – hanem annak szándékával, hogy a pénzügyileg instabilabb és felelőtlenebb EU-tagországok vállalják a német monetáris politika szigorú szabályait, hogy ezért cserébe a németek feladják önálló valutájukat és elfogadják a pénzügyi unió gondolatát – úgy jelen fiskális paktum esetében is német érdek áll fenn. Az új együttműködés továbbra sem vesz tudomást arról, hogy a modernizáció nemcsak regionálisan, hanem egy országon belül is többsebességű, és némely tagállam társadalmi szövete nem bír el további restriktív gazdaságpolitikát.

Láthatjuk tehát, hogy a globális válságot követően a neoliberais és a technokrata „élethazugság” egyszerre kapott erőt. Előbbi értelmében elegendő Európát gazdaságilag integrálni, megerősíteni, s a „piaci integráció” szemlélete jegyében az elszabadult határokat relativizáló és megszüntető modernizáció ernyője alatt egyesítse Európát. Ennek jegyében pedig a (strukturális) „reformok” hangoztatása egyben a piacok egyre inkább kiteljesedő deregulációját is elhozza. A technokrata élethazugság – amely például a tárgyalta fiskális paktum másik oldala – a válságok megoldását további európai szabályozásban – ez a nemzetállami politika delegitimálódásával jár – véli megoldottnak. Ulrich Beck szavait idézve: A technokrata álláspont „nemcsak hogy elfogadja Európát, hanem egy továbbmenő (»pozitív«) integráció szükségességét is látja. A múlt felé forduló nemzeti élethazugság helyében (neo)funkcionalista »spill over« integráció jövőorientált optimizmusa lép: az akart vagy akaratlan mellékkövetkezmények permanens problémamegoldási kényszert okoznak, amelyekre a felvilágosult európai elitek »tényszerűen« szükséges megoldásokat találnak, úgyhogy a végén, válságról-válságra bukdácsolva a kitűzött cél, az »integráció« újból és újból elérhető lesz” (BECK – GRANDE 2007, 38. o.). A kényszer és a tehetetlenség technokrata gyakorlata találkozik Roger Scruton Európa-kritikájával is: „Ha felmerül egy

megoldandó probléma, megoldjuk egy szabályozással. Csakhogy az egyik probléma megoldása egy másikat eredményez, azt viszont – mert egy másik részleghez tartozik, vagy mert a jövőben rejlik – már nem veszi figyelembe a törvényalkotó gépezet. Ráadásul semmit nem lehet visszafordítani, amit a terv jóváhagyott” (SCRUTON 2011, 98. o.).

Majdnem párhuzamos válságkezelés

Tanulmányom nem vállalkozott többre, minthogy politikai gazdaságtani keretbe illesztve bemutassa egy elmaradt (pénzpiaci) és egy realizált – de az előbbinek kiszolgáltatott (reálgazdasági) kríziskezelés következményeit. A világgockázattársadalom korában a nemzetállami (politika) kitettsége az elszabadult pénzügyi folyamatok következtében nem került érdemi kezelésre, így a jövőre nézve a permanens válság állapotát feltételezem.

Mivel a legutóbbi globális gazdasági válságot követően rendszerszintű változások nem történtek, továbbá a kockázatprevenció esetében sem történt előrelépés, így mindezek következtében megkérdőjeleződhetnek a válságellenes intézkedések hatékonyságai is. A nemzetállamok szerkezetére és állami politika legitimációvesztésére nem csak kockázattársadalom kihívásai, hanem a technokrácia befolyása is hatással van. Annak bemutatása azonban, hogy a technokratikus szemlélet és a pénzpiaci szabályozatlanság az egyes közpolitikák terén milyen további bizonytalanságokat hívnak életre, további kutatást igényel. Mindenesetre egy garancia nélküli kapitalizmusban a politikai cselekvés autonómiája továbbra is mást fog jelenteni a politikatudomány és mást a pragmatizmus, a megvalósulás, a kormányzás szintjén – a közelíthetőség lehetősége viszont túlmutat e tanulmány és a jelenkor tendenciáin.

Felhasznált irodalom

ANDOR László: Eltévedt lovas. Siker és kudarc a rendszerváltó gazdaságpolitikában. Napvilág, 2010

BECK, Ulrich: Mi a globalizáció? Belvedere Meridionale, 2005

BECK, Ulrich: A választás tétje. Belvedere Meridionale, 2006

BECK, Ulrich – GRANDE, Edgar: A kozmopolita Európa. Társadalom és politika a második modernitás korában. Belvedere Meridionale, 2007

BECK, Ulrich: Világkockázat-társadalom. Az elveszett biztonság nyomában. Belvedere Meridionale, 2008

BENOIST, Alain de: A túsul ejtett állam. Korunk 2012/1. 26-37. o.

CRAMME, Olaf (): Az EU-politika változó tere: demokrácia és ideológia a válság idején. Intézet a Demokratikus Alternatíváért (IDEA) 2011 http://www.ideaintezet.hu/sites/default/files/Olaf_Cramme_IDEA.pdf

CSABA László: A válságkezelés válsága és a kiút kiútalansága? In: Muraközy László (szerk.): 20 év múlva. Vissza a jövőbe. Akadémiai Kiadó, 2011. 220-258. o.

JENSEN, Jody: Posztzuverenitás – Gondolkodás és cselekvés változó keretei. In: Miszlivetz Ferenc (szerk.): A bizonyosság vége avagy quo vadis demokrácia? Savaria University Press, 2011. 187-198. o.

SCRUTON, Roger: A pesszimizmus haszna és a hamis remény veszélye. Noran Libro, 2011

SEBŐK Miklós: Hozzászólás a „Nemzetközi pénzügyi válság és világrendszerkritika” címmel, a Kossuth Klubban, 2008. október 29-én rendezett kerekasztal-beszélgetéshez. Eszmélet 80. 2008. 5-28. o.

SZABÓ Máté: A válságkezelés válsága. Népszava, 2009. június 10. <http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=86656>

Sebők Noémi

Témavezető: Navracsics Tibor

AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGA ÉS A CSECSENFÖLDI KONFLIKTUS

A csecsenföldi konfliktus története

A csecsen-orosz konfliktus gyökerei a 18. század végére nyúlnak vissza, a csecsen nép már ekkor harcolni kényszerült az őket leigázni szándékozó oroszok ellen. Csecsenföld gyakorlatilag a 19. század eleje óta – hol kisebb, hol nagyobb önállóságot élvezve – Oroszország része.¹ A harcok jelenkori kiújulásához a Szovjetunió felbomlása szolgált alapul, aminek következtében Csecsenföld Icskéria Csecsen Köztársaság néven kikiáltotta függetlenségét, és amivel kezdetét vette a csecsen-orosz háborúskodás legújabb fejezete. Az elmúlt húsz évben a küzdelem két háborúban érte el a csúcspontját, amelyek közül az első 1994-1996-ig tartott, és gyakorlatilag a csecsenek győzelmével ért véget, miután Borisz Jelcin akkori orosz elnök tűzszüneti megállapodás, majd pedig egy békeszerződés megkötésére kényszerült. Az öt évre megkötött haszavjurti egyezményben azonban nem került sor Csecsenföld jogállásának rendezésére, így szinte biztosra vehető volt a harcok folytatódása. A második csecsen háború közvetlen kiváltó okának Samil Baszajev csecsen gerillavezér dagesztáni megszálló akcióját tekintik 1999 augusztusában, amelyre végül Vlagyimir Putyin fellépésének köszönhetően egy, az előzőnél sokkal erőteljesebb katonai támadással válaszolt az orosz vezetés. Ennek következtében 2000 márciusára már csaknem egész Csecsenföldet ellenőrzése alá vonta az orosz hadsereg, ám a lázadók végleges leverésére nem került sor, több százan, egyesek szerint több ezren bujkálnak még ma is a hegyvidéki területeken, hogy az orosz hatóságok és civilek ellen elkövetett merényleteikkel újra és újra hallassanak magukról.

¹ POLITKOVSKAJA 2003.

Hivatalosan tehát véget ért a második csecsen háború is,² de a csecsenföldi helyzet azóta is megoldatlan maradt. A gazdag olajmezők és a területén áthaladó vezetékek miatt Csecsenföld geopolitika szempontból igen jelentős Moszkva számára, eléggé valószínű tehát, hogy egy Oroszországtól független, önálló csecsen állam létrehozásába az orosz vezetés sohasem egyezne bele. De a felől sem lehet kétségünk, hogy a csecsen lázadók is folytatni fogják akcióikat, amelyek az elmúlt években leginkább terrortámadásokban öltöttek, és öltenek testet. A kormány szerint ugyan a szeparatisták száma egyre csökken, és már csak alig néhányan vannak, de ugyanez nem mondható el az általuk elkövetett merényletekről és azok intenzitásáról. Ezek a terrorcselekmények gyakran rendkívül sok civil áldozattal járnak – mint a moszkvai Dubrovka Színház elleni merénylet 170 halálos áldozattal vagy a beszláni túsdrámaként elhíresült eset, ahol több százan, köztük rengeteg gyermek halt meg – ,és azt látszanak alátámasztani, hogy a csecsen harcosok semmitől sem riadnak vissza céljaik elérése érdekében. A csecsenek lázadók, terroristák, maffiózók – a szélesebb közvélemény előtt ez a kép él róluk, amelyre az orosz vezetés és a média csak még inkább ráerősít azzal, hogy gyakorlatilag bármilyen merényletért őket teszi felelőssé. Ezzel szemben az orosz hatóságok és katonák által Csecsenföldön elkövetett jogsértéseknek csak igen kis része kerül napvilágra, és általában az elkövetők felelősségre vonása is elmarad. Ezeknek a bűncselekmények a jellemzője, hogy az áldozatok legtöbbször civilek, akiket embertelen és kegyetlen módszerekkel gyilkolnak meg, kínoznak, rabolnak el orosz fegyveresek az állam nevében eljárva, az állam által biztosított hatalmuk segítségével. Éppen ez az állami felhatalmazás az, ami miatt ezeknek az eseteknek az alapos vizsgálatára és a bűncselekmények elkövetésének megállapítására általában nem kerül sor.

Az orosz hatóságok által elkövetett jogsértések

A Genfi Egyezmények kimondják, hogy a nem nemzetközi jellegű fegyveres összeütközések esetén tilos a harcokban részt nem vevők vonatkozásában:

- a) az élet és a testi épség elleni merénylet, különösen bármely formában megnyilvánuló emberölés, csonkítás, kegyetlen bánásmód, kínzás;
- b) túsok szedése;
- c) az emberi méltóság megsértése, különösen a megalázó és lealacsonyító bánásmód;

² 2009-ben megszüntették a „terrorrelenes különleges hadművelettel járó állapotot” a térségben. Azonban vannak akik vitatják, hogy a háború véget ért volna, hiszen orosz katonák azóta is maradtak Csecsenföldön, és rendszeresek az összecsapások a csecsen lázadók és az orosz szövetségi erők között.

d) a szabályszerűen megalakított és a művelt népek részéről elengedhetetlennek elismert igazságszolgáltatási biztosítékok alapján működő bíróság által előzetesen meghozott ítélet nélkül kiszabott büntetés és annak végrehajtása.

Az orosz-csecsen háborúk során az orosz szövetségi erők ezen rendelkezések betartását még csak meg sem kísérelték, hiszen rengeteg civil halt meg a hadműveletek során és az azóta is tartó különleges akciók folyamányaként. A halottak számáról csak becslések vannak, de az adatok így is rendkívül elszomorítóak. Az Amnesty International becslése szerint 1999 óta körülbelül huszonötezer ember vesztette életét Csecsenföldön. Rajtuk kívül pedig több ezerre tehető azoknak a száma, akiket az államhatalmi erők kínzásnak vetettek alá, elraboltak, megerőszkoltak, jogellenesen letartóztattak és fogva tartottak vagy szabad mozgáshoz való jogukban akadályoztak.³ Az áldozatok többsége a harcokban részt nem vevő csecsenek közül került ki. A háború következtében pedig civilek ezrei kényszerültek elhagyni otthonukat és elmenekülni a térségből biztonságosabb helyre.

A fent felsorolt bűncselekményeket az orosz kormány a csecsen gerillákkal szemben folytatott antiterrorista akciók részeként hajtja végre. Az ilyen hadműveletek végrehajtásához kiváló alapot szolgáltatottak a 2001. szeptember 11-ei események, ezek után ugyanis Oroszország a terroristák elleni küzdelemmel igazolta a csecsenföldi beavatkozást, amelynek következtében még a Nyugat rosszallásától sem kellett tartania. Egy-egy ilyen katonai művelet közben civilek tucatjai vesztették életüket, ahogy történt ez az alhan-jurti, a sztaropromiszlovszki vagy a novije aldi-i mészárlás során, amikor az orosz erők válogatás nélkül, szisztematikusan végeztek áldozataikkal. Az orosz vezetés hozzáállását a történelemhez jól példázza az, hogy az alhan-jurti tömegmészárlásra parancsot adó Vlagyimir Samanov tábornok felelősségre vonás és büntetés helyett elismerést és jutalmat kapott, az elnök csecsenföldi szolgálataiért az 'Oroszország Hőse' érdemrenddel tüntette ki.⁴

A bűncselekmények jelentős hányadára a mai napig nem derült fény, nagyon sokan vannak, akiket eltűntként tartanak számon. A Human Rights Watch nyilvánításában több száz ilyen személy adatai találhatóak meg,⁵ míg a Memorial orosz emberi jogi szervezet háromezer és ötezer közé teszi azoknak a számát, akik a második csecsen háború kitörése óta eltűntek.⁶ Az orosz hadsereg és ezzel együtt az erőszak pedig továbbra is jelen van Csecsenföldön, és nem szűnnek a különböző hatóságokhoz érkező, a katonák által elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatos

³ Amnesty International, Russian Federation: *What justice for Chechnya's disappeared?*

⁴ Human Rights Watch 2001.

⁵ Human Rights 2003.

⁶ Amnesty International, Russian Federation: *What justice for Chechnya's disappeared?*

panaszok sem. Sőt az elkövetésüknek mind kegyetlenebb formái figyelhetőek meg: az orosz katonák körében egyre inkább gyakorlattá válik, hogy a megölt áldozataik testét felrobbantják, így tüntetve el a kínzások nyomait és a halál okát, és téve nehezebbé a holttestek azonosítását.⁷ Az orosz kormány ahelyett, hogy az emberei által elkövetett jogsértések számát próbálná csökkenteni, inkább azok feltárását igyekszik megakadályozni azáltal, hogy gátolja a civil szervezetek munkáját, ellehetleníti a működésüket, vagy egyszerűen nem is engedi őket a térségbe.

Az áldozatoknak nyújtott hazai jogorvoslatok

Ha megvizsgáljuk az Emberi Jogok Európai Bíróságához benyújtott csecsen ügyekkel kapcsolatos kérelmeket, láthatjuk, hogy csaknem mindegyikben hivatkoznak a sértettek a hatékony jogorvoslathoz való joguk megsértésére, és a Bíróság szinte minden esetben meg is állapítja e jognak a sérelmét. Az orosz hatóságok ugyanis gyakran a legalapvetőbb intézkedéseket sem teszik meg a vizsgálat eredményes lefolytatása érdekében. A legtöbb esetben nemhogy vádemelésre vagy ítélet meghozatalára, de még a nyomozás elrendelésére sem kerül sor. Amikor a nyomozás mégis elindul, hátráltatja annak kimenetelét az, hogy az áldozatok vagy azok hozzátartozói félnek a megtorlástól, és inkább nem adnak információkat a nyomozó hatóságoknak. Rendszeresen ugyanis a panaszt tevő csecsen polgárokat és az őket képviselő emberi jogi aktivistákat, ügyvédekre érő fenyegetések és zaklatások, vagy akár gyilkosságok, mint történt ez az Imakajeva kontra Oroszország ügyben, ahol a fia eltűnése miatt a Strasbourgi Bírósághoz forduló Said-Magomed Imakajevet orosz fegyveresek erőszakkal elvitték otthonról és vélhetően meggyilkolták.⁸

Ugyanakkor sok esetben a hatóságok elmulasztják kikérdezni az áldozatokat, vagy ezt csak késve teszik meg, nem tájékoztatják őket az eljárás menetéről, nem kutatják fel és hallgatják ki a tanúkat, és összességében igyekeznek az eljárás mielőbbi befejezését késleltetni. Pedig a mérszárlások túlélői kulcsszereplői lehetnek egy-egy ügy eldöntésének, mivel általában szemtanúi is voltak családtagjaik, ismerőseik kivégzésének, elhurcolásának, vallomásuk pedig, előfordul, hogy az egyetlen bizonyíték lehet az elkövetők kilétének kiderítéséhez.⁹

A nyomozás sokszor csak hónapokkal a bűncselekmények elkövetése után kezdődik, annak ellenére, hogy ezek az esetek többnyire közvetlenül a megtörténtük

⁷ Human Rights Watch 2003.

⁸ Case of Imakajeva v. Russia (Application no. 7615/02), Strasbourg, 2006.11.09.

⁹ Human Rights Watch 2001.

után a hatóságok tudomására jutnak, és az sem ritka, hogy addig egyáltalán nem is indul el a vizsgálat, amíg az ügy nem kerül az Emberi Jogok Európai Bírósága elé. Azonban még a Bíróság által hozott, az államot elmarasztaló ítélet sem jelent garanciát arra, hogy utóbb a nyomozást elrendelik, és azt be is fejezik. Az Memorial 2005-ben azzal a kéressel fordult az orosz legfőbb ügyészhez, hogy indítsa újra a nyomozást az Iszajeva, Juszupova és Bazajeva kontra Oroszország, az Iszajeva kontra Oroszország és a Kasijev és Akajeva kontra Oroszország ügyekben arra hivatkozva, hogy az EJEK eljárása során nyilvánosságra került több elkövető kiléte is. A Memorial kérésére azonban semmiféle válasz nem érkezett.¹⁰

A csecsen vonatkozású ügyek döntő többsége általában azzal ér véget, hogy az eljárást a tettesek kilétének megállapítása hiányában felfüggesztik, illetve bűncselekmény hiányában megszüntetik. Ha mégis sor kerülne az elkövetők kilétének felderítésére, felelősségre vonásuk általában akkor is elmarad. Különösen problémás Oroszország hozzáállása az EJEK által hozott ítéletekhez, mivel azokat gyakorlatilag nem veszi tudomásul. A felpereseknek megítélt kártérítés kifizetését ugyan teljesíti az orosz állam, de a Bíróság által megfogalmazott ajánlásokat figyelmen kívül hagyja, sem az elkövetők kézre kerítésére és megbüntetésére, sem a további hasonló bűncselekmények megakadályozására nem teszi meg a megfelelő lépéseket.

Az emberi jogok európai bírósága

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának feladata, hogy biztosítsa az Emberi Jogok Európai Egyezménye rendelkezéseinek betartását. A Bírósághoz jogsegélyért fordulhat bármely személy, civil szervezet, vagy személyek csoportja, akinek valamely, az Egyezményben deklarált jogát megsértette egy, az Egyezményhez csatlakozott állam. Ahhoz, hogy a Bíróság a kérelmet érdemben tárgyalja, négy feltételnek kell együttesen fennállnia. Egyrészt szükség van arra, hogy a kérelmező az összes, rendelkezésére álló hazai jogorvoslati lehetőséget igénybe vegye, a beadványában az Egyezménybe foglalt valamely jogra vagy jogokra hivatkozzon, a kérelmet az utolsó érdemi döntéstől számított hat hónapon belül nyújtsa be, és végül az utolsó követelmény, hogy a kérelmező személyesen és közvetlenül áldozata legyen az Egyezmény megsértésének.¹¹ Fentiek hiányában a Bíróság a keresetet elutasítja.

¹⁰ LAPITSKAYA 2011.

¹¹ LAPITSKAYA 2011.

Az Oroszországi Föderáció 1996 óta tagja az Európa Tanácsnak, az Emberi Jogok Európai Egyezményét pedig 1998-ban ratifikálta, ekkortól adott tehát a lehetőség az Oroszország elleni kérelmek benyújtására.

A Bíróság hatásköre az Egyezmény cikkei megsértésének megállapítására terjed ki, és semmilyen eszköz nem áll rendelkezésére, hogy kötelezze az jogsértő államot valamely intézkedés megtételére, csupán csak ajánlásokat fogalmazhat meg számára, és kártérítés megfizetésére kötelezheti az elmarasztalt államot. Ez utóbbi végrehajtását az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága biztosítja.¹² Az államok többnyire igyekeznek eleget tenni a Bíróság által megfogalmazottaknak, és elkerülni a hasonló esetek megismétlődését. Oroszország viszont figyelmen kívül hagyja az ítéletekben leírtakat, amit jól szemléltet az, hogy folyamatosan érkeznek Csecsenföldről az egymással rendkívül sok közös vonást felmutató panaszok.

A Bíróság döntései a csecsen ügyekben

A Bírósághoz jelentős mennyiségű kérelem érkezik a Csecsenföldön orosz hatóságok által elkövetett visszaesésekkel kapcsolatban, amelyek az Oroszország ellen érkező panaszoknak viszonylag nagy hányadát teszik ki. Eddig körülbelül 210 ilyen ügyben döntött a bíróság, és jelenleg 330 körül van a függőben lévő, döntésre váró ügyek száma.¹³ Oroszország meglehetősen gyakran sérti meg az Emberi Jogok Európai Egyezményének rendelkezéseit, olyannyira, hogy a 2. cikkkel kapcsolatban a Bírósághoz érkező összes panaszt tekintve az első helyen szerepel.

A Bíróság általában nincs könnyű helyzetben az orosz állam ellen benyújtott panaszok kivizsgálásakor, hiszen a kérelmekben leírtak alátámasztására legtöbbször csak korlátozott bizonyítékok állnak rendelkezésre. Ez részben köszönhető annak, hogy Moszkva rendszeresen megtagadja iratok átadását, nem ismeri el a létezésüket, esetleg azt mondja, hogy a bizonyítékok eltűntek. De gyakori még az állam részéről az iratok titkosítására, vagy azoknak az adott ügy szempontjából irreleváns mivoltára való hivatkozással történő megszegése az együttműködési kötelezettségnek. Márpedig ezen, a kormány birtokában lévő iratok nélkül lehetetlen rekonstruálni azt, hogy az orosz hatóságok miként folytatták le a nyomozást, megtettek-e mindent annak sikere és az elkövetők személyazonosságának felderítése érdekében. Sok esetben nehéz bizonyítani, hogy a büntetett az orosz hadsereg emberei követték el. Előfordul, hogy felfegyverzett, maszkos emberek rontanak be éjszaka

¹² GRÁD – WELLER 2011.

¹³ Factsheet of the Court's case-law and pending cases

családokhoz, és anélkül, hogy azonosítanák magukat, feldúlják, és átkutatják az otthonukat, majd elhurcolják az ott tartózkodó férfiakat. A szemtanúk ilyenkor a tettesek azonosítására nem mindig képesek, ezért van nagyon fontos szerepe a nyomozások aktáinak. A Bíróság által kifejlesztett joggyakorlat ezért a dokumentumok szolgáltatására vonatkozó együttműködési kötelezettség megtagadását egy, az állam felelősségének megállapítását negatív irányba befolyásoló tényezőként kezeli.

A bírósági ítélezésben fokozatos változás figyelhető meg. Az első ügyben a Bíróságnak még konkrét tényekre volt szüksége, hogy kétségkívül megállapítható legyen az állam felelőssége, idővel azonban a meglévő és rendelkezésre álló iratok is elegendőnek bizonyultak a jogsértő elmarasztalásához. A bizonyítási szabályok tehát lassan, de biztosan megváltoznak és a bizonyítási teher egyre inkább az államra tevődik át.¹⁴

Az orosz kormány az ellene benyújtott panaszokra reagálva gyakran hozza fel kifogásként azt, hogy a kérelmezők nem merítették ki a hazai jogorvoslati lehetőségeket. Problematikus lehet ugyanakkor a jogorvoslat kimerítésének meghatározása, ugyanis előfordul, hogy egy jogorvoslati lehetőségről korábban már bebizonyosodott, hogy alkalmatlan a jogsérelem orvoslására.¹⁵ A csecsen vonatkozású ügyek esetében rendszeres, hogy az orosz állami szervek nem végeznek megfelelő és hatékony vizsgálatot. A Bíróság álláspontja szerint a hazai jogorvoslat kimerítésének követelménye nem áll fent abban az esetben, ha az nem hatékony és nem megfelelő. Ennek megállapításához külön kell vizsgálni az adott ügy körülményeit és azt, hogy a felperes az ügyben megtett-e mindent, ami tőle általában elvárható.¹⁶ A Bíróság az esetek többségében valamely anyagi jog megsértése mellett a hatékony és megfelelő jogorvoslat hiányával kapcsolatos panaszokat is megalapozottnak találja.

A Bíróságnak a felelősség megállapítása mellett lehetősége van arra, hogy kártérítés megfizetésére kötelezze a jogsértő államot. A csecsen ügyekben ez utóbbira rendszeres sor is kerül. A sérelmet szenvedett félnek/feleknek általában nem vagyoni kártérítést ítél meg a Bíróság, de előfordul az állam vagyoni kár körében történő elmarasztalása is. A kártérítés összege a jogsértés súlyosságától függően esetenként más és más, de jellemzően húszezer-harmincezer euró körüli összegekről van szó.

¹⁴ BARRETT 2008, 140. o.

¹⁵ GRÁD – WELLER 2011.

¹⁶ Case of Isayeva, Yusupova and Basayeva v. Russia (Applications nos. 57947/00, 57948/00 and 57949/00), Strasbourg, 2005. 02. 24.; Case of Isayeva v. Russia (Application no. 57950/00), Strasbourg, 2005.02.24.

A Bíróság először 2005 februárjában hozott határozatot csecsen vonatkozású ügyekben. Ekkor összesen hat kérelmet tárgyában született döntés, ezek a következők: Iszajeva, Juszupova és Bazajeva kontra Oroszország, Iszajeva kontra Oroszország és Kasijev és Akajeva kontra Oroszország.

***Iszajeva, Juszupova és Bazajeva kontra Oroszország*¹⁷**

A három kérelmet együtt tárgyalta a Bíróság, mert mindhárom panasz alapjául ugyanaz az esemény szolgált. Egy közúti ellenőrzőpontnál több kilométer hosszan feltorlódott kocsisort bombázott két orosz katonai repülőgép, aminek következtében ötvenegy ember meghalt, számos másik pedig megsérült.¹⁸ Mindhárom panaszos az események áldozata, Iszajeva a támadás során amellet, hogy megsérült, két gyermekét és sógornőjét veszítette el, Juszupova komoly sérüléseket szenvedett, Bazajevát pedig a családi értékekkel telepakolt autója megsemmisülése miatt érte kár. A pilóták ellen az eljárást végül bűncselekmény hiányában megszüntették. A kormány álláspontja szerint a repülőgépek akciója egyrészt válasz volt csupán a konvojban lévő két teherautóról a lázadók által indított támadásra, másrészt a pilóták csak a csecsen harcosok teherautóit bombázták, és nem vették észre időben az úton tartózkodó többi autót. A kormány nem bocsátott a Bíróság rendelkezésére semmilyen, a légitámadás jogszerűségét igazoló dokumentumot. A Bíróság elismerte, hogy Csecsenföldön az akkori körülmények között elkerülhetetlen volt különleges és kivételes intézkedések meghozatala, amelyek adott helyzetben akár a halálos erő alkalmazását is lehetővé tették a lázadókkal szemben, azonban jelen ügyben a konvoj elleni támadás nem felel meg az Egyezmény 2. cikkének 2. bekezdésében írt szükségesség – arányosság követelményének. A Bíróság a nyomozás meglehetősen hiányos aktái alapján állapította meg az állam felelősségét az első és második kérelmező vonatkozásában a 2. cikk (élethez való jog), harmadik kérelmező vonatkozásában pedig az első jegyzőkönyv 1. cikke (tulajdon védelme) megsértéséért, a 13. cikk (hatékony jogorvoslathoz való jog) sérelmét pedig mindhármójuk esetében, arra tekintettel, hogy az állami hatóságok által lefolytatott vizsgálat nem volt alapos és megfelelő. Iszajeva számára 25000 euró, Juszupova javára 15000 euró nem vagyoni kártérítést ítélt meg a Bíróság, Bazajeva esetében pedig 12000 euró vagyoni és 5000 euró nem vagyoni kártérítés megfizetésére kötelezte az orosz államot.

¹⁷ Case of Isayeva, Yusupova and Basayeva v. Russia (Applications nos. 57947/00, 57948/00 and 57949/00), Strasbourg, 2005.02.24.

¹⁸ Human Rights Watch 2001.

Bazorkina kontra Oroszország¹⁹

A Bíróság elé kerülő csecsen kérelmek jelentős részét teszik ki az eltűnéses esetek, amelyekben a kérelmező valamely családtagja, hozzátartozója a hatósági őrizetbe vételt követően többé nem kerül elő. Ilyen esetek többek között a Bazorkina kontra Oroszország, az Imakajeva kontra Oroszország, a Lulujev kontra Oroszország, az Umarov kontra Oroszország, illetve a Muszajeva kontra Oroszország ügy. A Bíróság kijelentette, hogy az erőszakos körülmények között eltűnt áldozatok ügyeiben az elsődleges bizonyítékok az állami szerveknél található bűnügyi akták, és amennyiben a kormány nem hajlandó ezeket a kérelmező és a Bíróság rendelkezésére bocsátani, úgy ez a magatartás negatívan befolyásolhatja az állam megítélését. Ha pedig bizonyos tényezők együttesen fennállnak, úgy az állam felelőssége nagyobb bizonyossággal állapítható meg: így ha több szemtanú látta az állami hatóságok embereit, az adott eljárás vagy az alkalmazott eszközök az állami szervekre jellemzőek, továbbá a kormány megtagadja az ügyre vonatkozó akták átadását.²⁰

A Bazorkina kontra Oroszország ügyben a kérelmező fiát, Kadzi-Murat Jandijevet több sebesült csecsen harcostársával együtt egy kórházból vitték el a szövetségi erők emberei, ezek után többé senki nem látta őt. A fent leírtakat rögzítette a CNN és egy helyi tévécsatorna stábja, akik éppen a helyszínen forgattak. Az általuk készített videófelvételen látható, amint egy magas rangú orosz tiszt kérdéseket intéz Jandijevhez, majd parancsot ad a kivégzésére.

A kérelmező erőfeszítései arra, hogy a fiát megtalálja vagy bizonyosságot szerezzen a vele történekről, nem vezettek eredményre. A vizsgálat az ügyben csak másfél évvel a történekr után indult meg, majd annak folyamán is számos mulasztásra került sor. A Bíróság úgy találta, hogy a késlekedés a nyomozás során olyan mértékű volt, amelyet a csecsenföldi rendkívüli helyzet sem alapoz meg, főként nem egy ilyen súlyú bűncselekmény esetében, ezért a kérelmezőnek sérült a hatékony és megfelelő jogorvoslathoz való joga.

A Bíróság úgy ítélte meg, hogy az állam felelősségének megállapítását nem gátolja az, ha az áldozat teste nem került elő, és csak minimális számú bizonyíték áll rendelkezésére a döntés meghozatalához. A fentiekre tekintettel az ügyben négy érvet hozott fel a Bíróság az állam bűnösségének alátámasztására: Oroszország elismerte, hogy hatóságai fogva tartották a kérelmező fiát, döntő bizonyíték van arra nézve, hogy orosz állami szervek vallatták Jandijevet, és parancsba adták a

¹⁹ Case of Bazorkina v. Russia (Application no. 69481/01), Strasbourg, 2006.07.27.

²⁰ BARRETT 2008.

kivégzését, az áldozatról az eltűnését követő években egyáltalán nem érkezett hír, és végül az orosz kormány semmilyen elfogadható bizonyítékkal nem tudott szolgálni Jandijev hollétével kapcsolatban.²¹

A 2. cikk mellett a 3. cikk (kínzás tilalma) sérelmét is megállapította a Bíróság a kérelmező vonatkozásban, aki azáltal, hogy végignézte az említett videófelvételt, és hosszú ideig nem kapott tájékoztatást fia ügyéről, az embertelen bánásmódot megvalósító mértékű gyötrelmek és szenvedésnek volt kitéve. Az állam az Egyezmény 5. cikkét (szabadsághoz és biztonsághoz való jog) is megsértette, mert az orosz hatóságok egyrészt semmiféle intézkedést nem tettek az elfogott fiú hollétének kiderítése érdekében, másrészt a fogva tartásról egyáltalán nem vezettek nyilvántartást. A kérelmező számára 35000 euró nem vagyoni kártérítés ítélte meg a Bíróság.

Összegzés

Az Emberi Jogok Európai Bírósága jelenleg az egyetlen nemzetközi fórum, amely képes megfelelő jogorvoslatot nyújtani azoknak a csecsen polgároknak, akik az orosz állami szervek által elkövetett jogsértéseknek estek áldozatul. Ez a jogorvoslat ugyanakkor csak az állam bűnösségének kimondásában és esetleg kártérítés megállapításában nyilvánul meg, az ügy körülményeinek felderítésére és az elkövetők elítélésére a Bíróságnak nincs hatásköre, mindössze javaslatokat fogalmazhat meg az elmarasztalt állam részére. Mindezek ellenére is felbecsülhetetlen jelentőséggel bír az áldozatok számára, hogy egy független, nemzetek felett álló testülethez fordulhatnak, amely képes elégtételt adni nekik az állam felelősségének kimondásával. Ezek az ügyek azzal, hogy a Bíróság tárgyalja őket, kikerülnek egy szélesebb nyilvánosság elé, amely megteremti a lehetőséget annak, hogy az Egyezmény többi részes állama és a nemzetközi közösség, elítélve a Csecsenföldön történeteket, nyomást gyakoroljon Oroszországra az ítéletekben megfogalmazott ajánlások teljesítése és a további jogsértések megakadályozása érdekében.

Felhasznált irodalom

ABRESCH, William: A Human Rights Law of Internal Armed Conflict: The European Court of Human Rights in Chechnya. *European Journal of International Law* Volume 16, Issue 4, 2005. 741-767. o.

²¹ BARRETT 2008.

Amnesty International, Russian Federation: What justice for Chechnya's disappeared? <http://www.amnesty.org/en/library/info/EUR46/020/2007>

BARRETT, Joseph: Chechnya's Last Hope? Enforced Disappearances and the European Court of Human Rights. Harvard Human Right Journal Volume 22, Issue 1, 2008

Factsheet of the Court's case-law and pending cases. <http://www.coe.int/lportal/web/coe-portal/country/russian-federation?dynLink=true&layoutId=163&dlgroupId=10226&fromArticleId>

DR. GRÁD András – DR. WELLER Mónika: A strasbourgi emberi jogi bírászkodás kézikönyve, negyedik bővített kiadás. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2011

Human Rights Watch: Briefing Paper To the 59th Session of the UN Commission on Human Rights On the Human Rights Situation in Chechnya. 2003.04.07. <http://www.hrw.org/reports/2003/04/07/human-rights-situation-chechnya>

Human Rights Watch: Memorandum on Domestic Prosecutions for Violations of International Human Rights and Humanitarian Law in Chechnya. 2001.02.09. <http://www.hrw.org/legacy/backgrounder/eca/chechemo-0213.htm>

LAPITSKAYA, Julia: ECHR, Russia and Chechnya: Two is Not Company and Three is Definitely a Crowd. New York University Journal of International Law and Politics Volume 43, Issue 2, 2011. 479-547. o.

POLITKOVSKAJA, Anna: A második csecsen háború. GABO Kiadó, 2003

Milován Orsolya

Témavezető: Navracsics Tibor

A MAGYAR ÉS AZ ÖRMÉNY NEMZET- ILLETVE DIASZPÓRA POLITIKA ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

Paradox helyzet, hogy Magyarország az esetek túlnyomó részében értetlenséggel és rosszállással találkozik a külhoni magyarság érdekében tett lépései miatt az európai – így különösen a szomszédos – országok részéről, ugyanakkor más, jelentős diaszpórával rendelkező államok viszont elismeréssel figyelik a szerintük rendkívül átfogó magyar nemzetpolitika lépéseit. Mondhatjuk, könnyű helyzetben vannak, hiszen nem az ő területükön él jelentős számú magyar közösség. Magyarországon sokszor hivatkozik arra, hogy egyedülálló helyzetben van a világon: más államok döntései miatt a nemzet egy jelentős része országhatárokon kívül rekedt, egy másik része pedig elhagyta az országot, és most diaszpórában él. A történelmi okok és következményeik valóban egyedüliek, ám az a tény már kevésbé, hogy egy nemzet külhoni közösségekkel rendelkezzen. Gondoljunk Románia és Moldávia közeledésére, a nagyszámú kettős állampolgárok megjelenésére; nézzük meg a horvát választójogi szabályozást; vegyük számba azokat a lépéseket, amelyeket Szerbia tesz diaszpórájának megszólítására – és azt látjuk, hogy Magyarország közvetlen környezetében is jelen vannak azok a nemzetpolitikai¹ lépések, amelyekkel szerte a világon számos ország él.

Az örmény, izraeli, görög, olasz, orosz vagy kínai állam – hogy csak a legnagyobb diaszpóra közösségekkel rendelkező nemzeteket említsük – ugyan történelmükben eltérő eredetű, identitásában erősebb vagy éppen meggyengült közösségekkel bír külföldön, ám mindannyian jelentős erőforrásokat biztosítanak ahhoz,

¹ Dolgozatom szóhasználatában megkülönböztetem a nemzetpolitikát a diaszpóra politikától. Valójában egyiknek sincs pontos definíciója, és ez utóbbi használata a nyugati magyarságot illetően még csak megszilárdulóban van. A magyar fogalomhasználat szerint a nemzetpolitika a külhoni magyarságra vonatkozó politika. Ennek természetesen része a diaszpóra politika. A magyarországi szóhasználat megkülönbözteti a két típusú közösséget, a szomszédos országokban élő magyarokat és a diaszpórában élő magyarokat, ám a rájuk vonatkozó szakpolitika megnevezését egy névvel, nemzetpolitikával illeti.

hogy diaszpórában élő nemzettársaik megőrizték identitásukat. Ezek az államok viszonzást várnak diaszpóra közösségeiktől, és ebben csalódnuk sem kell – elég csak a külföldön élő kínaiak hozzájárulására gondolni a kínai gazdasághoz. Ezek az államok erőforrásként használják diaszpórájukat – és itt mindkét szó, az „erőforrás” és a „használat” is helytálló, valóban ekként tekintenek közösségeikre. Ezen országok jelentős része pedig azzal a dilemmával is szembesül, hogy egy-egy szomszédos országban is élnek nemzettársaik.

A dolgozat azt állítja, hogy Magyarország helyzete a külhoni magyarokkal nem is olyan egyedülálló, mint ahogy arra gyakran gondolunk. Ebből pedig az következik, hogy jobban meg kell ismernünk azokat az országokat, amelyek hasonló helyzetben vannak az előttük álló kihívásokkal illetően. Ha megismerjük azokat a lépéseket, amelyeket ezen országok tesznek külföldön (diaszpórában illetve a szomszédos országokban) élő közösségeik nemzeti identitásának megőrzése érdekében, talán azt is megértjük, hogy miért tekintenek Magyarországra többen elítélően nemzetpolitikája miatt. Egy alapos és széles körű nemzetközi elemzés – amire most nem vállalkozunk – rámutathatna arra, hogy Magyarország szomszédainak kifogásait a nemzetközi porondon az legitimálja, hogy a világ számos országában az anyaország nemzetpolitikai lépései valós veszélyt jelenthetnek más országok területi integritására nézve. Magyarország ezeket a félelmeket nem hajlandó komolyan venni, hiszen a magyar politikának már évtizedek óta nem célja az elcsatolt területek visszafoglalása. Ez sem szándékában, sem módjában nem áll, amivel szomszédaink is tisztában vannak. Ugyanakkor tisztában kell lennünk vele, hogy egyes országok nemzetpolitikai törekvései valóban a területszerzést, befolyás-növelést (is) szolgálják. Ha tisztában vagyunk azzal, hogy ezek a világ egyes részein legitim és elfogadott eszközök, akkor sikeresebben magyarázhatjuk el a nemzetközi közvélemény számára azt, hogy a magyar nemzetpolitika háttérben nem ilyen törekvések húzódnak meg.

Jelen dolgozat témája az örmény és a magyar nemzetpolitika dilemmáinak és választott módszereinek összehasonlítása. Örményországról keveset tud a magyar közvélemény, ezért (és a terjedelmi korlátok miatt) a külföldön élő nemzetrészek bemutatásánál csak az örmény diaszpóra kialakulására tér ki az írás, feltételezve, hogy a külhoni magyarságról bővebb ismeretekkel rendelkezünk.

Történelmi helyzet

Örményország három dologról ismert: 301-ben, a világon elsőként vette fel a kereszténységet; hatalmas trauma érte 1915-16-ban, amikor a Törökország területén

élő 2,5 millió örményből 1,5 milliót kiirtottak; többek között a genocídium következményeként arányaiban a legnagyobb diaszpórával rendelkezik – míg az országban 3 millióan, diaszpórában körülbelül 6-10 millióan élnek. A történelem során úgy alakult, hogy bár az örmény egy nagyon régi nemzet, de fiatal állammal bír.

A diaszpóra-lét nem szokatlan jelenség az örmény történelem folyamán. Már az 1-4. századtól kezdve tudunk elszakadt örmény közösségekről, az üldözöttesek elől sokan kerestek máshol védelmet. Maga az örmény spiurk kifejezés is, amely a diaszpóra fogalom örmény megfelelője, már a 12. században használatos volt.² Sokan mégis az örmény diaszpóra kialakulásának kulcsmomentumaként az 1915-16-os népirtást nevezik meg, amelynek következményeként rengetegen menekültek el. Ezt követte egy második hullám, amikor 1920 körül a szovjet hatalomátvétel után főként Kelet-Örményországból menekültek el (1919-1923 között háromszázezer örmény áldozata volt a szovjet és a kurd gyilkosságoknak). Volt egy visszaáramlás is: 1947-49 között a szovjet uralom közel százezer örményt „repatriált” Örményországba, főként Közel-Keletről. A fentiekben leírt hullámokat követően természetesen a függetlenség kikiáltása után újabb kivándorlási hullám indult meg, ám ez már gazdasági típusú elvándorlást jelent.

Az örmény irodalom megkülönböztet két féle diaszpóra-fogalmat: a belső és a külső diaszpóra fogalmát.³ A belső diaszpóra tagjai a szovjet időszak alatt kerültek a különböző tagköztársaságokba; ez egy viszonylag új jelenség, kevésbé szervezettek, közvetlenebbül tarthatták a kapcsolatot az anyaországgal, és önként kerültek távol Örményországtól. Az „igazi” diaszpórának a külső diaszpórát tekintik, amely identitását civil szervezetek, politikai pártok és az örmény egyház által tartja meg. Az 1970-es évekig a kivándorlási hullámok célpontja a közel-keleti térség volt, ezt követően az Amerikai Egyesült Államok lett az elsődleges cél. Ez volt az az időszak, amikor az amerikai örmény diaszpóra egyre növekvő intenzitással szervezte meg magát, aktívan részt vett az amerikai politikai életben, lobbitevékenységet folytatott. A politikai aktivitás középpontjában az örmény népirtás tényének elismertetése állt. Ez az a közösség, amely 1991-től, az örmény függetlenség időpontjától kezdve humanitárius segélyekkel és gazdasági eszközökkel is segítette az új örmény államot.

A „külső” örmény diaszpóra-közösség közel sem egységes, sőt, nagyon is megosztott volt politikailag és ideológiailag.⁴ A hidegháború időszaka alatt az Örmény Forradalmi Föderáció nem ismerte el Szovjet-Örményországot mint az örmény

² Szent Nerses Shnorhali is használta, „i spiurs ashkharhi” – azaz a szétszórtva a világon (Lima 1998)

³ Policy Forum Armenia 2010, 8. o.

⁴ Policy Forum Armenia 2010, 8. o.

nemzet államát, és kapcsolatot sem tartott vele. Ugyanakkor mások hajlandóak voltak kapcsolatot tartani a tagköztársasággal. Az 1960-as évektől kezdve a szovjet hatalom felismerte a hatalom a diaszpórában rejlő lehetőségeket; ekkortól engedélyeztek egyfajta kapcsolattartást is a diaszpóra és az anyaország között, létrejött például a Diaszpórában élő örményekkel való kulturális kapcsolattartás bizottsága.

A diaszpóra egyes részei és az anyaország közötti szembenállás Örményország függetlenségével sem enyhült, sőt tovább bonyolódott. Az 1988-as nagy földrendezés, a karabahi háború és a függetlenség 1991-es kikiáltása új lendületet hozott a diaszpóra és az anyaország kapcsolatába, és a támogatás iránya is megfordult: míg korábban az az elképzelés élt, hogy az anyaországnak kell támogatnia a diaszpórát az identitásuk megőrzésében, ekkortól már a diaszpóra nyújtott segítséget Örményországnak.⁵

De sok minden más is a visszájára fordult: míg korábban a diaszpóra volt a „nacionalista”, úgy hirtelen az anyaország lett az. Sőt a függetlenség iránti vágygal valamint a karabahi mozgalommal olyannyira megerősödött a nacionalizmus az országban, hogy az már ellenszenvet szült a diaszpórában, amely az örmény nemzeti mozgalmat túlzott orosz-barátsággal vádolta. Ez a helyzet mindkét oldalon (úgy a diaszpórában, mint az anyaországban) sokakat értetlenséggel és csalódottsággal töltött el.

A fenti szembenállás különösen a karabahi háború kapcsán jelentkezett. Ismert, Hegyi-Karabah Azerbajdzsán délnyugati részén fekszik, közel az örmény határhoz. 1988-tól csatlakozni akart Örményországhoz (a lakosság 95 százaléka örmény), ám ez csak 1991-ben sikerült, Hegyi-Karabah Köztársaság kikiáltásával, de a kérdést nem sikerült egyértelműen rendezni. A két terület közötti összeköttetést 1994-re tudták megteremteni. A háborús viszály következtében Örményország viszonya szomszédjaival nem „felhőtlen”: Azerbajdzsánnal sikertelenek a béketárgyalások, Törökország (az azeriek támogatásával indokolva) 1993-ben zárta le a török-örmény határt. Grúziával is határvitája van Örményországnak, ezért ez a kapcsolat is ingatag.

A karabahi mozgalom meglepte a diaszpóra politikai pártjait, amelyek egy közös kommunikében el is ítélték azt.⁶ Ezt az anyaországi örmények ámulásként értékelték, amit csak kevéssé tudott elfeledtetni az a tény, hogy valójában a diaszpórából is sokan segítették az örmény győzelmet, pénzügyi és jogi eszközökkel, sőt sokan személyesen is kivették a részüket a harcokból. A későbbiekben a diaszpóra-vezetők is felülbírálták korábbi álláspontjukat, és támogatták Örményország és Hegyi-

⁵ Policy Forum Armenia 2010, 9. o.

⁶ Policy Forum Armenia 2010, 12. o.

Karabah újraegyesítését. Érdekes, hogy ez volt az a pont, amikor az örmény nemzetudatra jellemző „áldozat-szerep” megváltozni látszik: végre győzelmet érnek el egy kérdésben, amitől elkezd átfőrdődni a nemzetudat.

A fenti helyzethez nagyon hasonló történt 2008-ban, amikor Szerzs Szargszján lett az új államfő. Ellenfele, Levon Ter-Petroszján (a független Örményország első elnöke) vitatta győzelmét, és tiltakozó megmozdulásokra került sor az új, oroszbarát elnök ellen. A diaszpóra vezetők ismét állást foglaltak (Szargszján mellett), és sokan megint úgy érezték, nem a jó oldalon.

Ezek az események gyengítették az anyaország és a diaszpóra kapcsolatát. A diaszpóra úgy érezte, hogy kihasználják, amikor elfogadják az ország újjáépítéséhez adott anyagi támogatást, de nem engednek nekik beleszólást a politikai döntésekbe. Az anyaországban élők pedig úgy érezték, hogy a diaszpóra több esetben is cserbenhagyta őket.

Jogi keretek

Eltérő mértékben, de a külföldi közösségekkel rendelkező országok fontosnak tartják, hogy alkotmányaikban is említést tegyenek arról, milyen kapcsolat fűzi össze a nemzet anyaországi és külföldi részét, milyen feladatokat vállal az anyaország a külföldön élőket illetően.

Örményország Alkotmányának⁷ 11. cikke a külföldön élő örményekről így fogalmaz:

„Within the framework of the principles and norms of the international law the Republic of Armenia shall contribute to fostering relations with the Armenian Diaspora, protecting the Armenian historical and cultural values located in other countries, advancing the Armenian education and culture.”

Érdemes felidézni, hogy a Magyar Köztársaság Alkotmányának 6. § (3) pontja, illetve Magyarország Alaptörvényének D) cikke hogyan említi a külföldi magyarságot: *„A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.”*⁸

„Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létreho-

⁷ Az Örmény Köztársaság Alkotmánya, 1995. július 05. 11. cikk

⁸ 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya

zását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.”⁹

A három szövegrészletben egy dolog közös: az anyaországgal való kapcsolat-ápolás kívánalma. Míg az örmény szöveg kifejti, hogy a más országban található örmény történelmi és kulturális emlékek védelme is az anyaország feladata (az örmény oktatás- és kultúrafejlesztéssel egyetemben), addig a magyar Alkotmány meglehetősen homályosan fogalmaz azzal, hogy „felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért”. Ezt a felelősségi klauzulát az Alaptörvény megerősíti és az anyaország feladatait kibontja. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy míg az örmény jogforrás a kapcsolattartás mellett az értékekre helyezi a hangsúlyt, úgy a magyar inkább a közösségekről beszél.

Örményország és Magyarország egyaránt alkalmazza az egyszerűsített honosítás folyamatát, ám jelentős eltérések vannak a két eljárás között. Az örmény alkotmány így fogalmaz: „*The citizens of the Republic of Armenia shall be under the protection of the Republic of Armenia within the territory of the Republic of Armenia and beyond its borders. Armenians by birth shall acquire citizenship of the Republic of Armenia through a simplified procedure.*”¹⁰

Az állampolgársági törvényt 2007-ben módosította az örmény parlament,¹¹ megteremtve ezzel a kettős állampolgárság lehetőségét. A szabályozás szerint azok a 18 évnél idősebb, örmény felmenőkkel rendelkező személyek igényelhetik az örmény állampolgárságot, akik legalább három éve Örményországban élnek, beszélnek örményül és ismerik az Alkotmányt. Ugyanakkor, ha valaki örmény származású, úgy nem kell teljesíteni az első két feltételt. A törvény lehetővé teszi, hogy az is éljen ezzel a lehetőséggel (tehát helyben lakás és nyelvtudás nélkül is kérhet állampolgárságot), ha legalább egyik szülője örmény állampolgár volt vagy Örményország területén született és nagykorúságának betöltése után 3 éven belül állampolgárságért folyamodott. Érdekes, hogy az örmény állampolgársági törvény ismeri a csoportos honosítás lehetőségét is, ehhez elnöki döntés szükséges. Elmondható, hogy nincs túl nagy érdeklődés az örmény állampolgárság iránt, körülbelül 27 ezren vették fel azt 2008 óta.¹²

⁹ Magyarország Alaptörvénye, 2011. április 18.

¹⁰ Az Örmény Köztársaság Alkotmánya (1995. július 05.) 11. cikk 3.

¹¹ Örményország állampolgárságról szóló törvénye, 1995. november 6-án fogadták el, 2007. 02.26-án módosítva. <http://www.mfa.am/old/perspectives/dualcitizenship-final-eng.pdf>

¹² International Election Observation Republic of Armenia – Parliamentary Elections, 6 May 2012, 5. o.

A választójogban is változást hozott a 2007-es jogszabálycsomag, ugyanis a választójogi törvény eltörölte a külföldön élő örmények választójogát. Az Electoral Code-ot 2011-ben változtatták meg ismét, egy vegyes megoldást választva.¹³ Az Örményországban lakóhellyel nem rendelkezők nem szavazhatnak a helyhatósági választásokon, valamint a 131 parlamenti képviselő közül azon 41-re, akit többségi rendszerben választanak meg. Ugyanakkor szavazati joggal bírnak az elnökválasztáson illetve a parlamenti választásokon azon 90 képviselő esetében, akiket arányos választási rendszerben választanak meg. A 2012-es választások már az új előírások szerint zajlottak,¹⁴ a bejelentett lakóhellyel nem rendelkező választókat egy kiegészítő választási listán szerepeltették.

A magyar egyszerűsített honosítás folyamata több lényeges ponton is eltér az örmény szabályozástól. Ismert, hogy az 1993. évi LV. törvény 2010-es módosítása előtt kedvezményesen volt honosítható a magát magyar nemzetiségűnek valló nem magyar állampolgár, aki a kérelem előterjesztésekor legalább egy éve Magyarországon lakik és felmenője magyar állampolgár volt. A jogszabály 2010-es módosítása óta kedvezményesen honosítható az a nem magyar állampolgár, akinek felmenője magyar állampolgár volt vagy valószínűsíti magyarországi származását, és magyar nyelvtudását igazolja. Az állampolgárság igényléséhez tehát már nem kell magyarországi lakhelyet igazolni.

Összehasonlítva a két állampolgársági jogszabályt, kitűnik, hogy míg az örmény származási alapon ad lehetőséget kedvezményes honosításra, úgy a magyar jogszabály a felmenők magyar állampolgárságához, vagy az ország területéről való származáshoz köti azt. Az örményországi szabályozás ilyen kedvezményes esetben nem várja el a nyelvtudást, míg a magyar igen. A helyben lakást egyik jogszabály sem követeli meg. A különbségek érthetőek a történelmi események fényében, hiszen Örményország az elmúlt évszázadokban sokszor nem rendelkezett önálló államisággal, vagy az csak bizonyos területekre terjedt ki, illetve egyes közösségek olyan régen elszakadtak, hogy a nyelvtudás irreális elvárás lenne. A magyar esetben viszont nem olyan régen kerültek más állam fennhatósága alá a külföldi magyar közösségek, hogy a nyelvtudás ne legyen feltételezhető.

Bár az állampolgárságért jelentkezők száma nem túl magas Örményországban, ennek ellenére határozott elképzeléseik vannak azt illetően, miért fontos az egyszerűsített honosítás. Armen Ayzvazyan, az Ararát Stratégiai Kutatóközpont igazgatója

¹³ Electoral Code of Armenia 2011. május 26-án fogadták el. [http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-REF\(2011\)029-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-REF(2011)029-e.pdf)

¹⁴ International Election Observation Republic of Armenia – Parliamentary Elections, 6 May 2012, 5. o.

egy 2005-ös washingtoni előadásában¹⁵ kifejtette, két fő cél áll az örmény politika előtt: biztosítani kell az ország katonai védelmét (úgy Örményországot, mint Karabahét), és az évszázadban el kell érni a 10 milliós lakosságszámot. A professzor felrója a diaszpórának, hogy tagjai közül túl sokan egy olyan nemzeti identitást éreznek magukénak, amely nem kötődik az anyaország földjéhez. Ennek orvoslására hat pontot sorol fel Ayvazyán:

1. közvetlen gazdasági kapcsolatok Örményországgal,
2. politikai elkötelezettség, azaz lobbizás,
3. ideológiai elkötelezettség (az örmény érdekek képviselője a befogadó államok médiájában és a török-azerbajdzsáni propaganda semlegesítése),
4. kulturális elköteleződés (az oktatásban, tudományban és kulturális életben),
5. szabadidős kötelezettségek (például Örményországban turistautakat tenni),
6. a végső elköteleződés: a honosítás.

A szerző megjegyzi, hogy bár ezek mindegyike sok haszonnal jár Örményország és a diaszpóra számára egyaránt, de a végső elköteleződés, a honosítás Örményország minden problémájára megoldást jelent (úgy a föld védelmére, mint a demográfiai gondokra).

Intézményi elhelyezés

Az örmény politikában és közigazgatásban, akárcsak a magyarországban, folyamatosan keresték a módját annak, hogy a kormányzaton belül hol van a legmegfelelőbb helye a diaszpóra politikának. A két legnagyobb szervezet illetve esemény, ahol a diaszpóra és az anyaország kapcsolatot tart, az maga az Örmény Diaszpóraügyi Minisztérium, az Örményország-Diaszpóra Konferencia¹⁶ illetve a „Hayastan” Pán-örmény Alapítvány. Azonban hozzá kell tennünk, hogy a diaszpóra-anyaország kapcsolatok olyan széles palettán mozognak, hogy lehetetlen azokat felsorolni. Sok esetben egy-egy szakmának is megvan a maga örmény konferenciája, illetve rengeteg alapítvány működik, sőt két évente pán-örmény sportjátékokat is tartanak – ezek jellemzőbb kapcsolattartási formák, mint a hivatalos, állami fórumok. Úgy az alapítványok egyik fő tevékenysége (mint például az Armenian General Benevolent Union), mint az állami intézkedések középpontjában az áll, hogy minél több örmény származású fiatalat hosszabb-rövidebb időre Örményországba vonzzanak (akár turistának, akár önkéntesnek).

¹⁵ AYVAZYAN 2005, 2. o.

¹⁶ Handbook for Armenians Abroad 2010, 6. o.

Az örmény közigazgatásban a diaszpóra-ügy előbb a külügyi tárcánál kapott helyet. Itt azonban olyan kritikák érték a működését illetve magát a koncepciót is – arra hivatkozva, hogy a diaszpóra-kérdést nem külügyként kell kezelni –, hogy 2008-ban úgy döntött az örmény kormány, önálló Diaszpóraügyi Minisztériumot hoz létre. Ez jelenleg is különállóan működik, összefogva minden olyan ügyet, ami kapcsolódhat a diaszpórához. Hasonló dilemmákkal szembesült a magyar kormányzat is; a Határon Túli Magyarok Hivatala 1992 és 2006 között felváltva tartozott a külügyi tárca és a Miniszterelnöki Hivatal irányítása alá, majd a külhoni magyarok ügye egy főosztály feladata lett a Miniszterelnöki Hivatalon belül. Jelenleg a kijelölt miniszterelnök-helyettes és egy önálló államtitkárság felel a nemzetpolitikáért.

Magyarországon is több kapcsolattartási fórum létezett és létezik a külhoni magyarsággal való kapcsolattartásra. Ezek közül mindenképpen kiemelendő a Magyar Állandó Értekezlet, a Magyar Diaszpóra Tanács és a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma. A támogatáspolitikában domináns szerepet töltött be az Ilyés Közalapítvány, majd a Szülőföld Alap, illetve annak jogutódja, a Bethlen Gábor Alap. Mivel a szomszédos országokban élő magyar közösségek legátfogóbb és legerősebb szervezetei a nemzeti pártok, ezért a magyar nemzetpolitika erősen politika-központú. Ez természetesen nem igaz a diaszpórában élő magyarok esetében, mivel ők kulturális, identitásörző civil szervezeteket hoztak létre, amelyek esetében a legitimitás nem a választásokon elért eredménytől függ. A közeli anyaország, a könnyen megszerezhető Magyarország-élmény és a szülőföldön maradás doktrínája okán nem alakultak ki olyan hazatérési programok, mint Örményországban, sőt, fordított irányú az állami szándék: a Határtalanul! program célja, hogy a magyarországi diákok ismerjék meg a szomszédos országok magyarlakta területeit.

A diaszpórában élő magyarok számára a Balassi Intézet működtet olyan programokat (diaszpóra-szervezetekkel együttműködve), amelyek keretében hazavárják a főként Nyugat-Európában, Amerikában élő magyar származású fiatalokat (Vendégségben Magyarországon, ReConnect Hungary, Campus Hungary).

Üzlet és egyház

A diaszpórában élők nagymértékben hozzájárultak az örmény gazdaság növekedéséhez a függetlenség kikiáltása óta. 1991 és 2007 között a külföldi tőkebefektetés elérte a 3,5 milliárd dollárt, amelyből 2,9 milliárd 2000 és 2007 között jelent meg. A befektetők 70 százaléka örmény származású, vagy olyan más nemzetiségű, aki üzleti kapcsolatban áll a diaszpórában élő örményekkel. Főként az Oroszországban,

az Egyesült Államokban és Iránban élő örmények fektetnek be az anyaországban, de jelentős a francia, szír és libanoni örmény befektetések száma is.¹⁷

A diaszpórában élő 2-2,5 millió magyar sem számban, sem üzleti lehetőségekben nem versenyezhet az örmény diaszpórával. Több esetben is megfogalmazódott olyan kritika, hogy a magyar üzleti környezet nem elég barátságos a diaszpórában élőkkel. Megállapítható, hogy Magyarország kevéssé befektetőként tekint a diaszpórára, inkább terepismeretüket szeretné kihasználni; lehetőséget lát abban, hogy rajtuk keresztül a magyar vállalatok külföldre lépjenek. A magyar diaszpórában élők több esetben rendelkeznek üzleti érdekeltséggel Magyarországon, de elmondható, hogy ezek személyes kapcsolatok, nem pedig egy összehangolt állami elképzelés mentén alakulnak ki. Összességében a támogatás jellemzően az anyaország felől a diaszpóra felé irányul, és identitásörző programokat szolgál.

Az örmény nemzetnek van egy különleges „segítőtársa”, eszköze az identitás-megőrzéshez: az Örmény Apostoli Egyház. Ez az intézmény az elmúlt több mint 1700 évben küldetésének tekintette úgy a kereszténység, mint az örmény kultúra fenntartását és terjesztését; olyan időszakokban is garantálta a nemzet túlélését, amikor nem létezett örmény államiság. Egyben biztos pontot jelent minden örménynek a világon, közös teret ad számukra és sikeres eszköz az asszimiláció ellen, hiszen számos közösségi programot is működtet.

Bár a magyar nemzetnek nincs „külön egyháza”, sok esetben mégis az egyház jelenti a kisközösségeknek, a szórványban és a diaszpórában élőknek az egyetlen magyar intézményt. Változó az egyes egyházak nemzeti identitás-megőrzésben vállalt szerepe: általában a protestáns egyházak aktívabbak e téren, mint a katolikus egyház (de ez sem egyértelmű, hiszen a Kárpátaljai Ferences Misszió hatalmas munkát végez a kárpátaljai magyarok körében, míg a csángók magyar misézését továbbra sem engedi a katolikus egyház).

Az is eltérő, hogy mennyire jellemző a felekezeti hovatartozás az egyes magyar közösségekre. A román ortodox, az orosz/ukrán ortodox közegben egyértelműen megkülönböztethetőek a „magyar egyházak”, ez pedig sikeres gátja lehet az asszimilációnak, vagy legalábbis egy erős eszköz ellene; ugyanakkor például a Felvidéken vagy Muravidéken a magyar közösséget a többségi nemzettől felekezeti hovatartozása nem különbözteti meg.

A hagyományosan (bár most már nem egyértelműen) protestáns Egyesült Államokban sem rendelkeznek a magyar közösségek ilyen egyértelmű vallási viszonyítási ponttal, ám ott az egyházak kisközösség-formáló ereje különösen erős. En-

¹⁷ Handbook for Armenians Abroad 2010, 6. o.

nek köszönhetően a diaszpórában élők esetében általánosan elmondható: ezekben a közösségekben az egyháznak (és a cserkészletnek) kiemelkedő szerepe van.

Összefoglalva elmondható, hogy Magyarország és Örményország hasonló (bár részleteiben eltérő) problémákkal szembesül a külföldön élő nemzetrészeket illetően. Örményország – mivel sokkal jelentősebb diaszpóra-közösséggel rendelkezik – sokkal nagyobb figyelmet fordít a diaszpóra-politikára, mint Magyarország teszi azt. Magyarország számára ez még egy kihívásokkal teli terület, amelyen érdemes Örményországtól tanulnunk. Ugyanakkor Örményország olyan radikális eszközök-höz nyúlt Karabahot illetően, amelyek alkalmazása hazánk esetében fel sem merül. Magyarország kimondottan innovatív a szomszédos államokban élő magyarok kérdésében, elég csak a Státusztörvény megoldására gondolnunk. Az Örményország által Karabahban választott eszközöket Magyarország egyértelműen elutasítja. Fontos ugyanakkor látnunk, ezek az eszközök a világ más tájain legitím eszközök. Magyarország világszerte élen jár annak a nyilvánvalóvá tételében, hogy Európában a XXI. században más, békés megoldások léteznek a nemzetegyesítésre.

Felhasznált irodalom

AYVAZYAN, Armen: The Enhancement of Armenia-Diaspora Relations as a Way of dressing the Challenges Facing the Armenian Nation. 2005. http://www.hayq.org/upload/files/Enhancement_of_Armenia-Diaspora_Relations_ENG.pdf

Az EBESZ Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatala, az EBESZ Parlamenti Közgyűlése, az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése és az Európai Parlament közös jelentése: International Election Observation Republic of Armenia – Parliamentary Elections. 6 May 2012. <http://www.osce.org/odihr/90332>

International Labour Organization, RA Ministry of Diaspora (): Handbook for Armenians Abroad. Yerevan, 2010. http://www.ilo.org/public/english/region/euro/moscow/info/publ/handbook_armenians_en.pdf

LIMA, Vincent: Fresh Perspectives on Armenia-Diaspora Relations Khachig Tölölyan and Krikor Beledian Speak with Haratch. Armenian Forum 1998 ősz, 1. évf. 3. sz. <http://www.gomidas.org/forum/af3c.htm>

Policy Forum Armenia (): Armenia-Diaspora Relations: 20 years since independence, 2010. http://www.pfarmeria.org/fileadmin/pfa_uploads/Diaspora_Forum/PFA_Diaspora_Report.pdf

Ujvári Anna

Témavezető: Bíró Gáspár

A PALESZTIN TERÜLETEK GAZDASÁGI ÉLETE A VÁLSÁG TÜKRÉBEN

Jelen tanulmány egy nagyobb munka része, mely a majdani palesztin állam működésének feltételeit járja körbe. Fontos, hogy megalakulásakor valóban életképes legyen, független államként tudjon fennállni. A gazdaság működőképessége alapvető feltétel.

A palesztin gazdaságról

A palesztin területek, azaz a Nyugati Part (avagy Ciszjordánia) és a Gázai övezet gazdasága több szempontból is különleges. Egyrészt nem egy állam nemzetgazdasági folyamatairól beszélünk, hanem két különálló, állami jogosítványokkal ugyan rendelkező, de nem állami entitás életéről. Másrészt, politikai okok miatt, a folyamatok nagyrészt Izrael államtól függően alakulnak. Ráadásul a két terület között nincs összhang sem politikai, sem gazdasági tekintetben, a belső ügyek is sokszor kaotikusak. A fentiek következtében az adatgyűjtés sokszor nehézkes, a mutatószámok nehezen hozzáférhetőek és sokszor ellentmondásosak. Egyes adatok esetenként csak az egyik vagy másik palesztin területre vonatkoznak, sok esetben pedig teljesen hiányoznak.

A Gázai övezet a világ legsűrűbben lakott területei közé tartozik: 360 km²-re 1,7 millió lakos jut.¹ A Nyugati parton 5860 km²-en 2012. első felében 2,6 millió ember él.² A palesztin törekvések szerint ehhez még több millió menekült hazatérését is meg kellene oldani, ami a gazdaságnak komoly kihívásokat okozna.

A palesztin területeken, a Közel-Kelet államaihoz hasonlóan, nagy az ún. „második gazdaság” szerepe. A régióban az állam tevékenységi köre több területre terjed ki, mint az Európában megszokott. Egymás mellett él a modern gazdaság, melyre a kapitalizmus jellemző és egy tradicionális szektor, mely naturálgazdálkodást foly-

¹ <http://www.cie.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gz.html>

² <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/we.html>

tat. A régióra jellemző az ún. járadékgazdasági rendszer, vagyis az állam (vagy esetünkben az állami feladatokat ellátó szervek) elsősorban nem az adóbevételektől függ, így a társadalom kevésbé tudja a kormányt ellenőrizni. A palesztin területeken különösen fontos az ún. stratégiai járadékok szerepe, konkrétan a nemzetközi segélyezés.³

A mezőgazdaság hagyományosan fontos szerepet töltött be a palesztin területek gazdasági életében. A fő területek a citrusfélék, olíva és zöldségek termesztése, a marhahús és tejtermékek előállítása. Kisebb üzemekben szappant, textilt, ajándéktárgyakat állítanak elő.

1990-ben még a GDP 35 %-át adta a mezőgazdaságból származó tevékenység, 2000-ben már csak a 7 %-át. A háztartások alacsony produktivitását ellensúlyozta az izraeli területeken való munkavállalás. 2000-ben a GDP-ben 12 % volt a közszolgáltatások részesedése, az adminisztratív és védelmi kiadásoké a 10 %. A bankszektor mindössze a GDP 3 %-át adta annak ellenére, hogy az 1990-es években sokat fejlődött. Az építőipar alacsony produktivitását jól mutatja, hogy aránya a GDP-ben 10% volt, pedig ebben az ágazatban dolgozott az összes alkalmazott 22 %-a.⁴

A termelő ágazatok tehát egyre kisebb szerepet töltenek be. 2010-ben Gázában a munkavállalók közül a mezőgazdaságban 5,1, az iparban 15,6, a szolgáltatások területén 79,3 % dolgozott.⁵ A Nyugati Parton kissé eltérőek az arányok: 16,1 % a mezőgazdaságban, 28,4 % az iparban, 55,5 % a szolgáltatásokban dolgozik.⁶ Ennek egyik fő oka, hogy a Gázai övezet igen sűrűn lakott, mezőgazdasági és ipari termelésre kevésbé alkalmas.

Az 1990-es években a területeken kb. 3700 vállalat működött, és nagyszámú munkavállalót foglalkoztatott. Mindegyikük belső piacra termelt főleg élelmiszert és dohányárut.⁷ Ezeknek az üzemeknek a legnagyobb része mára már nem működik.

Fontos megemlíteni, hogy -a válságtól függetlenül is- a népesség komoly hányada él a szegénységi küszöb alatt, 2010-ben Gázában 38 %-uk, a Nyugati Parton 18,3 %.

Az állami apparátus szerepét nagyrészt a Palesztin Nemzeti Hatóság (PH vagy PNH) látja el. A gazdasági életben fontos szerepet játszik egy ENSZ-szervezet, az UNRWA,⁸ mely amellet, hogy jogi segítséget nyújt 5 millió palesztinnak a térségben, egészségügyi és oktatási intézményeket tart fenn és működtet. Fontos feladatokat lát el a szociális szolgáltatások megszervezésében. A szervezet 1950-ben

³ CSICSMANN 2006, 161-165. o.

⁴ COBHAM – KANAFANI 2004, 178. o.

⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gz.html>

⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/we.html>

⁷ http://www.economywatch.com/world_economy/palestinian.html

⁸ United Nations Relief and Works Agency

kezdte meg működését a palesztin területeken, valamint Jordániában, Libanonban és Szíriában.⁹ A civil szervezetek is komoly szerepet játszanak az oktatásban és egészségügyben, ami azért is alapvető fontosságú, mert a területek népessége gyorsan növekszik.¹⁰ A Gázai övezet a hetedik leggyorsabban növekvő népességű terület a világon.¹¹ Egy palesztin nő élete során átlagosan 5,6 (vagyis 5 vagy 6) gyermeket szül.¹²

A Palesztin Felszabadítási Szervezet 1993-ban alapította a PECDAR-t (Palestinian Economic Council for Development and Reconstruction), vagyis a Palesztin Fejlesztési és Újjáépítési Tanácsot. A PECDAR célja, hogy független szervként működjön együtt a donor országokkal a segélyek elosztásában és megfelelő felhasználásában. Széleskörű hatáskörébe tartozik úgy a gazdaságpolitika koordinálása, mint a nem kormányzati szervezetekkel, NGO-kkal való együttműködés.¹³

Az Izrael és a palesztin területek közötti gazdasági kapcsolatokat a Gáza-Jerikó egyezmény, avagy a Párizsi Protokoll szabályozza.¹⁴ Az egyezmény az oslói folyamat részeként született 1994-ben. Eredetileg egy öt éves, átmeneti periódust hivatott szabályozni, azonban máig érvényben van, akadályozva a továbblépést. Viszonylag nagy szabadságot ad a palesztin félnek saját gazdaságának irányításában, például a jegybank szerepének ellátását is a PH-ra bízta. Szól az olyan alapvető kérdésekről, mint a munkaügyek, ipar és mezőgazdaság, de például az adózási vagy az import-export kérdésekben fenntartja az Izraeltól való függést. Például a zsidó állam területén dolgozó palesztinok befizetett adóit visszautalják a Palesztin Nemzeti Hatóság részére (komoly zsarolási potenciált adva így Izraelnek), valamint a palesztinok csak meghatározott árukkal kereskedhetnek. Nem egyértelmű, hogy az egyezmény gazdasági uniót kíván-e létrehozni, vagy a palesztinok gazdasági önállóságát támogatja. Az önálló pénznem bevezetéséről nem esett szó, a palesztin területeken a hivatalos fizetőeszköz az izraeli sékel (NIS).

A gazdaság alakulása a válság alatt

A 2008-ban kezdődő világválságot Izrael kevésbé érezte meg. Kevesebb, mint egy év alatt, 2009. második negyedévére már kilábalat belőle, az OECD-országok közül

⁹ <http://www.unrwa.org/etemplate.php?id=47>

¹⁰ PEDERSEN – HOOPER 1998, 55. o.

¹¹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gz.html>

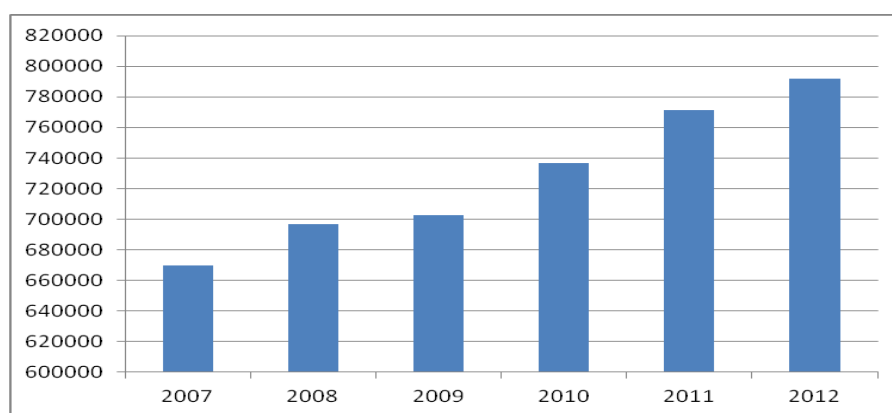
¹² CSICSMANN 2006, 150. o.

¹³ <http://www.pecdar.org/etemplate.php?id=8>

¹⁴ <http://www.mfa.gov.il/MFA/Peace+Process/Guide+to+the+Peace+Process/Gaza-Jericho+Agreement+Annex+IV+-+Economic+Protoco.htm>

elsőként. Ennek oka, hogy Izraelben nem volt jellemző az a fajta kockázatos hitelezés, ami a többi fejlett országot végül megroppantotta.¹⁵

Az Izraeltől való függés ellenére a gazdasági mutatók nincsenek szoros összefüggésben a zsidó államban és a palesztin területeken. Míg Izrael egy rövid, enyhe visszaesés után visszaállt a korábbi növekedési pályára, addig a palesztin területek mutatói 2008-2010 között visszaesés nélkül nőttek, a válság a számokban csak 2011-től kezdett megjelenni.

1. ábra
A GDP alakulása Izraelben¹⁶

A Palesztin Hatóság elnöke, Mahmúd Abbász 2011 első felében deklarálta, hogy komoly válsággal kell szembenéznük.¹⁷ A PH likviditási problémákkal nézett szembe, és nem tudta kifizetni az alkalmazottait. Egészen addig a palesztin gazdaság növekedési pályán volt, amely azonban a nemzetközi segélyeknek volt köszönhető.

A bejelentéssel, hogy válság van, megkérdőjelezhetővé vált Fajjád miniszterelnök kijelentése, miszerint készen állnak egy önálló palesztin állam megteremtésére. Sürgetővé vált továbbá a Párizsi Protokoll újragondolása, pontosabban egy működőképesebb modellel való helyettesítése, és az Izraeltől való függés csökkentése.

A válság 2010 májusában mutatta meg először magát, amikor a Palesztin Hatóság bejelentette, hogy a várt 960 millió USD segély helyett mindössze 280 milliót folyósítottak a donor államok. Egy részük elhalasztotta az utalásokat, mások telje-

¹⁵ <http://rslissak.com/content/israel-economyafter-financial-crisis-new-challenges-david-rosenberg>

¹⁶ http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/01/weodata/weorept.aspx?pr.x=14&pr.y=14&sy=2007&ey=2012&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=436&s=NGDP_R&grp=0&a=.html

¹⁷ <http://www.memri.org/report/en/0/0/0/0/5888.htm>

sen beszüntették azokat. Az adóbevételek egyedül a Nyugati Partról érkeztek, és ebből a csökkenő bevételből kellett finanszírozni a Nyugati Partra, Gázai övezetre, Kelet-Jeruzsálemre és a diaszpórára jutó kiadásokat.

A PH arra kényszerült, hogy bankkölcsönöket vegyen fel. A deficit elérte az 535 millió USD-t. Fajjád miniszterelnök felelősséget vállalt a válságért, de elmondta, üres kasszát vett át 2007-ben, és rengeteg tartozást: 1 millió USD tartozása volt a PH alkalmazottai felé, ennyi volt a ki nem fizetett bérek összege. 900 millió dollárral tartoztak a helyi bankoknak, másfél millióval arab pénzkezelő alapoknak. A megszorítások ellenére (például a PH alkalmazottainak számát 180.000-ról 151.000-re csökkentették) minden korábbinál jobban szükségük volt segélyekre. A Bank of Palestine sietett végül segíteni, valamint Izrael is folytatta a korábban befagyasztott átutalásokat. Így sikerült végül kifizetni a PH alkalmazottainak teljes járandóságát, akiknek 2011. első felében csak a fizetések felét tudták utalni.

Az Izraeltól és a segélyektől való gazdasági függés egyértelmű. A PH saját bevétele évente 50 millió USD körül van, míg Izraeltól 120, a donoroktól 100 millió USD bevétele származik. Ilyen pénzügyi helyzetben lehetetlen önálló gazdasági életet megalapozni.

További probléma a magánszektor kis mérete. A PH a palesztin munkavállalók 25 %-át foglalkoztatja, de nem a termelésben (iparban, mezőgazdaságban), hanem elsősorban a nagyszámú biztonsági szervezetben. Az izraeli területeken dolgozó palesztinok száma is jelentős, arányuk 14 %.

Alapvető fontosságú lenne a magánszektor és a beruházások élénkítése ahelyett, hogy a segélyekre támaszkodnak. A miniszterelnök egyértelmű szándékát fejezte ki a segélyektől való függetlenedésre.

A nemzetközi politika is beleszólhat a gazdaság alakulásába, az arab államok például nem szívesen tesznek segítő lépéseket az ENSZ hozzájárulása nélkül. A nemzetközi közösség és a multinacionális vállalatok beruházásaira pedig nagy szükség lenne.

Izrael egy 2012. márciusi jelentésben felsorolja, milyen lépéseket tesz a palesztin gazdaság fellendítése érdekében.¹⁸ Például 2011-ben 5,9 %-kal több adót utaltak vissza a PH-nak, mint egy évvel korábban. A palesztin export 90 %-át Izrael állam szívjva fel. 2011-ben a palesztin területek és Izrael közötti kereskedelem 2,1 %-kal nőtt 2010-hez képest. Fontos még a Jordániával folytatott kereskedelem azért is, mert a palesztin diaszpóra nagy része Jordániában él.¹⁹ A hivatalos kommunikáció

¹⁸ <http://embassies.gov.il/budapest/NewsAndEvents/Documents/Israel%27s%20Report%20to%20the%20AHL%20Brussels%20%20March%202012.pdf>

¹⁹ http://www.economywatch.com/world_economy/palestini.html

szerint Izrael egyedül a két nép – két állam megoldást támogatja, egyedül ezt az utat látja járhatónak.

Izrael a jelentésben felhívja a figyelmet arra is, hogy 2011-ben komoly növekedés volt tapasztalható az izraeli és palesztin területek közötti átjárást biztosító átkelőpontok forgalmában. A valóságban azonban egyes lezárások feloldása miatt alakult ki ez a megnövekedett forgalom. A jelentés szerint az átkelések könnyítése a cél, és mindössze 3 átkelőről mondható el, hogy általában nyitva van.

Kitérnek a biztonsági intézkedések javításának szükségességére is, hiszen 2011-ben 10 %-kal növekedett a terrorcselekmények száma: a Nyugati parton a 2010-es 463-ról 563-ra, Jeruzsálemben 144-ről 191-re.

Izrael arra is felhívja a figyelmet, hogy bár a PH komoly pénzügyi nehézségekkel néz szembe, az öngyilkos merénylők családjainak továbbra is nagy összegű támogatásokat fizetnek.²⁰

2011 februárjában megszületett a Netanyahu-Blair megállapodás Izrael és a Kwartett²¹ brit képviselője között. Megállapodtak egyes telekommunikációs, egészségügyi és oktatási és biztonsági kérdésekről, valamint arról, hogy Izrael továbbra is követni fogja a palesztin gazdaság eseményeit annak fellendítése érdekében.

A gazdasági visszaesés ellenére a bruttó nemzeti termék kiugró növekedése figyelhető meg: 2010-ben 16,8, 2011-ben 25,8 %-os növekedés volt a Gázai övezetben. Ennek okai a lezárások feloldása, az ingatlanpiac növekedése és a második (informális) gazdaság növekedése voltak.²²

Fajjád miniszterelnök 2007-es tervei szerint gazdasági növekedésre, a munkanélküliség csökkentésére, a fiskális politika fejlesztésére és a nemzetközi közösség támogatására lett volna szükség. A tervek megvalósulásának egyik oka a nemzetközi válságon kívül az, hogy nem sikerült a belpolitikai problémák rendezése. Akadály volt még a magas munkanélküliség, az ígért segélyek folyósításának elmaradása, valamint az egyenlőtlenségek regionális és szektorális szinten.²³

²⁰ <http://www.memri.org/report/en/0/0/0/0/588.htm>

²¹ Az izraeli-palesztin béke megteremtését támogató négyes: az ENSZ, az USA, az EU és Oroszország

²² http://www.americantaskforce.org/daily_news_article/2012/03/15/1331784000_4.pdf

²³ <http://embassies.gov.il/budapest/NewsAndEvents/Documents/Israel%20Report%20to%20the%20AHL%20Brussels%20March%202012.pdf>

Kihívások

A palesztin gazdaság fejlesztésének legfőbb kihívásai összefoglalva a segélyektől és Izrael államtól való függetlenedés, a munkahelyteremtés, a beruházások fejlesztése, a magánszektor arányának növelése.

A munkanélküliség problémájának megoldása kapcsán ugyanakkor rövid távon Izrael segítsége szükséges: a zsidó államnak több munkavállalói engedélyt kell kiadnia, hogy a kevésbé képzett palesztinok is álláshoz jussanak. Hosszútávon a megoldás a beruházásokban keresendő. A beruházásokhoz viszont szükség van a szigorítások lazítására, a munkaerő szabad mozgására. Fontos, hogy ne a PH legyen a legnagyobb foglalkoztató a területeken, hiszen jelenleg is túl nagy az apparátus, kezelhetetlen a bürokrácia.

Az importkorlátozások feloldása is nagy jelentőséggel bír, szükséges például a mediterrán térségből behozott gáz mennyiségének növelése. Lényeges az arab államokkal folytatott kereskedelem jelentős növelése. A turizmus és a mezőgazdaság komoly fejlesztésre szorul.

A fellendüléshez elsősorban az Izraellel való együttműködést kell fejleszteni és élvezni kell a nemzetközi közösség támogatását. Szükség van egy átfogó, koherens, végrehajtható tervre a növekedés érdekében.²⁴

Fontos a szakképzett munkaerő jelenléte annak érdekében, hogy végre lehessen hajtani a tervezett beruházásokat, fejlesztéseket. A palesztin területeken kirívóan magas a diplomások aránya, ami azzal magyarázható, hogy a segélyezés részeként a palesztin fiatalok közül sokan szereznek diplomát külföldön különböző ösztöndíj-programok keretei között.

A mindennapi élethez szükséges, megfelelő mennyiségű ivóvíz biztosításában és a szennyvíz elvezetésében elengedhetetlen a felek együttműködése. A kérdésben állandóak a találkozók és megbeszélések, de érdemi előrelépés nem történik. Az izraeli fél szerint ennek oka a palesztinok ellenállása a konkrét tervekkel szemben.²⁵

A turizmus egy olyan terület, amely csak nagyon kevés bevételt produkál a benne levő potenciál ellenére. A területek bővelkednek történelmi, vallási zarándokhelyekben, valamint természeti látványosságokban. Betlehemet például 2010-ben 1.092.811 külföldi turista látogatta meg, 2011-ben pedig 1.174.280. Jerikóban

²⁴ <http://carnegieendowment.org/2012/03/27/palestine-economic-challenges-and-political-implications.html>

²⁵ <http://embassies.gov.il/budapest/NewsAndEvents/Documents/Israel%20s%20Report%20to%20the%20AHL%20Brussels%20%20March%202012.pdf>

2011-ben 713.224 külföldi turista járt, és 550.029 belföldi.²⁶ Az idegenforgalom nemcsak a költségvetési lyukak betömésével lehetne a gazdaság egyik húzóágazata, de a munkahelyek teremtésében és a magántőke bevonásában is komoly szerepet játszhatna. 2011-ben, amikor a PH bejelentette, hogy súlyos válságba került, 300 millió dollárra volt sürgősen szüksége. Egy tanulmány szerint az idegenforgalom a palesztin területeken 250-300 millió USD éves bevételt hozhatna.²⁷

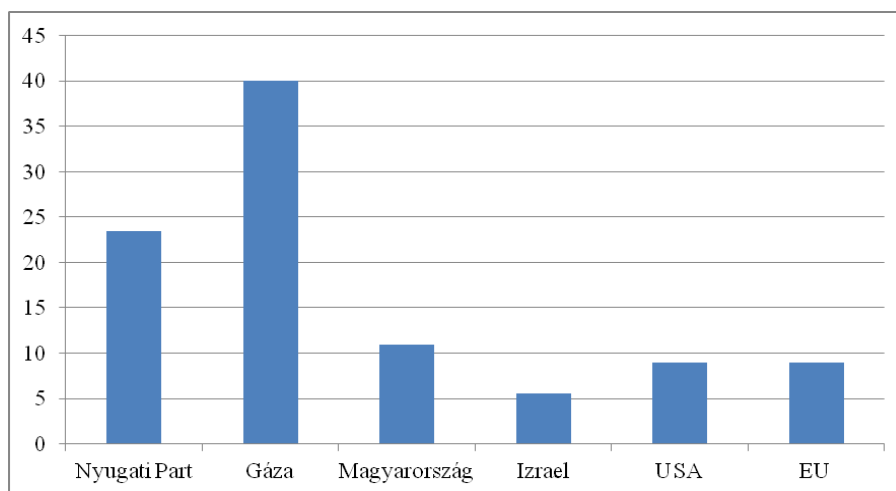
A politikai problémák megoldása lehetővé tenné a Gázai övezetben levő tengerpart kihasználását nemcsak idegenforgalmi, hanem kereskedelmi, ipari célokra is. A Nyugati Parttal ellentétben Gáza nemzetközi repülőtérrel is rendelkezik.

A palesztin állam megalakításához elengedhetetlen lesz egy stabil, működőképes gazdasági rend. Akár Izraellel szoros együttműködésben, akár önállóan, a palesztin területeknek függetlenedniük kell a segélyektől, egységes adópolitikát kell folytatniuk, stabil bevételeket kell produkálniuk és felelősséget kell vállalniuk saját gazdasági életükért. A válság a világ szinte összes országát megrázta, Nyugat-Európa legnagyobb gazdasági hatalmai ugyanúgy megszorításokra kényszerültek, mint a kisebb, instabil palesztin területek. A stabil gazdaság hosszú távon sem fogja azt jelenteni, hogy egy-egy válság nem fogja érinteni a gazdasági életet, de a mindennapokban be kell indítani a működőképes folyamatokat.

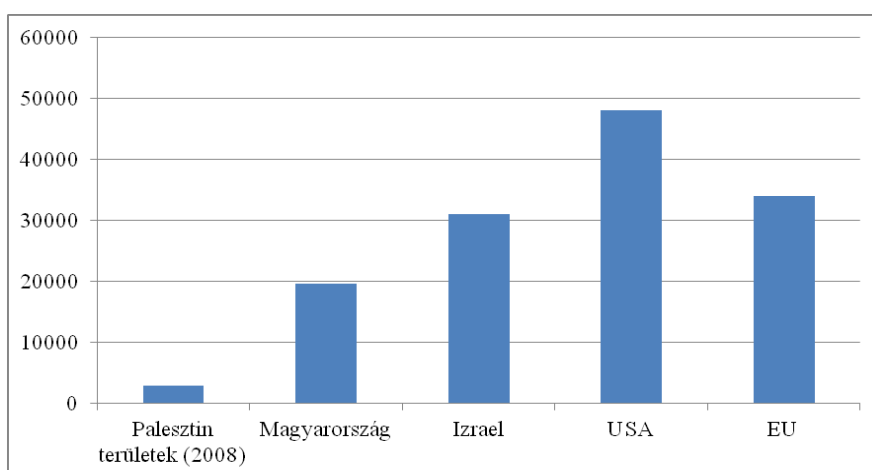
Mindennek előfeltétele azonban a belpolitikai stabilitás. Amíg a palesztin területek között politikai széthúzás van, addig a gazdaság egysége sem teremthető meg. Az a tapasztalat, hogy a gazdasági válságok alatt növekszik a politikai együttműködés esélye, ebben az esetben nem állja meg a helyét. Az európai uniós politikából ismert spillover-elmélet a palesztin területek vonatkozásában sem működik.

²⁶ <http://embassies.gov.il/budapest/NewsAndEvents/Documents/Israel%27s%20Report%20to%20the%20AHL%20Brussels%20%20March%2021%2012.pdf>

²⁷ The Impact of the Peace Process on Trade in Services (1998): *The Tourism Sector in the ESCWA Region, Case-studies of Egypt, Jordan, and the West Bank and Gaza Strip*. United Nations, New York

2. ábra
Munkanélküliség 2011-ben (%)

3. ábra
GDP/fő 2011-ben (USD)

Felhasznált irodalom

COBHAM, David – KANAFANI, Nu'man: The Economics of Palestine. Routledge, London, 2004

CSICSMANN László: A nyugati típusú demokrácia adaptálásának lehetőségei és korlátai a tágabb értelemben vett Közel-Keleten. PhD értekezés, Budapest, 2006. http://www.lib.uni-corvinus.hu/phd/csicsmann_laszlo.pdf

DANIN, Robert – KANAAN, Oussama – RAAD, Firas – MUASHER, Marwan: Palestine: Economic Challenges and Political Implications. Tuesday, March 27 2012 – Washington, D.C. <http://carnegieendowment.org/2012/03/27/palestine-economic-challenges-and-political-implications>

JACOB, C.: The Economic Crisis in the Palestinian Authority. <http://www.memri.org/report/en/0/0/0/0/0/5888.htm>

OWEN, Roger – PAMUK, Sevket: A History of Middle East Economies in the Twentieth Century. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1999

Palestinian National Authority, Palestinian Central Bureau of Statistics Press Report, Economic Forecasting, 2012. December, 2011. http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_pcbs/PressRelease/EcoEstimate2012E.pdf

PEDERSEN, Jon – HOOPER, Rick (szerk.): Developing Palestinian Society. Socio-economic trends and their implications for development strategies. Fafo-report, 242. Oslo, 1998. <http://almashriq.hiof.no/general/300/320/327/fafo/reports/242.pdf>

ROSENBERG, David: Israel Economy: After the Financial Crisis, New Challenges. <http://rslissak.com/content/israel-economyafter-financial-crisis-new-challenges-david-rosenberg>

State of Israel: Measures Taken by Israel in Support of Developing the Palestinian Economy and Socio-Economic Structure. <http://embassies.gov.il/budapest/NewsAndEvents/Documents/Israel%27s%20Report%20to%20the%20AHLC%20Brussels%20%20March%20212012.pdf>

The Impact of the Peace Process on Trade in Services: The Tourism Sector in the ESCWA Region, Case-studies of Egypt, Jordan, and the West Bank and Gaza Strip. United Nations, New York, 1998.

Internetes források

<https://www.cia.gov>

<http://www.economywatch.com>

<http://www.imf.org>

<http://www.mfa.gov.il>

<http://www.unrwa.org>

Palestine Building the Foundations for Economic Growth. Chapter One: Background.

<http://www.pecdar.ps>

KÖZ, JOG, POLITIKA

Szabó Zoltán Gyula

Témavezető: Bihari Mihály

A MAGYAR EP-KÉPVISELŐK PÁRTADÓJA

Az Európai Parlament 2005-ben elfogadta az európai parlamenti képviselők státútumát, amely egységesíti az EP-képviselők javadalmazási rendszerét. Ennek egyik érdekessége, hogy a státútum – a tagállamok gyakorlatától eltérően – rendelkezik a képviselők által fizetendő pártadóról. Ez arra sarkallt, hogy megnézzem miképpen alakult az EP-képviselők javadalmazási rendszere, valamint a magyar EP-képviselők pártadói, adományai.

Írásomban a magyar EP-képviselők fizette pártadókra fókuszálok, amely elemzésénél az eddig felhasznált EU-s joganyagot, valamint az EU-s pártbeszámolókon túl, szükséges volt azon magyar pártok beszámolóinak és alapszabályainak vizsgálata is, amelyek hiteles képet szolgáltathatnak a fent említett bevételi forrásról. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a magyar pártfinanszírozást meghatározó jogszabályok hiányosságai miatt nehéz különbséget tenni az adomány és a pártadó között. Az előbbi probléma miatt szükségesnek ítélttem a két bevételi forma definiálását elvégezni, mielőtt a számadatok elemzéséhez hozzáláttam volna. A pártadó vizsgálatakor a következő pártok beszámolóit, alapszabályait vettem górcső alá: Magyar Szocialista Párt, FIDESZ – Magyar Polgári Szövetség, Magyar Demokrata Fórum, Szabad Demokraták Szövetsége, Jobbik Magyarországért Mozgalom.

Pártadó vagy adomány

Mielőtt rátérnék a konkrétumok tárgyalására, választ kívánok adni arra a kérdésre, mi a különbség a pártadó és a pártoknak juttatott hozzájárulások vagy adományok között. A pártadó a párt anyagi támogatásának egy speciális formája,¹ amely lehet

¹ Az általam használt pártadó fogalomban a speciális bevételi forma kifejezést használom, mert megítélésem szerint ez sokkal inkább kitágítja a pártadóba sorolható bevételek körét. Másrésztől nem tekintem a definíció meghatározó elemének azt, hogy a közhivatali pozíciót elnyertek a fizetésük meghatározott százalékát adják le, ellentétben Pokol Bélával, aki következőképpen definiálja a pártadó fogalmát: „*Mint a párttagdíjat kiegészítő formára ki kell térni az ún. pártadó*

egyfajta plusz tagdíj, de lehet hozzájárulási kötelezettség is. A pártadót azon párttagoknak kell fizetniük, akik közhivatali pozíciót töltenek be. Az összeg mértékéről a párt alapszabálya rendelkezik. A pártadó egyfajta köszönetnyilvánítás a párt felé, mely a pozícióhoz segítette őket. Ezzel szemben az adományról, illetve annak adásáról és elfogadásáról törvény rendelkezik, amely meghatározza azokat a feltételeket, amelyek megléte esetén adni, illetve elfogadni lehet hozzájárulásokat. Ilyen feltétel például a lehetséges adakozók körének meghatározása, illetve az abból kizártak megnevezése; az adható összeg éves felső határának megállapítása; a nyilvánosság érdekében a nevesítési értékhatár megszabása. A hozzájárulások adásában az önkéntesség, míg a pártadónál a kötelezettség érvényesül.

A pártadó jelenlétére a magyar pártok bevételeiben csak következtetni lehet, mert a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló 1989. évi XXXIII. törvény nem rendelkezik annak tételes feltüntetéséről a pártok éves beszámolóiban.² A pártadó valószínű meglétéről az adott alapszabály megfogalmazásából lehet leginkább következtetni. Például a Fidesz alapszabálya a pártadót tagdíj-kiegészítésként nevezi meg, ezért feltételezhető, hogy az e jogcímen beszédett összegek az éves beszámoló tagdíj rubrikájában kerülnek feltüntetésre összevonva a mindenkire kiterjedő tagdíjakkal. Ezzel ellentétesen az MSZP alapszabálya a pártadót anyagi támogatásnak tekinti, így logikus, hogy a pártadó az „Egyéb hozzájárulások és adományok” cím alatt a belföldi magánszemélyektől kapott 500 ezer forintot meghaladó adományok rubrikában kerül majd feltüntetésre.³ Ez utóbbi megoldásnak az az előnye, hogy mindenki számára látható, melyik közhivatali pozíciót betöltő személy mekkora összeggel járult hozzá pártja bevételeihez.

A tagállami hatáskörben megállapított EP-képviselői tiszteletdíj

Az Európai Parlamentben tevékenykedő képviselők díjazásának szabályozásában a 2009-es év mérföldkőnek számít, ugyanis ekkor lépett hatályba az Európai Parlamenti képviselők statútuma. Ám a 2004-től kezdődő parlamenti ciklusban az EP-

kategóriájára, amelyet a legtöbb nyugati pártnál fizetnek az általuk mandátumhoz juttatott képviselők a pártjuk kasszájába. Az érv ebben az esetben úgy szól, hogy ha valaki egy párt támogatásával jut mandátumhoz vagy más megbízáshoz, akkor az ebből származó fizetése, tiszteletdíja egy részével hozzá kell járulnia a párt kiadásaihoz.” (BIHARI – POKOL 2009, 596. o.)

² Megjegyzem, hogy a pártok alapszabályai sem mondanak semmit arról, hogy a pártadót miképpen kell kezelni a beszámolás során

³ Megjegyzés: Alaphelyzetben a pártadó feltüntetésének helye a „Egyéb hozzájárulások és adományok” cím alatt van

képviselők tiszteletdíjának folyósítása még teljes egészében a tagállamok hatáskörébe tartozott. Így Magyarország esetében az Országgyűlés Hivatala folyósította a képviselői tiszteletdíjakat, és bizonyos körülmények fennállása esetén tehetné ezt ma is. A magyar EP-képviselők díjazásáról az Európai Parlament magyarországi képviselőinek jogállásáról szóló 2004. évi LVII. törvény a következőképpen rendelkezik:

„13. § (1) Az európai parlamenti képviselő megválasztásának időpontjától megbízatásának megszűnéséig havonta tiszteletdíjra jogosult, amelyet számára az Országgyűlés Hivatala folyósít. A tiszteletdíj alapdíjból és pótdíjból áll. A képviselőt megillető tiszteletdíj kifizetése az általa meghatározott fizetési számlára történő átutalással, fizetési számla hiányában pénzforgalmi számláról történő készpénzkifizetés kézbesítése útján történik.

(2) Az alapdíj a mindenkori főtisztviselői alapilletmény 2,5-szerese.

(3) Az európai parlamenti képviselő — az Európai Parlamenttől kapott megbízatása alapján — a főtisztviselői alapilletmény alapulvételével havonta nyelvvizsgánként a következő pótdíjakban részesül:

- a) felsőfokú C típusú nyelvvizsga esetében a főtisztviselői alapilletmény 50 %-a, az A vagy B típusú nyelvvizsga esetében 25-25 %-a;
- b) középfokú C típusú nyelvvizsga esetében a főtisztviselői alapilletmény 30 %-a, az A vagy B típusú nyelvvizsga esetében 15-15 %-a.

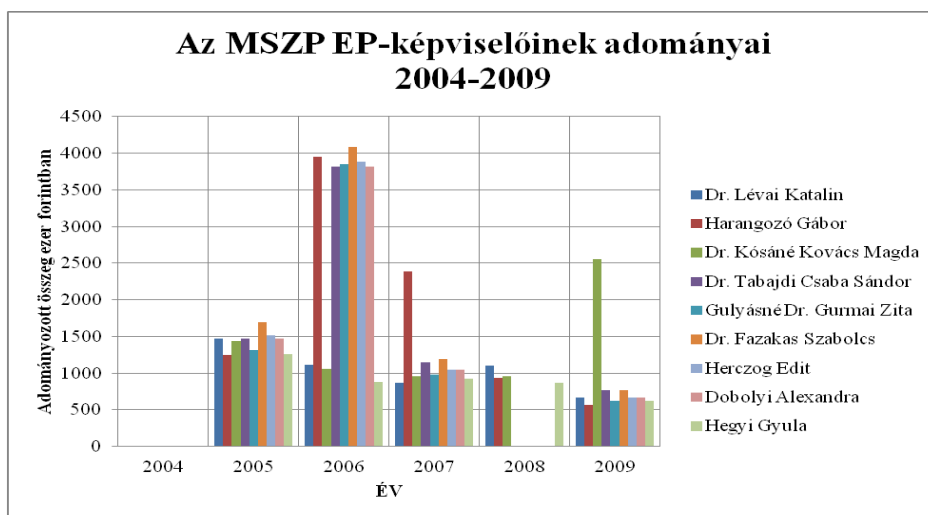
(4) Az európai parlamenti képviselő a tiszteletdíja (alapdíj és pótdíj) után személyi jövedelemadót fizet. A tiszteletdíj nyugdíjjárulék-alapot képez.”

A tagállami hatáskörbe került EP-képviselők javadalmazásának meghatározása, nagy különbségeket eredményezett az egyes tagállamok képviselői között, valamint alkalmat adott a nemzeti szintű politikai pártoknak arra, hogy az egységes Európáért tevékenykedő képviselők tiszteletdíjából a pártadót továbbra is levonhassák, amennyiben azt alapszabályuk előírta.

A magyar EP-képviselők pártadója a 2004-2009-es EP ciklusban

A 2004-es Európai Parlamenti ciklust megvizsgálva megállapítható, hogy a magyar pártoknál jelen volt a magyar EP-képviselők hozzájárulása a saját nemzeti pártjaik bevételeihez. A hazai pártok sorából kiemelkedik a Magyar Szocialista Párt, amelynek összes EP-képviselője, minden évben jelentős összeggel járult pártja

költségeihez (Ld.: 1. táblázat). Ezt pártadónak kell tekinteni, mivel erről az MSZP alapszabálya is rendelkezik.⁴

1. ábra

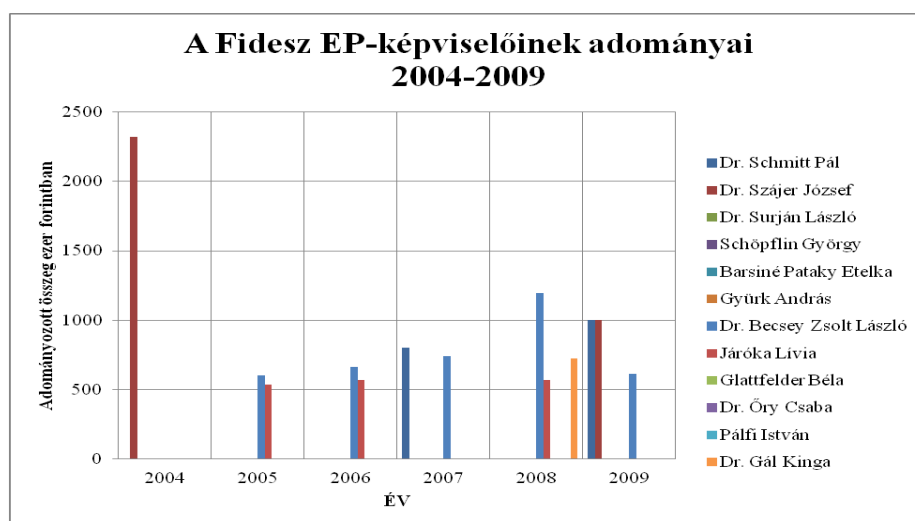
Az MSZP esetében a 2006-os év volt a legkiemelkedőbb, amikor a párt EP-képviselői átlagosan majd 3 millió forinttal járultak hozzá a párt adott évi bevételéhez (Ld.: 1. ábra).

Az MSZP-hez hasonlóan a Fidesznél is létezik a pártadó, amelyet a szervezet alapszabálya tagdíj-kiegészítésként nevez meg.⁵ A kiegészítésről csupán annyit

⁴ A köztisztviséget betöltő párttagok tagdíjukon túl a tiszteletdíjuk tíz-tizenöt százaléka közötti mértékben kötelesek – a tisztségük fennállásáig rendszeresen – a pártot anyagilag támogatni. Ha a köztisztviséget betöltő több tisztség után kap tiszteletdíjat, akkor a támogatás mértékét az összevont tiszteletdíj alapján kell megállapítani. A támogatás konkrét összegét a köztisztviséget betöltő párttag és az öt jelölő pártszervezet közös megállapodása tartalmazza. A támogatás a jelölő pártszervezetet illeti meg. A köztisztviséget főállásban betöltő párttagok (alpolgármester, polgármester, megyei közgyűlés alelnöke, elnöke, főpolgármester-helyettes, főpolgármester) – amennyiben az öt jelölő szervezettel kötött politikai megállapodás ezt tartalmazza – szintén a megállapodásban szereplő mértékig kötelesek a pártot anyagilag támogatni. Forrás: http://mszp.hu/public/downloads/pdf/mszp_alapszabaly.pdf

⁵ A FIDESZ – Magyar Polgári Szövetség Alapszabálya: „52. § 1) Az Országos Választmány: s) dönt a tagdíjak, illetve a tagdíj-kiegészítés mértékéről, ezek befizetésének és felhasználásának szabályairól, a kedvezményre és mentességre jogosultak köréről... 115. § A Szövetség tagjai közül kötelesek tagdíj-kiegészítést fizetni: a) a Kormány tagjai, b) a politikai államtitkárok, c) az országgyűlési és Európai Parlamenti képviselők, d) a megyei közgyűlési elnökök, a főpolgármester, polgármesterek, e) a megyei közgyűlési alelnökök,

tudunk meg, hogy annak mértékéről és felhasználásának módjáról a párt Országos Választmánya dönt. Sajnálatos módon a hazai pártbeszámolók nem nyújtanak arról információt, hogy a tagdíj-kiegészítés mely bevételi formába tartozik. E bevételi forma tagdíj-kiegészítésként való megnevezése valószínűsíti, hogy az ebből származó bevételek a tagdíjak között kerültek feltüntetésre. Ezt támasztja alá az is, hogy a pártadóként befizetett összegek nem látszanak az ötszázezer forintot meghaladó támogatások között az évenkénti pártbeszámolóokban. A pártadó ilyen formája lehetővé teszi, hogy a befizetők neve, és legfőképp az általuk befizetett összegek láthatatlanok maradjanak (Ld.: 2. ábra és 1. táblázat).

2. ábra

A Szabad Demokraták Szövetsége és Magyar Demokrata Fórum esetében a pártadóról az alapszabály nem rendelkezik. A párt éves beszámolója is ezt támasztja alá. Az EP-képviselők tekintetében az előbbi párt két képviselője közül az egyik, Dr. Szent-Iványi István Csaba rendszeresen juttatott pártjának hozzájárulásokat, míg a másik képviselő Mohácsi Viktória egyetlen egy alkalommal sem tette meg ezt a 2004-2009-es EP ciklusban, amely alátámasztja a pártadó hiányát. Az MDF

főpolgármester-helyettesek, alpolgármesterek, f) helyi önkormányzati képviselők, g) a helyi önkormányzatok – Szövetség által jelölt – külső bizottsági tagjai.” Forrás: <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=44108> (A Szövetség XXI. Kongresszusán, 2006. november 25-én elfogadott módosításokkal egységes szerkezetben)

egy képviselője hasonlóan cselekedett, mint az SZDSZ-es Mohácsi Viktória (Ld.: 1. számú táblázat).

PÁRTOK NEVE	SORSZÁM	MAGYAR KÉPVISELŐK AZ EP-BEN 2004-TŐL	ADTAK-E SAJÁT NEMZETI PÁRTJUKNAK PÁRTADÓT					
			Összeg (ezer Ft)					
			2004	2005	2006	2007	2008	2009
FIDESZ – MAGYAR POLGÁRI SZÖVETSÉG	1	Dr. Schmitt Pál	-	-	-	800	-	1 000
	2	Dr. Szájer József	2 322	-	-	-	-	1 000
	3	Dr. Surján László	-	-	-	-	-	-
	4	Schöpflin György	-	-	-	-	-	-
	5	Barsiné Pataky Etelka	-	-	-	-	-	-
	6	Gyürk András	-	-	-	-	-	-
	7	Dr. Becsey Zsolt László	-	600	660	740	1 192	609
	8	Járóka Livia	-	533	569	-	568	-
	9	Glattfelder Béla	-	-	-	-	-	-
	10	Dr. Óry Csaba	-	-	-	-	-	-
	11	Pálfi István	-	-	-	-	-	-
	12	Dr. Gál Kinga	-	-	-	-	722	-
MDF	1	Olajos Péter	-	-	-	-	-	-
MSZP	1	Dr. Lévai Katalin	-	1 468	1 119	874	1 104	665
	2	Harangozó Gábor	-	1 244	3 951	2 390	941	564
	3	Dr. Kósáné Kovács Magda	-	1 439	1 064	954	960	2 559
	4	Dr. Tabajdi Csaba	-	1 468	3 823	1 143	1 136	769
	5	Gulyásné Dr. Gurmai	-	1 314	3 852	982	1 029	625
	6	Dr. Fazakas Szabolcs	-	1 693	4 086	1 196	1 299	764
	7	Herczog Edit	-	1 519	3 885	1 044	1 094	665
	8	Dobolyi Alexandra	-	1 468	3 819	1 043	1 103	664
	9	Hegyí Gyula	-	1 254	884	928	867	624

PÁRTOK NEVE	SORSZÁM	MAGYAR KÉPVISELŐK AZ EP-BEN 2004-TŐL	ADTAK-E SAJÁT NEMZETI PÁRTJUKNAK PÁRTADÓT					
			Összeg (ezer Ft)					
			2004	2005	2006	2007	2008	2009
SZDSZ	1	Dr. Szent-Iványi István Csaba ⁶	1 000	2 000	-	1 000	1 500	1 500
	2	Mohácsi Viktória	-	-	-	-	-	-

1. táblázat

A magyar EP-képviselők által adott 500 ezer forintot meghaladó hozzájárulásokról a 2004-es EP ciklus ideje alatt

Érdekes volt megfigyelni, hogy a magyar EP-képviselők a 2004-2009-es parlamenti ciklusban egyetlen egy alkalommal sem járultak hozzá európai uniós pártjuk bevételeihez, holott ezt az Európai Parlament és a Tanács 1524/2007/EK rendelete az európai szintű politikai pártokra irányadó előírásairól és finanszírozásuk szabályairól 2004/2003/EK rendelet módosításáról⁷ szóló jogszabály lehetővé teszi. Ugyanakkor az európai uniós pártok beszámolóai alapján azt is meg kell jegyezni, hogy ez a megfigyelés nem csak a magyar delegáltakra vonatkozik, hanem az összes EP-képviselőre.

Egységes képviselői tiszteletdíjak az Európai Parlamentben

2005-ben az Európai Parlament elfogadta az Európai Parlamenti képviselők státusát, amivel egy tagállami hatáskörbe tartozó nagyon heterogén javadalmazási rendszer működésének végére tett pontot. A jogszabály hatálybalépésének időpontját a következő, 2009-es EP ciklus megkezdéséhez kötötte. Ez az új jogszabály a következőket mondta ki az Európai Parlamenti képviselők tiszteletdíjáról: „(9) A képviselő a 9. és 10. cikk értelmében tiszteletdíjban részesül feladata ellátása ellenében. 2000 májusában egy, az Európai Parlament által kijelölt szakértői csoport tanulmányt készített e tiszteletdíj mértékéről, amely alapján az Európai Közösségek Bírósága bírói alapilletménye 38,5 %-ának megfelelő tiszteletdíj indokolt. (10)

⁶ 2006-ban Dr. Szent-Iványi István Csaba nem fizetett pártja számára 500 ezer forintot meghaladó összeget az SZDSZ 2006. évi beszámolója tanúsága szerint

⁷ „6. cikk (3) Az európai szintű politikai párt tagjának minősülő nemzeti politikai pártoktól vagy európai szintű politikai párt természetes személy tagjától származó hozzájárulásokat az európai szintű politikai párt elfogadhat.”

Mivel a tiszteletdíjat, az átmeneti ellátást, az öregségi nyugdíjat, a rokkantsági nyugdíjat és a hozzátartozói nyugdíjat az Európai Unió általános költségvetéséből finanszírozzák, ezeket a Közösségeket megillető adónak kell alávetni.”

Tehát a statútum hatályba lépésével megszületett az egységes Európai Parlamenti képviselői javadalmazási rendszer, amelyben a képviselőknek járó valamennyi kifizetésnek az Európai Unió költségvetéséből kell teljesülnie. „23. cikk (1) Valamennyi kifizetést az Európai Unió költségvetéséből kell teljesíteni. Számunkra az igazán érdekes a 12. bekezdésben megfogalmazott szabály, amely kimondja, hogy a tiszteletdíjat, és a mandátum megszűnése után járó átmeneti ellátást és a nyugdíjat nem lehet pártok támogatására felhasználni. Az Európai Parlament ezzel az intézkedésével meggátolta az Európai Parlamenti képviselőkre kivetett pártadók beszédését. E korlát beépítése már csak azért is fontos, mert az Európai Unió nem szándékozik semmilyen formában sem pénzelni a nemzeti pártokat... (12) A 9. cikk (3) bekezdése azért szükséges, mivel a pártok gyakran elvárják, hogy a 9. cikk (1) és (2) bekezdésében foglalt kifizetések egy részét az ő céljaikra fordítsák. A pártfinanszírozás e formáját meg kell tiltani.”

„9. cikk (1) A képviselők a függetlenségüket biztosító megfelelő tiszteletdíjra jogosultak. (2) Mandátumuk lejárta után átmeneti ellátásra és nyugdíjra jogosultak. (3) Semmis az a megállapodás, amely a tiszteletdíj, a mandátum lejártakor járó átmeneti ellátás és a nyugdíj magánjellegű céloktól eltérő felhasználására vonatkozik. (4) A képviselők, illetve volt képviselők túlélő hozzátartozói hozzátartozói nyugdíjra jogosultak.”

Ugyanakkor a statútum kimondja, hogy a továbbiakban is van lehetőség a tagállami hatáskör érvényesítésére azon EP-képviselők esetében, akik már korábban is képviselők voltak az Európai Parlamentben. Számukra így az Európai Parlament megadja a lehetőséget arra, hogy eldönthessék, melyik rendszert tartják saját maguk számára előnyösebbnek. Abban az esetben, ha továbbra is a tagállami szabályozást fogadják el, akkor a statútum rájuk nem vonatkozik, és az ő javadalmazásuk továbbra is tagállami hatáskörbe tartozik, valamint tiszteletdíjuk folyósítása a tagállami költségvetés feladata.

„25. cikk (1) Az e statútum hatálybalépése előtt már a Parlamenthez tartozó és újból megválasztott képviselők a tiszteletdíj, az átmeneti ellátás és a nyugdíjak tekintetében dönthetnek úgy, hogy tevékenységük teljes időtartamára az eddigi nemzeti rendszert választják. (2) E kifizetéseket a tagállam költségvetéséből kell teljesíteni.”

**A magyar EP-képviselők pártadója
a 2009-től kezdődő EP ciklusban**

A jelenlegi EP ciklus magyar képviselői által fizetett pártadó helyzetéről ma már rendelkezésre állnak azok az információk, pénzügyi mérlegek és beszámolók, amelyek révén fel lehet rajzolni egy hiteles képet arról, hogy miképpen hatott a státútum hatályba lépése. A konklúziók levonásához a 2009., 2010. és 2011. évek hazai pártbeszámolóinak áttekintésére volt szükség, amelyek egy átalakult adományozói kört mutatnak, már ami az Európai Parlamenti képviselőket illeti.

A Fidesz esetén 2009-ben egyedül egy korábbi képviselő, Szájer József és egy új képviselő, Deutsch Tamás adott 1 millió forint hozzájárulást a párt számára. Rajtuk kívül a többi régi képviselő (Gál Kinga, Schöpflin György, Glattfelder Béla, Öry Csaba és Surján László) nem adott 500 ezer forintot meghaladó támogatást. 2010-ben Deutsch Tamás képviselő ismét hozzájárul pártja bevételeihez, amit 2011-ben is megtett. A képviselők által adott hozzájárulásokat több bizonytalansági tényező miatt sem minősíthetem pártadónak. Az első ilyen tényező a már fentebb említett kiegészítő-tagdíj problémája. Vagyis nem lehet tudni pontosan, hogy a beszámoló mely rubrikájában tüntették fel ezt a bevételt. A második gondot okozó pont, hogy nem lehet tudni, hogy a régi képviselők, mely szabályozás alá esnek.⁸ Az új fideszes EP-képviselő, Deutsch Tamás 2009-ben nyújtott 1 millió forintos támogatása további kérdést vet fel, miszerint Deutsch Tamás EP-képviselőként adta-e a hozzájárulását, vagy sem. Ugyanis, ha az előbbit tette, akkor az adományozás a státútum rendelkezéseibe ütközhetett. A pártbeszámoló hiányosságai miatt ennek megítélése lehetetlen, mivel a közzétett dokumentum nem tartalmaz arra nézve információt, hogy Deutsch Tamás pontosan mikor adományozta az említett összeget pártja számára. Így fel kell tételeznem, hogy az összeget még a státútum hatálybalépése előtt juttatta pártjának. Továbbá hangsúlyozom, hogy ez a kérdés csak akkor áll fenn, ha a pártadó adomány formájában került befizetésre.

A pártadó vagy adomány kérdésére a tagdíj-kiegészítés megnevezéséből fakadó probléma megoldása adhatja meg a választ. Ennek megoldásában segítséget jelenthet az a tény, hogy az előbb említett képviselő 2010-ben és 2011-ben is adott ado-

⁸ Itt felmerül egy érdekes kérdés: Lehetséges-e az EP-képviselőkről szóló státútum megkerülése oly formán, hogy az adott párt nem a közhivatali pozíciót betöltő személy fizetésének adott százalékában határozza meg a fizetendő pártadó összegét? – Véleményem szerint igen. Ugyanis, ha az adott párt alapszabályában a fizetendő plusz tagdíj összegét jelöli meg, vagy csak az összeg meghatározására jogosultak körét határozza meg, akkor lehetséges az új EP-képviselőktől is beszédni a pártadó. Ezt a kiskaput valójában a státútum teremti meg azzal, hogy a tiltó rendelkezés csak az EP-képviselők fizetéséből való pártfinanszírozásra terjed ki.

mányt, amely önmagában az MSZP-nél korábban bemutatott fegyelmezett pártadófizetési gyakorlatot tükrözi. Azonban, ha látószögünket kitérítjük, és évente megnézzük az adományozókat, akkor látható válik, hogy minden fideszes EP-képviselő saját belátása szerint adakozik, és nem fedezhető fel semmiféle a pártadóra jellemző rendszeresség befizetéseikben (Ld.: 2. táblázat). Ez a megfigyelés megerősíti azon feltételezésemet, hogy a Fidesz által beszédett pártadó a tagdíjak között kerül feltüntetésre az éves beszámolóban, valamint az EP-képviselőik által befizetett összegek valós adományok.

Képviselő neve	2004*	2005	2006	2007	2008	2009*	2010	2011
Dr. Schmitt Pál				+		+		
Dr. Szájer József	+					+		
Dr. Surján László							+	
Schöpflin György							+	+
Barsiné Pataky Etelka								
Gyürk András								
Dr. Becsey Zsolt László		+	+	+	+	+		
Járóka Livia		+	+		+		+	+
Glattfelder Béla								
Dr. Óry Csaba								
Pálfi István								
Dr. Gál Kinga					+			
Pelczné dr. Gáll Ildikó								
Áder János						+	+	+
Deutsch Tamás								
Bagó Zoltán								
Hankiss Ágnes								
Kósa Ádám								

2. táblázat
A fideszes EP-képviselők adományai (2004-2011)⁹

⁹ Jelmagyarázat: * (EP-választási évek); szürke szín (a megjelölt személy az adott évben nem rendelkezett mandátummal az Európai Parlamentben); üres rubrika (a megjelölt személy az adott évben rendelkezett mandátummal az Európai Parlamentben); + jel (az EP-képviselője adományt adott pártjának az adott évben)

Valamivel tisztább képet kaphatunk az MSZP Európai Parlamenti képviselői esetében, mivel az MSZP alapszabálya sokkal konkrétan meghatározza a párt által kiszabott pártadót. Az MSZP négy képviselője közül hárman a régi parlamentben is rendelkeztek mandátummal, és fizették a pártadót is. Ez a kép mit sem változott 2009-ben. A helyzet értelmezését módosítja egy új EP-képviselő, Göncz Kinga megjelenése, aki 2009-ben nem fizetett adót. A másik három régi képviselő viszont fizetett pártadót, amely azt feltételezi, hogy ők még mindig a tagállami hatáskörbe tartozó szabályozás alá esnek. A helyzet 2010-ben megváltozott, mert Göncz Kinga képviselőasszony pártjának 1 millió 203 ezer forint hozzájárulást juttatott. A párt alapszabálya egyértelműen adományként definiálja a pártadót, amelyet mint láthatunk (Ld.: 1. ábra és táblázat) a korábbi évek gyakorlata is megerősített (Ld.: 3. táblázat). A képviselőasszony adománya így a státútum rendelkezéseibe ütköző lehet, de ahhoz, hogy ezt meg lehessen állapítani a hazai jogszabályok egyértelműsítésére, valamint azok és a státútum közötti összhang kialakítására lenne szükség. A 2011-es évben már egyetlen szocialista EP-képviselő sem adott pártjának hozzájárulást, amely teljesen ellentétes a korábbi évek gyakorlatával (Ld.: 3. és 4. táblázat).

Képviselő neve	2004*	2005	2006	2007	2008	2009*	2010	2011
Dr. Lévai Katalin		+	+	+	+	+		
Harangozó Gábor		+	+	+	+	+		
Dr. Kósáné Kovács Magda		+	+	+	+	+		
Dr. Tabajdi Csaba Sándor		+	+	+	+	+	+	
Gulyásné Dr. Gurmai Zita		+	+	+	+	+		
Dr. Fazakas Szabolcs		+	+	+	+	+		
Herczog Edit		+	+	+	+	+	+	
Dobolyi Alexandra		+	+	+	+	+		
Hegyí Gyula		+	+	+	+	+		
Göncz Kinga							+	

3. táblázat

A szocialista EP-képviselők adományai 2004-2011-ig¹⁰

¹⁰ Jelmagyarázat: * (EP-választási évek); szürke szín (a megjelölt személy az adott évben nem rendelkezett mandátummal az Európai Parlamentben); üres rubrika (a megjelölt személy az adott évben rendelkezett mandátummal az Európai Parlamentben); + jel (az EP-képviselője adományt adott pártjának az adott évben)

A Jobbik a harmadik magyar párt, amelynek képviselői vannak az Európai Parlamentben. A párt mindegyik EP-képviselője először szerzett mandátumot, ezért nekik nem volt lehetőségük választani a tagállami szabályozás és a státútum között. A három képviselő közül egyedül Szegedi Csanád adott pártjának hozzájárulást 2009-ben. Az újdonsült képviselő esetében csak az időtényező érdekes, azaz mikor adományozta ezt a nagyobb összeget pártjának. A helyzet ugyanaz, mint Deutsch Tamás 2009-es hozzájárulása esetén, vagyis a hozzájárulást az EP ciklus megkezdése előtt vagy után adta-e. 2010-ben az említett képviselő mellett Kovács Béla is hozzájárult pártja bevételeihez (Ld.: 4. táblázat). A két jobbikos képviselő által befizetett összegekről egyértelműen megállapítható, hogy nem pártadó, mivel a párt alapszabálya csak a tagdíj fizetését írja elő.

PÁRTOK NEVE	SORSZÁM	MAGYAR KÉPVISELŐK AZ EP-BEN 2009-TŐL	ADTAK-E SAJÁT NEMZETI PÁRTJUKNAK PÁRTADÓT		
			Összeg (ezer Ft)		
			2009	2010	2011
FIDESZ — MAGYAR POLGÁRI SZÖVETSÉG	1(új)	<i>Pelczné dr. Gáll Ildikó</i> ¹¹	-	-	-
	2	Szájer József	1 000	-	-
	3	Surján László	-	1 500	-
	4	Schöpflin György	-	758	629
	5(új)	<i>Gyürk András</i>	-	-	-
	6	Járóka Livia	-	758	762
	7	Glattfelder Béla	-	-	-
	8	Őry Csaba	-	-	-
	9	Gál Kinga	-	-	-
	10(új)	<i>Áder János</i>	-	-	-
	11(új)	<i>Deutsch Tamás</i>	1 000	3 203	1 000
	12(új)	<i>Bagó Zoltán</i>	-	-	-
	13(új)	<i>Hankiss Ágnes</i>	-	-	-
	14(új)	<i>Kósa Ádám</i>	-	-	-

¹¹ Azon képviselők neve szerepel dőlt betűvel a táblázatban, akik az Európai Parlament 2004-2009-es ciklusában nem voltak EP-képviselők. Az új képviselőkre már a 2005-ben elfogadott EP-képviselői státútum érvényes, amelynek értelmében egységes díjazásban részesül minden EP-képviselő, amelyet EU központi költségvetése finanszíroz.

PÁRTOK NEVE	SORSZÁM	MAGYAR KÉPVISELŐK AZ EP-BEN 2009-TŐL	ADTAK-E SAJÁT NEMZETI PÁRTJUKNAK PÁRTADÓT		
			Összeg (ezer Ft)		
			2009	2010	2011
MDF	1(új)	<i>Bokros Lajos</i>	-	-	-
MSZP	1(új)	<i>Göncz Kinga</i>	-	1 203	-
	2	Dr. Tabajdi Csaba Sándor	769	1 502	-
	3	Gulyásné Dr. Gurmai Zita	625	-	-
	4	Herczog Edit	665	1 388	-
JOBBIK ¹²	1(új)	<i>Morvai Krisztina</i>	-	-	-
	2(új)	<i>Szegedi Csanád</i>	1 270	1404	-
	3(új)	<i>Kovács Béla</i>	-	8 000	-

4. táblázat

A magyar EP-képviselők által adott 500 ezer forintot meghaladó hozzájárulásokról a 2009-es EP ciklusban

Felhasznált irodalom

A pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló 1989. évi XXXIII. törvény

Amszterdami Szerződés

Az Európai Parlament határozata az európai parlamenti képviselők státútumának elfogadásáról (2005/684/EK, Euratom)

Az Európai Parlament magyarországi képviselőinek jogállásáról szóló 2004. évi LVII. törvény

BIHARI Mihály – POKOL Béla: Politológia, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2009

¹² A Jobbik képviselői egyetlen Európai Unió párhoz és képviselőcsoporthoz sem tartoznak, az EP-ben, mint független képviselők vannak jelen

Európai Parlament és a Tanács rendelete az európai szintű politikai pártokra irányadó előírásokról és finanszírozásuk szabályairól 2004/2003/EK rendelet módosításáról (1524/2007/EK)

Magyar Szocialista Párt

A Magyar Szocialista Párt Alapszabálya. http://mszp.hu/public/downloads/pdf/mszp_alapszabaly.pdf

Állami Számvevőszék: 0561. Jelentés a Magyar Szocialista Párt 2003-2004. évi gazdálkodása törvényességének ellenőrzéséről. <http://www.asz.hu/ASZ/www.nsf/jelentesek.html>

Állami Számvevőszék: 0747. Jelentés a Magyar Szocialista Párt 2005-2006. évi gazdálkodása törvényességének ellenőrzéséről. <http://www.asz.hu/ASZ/www.nsf/jelentesek.html>

Állami Számvevőszék: 0950. Jelentés a Magyar Szocialista Párt 2007-2008. évi gazdálkodása törvényességének ellenőrzéséről. <http://www.asz.hu/ASZ/www.nsf/jelentesek.html>

Magyar Szocialista Párt 2009. évi pénzügyi zárómérlege. <http://mszp.hu/magunkrol/zaromerleg09>

Magyar Szocialista Párt 2010. évi pénzügyi zárómérlege. http://www.mszp.hu/sites/default/files/2010mszpzaromerlegpenzugyi_0.pdf

Magyar Szocialista Párt 2011. évi pénzügyi zárómérlege. http://www.mszp.hu/sites/default/files/MSZPPU2011_0.pdf

FIDESZ — Magyar Polgári Szövetség

A FIDESZ – Magyar Polgári Szövetség Alapszabálya. <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=44108>

Állami Számvevőszék: 0653. Jelentés a FIDESZ – Magyar Polgári Szövetség 2004-2005. évi gazdálkodása törvényességének ellenőrzéséről. <http://www.asz.hu/ASZ/www.nsf/jelentesek.html>

Állami Számvevőszék: 0846. Jelentés a FIDESZ – Magyar Polgári Szövetség 2006-2007. évi gazdálkodása törvényességének ellenőrzéséről. <http://www.asz.hu/ASZ/www.nsf/jelentesek.html>

Állami Számvevőszék: 1101. Jelentés a FIDESZ – Magyar Polgári Szövetség 2008-2009. évi gazdálkodása törvényességének ellenőrzéséről. <http://www.asz.hu/ASZ/www.nsf/jelentesek.html>

Magyar Demokrata Fórum

A Magyar Demokrata Fórum Alapszabálya. http://mdf.hu/media/statikuskepek/MDF_Alapszab_110305.pdf

Állami Számvevőszék: 0703. Jelentés a Magyar Demokrata Fórum 2004-2005. évi gazdálkodása törvényességének ellenőrzéséről. <http://www.asz.hu/ASZ/www.nsf/jelentesek.html>

Állami Számvevőszék: 0847. Jelentés a Magyar Demokrata Fórum 2006-2007. évi gazdálkodása törvényességének ellenőrzéséről. <http://www.asz.hu/ASZ/www.nsf/jelentesek.htm>

Állami Számvevőszék: 1040. Jelentés a Magyar Demokrata Fórum 2008-2009. évi gazdálkodása törvényességének ellenőrzéséről. <http://www.asz.hu/ASZ/www.nsf/jelentesek.html>

Szabad Demokraták Szövetsége

A Szabad Demokraták Szövetsége a Magyar Liberális Párt Alapszabálya. http://www.szdsz.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=127:alapszabaly&catid=2:dokumentumok&Itemid=8

Állami Számvevőszék: 0558. Jelentés a Szabad Demokraták Szövetsége – a Magyar Liberális Párt 2003-2004. évi gazdálkodása törvényességének ellenőrzéséről. <http://www.asz.hu/ASZ/www.nsf/jelentesek.html>

Állami Számvevőszék: 0748. Jelentés a Szabad Demokraták Szövetsége – a Magyar Liberális Párt 2005-2006. évi gazdálkodása törvényességének ellenőrzéséről. <http://www.asz.hu/ASZ/www.nsf/jelentesek.html>

Állami Számvevőszék: 0951. Jelentés a Szabad Demokraták Szövetsége – a Magyar Liberális Párt 2007-2008. évi gazdálkodása törvényességének ellenőrzéséről. <http://www.asz.hu/ASZ/www.nsf/jelentesek.html>

Jobbik Magyarországért Mozgalom

Jobbik Magyarországért Mozgalom Alapszabálya – 2010 júniusában módosítva

A Jobbik Magyarországért Mozgalom 2009. évi beszámolója. http://www.jobbik.hu/rovatok/eves_beszamolok/2009_evi_beszamolo

A Jobbik Magyarországért Mozgalom 2009. évi beszámolója. http://www.jobbik.hu/rovatok/eves_beszamolok/2010_evi_beszamolok

A Jobbik Magyarországért Mozgalom 2009. évi beszámolója. http://www.jobbik.hu/rovatok/eves_beszamolok/2011_evi_beszamolok

Franczel Richárd

Témavezető: Bihari Mihály

MINISZTERELNÖK AZ ÚJ ALAPTÖRVÉNYBEN

Bevezetés

A 2010-es országgyűlési választások után megindult alkotmányozási folyamat eredményeképpen létrehozott új Alaptörvénnyel, illetve a hozzá kapcsolódó sarkalatos törvények megalkotásával számos ponton megváltozott Magyarország alkotmányos berendezkedése. A parlamentáris közjogi berendezkedés – noha felmerült annak prezidenciális konverziója – megmaradt, de szinte minden fontosabb alkotmányos intézmény (parlament, alkotmánybíróság, köztársasági elnök, kormány, ügyészségi és bírósági szervezet, ombudsmani rendszer, stb.) vonatkozásában történtek kisebb-nagyobb reformok. A magyar közjogi rendszerben kitüntetett szerepet játszó miniszterelnöki intézmény tekintetében is számos alkotmányos szintű, illetve abból fakadó közvetlen és közvetett módosítás történt. A változások karakterét tekintve ugyan nem helyezték új alapokra a kormányfői funkciót, mégis relevánsnak tekinthetők, hiszen részben racionalizálták, részben átalakították a meglévő szabályokat. Az alábbi tanulmány a rendelkezésre álló terjedelmi keretek okán szigorúan csak az Alaptörvény szövegéből kiolvasható változásokat, azokon belül is csak a miniszterelnököt konkrétan is nevesítő rendelkezéseket, és azok lehetséges konzekvenciáit kívánja tömören összefoglalni.

A miniszterelnöki rendelet, mint első elem

A miniszterelnök kifejezéssel elsőként már az Alaptörvény Alapvetés fejezetében találkozhatunk. E rész utolsó cikke ugyanis – többek között – meghatározza a jogszabályok körét, melyek között külön is nevesíti a miniszterelnöki rendeletet.¹ A jogforrási hierarchiában a törvény és a kormány rendelete után a miniszterelnöki és miniszteri rendelet következik, melyek így nem lehetnek ellentétesek törvénnyel,

¹ Alaptörvény Alapvetés T) cikk (2) bek.

illetve a kormány rendeletével. A jogszabályok felsorolása, és a miniszterelnöki rendelet külön nevesítése 2010. november 16-ig nem szerepelt az 1949. évi XX. törvényben sem. A korábbi Alkotmányt módosító 2010. évi CXIII. törvény viszont kiegészítette a szöveget a 7/A. §-al, az Alaptörvény voltaképp az ekkor rögzítetteket vette át, erősítette meg.

A miniszterelnök Országgyűlés általi megválasztása

Az Alaptörvény államra vonatkozó rendelkezései közül már rögtön az első, az Országgyűlés feladat- és hatásköreit taglaló cikkben megjelenik a miniszterelnök kifejezés, ahol kimondásra kerül, hogy az Országgyűlés választja meg a miniszterelnököt, illetve dönt a Kormánnyal kapcsolatos bizalmi kérdésről.² A miniszterelnök mandátumának keletkezése ebből a szempontból (Országgyűlés általi választás) tehát nem változott, de a miniszterelnök mandátumának későbbi vizsgálatakor erre a kérdésre még vissza kell térnünk. Ehelyütt változást jelent, hogy az Alaptörvény nem vette át a korábbi Alkotmány azon passzusát, mely szerint az Országgyűlés a népszuverenitásból eredő jogait gyakorolva meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit.³ Vagyis ebben a tekintetben a kormány szervezetszabályozó hatásköre egyértelművé vált. Ugyanakkor a minisztériumok felsorolásáról – 1848 óta tartó közjogi hagyományt követve – továbbra is az Országgyűlés alkot törvényt, tehát a kormány szervezeti viszonyainak, felépítésének egyik leglényegesebb kérdésében megmaradt döntési kompetenciája.⁴

A köztársasági elnök parlament-feloszlatási lehetőségei

A következő miniszterelnökre vonatkozó szabályozást sorrendben az államfő parlament-feloszlatási lehetőségeinek tárgyalásánál találhatjuk, mely rendelkezésekben tartalmi változás történt a korábbiakhoz képest. Az új szabályok értelmében az Országgyűlés önfeloszlatási esete mellett az államfő továbbra is két esetben élhet e jogosítványával. Az egyik szerint – ami a korábbiakhoz képest változatlan – a kormány megbízatásának megszűnése esetén a köztársasági elnök által miniszterelnöknek javasolt személyt az Országgyűlés az első személyi javaslat megtételének napjától számított negyven napon belül nem választja meg. A másik eset új, eszerint akkor is felosztható az Országgyűlés, ha az adott évre vonatkozó központi

² Uo. 1. cikk (2) bek. f) pont

³ A korábban hatályos 1949. évi XX. törvény 19. § (2) bek.

⁴ MÜLLER 2011, 29. o.

költségvetést március 31-ig nem fogadja el.⁵ Ez utóbbi változtatást a Lehet Más a Politika (LMP) is javasolta, amit a kormánypártiak is elfogadtak.⁶

Az Alaptörvény értelmezése szerint ugyanakkor a költségvetés el nem fogadása a parlament-feloszlatás lehetőségének tükrében formálisan is közeledik a kormánnyal szembeni bizalmatlansági szavazáshoz, hiszen ennek eddig csak politikailag volt ez a jellege. Ha ugyanis nem fogadják el, akkor az a kormánytöbbség végét, és egyúttal a kormányzásoképtelenséget is jelenti. Ráadásul a kérdéskörrel összefügg a Költségvetési Tanács új, Alaptörvényben rögzített vétójoga, mely szerint – az ország eladósítását elkerülendő – a költségvetésről szóló törvény elfogadásához (és módosításához is) e háromtagú testület előzetes hozzájárulása szükséges, mely adott esetben alkalmat teremthet arra, hogy a köztársasági elnök erre hivatkozással feloszlassa az Országgyűlést.⁷

Még mindig e kérdésnél maradva, ki kell emelni, hogy a parlament-feloszlatási esetek közül kikerült az a korábbi rendelkezés, mely szerint az Országgyűlés – ugyanazon Országgyűlés megbízatásának idején – tizenkét hónapon belül legalább négy esetben megvonja a bizalmat a kormánnytól.⁸ E szabályozás valóban felesleges volt, hiszen meglehetősen valószínűtlen és irreális lehetőséget foglalt alkotmányos keretek közé. Ennek kapcsán – némi finomításként – az Alkotmányelőkészítő eseti bizottság kormányzati munkacsoportja által elkészített részkoncepcióban mint alternatíva felvetődött, hogy a „legalább négy” szövegrész helyett „legalább három” szerepeljen az új Alaptörvényben, vagyis valamelyest csökkentve az előfordulás irracionálisát, megtartották volna ezt az esetkört. Ugyancsak felmerült, de végül nem valósult meg az ún. „Gyurcsány-klauzula”, melynek értelmében az államfő jogosult lett volna az Országgyűlés feloszlatására kivételesen akkor is, ha az súlyos bizalomvesztés okából előállott alkotmányossági-politikai válság feloldását szolgálja.⁹ Végezetül megemlíthető, hogy megmaradt az a korábbi szabály, hogy az államfő döntése előtt köteles kikérni a miniszterelnök, az Országgyűlés elnöke és az országgyűlési képviselőcsoportok vezetőinek véleményét. Az Alaptörvény kiegészítésként csak azt jegyzi meg, hogy a köztársasági elnök az a) pont (sikertelen

⁵ Alaptörvény, 3. cikk (3) bek. a) és b) pont

⁶ Alkotmány a jövőnek. Az LMP alkotmánykonceptiója 18., 28.

⁷ Alaptörvény, 44. cikk (3) bek., illetve: JAKAB 2011, 290-291. o.

⁸ A korábban hatályos 1949. évi XX. törvény, 28. § (3) bek. a) pontja

⁹ A Kormányzati rendszer és a hatalomgyakorlás formái III. munkacsoport részkoncepciója, 7. pont, „B” változat, 4. o.

kormányfőválasztás) szerinti parlament-feloszlatási jogát addig gyakorolhatja, amíg az Országgyűlés meg nem választja a miniszterelnököt.¹⁰

A miniszterelnök és a miniszterek mandátumának keletkezése és megszűnése

A miniszterelnök mandátuma

A miniszterelnök (és a miniszterelnök-helyettes) mandátumának keletkezése

Először is azzal kell kezdenünk, hogy az Alaptörvény szerint a kormány tagjai továbbra is a miniszterelnök és a miniszterek, tehát az államtitkárok az új szabályok értelmében, illetve az új kormányzati struktúra ellenére sem váltak kormánytagokká.¹¹ A vonatkozó cikk következő mondata szerint a miniszterelnök rendeletben a miniszterek közül egy vagy több miniszterelnök-helyettest jelöl ki.¹² A miniszterelnök-helyettes(ek) kapcsán érdemes utalni arra, hogy a korábbi Alkotmány szerint a miniszterelnököt az általa kijelölt miniszter helyettesítette.¹³ A 2010. május 25-ei alkotmánymódosítás¹⁴ hozta vissza a miniszterelnök-helyettes kategóriáját, melynek elődjét (Minisztertanács elnökhelyettese) a harmadik köztársaságot megeremtő 1989. évi XXXI. törvény iktatta ki az 1949. évi XX. törvényből, és így (mintegy húsz évre átmenetileg) a közjogi rendszerből. Az új szabály szerint a miniszterelnök a miniszterek közül miniszterelnök-helyettest jelöl ki. A miniszterelnök eredeti jogalkotó hatáskörét hangsúlyozandó, a 2010. november 16-ai alkotmánymódosítás¹⁵ annyiban pontosította e májusban rögzített megfogalmazást, hogy a miniszterelnök a miniszterek közül rendeletben jelöli ki a helyettest. Az Alaptörvény voltaképp ezen utóbbi szabályt vette át annyi kiegészítéssel, hogy kifejezetten lehetővé teszi, hogy több miniszterelnök-helyettes legyen („egy vagy több”), bár voltaképp addig is több helyettes volt esetenként.¹⁶

¹⁰ Alaptörvény 3. cikk (4)-(5) bek.

¹¹ Uo. 16. cikk (1) bek. Müller ezzel kapcsolatosan megjegyzi, hogy az államtitkárok annak ellenére sem tagjai a kormánynak, hogy közülük egyik-másik miniszternél is kiemelkedőbb kormányzati vagy politikai szerephez is juthat. Ld.: MÜLLER 2010, 10. o.

¹² Alaptörvény 16. cikk (2) bek.

¹³ 1949. évi XX. törvény 2010. május 25-e előtti szövegváltozatában a 33. § (2) bek.

¹⁴ Ld.: <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk10085.pdf>

¹⁵ Ld.: <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk10174.pdf>

¹⁶ JAKAB 2011, 255. o. Az Alaptörvény 22. cikk (3) bekezdésében több miniszterelnök-helyettes esetén a sorrendre is utal. A miniszterelnök-helyettes intézményéről ld. részletesen: MÜLLER 2011, 37-39. o.

Folytatva a miniszterelnök mandátumának keletkezésére vonatkozó szabályokat, az Alaptörvény – a korábbi Alkotmányhoz hasonlóan – rögzíti, hogy a miniszterelnököt az Országgyűlés a köztársasági elnök javaslatára választja meg, amihez az országgyűlési képviselők több mint a felének szavazata szükséges, a miniszterelnök pedig megválasztásával hivatalba lép.¹⁷ Technikai változtatást jelent, hogy a korábbi, az Országgyűlés „tagjai többségével” kitételt a „több mint a felének” szövegrész váltotta fel. A miniszterelnök hivatalba lépésének meghatározása korábban az Alkotmányban nem, csak a kormány tagjainak jogállására vonatkozó említett kormány szervezeti törvényben szerepelt, ez gyakorlatilag áttemelésre került az Alaptörvénybe.

A miniszterelnök személyére vonatkozó javaslattételt az Alaptörvény – a korábbi Alkotmányhoz képest újdonságként – már a köztársasági elnök feladataira vonatkozó rendelkezések között megemlíti, amikor is egy helyütt összefoglalva kimondja, hogy ő teszi meg javaslatát – a Kúria elnöke, a legfőbb ügyész és az alapvető jogok biztosa mellett – a miniszterelnök személyére.¹⁸ A javaslattétel időbeli kötöttségei kapcsán egyfelől Alaptörvénybe foglalja a korábban meglévő szabályokat, másfelől új, a korábbiakhoz képest rövidebb határidőt állapít meg. Eszerint ha a miniszterelnök megbízatása az újonnan megválasztott Országgyűlés megalakulásával szűnt meg, a köztársasági elnök – továbbra is – az új Országgyűlés alakuló ülésén, az összes többi (később még részletezett) megbízatás megszűnési esetben – a konstruktív bizalmatlansági indítvány következtében történő megszűnési eset kivétel – a miniszterelnök megbízatása megszűnésétől számított tizenöt napon belül teszi meg javaslatát.¹⁹ A korábbi kormány szervezeti törvényekben²⁰ erre vonatkozólag harminc napos határidő volt megállapítva. Az Alaptörvény arra vonatkozóan is rendelkezést tartalmaz, hogy mi történik akkor, ha a fenti módokon miniszterelnöknek javasolt személyt az Országgyűlés nem választja meg. Ez esetben a köztársasági elnök – ugyancsak tizenöt napos határidővel – új javaslatot tesz.²¹ E szabályok alaptörvényi rögzítése és pontosítása a későbbi vitás helyzetek elkerülése érdekében kifejezetten hasznosak.

Ha szemügyre vesszük a miniszterelnök megbízatásának eddig ismertetett keletkezési szabályait, látható, hogy kimaradt a korábbi Alkotmány miniszterelnök megválasztására vonatkozó egyik fontos szabálya, nevezetesen: „A miniszterelnök

¹⁷ Alaptörvény 16. cikk (3)-(4) bek.

¹⁸ Uo. 9. cikk (3) bek. j) pont

¹⁹ Uo. 16. cikk (5) bek.

²⁰ Az 1997. évi LXXIX. törvény 9. §-a; továbbá a 2006. évi LVII. törvény 17. § (2)-(3) bek.-e, illetve az Alaptörvény hatálybalépését megelőző szövegváltozatában a 2010. évi XLIII. törvény 22. § (2)-(3) bek.-e

²¹ Alaptörvény 16. cikk (6) bek.

megválasztásáról, továbbá a kormány programjának elfogadásáról az Országgyűlés egyszerre határoz.”²² Megszűnt tehát a kormányprogram intézménye, mely eddig is inkább miniszterelnöki programnak volt tekinthető, hiszen annak összeállítására voltaképp a kormányfő feladata volt, amiről még azelőtt szavaztak is (a kormányfővel együtt), mikor még meg sem alakult a kormány. A miniszterelnöknek megválasztásához immáron nincs alkotmányos (alaptörvényi) kötelezettsége programot bemutatni, erről nem, csak személyéről szavaz a parlament. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a leendő miniszterelnökök innentől fogva ne alkotnának majd saját programot. Az Alaptörvény értelmezése szerint a kormányprogram és az erről való szavazás rítusának megtartása felesleges lett volna, a dokumentummal szemben ugyanis lényegében nem állt fenn semmilyen követelmény, és jogkövetkezmények sem kapcsolódtak hozzá.²³

A miniszterelnök mandátumának megszűnése

A korábbi Alkotmány a kormány megbízásának megszűnési eseteit rögzítette. Az új Alaptörvény fontos változása, hogy a miniszterelnök kiemelkedő szerepét még jobban kihangsúlyozva, immáron nem a kormány, hanem kifejezetten a miniszterelnök megbízásának megszűnéséről, illetve annak esetköreiről beszél, ami egyúttal a kormány megbízásának megszűnését is jelenti, tehát megfordította az eddigi megfogalmazást.²⁴ Ekként már felesleges külön kimondania a kormány szervezeti törvényeknek, hogy a miniszterelnök megbízásának megszűnése egybeesik a kormány megbízásának megszűnésével.²⁵

A miniszterelnök megbízásának megszűnési esetei kapcsán is némi változás történt a korábbi szabályokhoz képest. Az Alaptörvény összesen hét esetet különböztet meg. Eszerint a miniszterelnök megbízásának megszűnik: a) az újonnan megválasztott Országgyűlés megalakulásával; b) ha az Országgyűlés a miniszterelnökkel szemben („konstruktív”) bizalmatlanságát fejezi ki, és új miniszterelnököt választ; c) ha az Országgyűlés a miniszterelnök által kezdeményezett bizalmi szavazáson a miniszterelnökkel szemben bizalmatlanságát fejezi ki; d) lemondásával; e) halálával; f) összeférhetetlenségének kimondásával; g) ha a megválasztásához szükséges feltételek már nem állnak fenn.²⁶ Az esetkörök közül a c) és a g) pont kapcsán fedez-

²² 1949. évi XX. törvény 33. § (3) bek., 2. mondat

²³ JAKAB 2011, 255. o.

²⁴ Alaptörvény 20. cikk (1) bek.

²⁵ Ld.: az Alaptörvény hatálybalépését megelőző szövegváltozatában a 2010. évi XLIII. törvény 22. § (1) bek.

²⁶ Alaptörvény, 20. cikk (2) bek.

hetünk fel újdonságot. Bekerül a felsorolásba a korábban nem a megbízás megszűnési esetek között említett bizalmi szavazás intézménye, így annak elvesztése esetén világos helyzet áll elő. A másik jelzett változás értelmében a korábbi Alkotmányban a „választójog elvesztése” megszűnési eset helyett az új szöveg a „megválasztáshoz szükséges feltételek hiánya” kitéltet rögzíti. Ennek révén a 2011-ig aktív, azóta passzív választójog (vagyis az országgyűlési képviselők választásán való választhatóság²⁷) feltételének lehetséges elvesztésén túl a miniszterelnökké megválaszthatóság másik feltételének, vagyis a büntetlen előéletnek a lehetséges elvesztésére is kiterjeszti ezt az esetkört.

Fontos és részben új szabály, hogy a miniszterelnök megbízásának lehetséges hét megszűnési esete közül négy esetben az Országgyűlés határoz a kérdésről. Az említett b) és c) esetekben, vagyis a konstruktív bizalmatlansági és bizalmi indítványokról – a korábbi szabályokkal megegyezően – az (összes) országgyűlési képviselők több mint a felének szavazatával, míg az f) és g) esetekben, vagyis az összeférhetlenségről és a megválasztáshoz szükséges feltételek hiányáról – immáron – a jelen lévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával határoz.²⁸ Az Alaptörvény értelmezése rávilágít, hogy az eljárás nehezítésének értelme, hogy elkülönüljön az intézmény a bizalmi szavazástól.²⁹

Megtartotta az Alaptörvény az 1997-es alkotmánymódosítással az Alkotmányba emelt ügyvezető kormányra és miniszterelnökre vonatkozó szabályokat, melyek a 2010-es, fentebb már említett alkotmánymódosítások nyomán egészültek ki, illetve módosultak a miniszterelnök-helyettes(ek)re vonatkozó új rendelkezések következtében.³⁰

A miniszter mandátuma

A miniszter mandátumának keletkezése

A miniszter mandátumának keletkezése kapcsán továbbra is érvényben vannak a korábbi szabályok, miszerint a minisztert a miniszterelnök javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki. A korábbi Alkotmányhoz képest viszont újdonság annak alaptörvényi rögzítése, hogy a miniszter a kinevezésében megjelölt időpontban, ennek hiányában a kinevezéssel hivatalba lép.³¹ A miniszterek kormányfő előtti

²⁷ Ld.: az Alaptörvény hatályba lépését követően módosított 2010. évi XLIII. törvény 20. §-a

²⁸ Alaptörvény, 21. cikk (2)-(3) bek., illetve 20. cikk (4) bek.

²⁹ JAKAB 2011, 259. o.

³⁰ Ennek részletezésétől eltekintünk. Ld. erről részletesen: Alaptörvény, 22. cikk (1)-(3) bek.

³¹ Alaptörvény 16. cikk (7) bek.

felelőssége kapcsán fontos új megfogalmazással találkozhatunk. Az Alaptörvény ugyanis kimondja, hogy a kormány tagja tevékenységéért felelős az Országgyűlésnek, valamint a miniszter a miniszterelnöknek.³² Az Alaptörvény értelmezése kihangsúlyozza, hogy a miniszter az eddigiektől eltérően tehát nem a kormánynak, hanem személyesen a miniszterelnöknek felelős, ami egyfelől megfelel az elmúlt húsz év gyakorlatának, másfelől pedig igazodik a kormányfő – későbbiekben még tárgyalandó – általános iránykijelölési hatásköréhez.³³ Fontos azonban rögzíteni, hogy az új szabályok értelmében a miniszterek a parlament által, bizalmatlansági indítvány keretében továbbra sem vonhatóak felelősségre, vagyis egyénileg nem buktathatók meg, felelőségük tehát csak közvetetten, a miniszterelnök útján valósul meg. Müller ezzel kapcsolatosan megjegyzi, hogy mivel a miniszterekkel szemben továbbra is kizárt a bizalmatlansági indítvány kezdeményezésének lehetősége, ennek az az ára, hogy a miniszterek (korábbi Alkotmányban és az új Alaptörvényben is kimondott) parlament előtti felelőssége következmény nélküli.³⁴ Ezzel szemben Térey Vilmos arra hivatkozik, hogy a felelősségre vonás lehetősége, illetve annak hiánya sohasem előfeltétele a felelőségnek, mint ahogyan általában véve valamely jogosultság vagy kötelezettség fennállása sem a jogérvényesítés függvénye.³⁵

A miniszter mandátumának megszűnése

A miniszter megbízatása megszűnésének első eseténél is egyértelműen lecserélték a korábbi „kormány” kifejezést a „miniszterelnök” kitételre. Eszerint a miniszter megbízatása megszűnik: a) a miniszterelnök megbízatásának megszűnésével; b) a miniszter lemondásával; c) felmentésével; d) halálával.³⁶ Kikerült a korábbi alkotmányos szabályozásban fellelhető két esetkör, nevezetesen az összeférhetetlenség és a megválasztáshoz szükséges feltételek fenn nem állása, melyek, mint speciális hivatalvesztési okok eltűntek, és beolvadtak a c) pontba, vagyis ilyen esetekben a miniszterelnöki felmentés alkalmazható.³⁷ Ehelyütt érdemes utalni az LMP azon felmerült, de meg nem valósult javaslatára, mely szerint amennyiben a parlament a miniszter – adott időn belül meghatározott számú interpellációra adott – választ elutasítja, úgy az őt kinevező államfő hivatalból elmozdíthassa. A miniszterelnök

³² Uo. 18. cikk (4) bek., első mondat

³³ JAKAB 2011, 257. o.

³⁴ MÜLLER, 2011 30. o.

³⁵ TÉREY 2011, 5. o.

³⁶ Alaptörvény 20. cikk (3) bek.

³⁷ JAKAB 2011, 259. o., illetve ld. erről: TÉREY 2011, 4-5. o.

sorozatos interpellációs lezavazása pedig a javaslat szerint a bizalmi szavazás kötelező elrendelését vonhassa maga után.³⁸ Végezetül a miniszter megbízatásának megszűnése kapcsán egy új, elsőként az Alaptörvényben rögzített szabályt kell megemlíteni, melynek értelmében az ügyvezető miniszterelnökre vonatkozó, fentebb említett szabályokat analóg módon a miniszterre is kiterjesztette az alkotmányozó, ezáltal alkotmányi joghézagot is pótolva.³⁹

A miniszterelnök iránykijelölési hatásköre

A következő miniszterelnököt konkrétan is nevesítő szabályozás a német Alaptörvény mintájára a miniszterelnök általános iránykijelölési, politikameghatározó szerepét („Richtlinienkompetenz”) rögzíti. Eszerint a miniszterelnök meghatározza a kormány általános politikáját.⁴⁰ 2006-ig erről semmilyen szabályozás nem volt, erre vonatkozó kitétel a 2006-os kormány szervezeti törvénybe került be a második Gyurcsány-kormány kezdetén. 2011-ben voltaképp ennek alaptörvényi áttemelésére kerül sor. Térey Vilmos ezzel kapcsolatosan felhívja a figyelmet, hogy az Alaptörvény rögzíthetné a forrásként használt német Alaptörvény vonatkozó cikke első mondatának másik felét is, ami sajnálatos módon lemaradt a jogkörnek a magyar jogba való 2006-os átültetésekor, vagyis, hogy „viseli érte a felelősséget”.⁴¹ Müller hangsúlyozza, hogy a kormányfő ezirányú dominanciája nem újdonság, a miniszterelnöki kormány nem az Alaptörvénnyel, hanem az 1990-es alkotmányos helyzettel jött létre. Az Alaptörvény annyiban új, hogy most már nem leplezi a miniszterelnök kormányon belüli irányító szerepét azzal, hogy pusztán testületvezetésként definiálja feladatkörét, hanem világosan megfogalmazza főnöki pozícióját.⁴² Az Alaptörvény értelmezése is utal erre, miszerint a korábbi Alkotmány vonatkozó rendelkezése a miniszterelnök tevékenységének csak néhány elemét emelte ki,

³⁸ Alkotmány a jövőnek. Az LMP alkotmánykonceptiója. 19-20. A javaslat ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az államfő (itt nem tárgyalt egyéb eszközökkel is kibővítendő „vészelhárító”) szerepét úgy kívánják megerősíteni, hogy közben ne vegyen át klasszikus végrehajtó funkciókat, a rendszer ne mozduljon el a (fél)prezidenciális irányba.

³⁹ Ehelyütt ez nem részletezzük. Ld. erről: Alaptörvény 22. cikk (4) bek., illetve JAKAB 2011, 261. o.

⁴⁰ Alaptörvény 18. cikk (1) bek.

⁴¹ A Német Szövetségi Köztársaság Alaptörvénye, 65. cikk, első mondata szerint: „A szövetségi kancellár határozza meg a politika irányvonalait és azokért viseli a felelősséget.”. Ld.: TRÓCSÁNYI – BADÓ 744., illetve TÉREY 2011, 3-4. o.

⁴² MÜLLER 2011, 29-30. o.

úgy mint az említett kormányülés vezetése, illetve a kormány rendeleteinek és határozatainak végrehajtásáról való gondoskodás.⁴³

Az iránykijelölési hatáskörhöz szorosan kapcsolódik a miniszterek reszortfelelősségének („Resortprinzip”) alaptörvényi rögzítése, miszerint a miniszter a kormány általános politikájának keretei között önállóan irányítja az államigazgatásnak a feladatkörébe tartozó ágait és az alárendelt szerveket, valamint ellátja a kormány vagy a miniszterelnök által meghatározott feladatokat.⁴⁴ Az Alaptörvény értelmezése hangsúlyozza, hogy e szabályozás az eddigiektől eltérően és a miniszterelnök említett iránykijelölési jogkörével összhangban rögzíti a miniszterelnöknek a miniszterekkel szembeni irányítási jogát. Az új szövegből magától értetődősége okán kimaradt, hogy a miniszter csak a jogszabályok keretei között járhat el.⁴⁵ Müller megemlíti, hogy az Alkotmánybíróság 2009-ben elfogadta a miniszterelnök új iránykijelölési jogkörét, és a kormánypolitika általános irányának meghatározásához járuló eszközként elismerte, hogy a minisztereknek feladatokat szabhat meg. Ugyanakkor normatív utasítás adását alkotmányellenesnek találta, mert nyíltan hierarchikus kapcsolatot teremt a kormányfő és a kormánytagok között és jogalkotási rendet is sért. A miniszterelnök ezzel ugyanakkor Müller szerint nemhogy gyengült, hanem inkább erősödött, mert voltaképp formai kötöttség nélkül nyert elismerést utasítási hatalma.⁴⁶

A miniszterelnök parlament előtti felelőssége

A miniszterelnököt konkrétan is nevesítő következő rendelkezések vonatkozásában a bizalm(atlanság)i kérdéseket kell megvizsgálni. Noha felmerült, hogy kikerül,⁴⁷ végül mégis megmaradt az Alaptörvényben a konstruktív bizalmatlanság indítvány, melynek megfogalmazása enyhén módosult, de tartalmilag nem történt érdemi változás. Eszerint az országgyűlési képviselők egyötöde a miniszterelnökkel szemben írásban – a miniszterelnöki tisztségre javasolt személy megjelölésével – bizalmatlansági indítványt nyújthat be. Ha az Országgyűlés a bizalmatlansági indítványt támogatja, ezzel bizalmatlanságát fejezi ki a miniszterelnökkel szemben, egyben miniszterelnöknek megválasztja a bizalmatlansági indítványban miniszterelnöki

⁴³ 1949. évi XX. törvény 37. § (1) bek., illetve JAKAB 2011, 257. o.

⁴⁴ Alaptörvény 18. cikk (2) bek.

⁴⁵ JAKAB 2011, 257. o.

⁴⁶ MÜLLER 2010, 12. o.

⁴⁷ Eszerint a képviselők egyharmada terjeszthetett volna be olyan (destruktív) bizalmatlansági indítványt, amelyben nem kellett volna megjelölni az új miniszterelnököt. Ld.: az említett munkacsoport által készített javaslat 15. pontjának „B” változatát, 5-6. o.

tisztségre javasolt személyt. Az Országgyűlés döntéséhez az országgyűlési képviselők több mint a felének szavazata szükséges.⁴⁸ A korábbi szöveghez képest – az átfogalmazás révén – voltaképp csak annyi változás történt, hogy az egyötöd elől kikerült a „legalább” kitétel, a „jelölt” helyett „javasolt”, a „többsége” helyett pedig a „több mint a fele” szerepel a szövegben. A létszámadatokot tekintve a majdani százkilencvenkilenc fős parlamentben tehát negyven képviselő tudja benyújtani az indítványt, melynek sikeréhez legalább száz képviselő támogató szavazata szükséges.⁴⁹

Ami a bizalmi szavazás intézményét illeti, fentebb már jeleztük, hogy először is maga az esetkör bekerült a miniszterelnök megbízatása megszűnési esetei közé, aminek következtében a bizalom elvesztése esetén a miniszterelnök mandátum automatikusan lejár, nincs szükség külön kormánylemondásra.⁵⁰ A megfogalmazás további újdonsága, hogy a bizalmi szavazást immáron nem a miniszterelnök útján a kormány, hanem maga a miniszterelnök indítványozhatja. Az Országgyűlés pedig a miniszterelnökkel szemben bizalmatlanságát fejezi ki, ha a miniszterelnök javaslatára tartott bizalmi szavazáson az országgyűlési képviselők több mint a fele nem támogatja a miniszterelnököt. A kormányfő a korábbi szabályokkal megegyezően azt is indítványozhatja, hogy a kormány által benyújtott előterjesztés feletti szavazás egyben bizalmi szavazás legyen. Az Országgyűlés a miniszterelnökkel szemben ugyancsak bizalmatlanságát fejezi ki, ha a kormány által benyújtott ezen előterjesztést nem támogatja.⁵¹ Az Alaptörvény végül azt is változatlanul rögzíti, hogy az Országgyűlés a bizalmi kérdésről – tehát a bizalmatlansági indítvány, vagy a miniszterelnök bizalmi indítványa – való döntését a beterjesztéstől számított három nap után, de legkésőbb nyolc napon belül hozza meg.⁵² Az alkotmányozás folyamatában a bizalmi szavazás kapcsán felmerült, hogy noha ez az intézmény elsősorban a kormány(fő) számára van fenntartva, a képviselők legalább egyötöde azt is javasolhassa, hogy az Országgyűlés által tárgyalt törvényjavaslat feletti szavazás egyben bizalmi szavazás legyen.⁵³ Ennek révén akár az ellenzéki képviselők is kezdeményezni tudták volna, hogy egy javaslat elfogadása egyúttal a kormány(fő) iránti bizalomról is szóljon, de végül ez nem valósult meg.

⁴⁸ Alaptörvény 21. cikk (1)-(2) bek.

⁴⁹ A 386 fős parlamentben a benyújtáshoz legalább 78, az elfogadáshoz pedig legalább 194 képviselő támogatása (volt) szükséges

⁵⁰ Ld. erről: JAKAB 2011, 255. o., illetve 260. o.

⁵¹ Alaptörvény 21. cikk (3)-(4) bek.

⁵² Alaptörvény 21. cikk (5) bek.

⁵³ Ld.: az említett munkacsoport által készített javaslat 15. pontjának „C” változatát, 6. o.

Az önálló szabályozó szerv vezetője mandátumának keletkezése

A miniszterelnököt konkrétan is nevesítő rendelkezések tekintetében sorrendben egy új elemre, nevezetesen az önálló szabályozó szerv vezetője megbízatásának keletkezésére vonatkozó szabályokra is ki kell térni. Az Alaptörvény szerint az Országgyűlés sarkalatos törvényben a végrehajtó hatalom körébe tartozó egyes feladat- és hatáskörök ellátására és gyakorlására önálló szabályozó szerveket hozhat létre, melynek vezetőjét vagy a miniszterelnök javaslatára a köztársasági elnök, vagy maga a miniszterelnök nevezi ki sarkalatos törvényben meghatározott időtartamra.⁵⁴ Az önálló szabályozó szerv, mint önálló kategória kifejezetten e két szerv felölelésére jött létre, hogy ne kelljen másodlagos közigazgatási szerveket név szerint is rögzíteni az Alaptörvényben. E szervek köre nem bővíthető tetszőlegesen, jelenleg két ilyen szerveről beszélhetünk, az egyik a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (PSZÁF), a másik a Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság (NMHH), melynek vezetői rendeletkiadási hatáskörrel is rendelkeznek.⁵⁵ Utóbbi vezetőjét maga a miniszterelnök nevezi ki kilenc évre.

A miniszterelnök és a különleges jogrend

Végezetül a miniszterelnök a különleges jogrendre vonatkozó szabályoknál jelenik meg konkrétan is nevesítve. A korábbi Alkotmány vonatkozó rendelkezései tartalmukat tekintve nem változtak. Vagyis az Országgyűlés akadályoztatásának tényét, továbbá a hadiállapot kinyilvánításának, a rendkívüli állapot vagy a szükségállapot kihirdetésének az indokoltságát továbbra is az Országgyűlés elnöke, az Alkotmánybíróság elnöke és a miniszterelnök egybehangzóan határozza meg.⁵⁶ A miniszterelnök kifejezéssel az Alaptörvényben utolsóként a rendkívüli állapotra vonatkozó cikkben találkozhatunk, mely – a korábbi Alkotmányhoz hasonlóan – rögzíti, hogy a köztársasági elnök elnökletével működő Honvédelmi Tanácsnak az Országgyűlés elnöke, az országgyűlési képviselőcsoportok vezetői, illetve a tanácskozási joggal résztvevő Honvéd Vezérkar főnöke mellett a miniszterelnök és a miniszterek is tagjai.⁵⁷

⁵⁴ Alaptörvény 23. cikk (1)-(2). bek.

⁵⁵ JAKAB 2011, 262. o.

⁵⁶ Alaptörvény, 48. cikk (5) bek.

⁵⁷ Uo., 49. cikk (1) bek.

Összegzés

Rövid összefoglalásként megállapítható, hogy az Alaptörvényben racionalizálódott a miniszterelnökre vonatkozó szöveg. A miniszterelnök mandátuma kapcsán konkretizálódott és lerövidült a köztársasági elnök általi javaslatétel időbeli feltételei (alakuló ülés, vagy a korábbi harminc nap helyett tizenöt napon belüli javaslatétel). A kormányprogram kikerülésével már csak a miniszterelnök személyéről szól a parlamenti szavazás. Megbízásának megszűnését egyenlővé tették a kormány megbízása megszűnésével, az egyes eseteket pedig némileg pontosították, illetve bővítették. A miniszterelnök alaptörvényi szinten rögzített általános politikai iránykijelölési hatáskört, továbbá (az önálló szabályozó szerv vezetője kapcsán) új javaslatételi és kinevezési hatáskört kapott, továbbá a miniszterek immáron nemcsak parlament előtti közvetett, hanem a miniszterelnöknek való (közvetlen) felelőssége is kimondásra került.

Az államfő parlament-feloszlatási lehetőségeiből kikerült a korábbi négyszeri bizalommegvonás szabálya, ugyanakkor bővült a költségvetés március 31-ig történő el nem fogadása miatti esetkörrel. Végezetül érdemes kiemelni, hogy az új Alaptörvényben lényegesen nagyobb hangsúlyt kapott a kormány(fő) – jelen keretek között külön szintén nem részletezett – közpénzügyekért és a költségvetési egyensúlyért viselt felelőssége.

Felhasznált irodalom

JAKAB András: Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2011

MÜLLER György: A kormányzati viszonyok változásai 2010-ben. *Közjogi Szemle* 2010/3. 10-17. o.

MÜLLER György: Az Alaptörvény utáni kormányzati viszonyokról. *Közjogi Szemle* 2011/2. 28-32. o.

MÜLLER György: Magyar kormányzati viszonyok. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2011

TÉREY Vilmos: A kormányformát meghatározó szabályokról, a kormány működésének kereteiről az alkotmányozás kapcsán. Műhelytanulmány. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2011

TRÓCSÁNYI László – BADÓ Attila (szerk.): A nemzeti alkotmányok az Európai Unióban. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. Budapest, 2005

Dokumentumok

Az Alkotmányelőkészítő eseti bizottság III. munkacsoportja által elfogadott rész-konceptióról: <http://www.parlament.hu/biz/aeb/resz/iii.pdf>.

Alkotmány a jövőnek. Az LMP alkotmánykonceptiója: http://lehetmas.hu/wp-content/uploads/2011/02/lmp_alkotmanykonceptio.pdf

Jogszabályok

1949. évi XX. törvény (a korábban hatályos Alkotmány)

1997. évi LXXIX. törvény a kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról és felelősségéről

2006. évi LVII. törvény a központi államigazgatási szervekről, valamint a kormány tagjai és államtitkárok jogállásáról

2010. évi XLIII. törvény a központi államigazgatási szervekről, valamint a kormány tagjai és államtitkárok jogállásáról

Az 1949. évi XX. törvény 2010. május 25-ei módosítása

Az 1949. évi XX. törvény 2010. november 16-ai módosítása

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

Antal Attila

Témavezető: Bihari Mihály

LEHET-E „JOBBDALI” VAGY „BALOLDALI” A KÖRNYEZETPOLITIKA?

Jelen tanulmány kiindulópontja egy nem pusztán elméleti, hanem nagyon is gyakorlati kérdés, jelesül, hogy egy szakpolitikai területnek (a környezetpolitikának) lehet-e és kell-e legyen „pártos” felfogása? Vajon vannak-e „balliberális” vagy „jobboldali-konzervatív” környezetpolitikai elvek, megoldások és gyakorlatok? Ha igen, akkor mindehhez hogyan viszonyul az ökopolitika? Ilyen és hasonló kérdéseken keresztül próbálok bemutatni a környezetpolitika fejlődésének ideológiai irányokkal átítatott tendenciáit, a baloldal zöldpolitikai eszmélését, s az egyik legújabb fejleményként a konzervatív környezetpolitika, a „zöld konzervativizmus” elképzeléseit. Ha kész válaszokkal nem is szolgálhatok, de a fenti dilemmák aprópót adhatnak arra is, hogy ne csupán a környezetpolitika „pártosságáról” elmélkedjünk, hanem közelebb kerüljünk annak valódi természetéhez, amely bőven túlmutat a szakpolitikán – talán a válasz is itt keresendő az említett dilemmákra.

Az ökopolitika által „monopolizált” környezetpolitika?

A környezetvédelem kérdése, az ökológiai gondolkodás a tudomány, a politika és a hétköznapi gondolkodás részévé vált napjainkban. Mindenki számára ismerős gondolatként cseng a jövő nemzedékek érdeke, a „gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan” fordulat és egyre többen próbálják mindezt a hétköznapiakban is megvalósítani. Az ökológiai gondolat megváltoztathatja a világról és a jövőről alkotott felfogásunkat. Mindezt a demokrácia kapcsán a következőképp összegeztem: *„[á]lláspontom az, hogy a környezeti demokrácia – a demokrácia új paradigmájaként – fogja meghatározni a XXI. századot, s benne az emberi gondolkodás irányait. Valószínűleg nem ez lesz az egyetlen demokráciafelfogás a demokráciaelméletek rendszerében: számos (talán ezzel konkuráló) paradigma fog kialakulni.”*¹

¹ ANTAL 2009, 97. o.

A zöld gondolat tehát átalakította, átalakítja eddigi nézeteinket a demokráciáról és mindenképpen hatással van az ideológiákra és az ideológiák egymással való viszonyára.

A zöld gondolatnak az 1960-as évektől való feléledése, ennek nyomán a párt-szerkezet gyökeres átalakulása a zöld pártok révén, a nemzetközi és a nemzeti intézményrendszerek „bezöldülése” kétség kívül elhozta egy „zöld reneszánszt”, ahol az ökológiai gondolkodás egyfajta viszonyulási ponttá vált. Ezt a folyamatot és annak globális következményeit (jelesül azt, hogy mára többek között a fenntarthatóság ügye és a globális felmelegedés az emberiség legnagyobb problémái) sokan akként értékelték, hogy a környezetvédelem és a környezetpolitika súlyosan és végletesen az ökológiai gondolat fogságába került. A másik oldalon pedig a klasszikus ideológiák kerültek „versenyhátrányba” a zöldekhez képes. Ezt a felfogást legerősebben – az alább részletesen tárgyalandó – konzervatív ideológia vallja magáénak. Bartus Gábor például a következőképp vázolja az ökopolitika térfoglalását és az egyszólamú környezetpolitika veszélyeit: *„A környezeti problémákra adott politikai válaszok terén a legutóbbi évtizedekben mintha megszűnne a pluralizmus, világszerte, de különösen Európában, széles körű egyetértés uralkodik a legkülönbözőbb színezetű pártok, kormányok, publicisták, kutatók és tanárok között a környezeti krízis természetéről és a megoldási módokról.”*² Majd így folytatja: *„A ma a gyakorlatban alkalmazott környezetpolitikák a zöldek megszelídített elvein és az azokból kiinduló szimbolikus intézkedéseken alapulnak. A különböző színezetű kormányok a zöldektől kölcsönzik a környezetpolitikájukat meghatározó alapelveket, bár azok gyakorlatba ültetéséből már persze hiányzik a radikalizmus, a lendület.”*³

Az egyik fő tézisem az, hogy az ökopolitika (értve ez alatt a kifejezetten a környezet védelmét középpontba állító filozófiai és ideológiai tézisek összességét) a XXI. századra legalább három fontos folyamaton esett át: először is önálló politikai filozófiává és ideológiává vált;⁴ másodsor átalakította azt a módot, ahogyan a demokráciáról gondolkodunk; végül – mindezek nyomán – jelentős hatást gyakorolt a klasszikus ideológiákra (liberalizmus, szociáldemokrácia és konzervativizmus) és jelentős kihívást intézett feléjük.

Mindezt a klasszikus ideológiák – amint az előbb láthattuk – hajlamosak egyfajta versenyként felfogni, vagyis azt hinni, hogy az ökopolitikai paradigma monopóli-

² BARTUS 2008, 1. o.

³ BARTUS 2008, 3. o.

⁴ Lányi András a következőképp vezeti fel az ökológia mint politikai filozófia megalapozását célzó tanulmányát: *„Az alábbiakban amellet érvelek, hogy az ökológiai világnézet politika-elméleti következményei önálló rendszert alkotnak. Ennek bizonyításához új szempontú tipológiát alkalmazok, amelynek keretei között azonosítani próbálok egy következetesen „ökológiai” politika megkülönböztető vonásait más kortárs irányzatokhoz képest.”* (LÁNYI 2012, 105. o.)

uma uralja a környezetvédelemről való gondolkodást, a környezetpolitikát, s ez a kikényszerített konszenzus még azokat a politikusokat is „megfertőzi”, akik egyébként más ideológiai talapzaton állnak. Ez a „zöldpolitikai összeesküvés” tézis elsősorban a politikai paletta jobboldali-konzervatív részén népszerű, s – amint látni fogjuk – a baloldal már a kezdetektől inkább adaptálja a zöld gondolatot és nem annak meghaladására törekszik. Ennek kapcsán utalnék másik fő tézisemre: elvi-ideológiai értelemben tehát beszélhetünk jobb- vagy baloldali környezetpolitikáról (vagyis arról, amikor egy klasszikus ideológia látszólag saját környezetpolitikát alakít ki), de ez valójában nem más, mint az ökopolitikai tézisek és konszenzusok sajátos ideológiai szűrőn való átvezetése és az adott ideológia belső logikája mentén való rekonstruálása – s ennek (amint látni fogjuk) igen komoly korlátai vannak.

Állításom szerint tehát lehet jobb- vagy baloldali karakterű környezetpolitika (ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy az ökológia már említett reneszánsza előtt is foglalkoztak a kormányzatok a környezet védelmével), de mindez idáig a legnagyobb hatást a környezetpolitikára az ökológia jelentette és a XXI. században egyszerűen elképzelhetetlen pusztán a klasszikus ideológiákra alapozott környezetpolitika.⁵ Vagyis az ökopolitika olyan háttérrel jelent a környezetpolitika, mint szakpolitika számára, amelyet a klasszikus ideológiáknak mindenképp figyelembe kell venniük saját környezeti filozófiájuk kialakítása és gondozása során. A következőkben e filozófiák bal- és jobboldali irányzataiba és a belőlük következő környezetpolitikai alapállásokba nyújtok betekintést.

Ökoszocializmus

„A tőkés termelés tehát csak azáltal fejleszti a társadalmi termelési folyamat technikáját és kombinációját, hogy egyúttal aláássa minden gazdagság kútforrásait: a földet és a munkást.”

(Karl Marx: A tőke)

A baloldal kezdettől fogva szorosabb szálakon kötődött az ökológiai gondolathoz, mint a konzervatívok, mégpedig azért, mert meglehetősen sok közöttük az átfedés. Így az ökoszocialista paradigma egy életképes és vállalható politikai paradigmává

⁵ Ezen a ponton érdemes arra utalni, hogy magam is elfogadom az ökopolitika által dominált környezetpolitika tézisé, ugyanakkor ezt korántsem tekintem negatív jelenségnek. Sőt, két szempontból is nagy reményeket fűzök hozzá: egyrészt – véleményem szerint – hiteles környezetpolitika csak az ökopolitika talaján bontakozhat ki; másrészt pedig az ökopolitikai nem csupán a környezet védelmére lehet hatással, hanem tulajdonképpen ettől a politikai és szellemi irányzattól várható maguknak, a klasszikus ideológiáknak a megújulása is.

vált a legutóbbi évtizedekben. Találkozási pont a két irányzat között pl. a munkaegészségügy, a munkabiztonság, illetve azon alapvető elv elfogadása, hogy a környezeti problémák igen gyakran arra a kapitalista elvre vezethetők vissza, hogy a termelési technológia kiválasztásának fő szempontja a profitot maximalizáló magánérdek.⁶ Szintén egyfajta (elvi és nem ritkán politikai) koalíció kialakulására van lehetőség a társadalmi igazságosság elvének érvényesítése érdekében, amely egyaránt fontos a baloldalon és az politikai ökológiában. Ahogyan ezt Harvey megfogalmazza (2009 155.): *„Ez a termelési technológia feletti társadalmi ellenőrzést jelenti, és ellenőrzést a számos környezeti probléma gyökerét jelentő kapitalista »felhalmozásért való felhalmozás, termelésért való termelés« felett, valamint annak a felismerését, hogy »az emberiség jövője nem épülhet kevesek kelleme életére és a többség szenvedésére«... Mindez határozottan szocialista hatáskörbe helyzeti a környezet ügyét.»*⁷ A társadalmi igazságosság gondolta így alakítja át az osztályok közötti ellentétet a termelés társadalmi/technológiai megszervezési módja és a termelés ökológiai feltételei közötti ellentétté. Vagyis a szocialista gondolkodás megfelelő választ kínálhat a környezeti problémákra (is).

Az „ökológiai marxista” felfogás szerint a kapitalisták által a termelési feltételekre jelentett veszély nem csak a profitra és a tőkefelhalmozásra lesz káros, hanem a társadalmi és természeti környezeten keresztül magára az életre is.⁸ Egy másik megközelítés szerint, ugyan első ránézésére egy környezetvédő aktivistának nem lehet túl fontos a marxista felfogás a mindennapi gyakorlat szempontjából, de ahogyan a környezetszennyezés és a kapitalizmus nemkívánatos társadalmi és ökológiai hatásai helyi, regionális, nemzeti és az egész világ szintjén egyre rosszabbodnak, úgy lesz szükségük egy egységes történelmi értelmezési keretre. Marx munkássága, politikai gazdaságtana fontos elméleti kategóriákat és módszertani útmutatókat kínál az ökológiai válság megértéséhez és elemzéséhez. Vagyis ezen megközelítés szerint az ökológiai elméleti háttérként is támaszkodhat a baloldal fundamentumaira.⁹

Ugyanakkor adódtak nehézségek a szocialista-marxista és az ökopolitika „összebékítését” illetően. Ezek többnyire abból fakadtak, hogy a szocialista mozgalom részben sokat tanult a kapitalizmus termelékenységén alapuló filozófiájából, másrészt pedig nem volt könnyű elmozdítani a szocialistákat a természet feletti emberi

⁶ HARVEY 2009, 155. o.

⁷ Harvey a következő műből idéz: HALIA, Y. – LEVINS, R: *Humanity and nature: Ecology, science and society*. London, 1992

⁸ O'CONNOR 1988, 29. o.

⁹ GIMENEZ 2000, 300. o.

uralkodás téziséből. Vagyis a marxista alapú gondolkodás nehezen emésztette azt meg, hogy a természet alakíthatja és adott esetben bizony korlátozhatja az emberi cselekvés irányait. Harvey szerint „[a] válasz vagy a környezeti-ökológiai politika burzsoá elhajlasként való elutasítása volt (ahogy valóban, nagy része kétségtelenül az), vagy – részben engedélyt téve a környezeti-ökológiai retorikának – a marxizmus-szocializmus újjáépítésének megkísérlése meglehetősen eltérő elméleti és gyakorlati alapokon azokhoz képest, amelyek a munkásosztály politikai programjait és politikai cselekvését hagyományosan megalapozták.”¹⁰

Az ökoszocialista politikában fontos pont a környezeti történések pontos és hiteles elemzése, amelyek döntően a kapitalista hatalmi struktúráktól függenek. Vagyis az ökoszocializmus feladata az, hogy minden eddiginél koherensebben gondolja át az ökológiai és társadalmi átalakulás kettősségét. Egyszerre kell tehát a létező kapitalizmus keretei között gondolkodni és kapitalista ökoszisztémák átalakítását tervezni. Ehhez az alapokat megtaláljuk Engelsnél *A természet dialektikája* című művében: „De ezen a területen is megtanuljuk fokozatosan, hosszú, gyakran kemény tapasztalat árán és a történelmi anyag összeállítására és megvizsgálására útján, hogy tisztába jöjjünk termelő tevékenységünk közvetett, távolabbi társadalmi hatásaival, és ezzel megadatik számunkra a lehetőség, hogy ezeknek a hatásoknak is uraivá és szabályozóivá váljunk. De hogy ezt a szabályozást véghezvigyük, ehhez több kell a pusztán felismerésnél. Ehhez eddigi termelési módunknak és vele együtt egész mostani társadalmi rendünknek teljes forradalmasítása kell.”¹¹

A baloldal és az ökológiai gondolat egyik legfontosabb találkozását az Anthony Giddens-féle Harmadik Út elképzelésben találhatjuk meg,¹² amely először szembesítette a „régiből” a globalizáció által támasztott kihívásokkal, s vette fel azt a hűbavágó kérdést, hogy miként lehet az ökológiai problémákat a szociáldemokrata program alapján kezelni. Nem véletlen, hogy a Harmadik Út a társadalmi igazságosság hangsúlyozásával próbált választ adni a kor kihívásaira.

Bár politikai szempontból a Harmadik Út kifulladásra került, de az ökológia és a szociáldemokrácia kapcsolata továbbra is maradandónak bizonyult, hiszen maga Giddens is továbbvitte a témát. Előbb tanulmány formájában (2008), majd pedig könyv alakban (2009) a klímaváltozás hatásait és az ellene folytatott stratégiát vizsgálta. Ezekben az iratokban a szerző többek között azt vizsgálta, hogy nemzeti szinten

¹⁰ HARVEY 2009, 171. o.

¹¹ Idézi: HARVEY 2009, 174. o. Harvey kifejti továbbá azokat a lehetséges kitérési pontokat, amelyek az engelsi tézis továbbgondolásához vezethetnek az ökopolitika és a szocializmus együttműködésének keretében (HARVEY 2009, 175-182. o.).

¹² Ld. erre: GIDDENS 1999.

milyen óriási hiányosságok vannak a klímavédelemért folytatott küzdelemben, holott éppen ezen a szinten kellene a legtöbbet tenni ebben az ügyben. Giddens felvette egy politikai táborokon átnyúló konszenzus szükségességét, amely alkalmas lehet arra is, hogy kidolgozza a követendő közösségi értékeket és a zöldpolitika egészségügyi hozadékait hangsúlyozza. Giddens hitet tett egy átfogó klímapolitika szükségessége és egy szankciókon és ösztönzőkön alapuló zöld költségvetési reform mellett. Fontos hangsúlyozni, hogy ebben az értelemben a klímavédelem független a politikai táboroktól, de emellett Giddens muníciót adott a szociáldemokratáknak azzal, hogy kiemelte azt, hogy a klímaváltozás mérhetetlen társadalmi és gazdasági tehertétellel is jár. Sőt egy baloldali politikának a klímaváltozás elleni szakpolitikai lépések társadalmi igazságosságáról is meg kell bizonyosodnia: hiszen ügyelni kell arra, hogy az intézkedések minden társadalmi csoport tekintetében kedvező hatást gyakoroljanak, s ne büntessenek embereket pusztán azért, mert rossz és kilátástalan anyagi helyzetben vannak.¹³

Zöld konzervativizmus

„A társadalom nem csupán maguk az élők, hanem az élők, a már holtak s a még meg nem születettek közötti társas viszony.”

(Edmund Burke:
Töprengések a francia forradalomról)

A hazai konzervatív gondolkodás legújabb hulláma, támaszkodva a nemzetközi szellemi előzményekre, megkísérelte kidolgozni az ökopolitika sajátos konzervatív szemszögből történő integrálását. A már idézett Bartus Gábor az ökopolitikai konszenzus bírálata kapcsán a következőképp fogalmaz: *„A konzervativizmus – cáfolva azt, hogy minden körülmények között a teljes változatlanság és maradiság híve lenne – mindig is nyitott és fogékony volt a jó élet feltételeit veszélyeztető, új jellegű problémák innovatív kezelésére. Bármennyire is meglepő, de a XIX. századtól egészen az 1970-es évekig (a zöldek hatalomátvételéig a környezeti kérdések tematizálásában) konzervatív politikusok bizonyultak a környezetvédelem jeles újtóinak... igyekszem megrajzolni a konzervatív környezetpolitika körvonalait. Mindazonáltal az elemzés célja nem egyfajta program megalkotása, hanem azon elméleti és gyakorlati kapaszkodók rendszeres csokorba gyűjtése, melyek egy ész-*

¹³ GIDDENS 2008, 8. o., 12. o.

szerű, gyakorlatias, a kapitalizmus »alkotmányával« harmonizáló környezetpolitika alapjai lehetnek.”¹⁴

Újabbban pedig Olajos Péter kívánt egy komplex – a gyakorlati politika számára is akceptálható – programmal előrukkolni: „A következőkben kísérletet teszünk arra, hogy a politikai konzervativizmus értékrendjét elfogadó hazai politikai erők számára kidolgozzuk egy önálló, a gyakorlati alkalmazás elvárásainak is megfelelő zöld gondolatrendszer elvi, tartalmi ismérveit, amelyet az eddig elfogadott terminológiai megjelölés alapján zöld konzervativizmusnak nevezünk.”¹⁵ Olajos Péter szerint a zöld konzervativizmus egyszerre magatartásforma és politikai beállítottság. Hiszen egyik oldalon olyan magatartásról van szó, amely cselekvés- és értékorientált, amelyben a környezeti problémák megoldását egy meghatározott világnézet talaján közelítjük meg. Másrészt politikai beállítottság is, „... mert a nem is olyan távoli jövőben a zöldkonzervatív jelzővel illetett gondolatvilág vagy az azt hirdető politikus ugyanolyan megszokott politikai jelenséggé válik a politikai közélet porondján, mint a történet ez a nemzeti liberális, a kereszténydemokrata... politikusokkal és az általuk képviselt politikai üzenetekkel.”¹⁶

Úgy tűnik tehát, hogy a konzervativizmus jelentős lépésekre szánta el magát az ökopolitikai irányába. Ez azonban akár meglepő is lehet, hiszen amint már kifejtettük: „... annak ellenére, hogy a környezetelvűség szétfeszíti a hagyományos baljobb felosztás kereteit, mégis olyan eszmék körében mozog, amelyeket – legalábbis egykor – a baloldal foglalt le magának, és vonakodik beismerni, hogy a jobboldallal is akad közös vonása.”¹⁷ Pilbeam szerint a zöldek és a konzervatívok között sokkal több a közös nevező, mint általában hangsúlyozzák, ugyanakkor jelentős szakadékok húzódnak meg a két filozófia között. A szerző szerint megnehezíti a konzervatívok ökopolitikai érzékenységének vizsgálatát az a tény, hogy mind a konzervativizmus, mind pedig a zöld filozófiák meglehetősen sokszínűek. Ha az utóbbiból indulunk ki, akkor beszélhetünk „sekély” és „mély” ökológiai attitűdökről. Andrew Dobson kifejezésével „környezetelvűségről” (akik egy menedzseri felfogás mellett érvelnek, s a környezeti problémák technikai kezelését javasolják, anélkül, hogy az alapvető gyökereket felkutatnák) és „ökologizmusról” (akik bírálják a fogyasztás és termelés uralkodó mintáit, önértéket tulajdonítva a nem emberi világnak) beszélhetünk.¹⁸

¹⁴ BARTUS 2008, 2-3. o.

¹⁵ OLAJOS 2011, 85-86. o.

¹⁶ OLAJOS 2011, 86. o.

¹⁷ PILBEAM 2009, 216. o.

¹⁸ DOBSON 1995.

Pilbeam szerint a fenti kontextust alapul véve akár egyszerűen azt mondhatnánk, hogy az ökológiai vénával rendelkező konzervatívok a sekély spektrumban helyezkednek el, s jóindulattal is csupán környezetelvűnek lehet őket tekinteni. Pilbeam úgy véli, hogy ez a felosztás csak korlátozottan igaz a konzervatív gondolkodókra és esetükben a környezetelvűségnek is különleges (ha tetszik „konzervatív”) tartalma van.¹⁹

A zöld konzervativizmus egyik megalapozó személyisége John Gray, aki a következő felismeréssel kezdi jelentős, 1993-as munkáját: *„Azt mondhatjuk, hogy a konzervatív gondolkodás Nagy-Britanniában, Európában és az Egyesült Államokban az utóbbi időben barátságtalanul viszonyult a környezeti kérdésekhez. E kérdések felvetése – különösen Amerikában – az antikapitalista propaganda egyik változataként lett beállítva.”*²⁰ Ugyanakkor Gray nem tekint reménytelenül a zöld konzervativizmus jövőjére, s a hagyományos konzervatív felfogásban jelentős környezetvédelmi hagyományokat fedez fel – hangsúlyozva a hagyományos felfogás és a gazdasági liberalizmus közötti éles különbséget. Gray szerint a hagyományos konzervativizmus és az ökopolitika éppen azokban a vonásokban osztoznak, amelyek révén a fundamentális liberalizmustól leginkább különböznek. Pilbeam azzal árnyalja ezt a képet, hogy a szabadpiac szószólóit sem „kárhoztak el” a zöld ügyek tekintetében, hiszen kialakítottak egyfajta „szabadpiaci környezetelvűséget”.²¹ Margaret Thatcher szerint *„[a] tory filozófia lényege és a környezetvédelem ügye azonosak”*.²² Mivel ez a „szabadpiaci környezetelvűség” meglehetősen vékony jégnek mutatkozik, ezért Pilbeam és mások is²³ megkísérelték körvonalazni a zöld konzervativizmus alapvető, a hagyományos konzervatív életfelfogásban gyökerező elveit.²⁴

Már az angol „conservative” szóból is következtethetünk arra, hogy a konzervatívok és a zöldek egyik legfontosabb közös üzenete a dolgok, jelenségek, a természet eredeti állapotban való megőrzésének vágya. Ugyanakkor ez önmagában meglehetősen elégtelen, s hozzá kell tenni, hogy a hagyományos konzervatív óvatosság és megfontoltság a környezetpolitika vonatkozásában inkább a korlátok tiszteletben tartását jelenti, amely egyenesen utal a konzervatív „elővigyázatossági

¹⁹ PILBEAM 2009, 217-218. o.

²⁰ GRAY 1993, 124. o.

²¹ PILBEAM 2009, 219. o.

²² THATCHER, Margaret: *Our Threatened Environment: The Conservative Response*. Conservative Political Centre, London, 1990. 10. o.

²³ Ld. erre: BARTUS 2008.

²⁴ A következőkben vázlatosan bemutatom Pilbeam tipológiáját a lehetséges kapcsolódási pontokról, amelyeket elsősorban a Pilbeam által is idézett Gray alapművéből származó gondolatokkal egészíték ki (ld. részletesen: PILBEAM 2009, 219-229. o.)

szabályra”: nagyon óvatosnak kell lennünk a természetbe való beavatkozással, hiszen a természet egésze messze meghaladja az ember felfogóképességét.

Egy másik fontos tényező a tudomány és a technológia fejlődésével szemben megfigyelhető konzervatív szkepszis. Gray klasszikus munkájában kifejti, hogy a zöld konzervativizmusnak nem eredendően technológiaellenesnek kell lennie, hanem el kell utasítania a „tudományos fundamentalizmust, és mérsékelnie kell a modernitás technológiai gyümölcseivel kapcsolatos jóhiszeműségét”.²⁵

Gray egyik központi tézise az, hogy a zöld gondolkodás és a konzervatív filozófia számos ponton konvergál, s a legfontosabb közös pont, hogy erősen különböznek a fundamentális liberalizmustól.²⁶ Rokonítja a zöldeket és konzervatívokat, hogy álláspontjuk szerint a liberális gazdasági modell nem fenntartható és eddigi működésében óriási veszélyek rejlenek. Itt komoly törés figyelhető meg a konzervatív ideológián belül, hiszen míg a hagyományos konzervatívok messzemenően támogatni tudják ezt a zöld konzervatív tételt, addig a szabadpiaci konzervatívoknak ez meglehetősen nagy fejtörést okoz. A hagyományos konzervatív gondolkodók immorálisnak tekintik a féktelen fogyasztói kapitalizmust, amely elpusztítja a szellemi értékeket és hagyományokat.

Közös pont a nem anyagi, így a természeti értékekben való hit, még ha a konzervatívok ezt a vallásból, a zöldek egyéb spirituális (pl. New Age) értékrendből vezetik is le. Az ökopolitika szerint a természet erkölcsi érékkel bír, s morális kötelességeket ró ránk, s adott esetben maga a természet (akár az egész, akár egyes elemei) jogokkal ruházható fel.

A zöldek és a konzervatívok osztoznak a világ átfogó egységéről vallott meggyőződésben, abban továbbá, hogy a világ alapvető és természetes állapota a stabilitás. Maga Gray azt mondja, hogy az egység ezen felfogása nyomán a zöldeknek és a konzervatívoknak közösen el kellene fogadni a James Lovelock-féle Gaia-hipotézist – ellensúlyozva ezzel a modernitás humanizmuson alapuló, uralkodó koncepcióját.²⁷

Ehhez kapcsolódik, hogy a konzervatív gondolkodók szerint a társadalom szerveződésének alapja a maga a természet: ez az organicista felfogás (melyet Burke és Quinton is vallott) alapvetően közelíti a két világnézetet. A konzervatívok a társadalmat, a zöldek a természetet tekintik önálló érdekekkel rendelkező és élő „személynek”, akinek a fejlődése organikus törvények szerint bonyolódik.

²⁵ GRAY 1993, 126. o.

²⁶ GRAY 1993, 136. o.

²⁷ GRAY 1993, 138. o.

Ahogy Gray kifejti, mind az ökológia, mind a konzervativizmus központi tétele továbbá a közösségi lét primátusa.²⁸ Mind a két irányzat előszeretettel fordul a fenntartható, lokális társadalmi egységekhez, amelyek alternatívát jelentenek a globalizációval szemben. Ez a közös vonás Gray szerint azon alapul, hogy mind a két irányzat ellenáll a liberális dogmáknak és nem fogadják el az individualizmus kizárólag az egyénnek értéket tulajdonító álláspontját.²⁹

Közös pont lehet a tekintély, a korlátok szükségességébe vetett hit, amely magával hozza az erős állami és autoritás gondolatát.

A zöldek által leginkább nagyra tartott konzervatív gondolat a generációkon átívelő (multigenerációs) megközelítés, ahogyan azt Burke kiindulópontként idézett tézise is mutatja, ez a hozzáállás magában foglalja azt, hogy jelen generációi úgy éljék életüket, hogy ne zsákmányolják ki az unokáiktól örökölt Földet. Gray szerint a konzervatívok a liberálisokkal ellentétben úgy gondolják, hogy *„az idő folyamába vetett magányos szigetként az egyének sohasem élhetik meg emberségük teljességét”*.³⁰

Végül Pilbeam szerint a legalapvetőbb találkozási pont a két filozófia között az emberi felsőbbrendűség elvetéséből következik: ez pedig nem más, mint az felvilágosodás humanizmusának a konzekvens elutasítása.

Környezetelvű és ökocentrikus környezetpolitika

Mindezek nyomán kialakulhatott bennünk az a kép, hogy a klasszikus ideológiák vagy elve fogékonyak (baloldal, szociáldemokrácia) vagy pedig önmaguk legősibb hagyományait felélesztve egyre fogékonyabbá válnak (konzervativizmus) az ökológiai gondolkodás iránt. Az kétségtelen, hogy mind a két klasszikus ideológia kialakította önmaga viszonyulását az ökológiai kérdések iránt, s ha tetszik saját környezetpolitikával és környezeti filozófiával (is) rendelkezik.

A helyzet azonban ennél némileg bonyolultabb: bár mind a két irányzat integrálta a környezeti elveket (kissé rosszmájúan: elfogadta az ökológia által monopolizált környezetpolitikai konszenzust), de nem vetkőzhette le saját elvi-ideológiai atti-

²⁸ GRAY 1993, 136. o.

²⁹ Ezzel szemben Dobson (2000) felveti, hogy amíg a zöldek számára a „természettörténet” az elsődleges, addig a konzervatívoknak az emberi történelem a kultúra és a hagyomány (175.). Ez pedig felvet egy további ellentmondást: amint látni fogjuk, bár a konzervatívok és az ökológisták elvileg osztoznak a humanizmus elvetésébe, de az emberi kultúránál és történelemnél nehéz antropomorfabb tényezőt elképzelni. Vagyis a konzervatívoknak a természet a kulturális táj része, s mindezek alapján a konzervativizmus meglehetősen emberközpontú, s ezt az ökológiai felfogás nem nagyon tudja elviselni.

³⁰ GRAY 1993, 136. o.

tűdjeit, amelyek gyakorta meghasonlásra kényszerítik a zöld értékek tekintetében. A baloldal esetében ilyen a fejlődésbe, a technológiába vetett erős hit és meggyőződés, továbbá a liberális hagyományokban gyökerező humanista szemlélet. A szociáldemokraták kevésbé tudták levetkőzni magukról a liberális filozófiából eredő, az embert középpontba állító antropomorf, végső soron meglehetősen materialista konszenzust.

A másik oldalon a konzervatívok rendre azt gondolják, hogy az ökopolitika túlságosan bensőséges viszonyt ápol a baloddallal, sőt a környezetelvűség nem más, mint valamilyen baloldali konspiráció. Másrészt sok jobboldali – különösen a szabadpiac korlátlan támogatói – igen rosszhiszemű a zöldek követelésével szemben: sőt magát a szabadpiaci környezetelvűséget is gyanakodva szemlélik.³¹ S ha már a szabadpiaci környezetelvűségnél tartunk, akkor érdemes utalni arra, hogy önmagában is kétséges a szabadpiac híveinek környezeti elköteleződése, hiszen a kapitalizmus doktrínája alapvetően a zöldek által elítélt humanizmuson alapul. Általában is felvethető, hogy a konzervatívok korántsem vetik el annyira a humanista nézőpontot, mint az ökopolitika. Dobson alapján (2000, 177. o.) érdemes továbbá arra is utalni, hogy a konzervatívok másként élik meg a Burk-féle multigenerációs tézist: hiszen amíg a múlt és hagyományok fenntartásában érdekeltek, addig a zöldek éppenséggel a jövőt és jövő generációk érdekeit hangsúlyozzák. Paradox módon az ökopolitikai hívei ugyan osztják az utópiák iránti szkepszist, de mégis hisznek a lényegi változások (akár utópikusnak is mondható) lehetőségében.³² Igen érdekes az a kettősség, hogy a zöld gondolat elsősorban a tradicionális konzervativizmussal egyeztethető össze, s a szabadpiaci konzervatívok csak mérsékelten tudnak ökológiai mondavalót képviselni.

Visszatérve tehát a kiinduló tételekhez: valóban létezik jobboldali vagy baloldali környezetpolitika, csak éppen korlátozott „actio radius”-szal. Ez azt jelenti, hogy az ökopolitika által dominált környezetpolitika sohasem lesz képes teljesen „beleoldódni” a jobboldali és baloldali ideológiákba – álláspontom szerint ez nem is szükséges. Az említett ideológiáknak van egyfajta – fentebb tárgyalt – „kemény magja”, amely elvi szinten összeférhetetlen az ökopolitikával. Ugyanakkor mind a szociáldemokrácia, mind a konzervativizmus meglehetősen sok kapcsolódási pontot húzott elő múltjából, vagy fejlesztett ki újonnan, ami alkalmassá tette az ökológiai elvek befogadására és sajátos, olykor az ökopolitikával szinkronban lévő, máskor azokat opponáló környezetpolitikai elvek kidolgozására.

³¹ PILBEAM 2009, 229. o.

³² Felveti Dobson alapján PILBEAM 2009, 232. o.

A legélesebb vízváltó – álláspontom szerint – Dobson nyomán (1995) a környezetelvétség vs. ökológizmus párban ragadhatók meg. Végző válaszkísérletem a kiinduló kérdésre tehát úgy fogalmazható meg, hogy amíg az ökopolitika ököcentrikus környezetpolitikát képvisel, addig a klasszikus ideológiák környezetelvé környezetpolitikát. A kettő közötti különbség a következőképp összegezhető konzervatív olvasatban: „*Okkal állítható, hogy a környezeti problémák megoldhatók a jelenlegi társadalmi-gazdasági intézményrendszer keretei között: nincs szükség radikális reformokra, paradigmaváltásra (új társadalmi-gazdasági rendszer kitalálására, a piacgazdaság jelentős korlátozására) ahhoz, hogy a környezethasználat aktuális válságait elhárítsuk. Szükség lehet viszont az állam szerepének, a környezethasználat intézményi kereteinek változtatására, finomítására.*”³³

Felhasznált irodalom

ANTAL Attila: A környezeti demokrácia elmélete és gyakorlata. Politikatudományi Szemle 2009/4. 82-101. o. http://www.poltudszemle.hu/szamok/2009_4szam/antal-2009-4.pdf

BAHRO, Rudolf: From Red to Green. In: From Red to Green. Verso, London, 1984

BARTUS Gábor: Lehetséges-e konzervatív környezetpolitika? Közjó és Kapitalizmus Intézet Műhelytanulmány No. 2. 2008. február 28. http://kozjoeskapitalizmus.hu/files/MT02.Bartus_Vane_konzervativ_kornyezetpolitika.pdf

CALLAGHAN, John: Environmental Politics, the New Left and the New Social Democracy. The Political Quarterly 2000, 71 (3). 300-308. o.

DICKENS, Peter: A Green Marxism? Labor Processes, Alienation, and the Division of Labor. In: Dunlap, Riley E. – Buttel, Frederick H. – Dickens, Peter – Gijswijt, August (szerk.): Sociological Theory and the Environment. Classical Foundations, Contemporary Insights. Lanham, Boulder, New York and Oxford, Rowman and Littlefield, 2002, 51-72. o.

DOBSON, Andrew: Green Political Thought. Routledge, London, New York, 1995

GIDDENS, Anthony: The Politics of Climate Change. Polity Press, 2009

³³ BARTUS 2008.

GIDDENS, Anthony: The politics of climate change. National responses to the challenge of global warming. Policy Network Paper, 2008. [http://www.policy-network.net/uploadedFiles/Publications/Publications/The_politics_of_climate_change_Anthony_Giddens\(2\).pdf](http://www.policy-network.net/uploadedFiles/Publications/Publications/The_politics_of_climate_change_Anthony_Giddens(2).pdf)

GIDDENS, Anthony: A harmadik út. A szociáldemokrácia megújulása. Agora Kft., 1999

GIMENEZ, Martha E.: Does Ecology Need Marx? Organization & Environment, Vol. 13, 2000, No. 3. 292-304. o.

GRAY, John: An Agenda for Green Conservatism. In: Beyond the New Right. Routledge, London, 1993

HARVEY, David: A társadalmi és környezeti változások dialektikája. In: Scheiring – Jávor (szerk.): Oikosz és Polisz, 2009, 151-186. o.

LÁNYI András: Az ökológia mint politikai filozófia. Politikatudományi Szemle 2012/1. 105-130. o. http://www.poltudszemle.hu/szamok/2012_1szam/lanyi.pdf

O'CONNOR, James: Capitalism, Nature, Socialism: A Theoretical Introduction. In: Capitalism, Nature, Socialism, Fall, 1988. 11-38. o.

OLAJOS Péter: Konzervatív zöltség. Politikáról, gazdaságról jövő időben. L'Harmattan, 2011

PILBEAM, Bruce: Természetes szövetséges? A konzervativizmus és a környezet-elvűség viszonyának áttekintése. In: Scheiring – Jávor (szerk.): Oikosz és Polisz, 2009. 216-237. o.

SCHEIRING Gábor – JÁVOR Benedek (szerk.): Oikosz és Polisz. Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény. L' Harmattan, 2009

SCRUTON, Roger: Green Philosophy. Atlantic Books, 2012

SCRUTON, Roger: Conservatism. In: Eckersley, Robyn – Dobson, Andrew (szerk.): Political Theory and the Ecological Challenge. Cambridge University Press, Cambridge, 2006

Tábori Ferenc

Témavezető: Bihari Mihály

A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK JELÖLTÁLLÍTÁSI TAPASZTALATAI 1990-2010

Bevezetés

Az utolsó rendszerváltás óta hazánkban hat általános országgyűlési választás zajlott le. A szóban forgó választások majdnem teljesen azonos jogszabályi környezetben az 1989-ben elfogadott választójogi törvény¹ keretei között zajlottak le, 1990-től 2010-ig jelentős változás nem történt a választási rendszerben.

A legjelentősebb módosulás 1994-ben történt, amikor is a 4 %-os parlamenti küszöböt felemelték 5 %-ra,² valamint 1997-ben elfogadták a választási eljárásról szóló törvényt.³

2011. év végén az Országgyűlés új választójogi törvényt⁴ fogadott el, amely jelentősen átalakította a választási rendszert.

A 2011-es törvényi változás után biztosan kijelenthető, hogy a jövőben már nem fognak általános országgyűlési választásokat rendezni az eddigi rendszer alapján. Így elérkezettnek látom az időt a politikatudomány számára, hogy az elmúlt húsz évben használt választási rendszer működését és az ennek keretein belül lezajlott választásokat összegző értékelését elvégezze.

Jelen tanulmányom ennek a munkának csak egy szeletét kívánja elvégezni, azzal, hogy a választások egyik legjelentősebb mozzanatát, a jelöltállítási szakaszt igyekszik értékelni.

¹ 1989. évi XXXIV. törvény az országgyűlési képviselők választásáról

² 1994. évi III. törvény az országgyűlési képviselők választásáról 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról és kiegészítéséről

³ 1997. évi C. törvény a választási eljárásról

⁴ 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról

Az elemzés elvégzéséhez az egész tanulmány során az Országos Választási Iroda internetes adatbázisában⁵ fellelhető hivatalos adatokat használom. A honlap adataihoz képest megjelenő plusz adatok a saját számolásaim.

Egyéni jelölt és listaállítások jogszabályi feltételei

Az 1989-es választójogi törvény alapján a választók két szavazattal rendelkeztek, az egyiket egyéni jelöltekre adhatták le, a másikat pedig területi listákra. A pártok 3 ágról szerezhettek mandátumot: egyéni választókerületi ágról, területi listása ágról és az országos kompenzációs listáról.

Egy egyéni jelöltállításához 750 darab ajánlószelvény volt szükséges. A területi lista állításához az adott megyében az egyéni kerületek egynegyedében, de legalább kettőben kellett jelöltet állítani a jelölő szervezetnek. A 20 területi listás választókerületből 17 megyében ehhez elég volt 2 jelöltet állítani, és csak 2 megyében és a fővárosban kellett ennél többi egyéni jelölt: Borsod-Abaúj Zemplén megyében 3, Pest megyében 4, Budapesten pedig 8 egyéni jelölt volt szükséges. Ahhoz, hogy az adott párt országos listát tudjon állítani, 7 területi listára volt szükség.⁶

Ez azt jelenti, hogy elvben akár 14 egyéni jelölt felállításával lehetett volna országos listát állítani. Ahhoz, hogy a legmagasabb számú szavazópolgárral rendelkező 7 területi listával tudjon egy párt országos listát állítani, elvben elég lett volna 23 jelölt. A 20-ból 20 területi listához pedig elvben elég lett volna 49 jelölt.

Jelöltek, listák és a választáson induló pártok összesített mutatói 1990-2010

Az első táblázatban láthatjuk, hogy a legtöbb egyéni jelöltet, legtöbb területi listát, és a legtöbb országos listát is 1994-ben állították. Utána folyamatosan csökkent az egyéni jelöltek és a területi listák száma, az országos listák száma viszont hullámzott, de így is 2010-ben volt a legkevesebb. Míg 1994-ben az egyéni választókerületekben 10-11 jelölt versengett egymással, addig 2010-ben már csak átlag 4-5. A területi listákon 1994-ben 12-13 párt mérette meg magát, ez 2010-re lecsökkent 5-6 szervezetre.

⁵ www.valasztas.hu

⁶ 1989. évi XXXIV. törvény az országgyűlési képviselők választásáról

	1990		1994		1998		2002		2006		2010	
	Össz.	Átl.	Össz.	Átl.	Össz.	Átl.	Össz.	Átl.	Össz.	Átl.	Össz.	Átl.
OEVK	1623	9,22	1877	10,7	1606	9,13	1244	7,07	998	5,67	810	4,6
Területi lista	228	11,4	259	12,95	218	10,9	155	7,75	153	7,65	117	5,85
Országos lista	12		15		12		8		10		6	

1. táblázat

Egyéni jelöltek, területi listák és országos listák
összesített és átlagolt számadatai 1990-2010

Ha az ország különböző régióit, megyéit aszerint nézzük, hogy hol volt könnyebb vagy nehezebb jelölteket és listát állítani, akkor azt láthatjuk, hogy egyforma nehézségű volt a jelöltállítás. Budapest volt némiképp nehezebb terep, itt választásonként 2-3 egyéni jelölttel volt kevesebb, ez csak a 2010-es választásra egyenlítődt ki. A területi listáknál hasonló volt a helyzet, itt az első három választáson 1-3 területi listával volt kevesebb, mint máshol, és a 2002-es választásról egyenlítődt ki.

Egyébként a legtöbb egyéni jelölt 1994-ben Borsod-Abaúj-Zemplén megye 5. számú Ózd központú egyéni választókerületében volt, itt összesen 17-en indultak. A legkevesebb 3 egyéni jelölt volt egy választókerületben, ez először 2002-ben, majd a későbbi választásokon egyre több helyen fordult elő. A legtöbb területi lista 1994-ben Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében volt, összesen 16, míg a legkevesebb Somogy megyében 2010-ben, összesen 4.

Év	Nyilvántartásba vett pártok	Legalább egy egyéni jelölt		Legalább egy területi lista		Országos lista	
		N	%	N	%	N	%
1990	58	29	50	19	32,76	12	20,69
1994	43	35	81,4	19	44,19	15	34,88
1998	32	24	75	15	46,88	12	37,5
2002	39	23	58,97	14	35,9	9	23,08
2006	48	23	47,92	16	33,33	11	22,92
2010	44	20	45,45	11	25	6	13,64

2. táblázat

A választási szervek által nyilvántartásba vett pártok
összesített száma és összesített jelöltállítási mutatói 1990-2010

A 2. táblázatban a választások indulni kívánó pártok⁷ számát láthatjuk. A legtöbben 1990-ben jelezték indulási szándékukat a választási szerveknek. 1998-ra úgy tűnhetett, hogy csökken az indulni kívánó szervezetek száma, azonban utána ez a szám nőni kezdett és azóta inkább stagnál.

A jelöltállítás sikere már más volt ezeknél a pártoknál, mint a 2. táblázatból kitűnik, az 1994-es csúcstól egyre csökkent azon pártok száma, amelyek legalább egy jelöltet tudtak állítani, míg a területi és országos listákat állítani tudók száma inkább stagnált 1994 után, de 2010-re, mindkettő negatív rekordot ért el.

Országos listát állító pártok egyéni jelölt- és listaállítási eredményei 1990-2010⁸

A továbbiakban a választások során országos listával rendelkező pártok jelöltállítási teljesítményét fogom áttekinteni.

Véleményem szerint minden párt számára több ok miatt is fontos volt, hogy minél több egyéni jelöltet és területi listát tudjon állítani:

- minél több helyen állított egyéni jelöltet, annál több helyen volt esélye mandátum megszerzésére,
- ha nem is volt reális esély az egyéni mandátum elnyerésére, akkor is fontos volt, mert az egyéni jelöltre leadott szavazatok az országos kompenzációs listán lettek számításba véve,
- feltételezhető, hogy intenzívebb kampány folyt azon egyéni választókerületekben, ahol volt jelölt, mint ahol nem,
- minél több területi listát állított a párt, annál több listán tudta gyűjteni a listás szavazatokat,
- ha ezek a területi listák nem is hoztak mandátumot, az itt megszerzett szavazatokat az országos kompenzációs listán számították be,
- szintén feltételezhető, hogy azon megyékben, ahol volt területi lista intenzívebb kampány folytatott a párt, mint ahol nem volt nekik.

⁷ Givonnai Sartori párt minimum definíciója alapján – Id.: Engyedi-Körösenyi 2005 15. – választáson induló minden egyes szervezetet pártnak tekintek, azokat is, amelyek nem pártként vannak/voltak bírósági bejegyzésben

⁸ Az egyes pártoknál a közös jelöltek minden pártnál figyelembe veszem, a táblázatokban azt akarok bemutatni, hogy az egyes pártoknak a 176 egyéni választókerületből hányban volt jelöltje. Természetesen az 1. táblázatban a közös jelöltek csak egyszer vettem figyelembe.

A következőkben röviden áttekintem az 1990 óta megtartott 6 általános országgyűlési választás jelöltállítási mutatóit. Igyekszem felhívni a figyelmet a főbb csoportokra, és kitérni az egyes pártok fontosabb változásaira is.

Párt	OEVK		Területi		Országos	Listás szav. öö.	
	N	%	N	%	N	N	%
1. MDF	174	98,86	20	100	1	1 214 359	24,73
2. SZDSZ	174	98,86	20	100	1	1 050 799	21,39
3. FKGP	157+5	89,2	20	100	1	576 064	11,73
4. MSZP	172	97,73	20	100	1	535 064	10,89
5. FIDESZ	86	48,86	20	100	1	439 649	8,95
6. KDNP	102	57,95	15	75	1	317 278	6,46
7. MSZMP	94	53,41	19	95	1	180 964	3,68
8. MSZDP	77	43,75	19	95	1	174 434	3,55
9. ASZ	90	51,14	18	90	1	154 004	3,13
10. VP	61+1	34,66	13	65	1	92 689	1,89
11. HVK	128+10	72,72	20	100	1	91 922	1,87
12. MNP	46	26,14	12	60	1	37 047	0,75
Többiek együtt	65		13				
Független	200						5

3. táblázat

Az országos listát állító pártok egyéni jelöltjeinek listáinak és országosan összesített listás szavazatainak megoszlása (1990)

Az 1990-es választások során az országos listát állító pártoknál a jelöltállítás sikeressége csak részben befolyásolta a választási eredményt.

A legsikeresebb a jelöltállítási szakaszban az MDF, SZDSZ, MSZP és az FKGP volt. Az új pártok közül az MDF és az SZDSZ a legkorábban indulók között kezdtek meg az építkezést, és az ellenzéki erők közül ők voltak a vezető erők az 1988-1989-es években. A sikeres jelöltállítás és a későbbi sikeres választási eredmény sem tekinthető meglepetésnek.

Az MSZP, az állampárt egyik utódjaként, egyértelműen jelentős szervezeti háttérrel és kapcsolati hálót örökölt, aminek segítségével nem jelenthetett gondot a jelölési szakasz, ahogy a parlamentbe kerülés sem.

Az FKGP mint történelmi agrárpárt, egyrészt az idősebb korosztályok nosztalgiajának, valamint az agrárkérdés specifikumainak köszönhetően, hogy szinte az egész ország lefedésére képes volt, és több mint 40 év után ismét parlamenti párt lett.

Érdekeség, hogy a FIDESZ kevesebb egyéni jelölttel mind a 20 területi listát fel tudta állítani, míg a KDNP-nek, amelynek bár több egyéni jelöltje volt, csak 15 helyen jött össze a területi lista. Végül mindkettőnek meglett a parlamenti küszöb feletti eredmény.

A jelöltállítás 5. legsikeresebb ereje, a HVK végül csak 11. lett a választáson. Ez jól mutatja, hogy bár jól tudtak építeni a Hazafias Népfront szervezeti hálójára, de valós társadalmi támogatottsággal nem rendelkeztek.

Az MSZMP-nek 19 helyen sikerült területi listát állítani, csupán Pest megyében nem, ahol a második legtöbb szavazó adhatja le szavazatát. Ezt azért érdemes kiemelni, mert a 4 %-os küszöbtől 15485 szavazattal maradt el, és valószínűleg, ha Pest megyében is van listája, összejöhetett volna a parlamenti küszöb átlépéshez szükséges szavazat. Mindez csak szervezési kérdés volt, mivel a budapesti jelöltállítások során jól szerepelt a párt, így meglehetősen volna, hogy kimennek a Budapest környéki nagyobb településekre és ott összeszedik a minimális jelölt számhoz szükséges ajánlásokat.

	Párt	OEVK		Területi		Országos	Listás szav. öö.	
		N	%	N	%	N	N	%
1.	MSZP	176	100	20	100	1	1 780 009	32,99
2.	SZDSZ	175	99,43	20	100	1	1 064 788	19,73
3.	MDF	174	98,86	20	100	1	633 157	11,73
4.	FKGP	158	89,77	20	100	1	476 127	8,82
5.	KDNP	164	93,18	20	100	1	379 322	7,03
6.	FIDESZ	174	98,86	20	100	1	378 678	7,01
7.	MP	154	87,5	20	100	1	171 801	3,18
8.	KP	86	48,86	17	85	1	136 827	2,53
9.	ASZ	135	76,7	20	100	1	113 332	2,10
10.	MIÉP	67	38,07	11	55	1	85 431	1,58
11.	MSZDP	50	28,41	15	75	1	51 095	0,94
12.	EKGP	54	30,68	15	75	1	44 307	0,82
13.	LPSZ-VP	70	38,77	14	70	1	33 360	0,61
14.	NDSZ	57	32,39	12	60	1	28 058	0,52
15.	MZP	18	10,22	7	35	1	8 811	0,16
	Többiek együtt	69		8				
	Független	103						

4. táblázat

Az országos listát állító pártok egyéni jelöltjeinek listáinak és országosan összesített listás szavazatainak megoszlása (1994)

A pártok professzionalizáltságának⁹ hiányát mutatja, hogy a HVK-val 9, az FKGP-vel 5, a VP-vel 1 helyen fordult elő, hogy két jelöltjük mérette meg magát ugyanabban az egyéni választókerületben. Sőt, a HVK-nak a pásztoi választókerületben 3, míg a salgótarjániban 2 jelöltje volt, Nógrád megye másik két választókerületében azonban egy sem.

Az 1994-es választásokon összesen 15 párt tudott országos listát állítani. A jelöltállítás adatai azt mutatják, hogy a parlamenti pártok közül azok is megerősödtek szervezetenként, amelyek 1990-ben gyengébben szerepeltek a választásokon, sőt, a parlamenten kívüli pártok közül az MP és az ASZ is ki tudta használni a költségvetési támogatást és az időt az építkezésre.

Az MSZDP viszont meggyengült, az LPSZ-VP nem sokkal haladta meg az 1990-es teljesítményét.

Az újak közül a KP tudta legtöbb egyéni jelöltet és területi listát állítani, de a parlamenti küszöböt végül csak a hat országgyűlési pártnak sikerült átlépnie.

	Párt	OEVK		Területi		Országos	Listás szav. öö.	
		N	%	N	%	N	N	%
1.	MSZP	176	100	20	100	1	1 497 231	32,92
2.	Fidesz – MPP	173	83,5	20	100	1	1 340 826	29,48
3.	FKGP	175	99,4	20	100	1	597 820	13,15
4.	SZDSZ	175	99,4	20	100	1	344 352	7,57
5.	MIÉP	173	98,3	20	100	1	248 901	5,47
6.	MP	163	92,61	20	100	1	179 672	3,95
8.	MDF	172	97,73	20	100	1	127 118	2,80
7.	KDNP	146	82,95	20	100	1	104 892	2,31
9.	MDNP	113	64,2	19	95	1	61 004	1,34
10.	ÚSZM	48	27,27	14	70	1	22 220	0,49
11.	EMU	33	18,75	9	45	1	8 786	0,19
12.	NF	22	12,5	7	35	1	5 895	0,13
	Többiek együtt	62		9				
	Független	53						1

5. táblázat

Az országos listát állító pártok egyéni jelöltjeinek listáinak és országosan összesített listás szavazatainak megoszlása (1998)

⁹ A fogalomról ld.: BIHARI 2005, 441-442. o.

1998-as választásokon 12 párt tudott országos listát állítani. A parlamenti pártokon kívül a MIÉP és az MP szerepelt még kifejezetten jól a jelöltállításokon. Az előbbi az 1994-es választások során még csak az ország nagyjából felét tudta lefedni, míg ezúttal összejött a 20 területi lista. Az MP valamelyest szintén javított a jelöltállítási mutatóin.

Az újonnan induló erők közül az MDNP szerepelt legjobban a jelöltállítási szakaszban.

A választások során a parlamenti pártok közül az MDF-nek¹⁰ és a KDNP-nek nem sikerült átlépnie az 5 %-os küszöböt, míg a parlamenten kívüli pártok közül egyedül a MIÉP-nek sikerült a T. Házba jutnia.

Párt	OEVK		Területi		Országos	Listás szav. oő.	
	N	%	N	%	N	N	%
1. MSZP	176	100	20	100	1	2 361 997	42,05
2. Fidesz-MPP MDF	176	100	20	100	1	2 306 763	41,07
3. SZDSZ	176	100	20	100	1	313 084	5,57
4. MIÉP	176	100	20	100	1	245 326	4,37
5. Centrum	126	71,59	20	100	1	219 029	3,90
6. MP	148	84,09	20	100	1	121 503	2,16
7. FKGP	148	84,09	20	100	1	42 338	0,75
8. ÚBP	25	14,2	7	35	1	3 198	0,06
Többiek együtt	59		8				
Függetlenek	40						

6. táblázat

Az országos listát állító pártok egyéni jelöltjeinek listáinak és országosan összesített listás szavazatainak megoszlása (2002)

A 2002-es választásokon már csak 8 országos listát sikerült állítani a pártoknak. Újdonság volt, hogy a Fidesz-MPP és az MDF az összes egyéni jelöltjét és a listáit is közösen állította.

A parlamenti pártok stabilan szerepeltek a jelöltállítási szakaszban, egyedül az FKGP szerepelt a korábbiakhoz képest kevéssel gyengébben, ez előre is vetítette a párt választási szereplését, mint láthatjuk, még a költségvetési támogatáshoz szükséges 1 %-ot sem érte el.

¹⁰ Az MDF ennek ellenére mégis a parlament tagja lett, mert a Fidesz-MPP-vel közösen állított egyéni jelöltjei közül 17-en is mandátumot szereztek, így frakciót is tudtak alakítani

A parlamenten kívüli pártok közül az MP ismét 20 területi listát és országos listát tudott állítani.

Az új szereplők közül a Centrum tudott megfelelő mennyiségű jelöltet állítani ahhoz, hogy esélye legyen a parlamenti tagságra, hisz meg volt mind a 20 területi listája. Ám a választásokon végül csak 3 országos lista lépte át az 5 %-ot, és a mandátumokon az ezeket felállító pártok osztozhattak. Az FKGP mellett a MIÉP is kiesett a törvényhozásból, míg új szereplőnek nem sikerült bejutni.

	Párt	OEVK		Területi		Országos	Listás szav. öö.	
		N	%	N	%	N	N	%
1.	MSZP	175	99,43	20	100	1	2 336 705	43,21
2.	Fidesz-MPSZ	176	100	20	100	1	2 272 979	42,03
	KDNP							
3.	SZDSZ	175	99,43	20	100	1	351 612	6,50
4.	MDF	162	92,05	20	100	1	272 831	5,04
5.	MIÉP-Jobbik	114	64,77	20	100	1	119 007	2,20
6.	MKMP	51	28,98	11	55	1	21 955	0,41
7.	Centrum	30	17,05	8	40	1	17 431	0,32
8.	MCF-RÖP	29	16,48	8	40	1	4 459	0,08
9.	MVPP	18	10,23	7	35	1	2 789	0,04
10.	KDP	25	14,2	9	45	1	2 362	0,02
	Többiek együtt	52		10				1
	Független	10						

7. táblázat

Az országos listát állító pártok egyéni jelöltjeinek listáinak és országosan összesített listás szavazatainak megoszlása (2006)

A 2006-os választásokra megnőtt az országos listák száma, hisz ezúttal összesen 10-et sikerült állítani a pártoknak.

Most a Fidesz-MPSZ a KDNP állított mindenhol közösen egyéni jelölteket és listákat, míg az MDF újra önállóan indult, és eredményesen zárta a jelölési szakaszt.

A MIÉP a Jobbikkal közösen létrehozott választási párttal próbálkozott, de a jelöltállítási eredményei elmaradtak a MIÉP előző két választáson elért eredményeitől, így a parlamenti tagság sem lett meg.

Az előző választáson még országos lefedettséggel rendelkező Centrum jelentősen visszaesett, ennek fő oka az lehetett, hogy a KDNP és az MDNP¹¹ is kivált belőle, és az ő szervezeti hálójukra nem számíthatott a párt.

Az MKMP újra országos listát tudott állítani, de a kép csalóka volt, mivel most csak 11 listára futotta nekik, ennek meg is lett az „eredménye”, mert 1 %-ost sem értek el, így a párt elvesztette a költségvetési támogatását.

Komoly esélyes új szerveződés nem jelent meg a színen. Ekkor összesen 4 listának sikerült átlépnie az 5 %-ot, köztük az MDF-nek önállóan, míg a KDNP a Fideszszel való közös indulásnak köszönhetően ismét parlamenti párt lett.

Párt	OEVK		Területi		Országos	Listás szav. oő.	
	N	%	N	%	N	N	%
1. Fidesz-MPSZ	176	100	20	100	1	2 706 292	52,73
KDNP							
2. MSZP	176	100	20	100	1	990 428	19,30
3. Jobbik	176	100	20	100	1	855 436	16,67
4. LMP	92	52,27	20	100	1	383 876	7,48
5. MDF	89	50,57	17	85	1	136 895	2,67
6. CM	24	13,64	9	45	1	45 863	0,89
Többiek együtt	71		11				
Független	19						1

8. táblázat

Az országos listát állító pártok egyéni jelöltjeinek listáinak és országosan összesített listás szavazatainak megoszlása (2010)

A 2010-es választásokra az országos listák száma lecsökkent összesen 6-ra. A Fidesz-MPSZ-KDNP ismét teljes mértékben közösen indult. A Jobbik viszont egyedül mérette meg magát és az első önálló indulás során 100 %-os teljesítményt nyújtott a jelöltállítási szakaszban.

Új indulóként szerepelt az LMP is, amelynek az akadozó ajánlásgyűjtés ellenére összejött a 20 területi lista.

Az MDF jelentősen meggyengült az előző választáshoz képest, hisz csak 17 területi listájuk volt és nem is sikerült nekik a parlamentbe jutni, míg a Jobbiknak és az LMP-nek igen. Mellettük a FIDESZ-KDNP és az MSZP volt eredményes.

Szót kell ejteni az SZDSZ-ről is, nekik a sokéves parlamenti tagság után még az önálló jelöltállításra sem futotta.

¹¹ Az MDNP időközben újra egyesült az MDF-fel

A szóban forgó hat országgyűlési választás jelölt- és listaállítási adatait végignézve az alábbi következtetések vonhatók le:

- A hat választás során összesen 29 párt volt képes arra, hogy országos listát tudjon állítani. Közülük összesen 17 tudott legalább 1 %-ot elérni és 9 tudta átlépni a parlamenti küszöböt.
- A parlamenti küszöb átlépésére 1990 óta csak azon pártok voltak képesek, akiknek megvolt a 20-ból 20 területi listájuk, kivéve a KDNP-t (nekik 15 területi listájuk volt 1990-ben),
- A küszöböt átlépők közül a FIDESZ-nek volt a legkevesebb helyen egyéni jelöltje 1990-ben, szám szerint 86.
- Az 1 %-os költségvetési támogatást a legkevesebb területi listával a MIÉP érte el 1994-ben, összesen 11 lista sikerült nekik. De ehhez is inkább 14-20 listára volt szükségük a pártoknak, sőt a 2000-es években, ahogy a pártrendszer koncentrálódott¹² már az 1 % eléréséhez is 17-20 listára volt szükség.
- Tehát azt lehet mondani, hogy az a tény, hogy 7 területi lista elég volt az országos listához hamis illúziókat kelthetett a pártokban parlamenti esélyeik megítélésben. Feltételezhető az is, hogy az egyes kis pártok vezetői nem voltak tisztában azzal, hogy hiába állítottak országos listát, attól még nem az egész ország területén gyűjthetik a listás szavazatokat, hanem csak azon megyék területén, ahol tudtak területi listát állítani.
- Összességében az állapítható meg, hogy a sikeres jelöltállítási teljesítmény elengedhetetlen volt a pártok számára a parlamenti tagsághoz, azonban nem jelentett garanciát, a jelöltállítási szakasz lezárása után még sok más tényező döntötte el, hogy végül mely pártok kerülnek be a T. Házba.

Az 1. táblázatban láthattuk, hogy az egyéni jelöltek száma 1994-től folyamatosan csökkent, ennek oka véleményem szerint az lehetett, hogy az olyan stabil országos lefedettségű pártok gyengültek meg vagy szinte teljesen el is tűntek, mint az FKGP. A KDNP 1998 óta nem állított egyedül önállóan jelöltet. Az SZDSZ felszámolódása is még jobban csökkentette a jelöltek számát. Persze a parlamenten kívüli pártok közül az MP is felszámolódott, valamint a 2006-os választástól az újonnan jelentkező kis pártok nem rendelkeztek olyan potenciállal sem, mint amilyen pl. az ASZ-nek, KP-nak, az MDNP-nek, a Centrumnak vagy éppen a HVK-nak volt.

A 6 országgyűlési választás legsikeresebb jelölő szerve az MSZP volt, ők minden választáson szinte majdnem minden egyéni választókerületben rendelkeztek

¹² A jelenségről ld.: TÓTH 2001, 94-97. o.; KOZMA 2007, 31-67. o.

jelölttel, a legkevesebb 1990-ben¹³ 172 fő volt. A húsz területi listájuk és az országos listájuk megléte sosem volt kérdés.

Egyéni jelöltek minimális ajánlási küszöbe és valós támogatottságuk

Dolgozatom most következő szakaszában egy érdekes jelenségre szeretném felhívni a figyelmet: a választások során akadtak olyan egyéni jelöltek, akik összeszedték az induláshoz szükséges 750 ajánlószelvényt, viszont a választáson már ennél kevesebb szavazatot kaptak.

A jelenséggel Hubai László korábban már röviden foglalkozott, de ő csak a 2002-es választásokon vizsgálta ezt.¹⁴

Én az előzőekhez hasonlóan ezt a kérdéskört is végigveszem a hat választás során.

	Párt	Össz. jelöltek	< 750	%
1.	MDF	174	0	0
2.	SZDSZ	174	0	0
3.	FKGP	162	0	0
4.	MSZP	172	0	0
5.	FIDESZ	86	0	0
6.	KDNP	102	0	0
7.	MSZMP	94	6	6,38
8.	MSZDP	77	3	3,4
9.	ASZ	90	3	3,33
10.	VP	62	8	12,9
11.	HVK	138	33	23,91
12.	MNP	46	17	36,96
	Többiek együtt	65	22	33,85
	Független	200	32	16
	Összesen	1623	124	7,64

9. táblázat

750 szavazatot el nem érő egyéni jelöltek aránya (1990)

¹³ De itt olyan jelöltekkel szemben nem állítottak saját jelöltet, mint Németh Miklós akkor miniszterelnök, vagy Fodor István az országgyűlési akkori elnöke

¹⁴ HUBAI 2002, 117. o.

Az 1990-es választásoknál láthatjuk, hogy ez a jelenség már megfigyelhető volt, de viszonylag alacsony számban fordult elő, az összes jelöltek 7,64 %-ával. A parlamentbe jutó pártok jelöltjeit ez nem érintette, a további országos listát állító pártok jelöltjeit azonban igen, ezek közül legjelentősebben a HVK-t és az MNP-t. A HVK esetében ebből is látható, hogy bár a népfrontos hálót jól tudta használni a jelöltállítások során, viszont valódi társadalmi támogatottsága nem volt, míg az MNP láthatóan végképp lemaradt a kampányban a többiektől.

	Párt	Össz. jelöltek	< 750	%
1.	MSZP	176	0	0
2.	SZDSZ	175	0	0
3.	MDF	174	0	0
4.	FKGP	158	0	0
5.	KDNP	164	0	0
6.	FIDESZ	174	0	0
7.	MP	154	29	18,83
8.	KP	86	19	22,09
9.	ASZ	135	48	35,55
10.	MIÉP	67	27	40,3
11.	MSZP	50	39	78
12.	EKGP	54	26	48,15
13.	LPSZ-VP	70	47	67,14
14.	NDSZ	57	51	89,47
15.	MZP	18	18	100
	Többiek együtt	69	57	82,61
	Független	103	44	42,72
	Összesen	1877	405	21,58

10. táblázat

750 szavazatot el nem érő egyéni jelöltek aránya (1994)

Az 1994-es választásokon már a jelöltek több mint 1/5-e nem érte el a 750 szavazatot. A parlamenti pártok körét újfent nem érintette. Más képet mutattak viszont az utánuk következő országos listát állító pártok. A legjobb arányt MP mutatta, de az ő jelöltjeinek 18,8 %-a nem kapta meg a 750 szavazatot, míg az MZP összes jelöltje a minimális ajánlás száma alatt teljesített.

	Párt	Össz. jelöltek	< 750	%
1.	MSZP	176	0	0
2.	Fidesz – MPP	173	0	0
3.	FKGP	175	0	0
4.	SZDSZ	175	5	2,86
5.	MIÉP	173	38	21,96
6.	MP	163	52	31,9
7.	MDF	172	28	16,28
8.	KDNP	146	62	42,47
9.	MDNP	113	70	61,95
10.	ÚSZM	48	45	93,75
11.	EMU	33	30	90,91
12.	NF	22	22	100
13.	Többiek együtt	62	54	87,1
	Független	53	19	35,85
	Összesen	1606	425	26,46

11. táblázat
750 szavazatot el nem érő egyéni jelöltek aránya (1998)

A tendencia 1998-ban tovább romlott, hisz a jelöltek több mint 1/4-e nem szerezte meg a 750 szavazatot. Itt már a parlamentbe jutó pártok közül az SZDSZ minimálisan, míg a MIÉP már jelentősen (majdnem a jelöltjei 22 %-a) érintett volt. A többi országos listát állító párt – köztük az MDF és a KDNP is – jelöltjeinek jelentős hányada szintén nem tudta teljesíteni a 750 szavazatot.

	Párt	Össz. jelöltek	< 750	%
1.	MSZP	176	0	0
2.	Fidesz-MPP	176	0	0
	MDF			
3.	SZDSZ	176	14	7,95
4.	MIÉP	176	17	9,66
5.	Centrum	126	24	19,05
6.	MP	148	100	67,56
7.	FKGP	148	126	85,14
8.	ÚBP	25	25	100

Párt		Össz. jelöltek	< 750	%
	Többiek együtt	59	54	91,53
	Függetlenek	40	24	60
	Összesen	1244	384	30,87

12. táblázat
750 szavazatot el nem érő egyéni jelöltek aránya (2002)

A helyzet 2002 sem javult, sőt most már a jelöltek több mint 30 %-a kapott kevesebb szavazatot, mint ajánlást. Érdekes, hogy a MIÉP jelöltjeinek jóval kisebb hányada maradt 750 szavazaton alul, mint 1998-ban, mégis kiesett a párt. Az FKGP társadalmi támogatottságának elvesztését az országos szavazat arányán felül jól mutatja az is, hogy jelöltjeinek 85,14 %-a nem érte el a 750 szavazatot, és a sikeres jelöltállítást csak a korábbiól meglévő szervezeti erejének köszönhette.

Párt		Össz. jelöltek	< 750	%
1.	MSZP	175	0	0
2.	Fidesz-MPSZ	176	0	0
	KDNP			
3.	SZDSZ	175	19	10,86
4.	MDF	162	10	6,17
5.	MIÉP-Jobbik	114	57	50
6.	MKMP	51	50	98,04
7.	Centrum	30	29	96,66
8.	MCF-RÖP	29	28	96,55
9.	MVPP	18	17	94,44
10.	KDP	25	25	100
	Többiek együtt	52	41	78,85
	Független	10	5	50
	Összesen	998	281	28,16

13. táblázat
750 szavazatot el nem érő egyéni jelöltek aránya (2006)

2006-os választások során valamelyest javult a helyzet, hisz a 750 szavazat alatt teljesítők aránya lement 28 %-ra, de ez inkább a csökkenő számú jelölteknek volt köszönhető. A parlamenti pártok közül az SZDSZ-nél és az MDF-nél is előfordult, hogy nem mindenki kapta meg a 750 szavazatot. Sőt ha az SZDSZ eredményeit visszanezzük, akkor azt láthatjuk, hogy választásról választásra rosszabbodott ez az arány, ez a párt számára intő jel lehetett volna, hogy csökken a társadalmi támogatottsága.

A képet tovább árnyalja az, hogy az országos listát állító pártok közül 6-nál is 90-100 % közötti volt az arány.

Párt		Össz. jelöltek	< 750	%
1.	Fidesz-MPSZ	176	0	0
	KDNP			
2.	MSZP	176	0	0
3.	Jobbik	176	0	0
4.	LMP	92	2	2,17
5.	MDF	89	29	32,58
6.	CM	24	5	20,83
Többiek együtt		71	46	64,79
Független		19	5	26,32
Összesen		810	87	10,74

14. táblázat

750 szavazatot el nem érő egyéni jelöltek aránya (2010)

A 2010-es választásokon viszont már csak a jelöltek 10,74 %-a teljesített 750 szavazaton alul. Ez véleményem szerint annak volt köszönhető, hogy a jelöltek száma jelentősen lecsökkent, így a választópolgárok nem tudtak „szétszavazni”, és az átlag 4-5 jelöltnél jobban jutott annyi szavazat, hogy „ne maradjanak szégyenben”. Az újonnan parlamentbe jutott LMP-vel két helyen így is előfordult, míg az először egyedül induló Jobbikot ez teljesen elkerülte. Az MDF és a CM is jobb arányokat mutatott, mint az előző választás parlamentbe nem jutó pártjai.

Végignézve a hat választást arra a megállapításra juthatunk, hogy a kis pártok folyamatos panaszai az ajánlásgyűjtés nehézségei miatt lényegében alaptalanok voltak, hisz számos, társadalmi támogatottsággal nem rendelkező párt tudott elindulni és akár országos listát állítani, s ennél jóval teljesíthetlenebb feladat volt, hogy a parlamenti küszöb átlépéshez szükséges kb. 260 ezer szavazatot megszerezék. Tehát ezen pártok nem tudták felkelteni a választópolgárok érdeklődését, nem tudtak olyan pluszt nyújtani, amellyel meg tudták volna győzni a választókat, hogy többségük ne a már megszokott parlamenti pártokra szavazzon. Közben a választópolgárok maguk is megtanulták, hogy mely pártokra érdemes szavazni, ahhoz, hogy ne vesszen el a szavaztuk.

Összegzés

Az elmúlt hat általános országgyűlési választás jelöltállítási tapasztalatairól elmondható, hogy annak tendenciája azonos volt a pártrendszer koncentrálódásával. A jelölt- és listaállítási küszöbök, mint azt legfőképpen a tanulmány utolsó szakasza és a választások eredményei is mutatják, nem volt képes a társadalmi támogatottsággal nem rendelkező pártokat kiszűrni. Ezen túlmenően – mint azt korábban megfogalmaztam már – maguk az induló pártok egy része sem volt képes véleményem szerint arra, hogy tökéletesen átlássa a rendszert. Mindenesre maga a jelölési szakasz komoly kihívás elé állította a pártokat, amelyek között a sok gyengén teljesítő mellett voltak komoly szervezettséggel bíró erők is, amelyek két évtizeden át meghatározták a magyarországi pártrendszert.

Melléklet: Országos listát állító pártok jegyzéke 1990-2010¹⁵

Rövid név	Teljes név	Alapítás éve	Névváltoztatás
ASZ	Agrárszövetség	1989	
Centrum	Összefogás Centrum Magyarországért	2001	
CM	Civil Mozgalom	2008	
EKGP	Egyesült Történelmi Kisgazda és Polgári Párt	1993	
EMU	Együtt Magyarországért Unió	1997	
FIDESZ	Fiatal Demokraták Szövetsége	1988	
Fidesz-MPP	Fidesz - Magyar Polgári Párt		1995
Fidesz-MPSZ	Fidesz - Magyar Polgári Szövetség		2003
FKGP	Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt	1988	
HVK	Hazafias Választási Koalíció	1989	
Jobbik	Jobbik Magyarországért Mozgalom	2003	
KDNP	Keresztény Demokrata Néppárt	1989	
KDP	Kereszténydemokratapárt	2005	

¹⁵ A Melléklet *Magyarországi politikai pártok lexikona 1846-2010* 2011. adatai alapján készült

Rövid név	Teljes név	Alapítás éve	Névváltoztatás
KP	Köztársaság Párt	1992	
LMP	Lehet Más a Politika	2009	
MCF-RÖP	MCF Roma Összefogáspárt	2006	
MDF	Magyar Demokrata Fórum	1987	
MDNP	Magyar Demokrata Néppárt	1996	
MIÉP	Magyar Igazság és Élet Pártja	1993	
MIÉP-Jobbik	MIÉP-Jobbik A Harmadik Út	2005	
MNP	Magyar Néppárt	1989	
MSZDP	Magyarországi Szociáldemokrata Párt	1989	
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt	1989	
MP	Munkáspárt		1993
MKMP	Magyar Kommunista Munkáspárt		2005
MSZP	Magyar Szocialista Párt	1989	
MVPP	Magyar Vidék és Polgári Párt	2002	
MZP	Magyarországi Zöld Párt	1989	
NDSZ	Nemzeti Demokraták Szövetsége	1991	
NF	Nemzetiségi Fórum	1998	
SZDSZ	Szabad Demokraták Szövetsége	1988	
	Szabad Demokraták Szövetsége - A Magyar Liberális Párt		2005
ÚBP	Új Baloldal Párt	2001	
ÚSZM	Új Szövetség Magyarországért	1997	
VP	Vállalkozók Pártja	1989	
LPSZ-VP	Liberális Polgári Szövetség - Vállalkozók Pártja		1990

Felhasznált irodalom

BIHARI Mihály: Magyar politika 1944-2004. Osiris Kiadó, Budapest, 2005

ENYEDI Zsolt – KÖRÖSÉNYI András: Pártok és pártrendszerek. Osiris Kiadó, Budapest, 2001

FÁBIÁN György: Az országgyűlési választási rendszer 1988-2008. Magyarországon. Magyarország Politikai Évtizedkönyve. 2008. <http://www.politikai-evkonyv.hu/online/mp20/>

HUBAI László: A választói magatartás kontinuitása 1990-2002. Politikatudományi Szemle 2002. 1-2. sz. 93-199. o.

KOZMA Viktória: Pártrendszer és koncentráció. Politikatudományi Szemle 2007. 4. sz. 31-66. o.

VIDA István (szerk.): Magyarországi politikai pártok lexikona 1846-2010. Gondolat Kiadó – MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport, Budapest, 2011

SZOBOSZLAI György: Pártrendszer és választások a rendszerváltás után Magyarországon. In: Magyarország Politikai Évtizedkönyve. 1998. 302-324. o.

TÓTH Csaba: A magyar pártrendszer fejlődésének fő iránya. Politikatudományi Szemle 2001. 3. sz. 81-103. o.

Pásztóy András

Témavezető: Arató Krisztina

A NEMZETI GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI TANÁCS A NEMZETKÖZI GYAKORLAT TÜKRÉBEN

A Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanácsról (NGTT) szóló törvény szerint a Tanács a társadalmi párbeszéd legátfogóbb, sokoldalú konzultatív fóruma,¹ amelynek létrehozása során az Országgyűlés figyelembe vette az Európai Unió többi tagállamának tapasztalatait is,² a Tanács pedig működése során figyelembe veszi az Európai Unióban kialakult egyeztetési gyakorlatot.³

A tanulmány célja annak a kérdésnek a körüljárása, hogy a Tanács felépítése, célja és feladatai valójában milyen és mekkora hasonlóságot mutatnak az Európai Unió többi tagállamában működő gazdasági és társadalmi tanácsokkal, illetve hasonló intézményekkel, valamint hogy valójában mennyire felelnek meg az EU-ban kialakult egyeztetési gyakorlatnak.

Az Európai Unió, valamint a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet értelmezése szerint a társadalmi párbeszéd (social dialogue) a szakszervezetek és a munkaadói érdekképviselések (összefoglalóan szociális partnerek) között, illetve köztük és a kormányok között zajló tárgyalást, konzultációt, információcserét jelent, gazdasági, szociális és velük összefüggő egyéb kérdésekről.⁴ Létezik azonban a társadalmi párbeszédnek egy ennél átfogóbb fogalma is, amely egyaránt magában foglalja az említett szereplők közötti egyeztetéseket, valamint az ennél szélesebb résztvevői körrel lefolytatott konzultációkat is.⁵

A Tanács, illetve a róla szóló törvény megalkotása során a jogalkotó nyilvánvalóan a társadalmi párbeszéd ez utóbbi, szélesebb értelmezését vette magáévá, hiszen az országos munkáltatói és munkavállalói érdekképviseléseken túl az országos

¹ 2011. évi XCIII. törvény 2. § (1) bek.

² Uo. preambulum

³ Uo. 2. § (3) bek.

⁴ HÉTHY – ÓNODI 2010, 11-12. o., valamint <http://www.ilo.org/public/english/dialogue> és <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=329&langId=en>

⁵ HÉTHY – ÓNODI 2010, 11. o., 13. o.

gazdasági kamarák, a nemzetpolitika területén tevékenykedő civil szervezetek, az egyházak, valamint a tudomány hazai és határon túli képviselői is helyett kaptak a Tanácsban.⁶

Vizsgálódásaim során ennek megfelelően annak áttekintésére törekedtem, hogy az EU tagállamaiban milyen összetételű és feladatú országos intézmények szolgálnak az átfogó (azaz nem csak egy speciális vagy csak a társadalom egy meghatározott körét érintő témára korlátozódó) egyeztetésre a szociális partnerek között, ill. köztük és a kormányok között, valamint, hogy bevonnak-e az egyeztetésbe más szereplőket, s ha igen, akkor kiket és milyen formában. Azaz vizsgáltam mindazokat az országos, átfogó fórumokat, amelyek beleférnek a társadalmi párbeszéd fentebb megjelölt szélesebb értelmezésébe.

A fórumok összetétele

Először tekintjük át az egyes fórumok összetételét, valamint azt, hogy megfigyelhetünk-e időbeli változást ebben.

A fórumok struktúrája

A szakszervezetek és a munkaadói érdekképviselők közötti egyeztetéseket bipartit – azaz kétoldalú – a kormányok bevonásával zajló egyeztetéseket pedig tripartit – azaz háromoldalú – kapcsolatoknak hívjuk. Amennyiben további más szereplők (a gazdaság egyéb szerveződései, civil szervezetek, független szakértők) is részesei a párbeszédnek, akkor a félhivatalos szakzsargon megfogalmazásában „tripartit plusz”, illetve amennyiben a kormányok kimaradnak belőle, akkor „bipartit plusz” kapcsolatokról beszélhetünk.⁷ Ennek megfelelően megkülönböztethetünk bipartit, bipartit plusz, tripartit és tripartit plusz struktúrájú fórumokat.

Az alábbi táblázat az Európai Unió országaiban működő országos, átfogó társadalmi párbeszéd intézményeket mutatja be, struktúra szerinti bontásban.

⁶ 2011. évi XCIII. törvény 2. § (2), ill. 4. §

⁷ HÉTHY – ÓNODI 2008a 13. o.

Ország	Bipartit	Bipartit plusz	Tripartit	Tripartit plusz
Ausztria	Paritásos Bizottság (1957). Gazdasági és Szociális Ügyek Tanácsa (1963)			
Belgium	Központi Gazdasági Tanács (1948). Országos Munkaügyi Tanács (1952)			
Bulgária		Gazdasági és Szociális Tanács (2001)	Tripartit Együttműködés Nemzeti Tanácsa (1993)	
Ciprus				
Csehország			Gazdasági és Szociális Megállapodás Tanácsa (1997)	
Dánia				
Egyesült Királyság				
Észtország				
Finnország				Gazdasági Tanács (1966)
Franciaország		Gazdasági, Szociális és Környezetvédelmi Tanács (1958)		
Görögország		Gazdasági és Szociális Tanács (1994)		
Hollandia		Szociális-Gazdasági Tanács (1950)		
Írország				Országos Gazdasági és Szociális Tanács (1973)
Lengyelország			Gazdasági és Szociális Ügyek Tripartit Bizottsága (1994)	
Lettország			Nemzeti Tripartit Együttműködés Tanácsa (1996)	

Ország	Bipartit	Bipartit plusz	Tripartit	Tripartit plusz
Litvánia			Litván Köztársaság Tripartit Tanácsa (1995)	
Luxemburg		Gazdasági és Szociális Tanács (1966)	Tripartit Koordinációs Bizottság (1977)	
Magyarország		Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács (2011)		
Málta			Máltai Gazdasági és Szociális Fejlesztési Tanács (2001)	
Németország				
Olaszország		Országos Gazdasági és Munkaügyi Tanács (1957)		
Portugália			Szociális Párbeszéd Állandó Bizottsága (1984)	Portugál Gazdasági és Szociális Tanács (1991)
Románia		Gazdasági és Szociális Tanács (2011)	Nemzeti Tripartit Tanács (2011)	
Spanyolország		Gazdasági és Szociális Tanács (1991)		
Svédország				
Szlovákia			Gazdasági és Szociális Tanács (2007)	
Szlovénia			Gazdasági és Szociális Tanács (1994)	

1. táblázat

Országos, átfogó társadalmi párbeszéd intézmények az EU országaiban⁸
(Zárójelben a megalakulásuk éve)

Összegezve a táblázat adatait, megállapíthatjuk, hogy az EU jelenlegi 27 tagállamából 21-ben működik valamilyen, az országos, átfogó társadalmi párbeszédre szolgáló intézmény. Ebből két tagállamban (Ausztria és Belgium) bipartit, hét tagállamban (Csehország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Málta, Szlovákia,

⁸ HÉTHY – ÓNODI 2008b, 165-205. o., CHABANET – TRECHSEL 2011., az EIRO adatbázis (<http://www.eurofound.europa.eu/eiro>), valamint az egyes fórumok honlapjai (felsorolásukat ld. a tanulmány végén) alapján

Szlovénia) tripartit, hat tagállamban (Franciaország, Görögország, Hollandia, Magyarország, Olaszország, Spanyolország) bipartit plusz, két tagállamban (Finnország, Írország) tripartit plusz, három tagállamban (Bulgária, Luxemburg, Románia) egy bipartit plusz és egy tripartit, egy tagállamban (Portugália) pedig egy tripartit és egy tripartit plusz felépítésű fórum.

Bipartit	Bipartit plusz	Tripartit	Tripartit plusz	Bipartit plusz/ Tripartit	Tripartit/ Tripartit Plusz
Ausztria	Franciaország	Csehország	Finnország	Bulgária	Portugália
Belgium	Görögország	Lengyelország	Írország	Luxemburg	
	Hollandia	Lettország		Románia	
	Magyarország	Litvánia			
	Olaszország	Málta			
	Spanyolország	Szlovákia			
		Szlovénia			
Összesen 2	Összesen 6	Összesen 7	Összesen 2	Összesen 3	Összesen 1

2. táblázat
Különböző összetételű országos, átfogó társadalmi párbeszéd intézmények az EU tagállamaiban

Áttekintve a számszerű adatokat egyértelmű, hogy – a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet által is hagyományosan szorgalmazott – tripartit struktúra a legelterjedtebb. Összesen 11 tagállamban szolgál vagy csak és kizárólagosan, vagy egy más szerkezetű fórum mellett az országos, átfogó társadalmi párbeszédre ilyen struktúrájú fórum.

Azonban szintén megállapítható, hogy az ilyen felépítésű fórumok főleg a kelet-közép-európai, posztoszocialista tagállamokra jellemzőek. Jelenleg közülük Észtország⁹ és Magyarország kivételével valamennyiben létezik országos, átfogó társadalmi párbeszédre szolgáló tripartit intézmény. Ezt arra vezethetjük vissza, hogy a gazdasági rendszerváltás okozta feszültségek, konfliktusok (állami vállalatok összeomlása, privatizáció, tömeges munkanélküliség megjelenése, reálkeresetek csökkenése, stb.) megelőzését, megoldását az említett államok a háromoldalú érdekegyeztetéstől remélték.¹⁰ Éppen ezért a jelenleg létező tripartit tanácsok vagy azok elődei az 1990-es évek elején alakultak meg ezekben az államokban.

Később közülük három országban, Bulgáriában (2001-ben), Magyarországon (2004-ben¹¹) és Romániában (2011-ben) létrejöttek bipartit plusz intézmények is.

⁹ Meg kell azonban jegyezni, hogy 1999 és 2005 között Észtországban is létezett az országos, átfogó társadalmi párbeszédre szolgáló tripartit fórum, a Gazdasági és Szociális Tanács

¹⁰ HÉTHY – ÓNODI 2010, 18. o.

¹¹ A Gazdasági és Szociális Tanács (GSZT) 2004. augusztus 24-én alakult meg

Ez azonban csak Magyarországon, s itt is csak 2011-ben járt együtt a tripartit fórum, az 1988-ban (a kelet-közép európai térségben elsőként) létrehozott Országos Érdekegyeztető Tanács (OÉT) megszűntetésével.

Ország	Bipartit	Bipartit plusz	Tripartit	Tripartit plusz
Ausztria	1957/1963			
Belgium	1948/1952 (1945)			
Bulgária		2001	1993	
Csehország			1997 (1990)	
Finnország				1966
Franciaország		1958 (1946)		
Görögország		1994		
Hollandia		1950		
Írország				1973 (1963)
Lengyelország			1994	
Lettország			1996	
Litvánia			1995	
Luxemburg		1966	1977	
Magyarország		2011 (2004)	(1988)	
Málta			2001	
Olaszország		1957		
Portugália			1984	1991
Románia		2011	2011 (1997)	
Spanyolország		1991		
Szlovákia			2007 (1990)	
Szlovénia			1994	

3. táblázat

A jelenlegi országos, átfogó társadalmi párbeszéd fórumok megalakulásának éve az EU tagállamaiban¹² (Zárójelben az előd szervezetek megalakulásának éve.)

Az említett országok kívül még két tagállamban, Luxemburgban és Portugáliában jött létre kétfajta szerkezetű, egy tripartit és egy bipartit plusz fórum is az országos, átfogó társadalmi párbeszédre. Luxemburgban a bipartit plusz, míg Portugáliában a tripartit tekint vissza nagyobb múltra.

Magyarországon kívül, ahol a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács a tripartit struktúrájú OÉT és a bipartit plusz struktúrájú Gazdasági és Szociális Tanács (GSZT), valamint egy a vállalkozásokat közvetlenül érintő kormányzati döntések előkészítésében közreműködő konzultatív fórum,¹³ a Gazdasági Egyeztető Fórum (GEF) összehívásával jött létre, egyetlen más tagállamban sem járt egy

¹² A táblázatban található adatok forrásai megegyeznek a 1. táblázat forrásaival

¹³ 1052/2008. (VIII. 4.) Korm. hat.

újfajta szerkezetű intézmény létrehozása egy már korábban létező megszüntetésével vagy beolvasztásával.

A fentebb említetteken kívül a többi tagállam, azaz 27-ből 22 mai napig ragaszkodik kizárólag ahhoz a struktúrához, amelyben eredetileg is megalakultak a jelenleg létező intézmények.

A kelet-közép-európai országokon kívül a többi tagállamban a legkülönbözőbb időpontokban jöttek létre az intézmények, igen eltérő társadalmi-gazdasági körülmények között.¹⁴ A legjelentősebb múltra Belgiumban és Franciaországban tekintenek vissza, ahol a jelenlegi intézmények gyökerei a két világháború közötti időszakig, sőt Belgiumban egyenesen a XIX. századig nyúlnak vissza,¹⁵ közvetlen elődjük pedig rögtön a második világháború után alakultak meg.¹⁶

A létrehozásukat inspiráló azonosítható vagy feltételezhető okok is különbözőek. Például Ausztriában és Belgiumban a második világháborút követő gazdasági újjáépítés kihívásai,¹⁷ a luxemburgi Tripartit Koordinációs Bizottság esetében pedig az 1970-es évek vége felé jelentkező gazdasági válság¹⁸ volt a kiváltó ok. Ösztönző szerepet játszott az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság (EGSZB) 1957-es létrehozása¹⁹ vagy Málta esetében az ország közelgő európai uniós csatlakozása is.

Az intézmények létrehozásához vezető különböző inspirációs okok, az egyes országok eltérő társadalmi-gazdasági körülményei, politikai hagyományai miatt a kelet-közép európai régió kivül nem állapíthatunk meg preferált struktúrát.²⁰ A nyugat- és dél-európai államokban egyaránt találkozunk mind a négy lehetséges szerkezettel.

Tekintettel arra, hogy az egyes intézmények teljesen különböző időpontokban jöttek létre, így természetesen olyan időszakot sem állapíthatunk meg, amely az egyik vagy a másik struktúrát preferálta volna és olyan időbeli trendről sem beszélhetünk, amely valamelyik szerkezet felé mutatna.

Összegezve a fentieket elmondhatjuk, hogy a struktúrát tekintve sem napjainkban, sem korábbi időszakban nem beszélhetünk egységes európai gyakorlatról, így mindössze annak a megállapítására szorítkozhatunk, hogy a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács a bipartit plusz intézmények sorába illeszkedik, amelyek kizárólagos mivolta Nyugat- és Dél-Európában nem, de Kelet-Közép-Európában egye-

¹⁴ HÉTHY – ÓNODI 2010, 118. o.

¹⁵ CHABANET – TRECHSEL 2011, 25. o. és TREBILCOCK 1994, 172. o.

¹⁶ TREBILCOCK 1994, 131. o. és 172. o.

¹⁷ I.m. 10. o. és 105. o.

¹⁸ <http://www.eurofound.europa.eu/emire/LUXEMBOURG/TRIPARTITECOORDINATION/COMMITTEE-LX.htm>

¹⁹ HÉTHY – ÓNODI 2008b, 116. o.

²⁰ HÉTHY – ÓNODI 2008b, 116. o. és 130. o.

dülálló. Ezenkívül kijelenthetjük azt is, hogy létrehozása nem illeszkedik valamilyen, a struktúrák változását mutató európai trendbe.

A fórumok tagjai

Vizsgáljuk meg ezt követően a 4. számú táblázat segítségével, hogy a többi uniós tagállamban létező bipartit plusz, illetve tripartit plusz intézmények munkájában a szakszervezeteken és a munkáltatói érdekképviseleteken (valamint a tripartit plusz intézmények esetében a kormányokon) kívül jellemzően milyen más, további szereplők vesznek részt és milyen formában. Majd hasonlítsuk ezt össze a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanáccsal.

Mezőgazdasági termelők, farmerek érdekképviseleti szervezetei	Szövetkezetek	Önfoglalkoztatók, szabad foglalkozásúak, kézművesek képviselői	Környezetvédő szervezetek
Bulgária Finnország Franciaország Görögország Írország Portugália Spanyolország	Bulgária Franciaország Spanyolország	Bulgária Franciaország Görögország Olaszország	Bulgária Franciaország Írország Portugália
Összesen 7 ország	Összesen 3 ország	Összesen 4 ország	Összesen 4 ország

Fogyasztóvédő szervezetek	Regionális és helyi önkormányzatok, ill. érdekképviseleti szervezeteik	Független szakértők (gazdasági, jogi, pénzügyi, szociális területről)	Egyéb szervezetek (nőszervezetek, nyugdíjasok, hátrányos helyzetűek érdekképviseleti szervezetei, önkéntes szervezetek, stb.)
Bulgária Görögország Portugália Spanyolország	Finnország Franciaország Görögország Portugália	Bulgária Franciaország Hollandia Írország Luxemburg Olaszország Portugália Spanyolország	Bulgária Franciaország Írország Olaszország Portugália
Összesen 4 ország	Összesen 4 ország	Összesen 8 ország	Összesen 5 ország

4. táblázat

Az uniós tagállamok bipartit plusz és tripartit plusz országos, átfogó társadalmi párbeszéd fórumainak szociális partnereken (ill. kormányokon) kívüli, legjellemzőbb tagjai²¹

Áttekintve a táblázatot megállapíthatjuk, hogy főleg a hagyományos munkáltatói érdekképviseleteken kívüli, további gazdasági érdekképviseletekről (pl. mezőgazdasági termelők érdekképviseletei, gazdasági kamarák), illetve a gazdaság és a munkaerőpiac egyéb olyan szereplőinek (pl. önfoglalkoztatók, szabad foglalkozásúak, kézművesek) a képviselőiről van szó, akiknek a képviseletét általában nem látják el a hagyományos szociális partnerek. A mezőgazdasági termelők érdekképviseleteinek besorolása tekintetében meg kell azonban jegyezni, hogy sem a szakirodalom, sem az egyes országok gyakorlata nem egységes. Van, ahol külön kategóriaként kezelik őket (pl. Görögországban, Írországban²²) s van ahol a hagyományos munkáltatói érdekképviseletek között (pl. Belgiumban, Hollandiában²³ vagy Magyarországon).

Ezenkívül találunk példákat szövetkezetek, fogyasztóvédő szervezetek, önkormányzatok vagy önkormányzati érdekképviseleti szervezetek, környezetvédő szervezetek, független szakértők, valamint olyan civil szervezetek részvételére, amelyek valamelyik speciális társadalmi rétegnek (pl. nők, nyugdíjasok, hátrányos helyzetűek) az érdekeit képviselik.

²¹ I.m. 165-205. o., CHABANET – TRESCHSEL 2011., valamint az egyes fórumok honlapjai (felsorolásukat ld. a tanulmány végén) alapján

²² CHABANET – TRESCHSEL 2011., 59. o. és 72. o.

²³ I.m. 26. o. és 101. o.

Nem találunk viszont példát az NGTT-ben jelenlévő, a nemzetpolitika területén tevékenykedő civil szervezetek vagy az egyházak részvételére.

Szintén jellemző, hogy a fent említett résztvevők az egyes fórumokon belül önálló képviselővel vagy képviselőkkel rendelkeznek, esetenként önálló csoportot alkotnak (pl. Franciaországban).

A Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács tagjai oldalakat alkotnak és egységes oldalálláspontokat kötelesek kialakítani, szavazati joggal pedig az oldalak rendelkeznek. A fentebb említett szereplők közül önálló oldalként mindössze a független szakértőket találjuk meg a Tanácsban, a tudomány képviselői név alatt. A mezőgazdasági termelők érdekképviseleti szervezetei a hazai gyakorlatnak megfelelően a munkáltatói érdekképviseletek közé tartoznak, s így a gazdaság képviselői nevű oldal tagjai. Szintén itt találkozhatunk az önfoglalkoztatók, kézművesek képviseletét is felvállaló munkáltatói érdekképviseletekkel.²⁴

Civil szervezetek szintén helyet kaptak a Tanácsban. Képviseletükkel kapcsolatban azonban ellentmondásokat figyelhetünk meg a törvényben. Míg ugyanis a Tanácsról szóló törvény 2. § (1) és (2) c) pontja kizárólag a nemzetpolitika területén tevékenykedő civil szervezetekről beszél, addig a 4. § (1) 3. pontja már úgy fogalmaz, hogy a Tanács tagjai „külön törvény szerint a civil szervezetek képviselői, beleértve a nemzetpolitika területén tevékenykedő civil szervezeteket is”.²⁵

Az említett külön törvény jelenleg az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló 2011. évi CLXXV. törvény, amelynek 63. §-a alapján Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanácsban a civil szervezetek képviseletét ellátó öt személyt a civil szervezetek működését támogató Nemzeti Együttműködési Alap Tanácsa választja az Alap kollégiumi struktúrájának figyelembevételével.²⁶ A jelenlegi tagokat még a Nemzeti Együttműködési Alap Tanácsa elődjének tekinthető Nemzeti Civil Alapprogram (NCA) Tanácsa választotta az NCA kollégiumi struktúrájának figyelembevételével.²⁷

A kollégiumok az Alap forrásainak felhasználásával kapcsolatos konkrét, operatív döntések meghozatalának fórumai.²⁸ A Nemzeti Együttműködési Alappal kapcsolatos egyes kérdésekről szóló 5/2012 (II. 16.) KIM rendelet értelmében a következő öt

²⁴ Pl.: Az Ipartestületek Országos Szövetsége (IPOSZ)

²⁵ 2011. évi XCIII. tv. 2. § (2) bek. c) és 4. § (1) bek. 3

²⁶ 2011. évi CLXXV. tv. 63. §

²⁷ 2003. évi L. tv. 4. § (1) bek.

²⁸ A KIM sajtó-háttéranyaga a NEA testületeinek megalakulása alkalmából 2012.03.29.

kollégium került felállításra: nemzeti összetartozás, új nemzedékek jövőjéért, mobilitás és alkalmazkodás, közösségi környezet, társadalmi felelősségvállalás.²⁹

Ezek mindegyike meglehetősen heterogén feladatú civil szervezeteknek nyújt támogatást. Így a fent említett, az uniós országok NGTT-hez hasonló fórumaiban jellemzően jelenlévő feladatú civil szervezetek önálló képviselője még a kollégiumi struktúra figyelembevételével sem biztosítható.

További problémaként vehető fel, hogy a Nemzeti Együttműködési Alap Tanácsának kilenc tagja közül mindössze hármat választanak maguk a civil szervezetek, három tagját az Országgyűlés illetékes szakszervezete jelöli ki, további három tagját pedig a közigazgatási és igazságügyi miniszter kéri fel.³⁰ Így az NGTT civil tagjainak civil, azaz kormánytól független mivolta is megkérdőjelezhető.

A fórumok célja és feladatai

Amint azt a bevezetésben is jeleztem, a társadalmi párbeszéd kiterjedhet valamennyi gazdasági, szociális és velük összefüggő kérdésre. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet elemzése alapján megkülönböztethetünk tematikusan szűk és tematikusan széles társadalmi párbeszédet. A szűk a munka világához közvetlenül kapcsolódó alábbi témákra terjed ki:

- bérmeghatározás, beleértve a minimálbért is;
- munkajogi szabályozás;
- munkafeltételek;
- munkaerő-piaci politika,
- a munkaügyi konfliktusok rendezése;
- munkabiztonság és foglalkozás-egészségügy.

A széles ezeken felül kiterjed az alábbi témákra is:

- makroökonómia és gazdasági növekedés;
- szerkezetátalakítás és gazdasági átalakulás;
- bérfejlesztés és infláció, monetáris politika;
- foglalkoztatáspolitikai;
- nemek közötti egyenlőség;
- oktatás és szakképzés;
- termelékenység és versenyképesség;
- adózás és fiskális politika;

²⁹ 5/2012 (II. 16.) KIM rendelet 1. sz. melléklet

³⁰ 2011. évi CLXXV. tv. 60. § (2) bek.

- szociális jólét, biztonság és védelem;
- gazdasági és társadalmi stratégiák a külső okok miatt sürgető reformok végrehajtására, úgymint:
 - piacgazdasági átmenet;
 - regionális integráció;
 - strukturális kiigazítási programok;
 - a szegénység csökkentésére irányuló stratégiák.³¹

Attól függően, hogy a fórumok keretében tematikusan szűk vagy tematikusan széles párbeszédre kerül-e sor, illetve, hogy a fórumok milyen struktúrájúak (azaz mennyire széles a résztvevői körük) elvben négy különböző típusú párbeszéd intézményt különböztethetünk meg. A tematikusan és résztvevőiben is szűk (narrow), a tematikusan széles, de résztvevőiben szűk (broad), a tematikusan szűk, de résztvevőiben széles, és a tematikusan és résztvevőiben is széles (wide) társadalmi párbeszéd intézményt. Azonban a tematikusan szűk, de résztvevőiben széles intézményre egyetlen példát sem találunk.

Az alábbi táblázat az uniós tagállamok országos, átfogó társadalmi párbeszéd intézményeinek besorolását mutatja ezen elgondolás alapján.

Tematikusan és résztvevőiben is szűk (bipartit vagy tripartit) társadalmi párbeszéd intézmény „narrow” social dialogue	Tematikusan széles, de résztvevőiben szűk (bipartit vagy tripartit) társadalmi párbeszéd intézmény „broad” social dialogue	Tematikusan és résztvevőiben is széles (bipartit plusz vagy tripartit plusz) társadalmi párbeszéd intézmény „wide” social dialogue
	Ausztria	
Belgium	Belgium	
Bulgária		Bulgária
	Csehország	
		Finnország
		Franciaország
		Görögország
		Hollandia
		Írország
	Lengyelország	
	Lettország	
	Litvánia	

³¹ ISHIKAWA 2003, 15-16. o.

Tematikusan és résztvevőiben is szűk (bipartit vagy tripartit) társadalmi párbeszéd intézmény „narrow” social dialogue	Tematikusan széles, de résztvevőiben szűk (bipartit vagy tripartit) társadalmi párbeszéd intézmény „broad” social dialogue	Tematikusan és résztvevőiben is széles (bipartit plusz vagy tripartit plusz) társadalmi párbeszéd intézmény „wide” social dialogue
	Luxemburg	Luxemburg
		Magyarország
	Málta	
		Olaszország
	Portugália	Portugália
	Románia	Románia
		Spanyolország
	Szlovákia	
	Szlovénia	
Összesen 2 ország	Összesen 12 ország	Összesen 12 ország

5. táblázat

Az uniós tagállamok országos, átfogó társadalmi párbeszéd fórumainak típusai³²

Mint az a táblázatból is látható, ma már szinte kizárólag tematikusan széles párbeszéd intézményekkel találkozunk, tematikusan szűk fórumok csak ott fordulnak elő, ahol létezik egy másik fórum a tematikusan széles párbeszédre.

Sőt az intézmények jelentős részének kompetenciája még a fentebb említetteken túlmutató területekre is kiterjed, mint pl. az egészségügy, környezetvédelem, fenntartható fejlődés.

Összefoglalva úgy fogalmazhatunk, hogy a fórumok alapvető célja és feladata az említett témákra kiterjedő konzultáció, tanácsadás, véleményezés. Ezen túlmenően néhány fórum speciális jogosítványokkal is rendelkezik. Például a belga Országos Munkaügyi Tanács az országos kollektív tárgyalások fórumaként is szolgál, a holland Szociális – Gazdasági Tanácsnak igazgatási jellegű feladatai is vannak, az olasz a Gazdasági és Munkaügyi Tanács munkaügyi adatbázist is működtet.³³

A Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács a róla szóló törvény szerint *„konzultációs, valamint véleményezési és javaslattevő feladatkörében*

a) nyomon követi és elemzi az ország társadalmi-gazdasági fejlődését,

³² HÉTHY – ÓNODI 2008b, 165-205. o., CHABANET – TRESCHÉL 2011., Social dialogue in Bulgaria (http://www.aicesis.org/IMG/doc_110214_Social_Dialogue_in_Bulgaria-5.doc), az EIRO adatbázis (<http://www.eurofound.europa.eu/eiro>), valamint az egyes fórumok honlapjai (felsorolásukat ld. a tanulmány végén) alapján

³³ HÉTHY – ÓNODI 2008b, 122-125. o.

- b) javaslatokat dolgoz ki az Országgyűlés és a Kormány részére az átfogó makro-gazdasági és társadalmi problémák megoldására,
- c) megvitatja a foglalkoztatáspolitikai, munkaerő-piaci, a jövedelemelosztást és a társadalom széles körét érintő kormányzati stratégiákat, koncepciókat, illetve a gazdasággal, a foglalkoztatással, a jövedelmek alakulásával, a társadalompolitikával összefüggő alapvető kérdéseket,
- d) véleményt nyilvánít a vállalkozásokat, a foglalkoztatást, illetve a társadalom széles körét közvetlenül érintő tervezett kormányzati intézkedésekről,
- e) részt vesz a jogszabályok és egyéb kormányzati döntések hatásainak feltárásában, amelyről tájékoztatja a Kormányt,
- f) konzultációt folytat az Európai Unióval kapcsolatos stratégiai kérdésekről,
- g) megtárgyal minden olyan nemzetgazdasági vagy társadalompolitikai kérdést, amelyet a Tanács tagjainak kétharmada javaslata alapján a Tanács napirendjére tűz.”³⁴

Ez alapján célját és feladatait tekintve megfelel az EU-ban jellemzőnek tekinthető tematikusan széles társadalmi párbeszédnek, míg tagjait is figyelembe véve a „wide social dialogue” intézmények közé sorolható.

Azonban az ilyen típusú intézmények keretében történő párbeszéd semmiképpen sem tekinthető valamiféle egységes európai uniós egyeztetési gyakorlatnak, hiszen arányuk a „broad social dialogue” intézményekkel kiegyenlített. Ráadásul három olyan ország (Bulgária, Luxemburg, Portugália), amely működtet „wide social dialogue” fórumot, emellett a szociális partnerekkel történő egyeztetésre fenntart külön „narrow” vagy „broad social dialogue” fórumot is.

A Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács a holland vagy az olasz intézményhez hasonló speciális feladatot nem kapott, azonban feladatai között egy szokatlant találunk. A Munka Törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény alapján ugyanis a kormány a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanácsban folytatott konzultációt követően állapítja meg a kötelező legkisebb munkabért és a garantált bérminimumot.³⁵

Az alábbi táblázat segítségével vizsgáljuk meg, hogy azokban a tagállamokban, ahol van kötelező minimálbér, az országos, átfogó társadalmi párbeszéd intézményeknek van-e szerepe annak megállapításában.

³⁴ Ld.: 2011. évi XCIII. tv. 3. § (1) bek.

³⁵ 2012. évi I. tv. 153. § (1) bek.

Ország	Van-e kötelező minimálbér?	Az országos, átfogó társadalmi párbeszéd intézmények szerepe a kötelező minimálbér mértékének meghatározásában
Ausztria	nincs	
Belgium	van	Az Országos Munkaügyi Tanácsban országos kollektív szerződést kötnek róla.
Bulgária	van	A Tripartit Együttműködés Nemzeti Tanácsa konzultál róla.
Ciprus	nincs	
Csehország	van	A Gazdasági és Szociális Megállapodás Tanácsa konzultál róla.
Dánia	nincs	
Egyesült Királyság	van	Nincs ilyen intézmény
Észtország	van	
Finnország	nincs	
Franciaország	van	Nincs szerepe
Görögország	van	Nincs szerepe
Hollandia	van	A Gazdasági és Szociális Tanács konzultál róla.
Írország	van	Nincs szerepe
Lengyelország	van	A Gazdasági és Szociális Ügyek Tripartit Bizottsága konzultál róla.
Lettország	van	A Nemzeti Tripartit Együttműködés Tanácsa konzultál róla.
Litvánia	van	A Litván Köztársaság Tripartit Tanácsa dönt róla.
Luxemburg	van	Nincs szerepe
Magyarország	van	A Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács konzultál róla.
Málta	van	Nincs szerepe
Németország	nincs	
Olaszország	nincs	
Portugália	van	A Szociális Párbeszéd Állandó Bizottsága konzultál róla.
Románia	van	A Nemzeti Tripartit Tanács konzultál róla.
Spanyolország	van	Nincs szerepe
Svédország	nincs	
Szlovákia	van	Nincs szerepe
Szlovénia	van	A Gazdasági és Szociális Tanács konzultál róla.

6. táblázat

Az országos, átfogó társadalmi párbeszéd intézmények szerepe a kötelező minimálbér meghatározásában az EU tagállamaiban³⁶

³⁶ CHABANET-TRECHSEL 2011., az EIRO adatbázis i. m, az ILO NORMLEX adatbázisa (<http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:1:2253094878375239::NO>), az egyes fórumok honlapjai (felsorolásukat ld. a tanulmány végén), valamint az egyes fórumok titkárságainak válaszai alapján

Az EU 27 tagállamából jelenleg 20-ban van kötelező minimálbér, s mint azt a táblázat adatai alapján megállapíthatjuk, ebből 11-ben van valamilyen szerepe annak megállapításában az országos, átfogó társadalmi párbeszéd fórumoknak. Ez általában konzultációt jelent, de találunk példát arra is, hogy a kormány köteles egyetértésre jutni a fórum keretében a minimálbér mértékéről, azaz gyakorlatilag a fórum dönt róla³⁷ (Litvániában), valamint arra is, hogy a szociális partnerek a fórum keretében országos kollektív szerződést kötnek róla (Belgiumban).

Azonban a konzultációs joggal bíró tanácsok az egyetlen holland Gazdasági és Szociális Tanács kivételével mind „broad social dialogue” intézmények, azaz csak a szociális partnerek részvételével működnek. Mivel a holland Gazdasági és Szociális Tanács munkájában is csak független szakértők vesznek részt a szociális partnereken kívül,³⁸ így az, hogy egy olyan széles résztvevői körű fórum, mint az NGTT konzultációs jogot kapott a minimálberről, egyedülállónak tekinthető.

Összegzés

A fentebb elmondottakat figyelembevéve összességében megállapíthatjuk, hogy a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács a bipartit plusz szerkezetű, „wide social dialogue” intézmények közé sorolható, amelyek ugyan közel sem számítanak különlegesnek az EU-ban, de tipikusnak sem, így létrehozása nem illeszthető valamilyen európai trendbe. Összehasonlítva a többi bipartit plusz „wide social dialogue” intézménnyel, tagságát és feladatait tekintve ugyan számos hasonlóságot is felfedezhetünk, de számos legalábbis szokatlannak nevezhető jellemzővel is bír.

Felhasznált irodalom

CHABANET, Didier – TRECHSEL, Alexander H.: EU National Economic and Social Councils and Similar Institutions. Robert Schuman Center for Advanced Studies, European University Institute. 2011. http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/19356/EUDO_Report_2011_03.pdf?sequence=1

³⁷ Hasonlóan a 2009 előtti magyarországi gyakorlathoz, amikor a kormány csak az Országos Érdekegyeztető Tanács egyetértésével állapíthatta meg a minimálbért

³⁸ CHABANET – TRESCHEL 2011, 101. o.

HÉTHY Lajos – ÓNODI Irén: Országos Társadalmi Párbeszéd – Az Országos Érdekegyeztető Tanács és a Gazdasági és Szociális Tanács. Foglalkoztatási és Szociális Hivatal, 2008a

HÉTHY Lajos – ÓNODI Irén: A Gazdasági és Szociális Tanács (2004-2007). Foglalkoztatási és Szociális Hivatal, 2008b

HÉTHY Lajos – ÓNODI Irén: Országos társadalmi párbeszéd intézmények. Foglalkoztatási és Szociális Hivatal, 2010

ISHIKAWA, Junko: Key Features of National Social Dialogue: a Social Dialogue Resource Book, ILO, 2003

Social dialogue in Bulgaria. http://www.aicesis.org/IMG/doc_110214_Social_Dialogue_in_Bulgaria-5.doc

TREBILCOCK, Anna: Towards social dialogue: Tripartite cooperation in national economic and social policy making, ILO, 1994

Az egyes fórumok felhasznált angol nyelvű honlapjai

Ausztria: www.sozialpartner.at

Belgium: www.ccecrb.fgov.be, www.cnt-nar.be

Bulgária: www.esc.bg

Finnország: www.vnk.fi/hankkeet/talousneuvosto/en.jsp

Görögország: www.oke-esc.eu/index_en.html

Hollandia: www.ser.nl/en/home.aspx

Írország: www.nesc.ie

Olaszország: www.cnel.it/217?cnel_testo=2

Litvánia: www.lrtt.lt/en/about.html

Málta: www.mcesd.org.mt/mcesd/home.aspx

Portugália: www.ces.pt

Szlovénia: www.gsv.gov.si/en/

Szerzők

Antal Attila (1985): jogász, politikai szakértő. Az ELTE ÁJK Politikatudományi Intézetében 2010 óta tanársegéd és 2009 óta PhD-hallgató az Intézet Doktori Iskolájában. Témavezetője Dr. Bihari Mihály, kutatási témája a környezeti demokrácia Magyarországon. 2009 óta jogászként dolgozik az Energiaklub Szakpolitikai Intézetben.

Bodnár-Király Tibor (1987): politológus, hallgatója az ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskolájának (2010-), tagja a Magyar Politikatudományi Társaságnak és a Politikai Diskurzus Kutató Központnak. Kutatási területe: 18. századi magyar politikai gondolkodástörténet (ezen belül is Decsy Sámuel és a statisztika kapcsolata – PhD), diskurzustörténet, diszkurzív politikatudomány (PDK). Megjelenés alatt: Koronaeszmé és történelem. Vita a szent koronáról a 18. század végi Magyarországon. Témavezetője Dr. Schlett István.

Böcskei Balázs (1983): PhD-hallgató (ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet); a Fordulat c. társadalomelméleti periodika szerkesztője; az Intézet a Demokratikus Alternatíváért (IDEA) igazgatója; a Zsigmond Király Főiskola óraadója. Témavezetője Dr. Szabó Máté.

Dr. Franczel Richárd (1983): jogász, politológus, 2009 óta az ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet megbízott előadója. 2001-ben újságíró képesítést szerzett, dolgozott megyei napilapnál, televíziónál. Egyetemi tanulmányait 2003-ban kezdte meg politológia szakon, 2008-ban kitűnő minősítésű diplomát szerzett. 2008-2012 között jogi tanulmányokat folytatott, 2012-ben cum laude minősítésű okleveles jogász diplomát szerzett. 2008-tól az ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskola ösztöndíjas PhD-hallgatója. Kutatási témája a magyar és európai miniszterelnöki intézmények, kormányzati és politikai rendszerek. Témavezetője Dr. Bihari Mihály egyetemi tanár.

Dr. Horváth Attila (1981): egyetemi tanársegéd (Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar). Az ELTE ÁJK-n végzett jogászként (2004) és politológusként (2008). 2008 óta a Politikatudományi Doktori Iskola hallgatója, kutatási témája – Dr. Navracsics Tibor témavezetése mellett – a visegrádi államok pártrendszereinek változása. Jelen tanulmány elkészítéséhez nagyban hozzájárult a Kassai Egyetemen vendégoktatóként eltöltött egy hónap 2011 októberében.

Horváth Szilvia (1981): politológus (2006, ELTE ÁJK), ösztöndíjas doktorandusz (2006-2009). Témavezetője Dr. Szabó Márton. Kutatási területe: politikai diskurzuselméletek. Tanulmányai jelentek meg politikai identitás és diskurzuselmélet, fordításai fogalomtörténet-írás és politikai diskurzuselmélet területeken.

Kis Zsuzsanna (1980): ELTE BTK történelem szakos bölcész és történelem szakos tanári, ELTE ÁJK politológus, BCE TTK közgazdász tanári oklevéllel rendelkezik, jelenleg az ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Jelenlegi munkahelye: Terézvárosi Kereskedelmi Szakközépiskola, ahol történelem-közgazdász tanárként dolgozik. Számos területen folytatott kutatómunkát Jugoszlávia felbomlásától a Koszovói háború sajtóvisszhangján át az Európai Unió magyarországi oktatásáig. Jelenlegi kutatási területe a politikai nevelés elmélete és gyakorlata, ami szorosan kapcsolódik a hivatásához, hiszen gyakorló tanárként sokszor szembesül a problémával. Témavezetője Dr. Szabó Máté.

Kricsfalusi Nóra (1981): PhD-hallgató, 2006-ban végzett az ELTE ÁJK politológus szakán, majd ugyanitt kezdte meg tanulmányait a Politikatudományi Doktori Iskolában. Kutatási témája Olaszország, Portugália és Spanyolország pártrendszeireinek összehasonlító elemzése, témavezetője Dr. Navracsics Tibor. A PhD-program keretében 2008 és 2009 között a Magyar Ösztöndíj Bizottság 12 hónapra szóló ösztöndíjával az olaszországi Università degli Studi di Udine egyetemén folytatta tanulmányait és a kutatómunkát. A doktori képzéssel párhuzamosan 2012-ben az ELTE ÁJK jogász szakán szerzett diplomát.

Megadja Gábor (1985): szociológia szak és történelem (MA). Az ELTE-ÁJK Politikatudományi Doktori Iskolájának hallgatója, kutatási területe a közép-európai emigránsok modernség-képe. Témavezetői Dr. Karácsony András és Dr. Szabó Máté. Érdeklődési területe leginkább a modern politikai filozófiára terjed ki, publikációi jelentek meg a Kommentár és a Századvég folyóiratokban, illetve a Dolgok természete című kötetben.

Milován Orsolya (1982): 2000-2005 között az ELTE ÁJK politológia szak hallgatója, 2006-ban szerzi meg másoddiplomáját a BCE Századvég Politikai Iskola szakpolitikai szakirányán. 2008-tól a Nézőpont Intézet sajtófőnöke, majd 2009-től a Nézőpont Intézet Alapítvány ügyvezető igazgatója. 2010 októberétől a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Nemzetpolitikai Államtitkársága keretein belül

működő Stratégiai Tervező és Tájékoztatási Főosztály főosztályvezetője. 2005-től az ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskola hallgatója, témavezetője Dr. Navracsics Tibor. Kutatási területe Magyarország és a külhoni magyarok kapcsolatai.

Ördögh Tibor (1985): 2005 és 2010 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem ÁJK politológus hallgatója, majd 2010 és 2012 között a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Karának nemzetközi tanulmányok mesterszakos diákja. 2010-től az ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskola doktorandusza, ahol a Balkán politikai rendszereinek kutatásával foglalkozik Dr. Navracsics Tibor vezetésével. Szakmai gyakorlatok: MTA Politikai Tudományok Intézete, Magyar Külügyi Intézet.

Pásztóy András (1981): Tanulmányok: ELTE BTK történelem (2000-2005), ELTE-TÁTK politikaelmélet (2001-2005). Munkahely: Értelmiségi Szakszervezeti Tömörülés, korábban Nemzetgazdasági Minisztérium (ill. elődjei) Országos Érdekegyeztető Tanács Titkársága munkavállalói oldal titkára. Tudományos kutatás és érdeklődés: munkaügyi kapcsolatok, érdekegyeztetés, társadalmi párbeszéd. PhD-téma: a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet szerepe a demokratikus munkaügyi kapcsolatok fejlesztésében Kelet-Közép Európában. Témavezetője Dr. Arató Krisztina egyetemi docens.

Sebők Noémi (1987): 2010-ben végzett az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán politológia szakon. Jelenleg doktorandusz hallgató a Politikatudományi Doktori Iskolában, emellett negyedéves jogász hallgató. Kutatási területei az Európai Unió és Oroszország kapcsolata, az orosz politikai rendszer és az emberi jogok helyzete Oroszországban. Témavezetője Dr. Navracsics Tibor.

Soós Eszter Petronella (1984): Az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett okleveles francia nyelv és irodalom szakos bölcész (2008), majd Állam- és Jogtudományi Karán okleveles politológus (2009) végzettséget. 2010 óta az ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskolájának hallgatója. 2005-2006-ban az Institut d'Études Politiques de Paris vendéghallgatója. 2002 és 2007 között a Mathias Corvinus Collegium Nemzetközi Kapcsolatok szakirányának, illetve az Eötvös Collegium Francia Műhelyének a tagja. Kutatási és érdeklődési területe a francia belpolitika. Doktori disszertációjának munkacíme: Létezik-e még a gaulle-izmus? Témavezetője Dr. Bihari Mihály, konzulense Dr. Boros Zsuzsanna.

Szabó Zoltán Gyula (1981) 2009-ben az ELTE Politikatudományi Doktori Iskola ösztöndíjas PhD-hallgatója lett, ahol Dr. Bihari Mihály témavezetésével fejleszti képességeit. Ismeretekkel rendelkezik a pénzügy és az informatika területén is. Nyelvismerete kiterjed az angol és az olasz nyelvekre. Az egyetemi tanulmányok során több ízben folytatott szakmai gyakorlatot az Állami Számvevőszéknél. Legfőbb érdeklődési területei a hazai és nemzetközi modellek a párt- és kampányfinanszírozásban, a korrupció és az Európai Unió. A szerző már több ízben publikálta tanulmányait az Európai Unió politikai pártjainak finanszírozási rendszeréről, valamint azok hatásairól.

Tábori Ferenc (1985): PhD-hallgató az ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskolájában. Témavezetője: Dr. Bihari Mihály. Téma: Magyar pártrendszer 1988-2011. Előtanulmányok: politológus, végzés helye: ELTE TÁTK, végzés ideje 2009. Munkahely: Országgyűlés Hivatala. Tudományos érdeklődés: magyarországi pártok, pártrendszerek kutatása. Kutatási tapasztalat: Magyarországi politikai pártok lexikona 1846-2010. Parlamenti választásokon jelöltet állító pártok. Főszerk. Vida István (Megjelent 2011. Gondolat Kiadó – MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport kiadásában) kéziratának elkészítésében közreműködő.

Ujvári Anna (1981): Az ELTE ÁJK-n politológia szakon végzett 2005-ben. 2005-2008 között volt a politológus doktori iskola hallgatója. 2008-ban végzett a BGF Külkereskedelmi Főiskolai Karán nemzetközi kommunikáció szakon, szakdiplomácia szakirányon. Jelenleg marketing vállalkozását vezeti. Kutatási területe: államiság, demokrácia és önrendelkezés. Témavezetője Dr. Bíró Gáspár.